
Oktar Türel
"Uzun"
XIX. Yüzyılda
Orta Avrupa
Bir Habsburg Üçlemesi
Yordam Kitap

Oktar Türel (doğ. 1937)

ODTÜ İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Türel, 1960'da İTÜ İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu. İktisat yüksek lisans derecesini 1969'da Southampton Üniversitesi'nden (İngiltere), doktora derecesini 1976'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden (SBF) aldı. 1986'da doçentliğe, 1996'da profesörlüğe yükseldi. 2004 yılında ODTÜ'den emekliye ayrıldı.

1960 sonrasında kısa bir süre inşaat mühendisliği alanında çalışmakla birlikte, emeklilik öncesindeki meslek hayatının hemen tümünü iki kamu kuruluşunda geçirdi: Devlet Planlama Teşkilatı (1965-75; 1978-79) ve ODTÜ İktisat Bölümü (1975-77; 1980-2004). 1993-94 ve 1994-95 akademik yıllarında ODTÜ'den izinli olarak Londra'da yerleşik School of Oriental and African Studies'de konuk öğretim üyeliğinde bulundu.

Türel, emeklilik dönemindeki mesleki çalışmalarını, esas itibariyle, mensubu bulunduğu Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Bağımsız Sosyal Bilimciler Grubu bünyesinde sürdürmektedir. Bunlara ek olarak 2005-06 ve 2006-07 akademik yıllarında Ankara Üniversitesi/SBF'de, 2008-09 ve 2009-10 akademik yıllarında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde, 2009-2012 akademik yıllarında da ODTÜ'de konuk öğretim üyesi olarak hizmet vermiştir.

Türel'in mesleki ilgileri makroiktisat, teknolojik gelişme ve sanayileşmenin iktisadı ile uluslararası siyasal iktisat üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlardaki çalışmalarından derlenen iki kitap, 2010 yılında *Geç Barbarlık Çağı (I/II)* adıyla Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır.

“UZUN” XIX. YÜZYILDA ORTA AVRUPA:

Bir Habsburg Üçlemesi

Oktar Türel

Yordam Kitap: 236 ◆ "Uzun" XIX. Yüzyılda Orta Avrupa: Bir Habsburg Üçlemesi
Oktar Türel ◆ ISBN-978-605-172-074-6 ◆ *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Nisan 2015
© Oktar Türel, 2015; © Yordam Kitap, 2015

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • Faks: 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • E: info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 5650122

“UZUN” XIX. YÜZYILDA ORTA AVRUPA:

Bir Habsburg Üçlemesi

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ... 9

I BAŞLANGIÇ ... 11

II YÖNETİLEMEYEN BİR İMPARATORLUK VE ONUN BAŞKENTİ VİYANA, 1848-1914 ... 15

PROLOG ... 15

II.1. GİRİŞ ... 15

II.2. EKONOMİK ARKA PLAN ... 17

II.2.1. "Geç Kalmışlık": Genel Gözlemler ... 17

II.2.2. "Geç Kalmışlık": Sayısal Veriler ... 19

II.2.3. "Kurucular Zamanı" (*Gründerzeit*), 1850-73 ... 27

II.2.4. 1873 Krizi: Öncesi ve Sonrası ... 30

II.3. SİYASAL ARKA PLAN ... 32

II.3.1. Viyana Kongresi'nden (1815) 1848 Devrimlerine ... 32

II.3.2. *Gründerzeit* Dönemi'nin Anayasal ve Yasal Düzenlemeleri ... 32

II.3.3. Yığın Siyasetine Açılış ve Siyasal Çeşitlenme ... 38

II.3.4. Ulusal ve Etnik Sorunlar Yumağı ... 40

II.3.5. Emekçi Sınıf Siyaseti ve Kent Varoşları ... 46

II.3.6. Liberaller İçin Kısa Bir Bilanço ... 48

II. 3. 7. Avusturya'da Liberal İktisat ... 49

II.4. AVUSTURYA VE VİYANA'DAKİ SANAT ORTAMINA BAKIŞLAR ... 52

II.4.1. XIX. Yüzyıl Avrupası'nda Plastik Sanatlar: "Sürekli Devrim" ... 52

II.4.2. Avusturya ve Viyana'nın Özgünlükleri ... 54

II.4.3. *Arts and Crafts* Hareketi'nin Avusturya'daki Yansımaları ... 55

II.4.4. *"Der Zeit Ihre Kunst, Der Kunst Ihre Freiheit"* ... 56

II.4.5. Kalın Çizgilerle Bir Sanatçının Portresi: Gustav Klimt ... 59

II.5. VİYANA'DA KENTLEŞME VE KENTSEL MODERNİZM ... 63

II.5.1. Viyana'da Kentleşme Örüntüleri ... 63

II.5.2. XIX. Yüzyılda Mimarlığa Kısa Bakışlar ... 66

II.5.3. Ringstrasse ve Sonrası ... 67

II.5.4. Wagner'in Kariyeri ve Büyük Şehir Olgusuna Yaklaşımı ... 70

II.6. SONUÇ NİYETİNE ... 74

III ÖRTÜŞEN ANLATILAR: LİBERAL 19. YÜZYILDA MACARİSTAN VE (RESSAM) MIHALY MUNKACSY ... 113
III.1. GİRİŞ ... 113
III.2. TOPLUM ... 114
III.2.1. XVIII. Yüzyılın Mirası ... 114
III. 2.2. Değişim Rüzgarları, 1790-1847 ... 117
III.2.3. Devrim ve Bağımsızlık Savaşı, 1848-9 ... 122
III.2.4. "Uzlaşı"ya Giden Uzun Yol, 1849-67 ... 127
III.2.5. Liberal Ekonominin "Ayşafağı", 1867-1914 ... 131
III.3. SANATÇI ... 137
III.3.1. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Macar Resim Sanatı Üzerine Notlar ... 137
III.3.2. Ressam Mihaly Munkacsy: Kısa Özgeçmiş ... 138
III.3.3. Munkacsy'nin Sanatında Birinci Evre, 1864-74 ... 139
III.3.4. Ustalık Yılları, 1874-90 ... 140
III.3.5. Tarihe ve Geleneğe Sığınış, 1890-6 ... 141
III.4. EPİLOG YERİNE ... 141

IV SEVGİLİ ANAYURDU VE ALFONS MUCHA ... 161
IV. 1. GİRİŞ ... 161
IV.2. TOPLUMSAL ARKA PLAN ... 164
IV.2.1. Uzak Geçmiş, 1300-1740 ... 164
IV.2.2. 1740-1800 Dönemi ... 176
IV.2.3. 1800-48 Dönemi ... 181
IV.2.4. 1848-1890 Dönemi ... 189
IV.2.5. 1890-1918 Dönemi ... 205
IV. 2.6. İki Savaş Arası Dönem, 1918-1938 ... 216
IV. 3. BİR SANATÇININ PORTRESİ: ALFONS MARIA MUCHA ... 228
IV. 3. 1. Çocukluk ve Gençlik Yılları, 1860-87 ... 228
IV. 3. 2. "Yüzyıl Sonu" Paris'inde Mucha, 1888-1904 ... 230
IV. 3. 3. ABD'deki Yıllar, 1904-10 ... 239
IV. 3. 4. Anayurda Dönüş ve Sonrası, 1910-1939 ... 241
IV.4. SONUÇLANDIRMAK ÜZERE ... 250

V BİTİRİRKEN ... 289
V.1. "UZUN" XIX. YÜZYILDA HABSBURG İMPARATORLUĞU'NA TOPLU BAKIŞ ... 289
V.2. ULUSALCILIĞA BAKIŞLAR ... 294
V.2. 1. Zaman İçinde Bir Gezinti ... 294
V.2.2. Avrupa'da Ulusal Canlanma: Hroch ... 296
V.2.3. Modernist Paradigma: Gellner, Anderson ve Hobsbawm ... 298
V.3. SON SATIRLAR ... 311

KAYNAKLAR ... 315

ÇERÇEVELER, ÇİZELGELER, TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

ÇERÇEVE II.3.1: İmpkralya ("Kakania") Üzerine 38

ÇERÇEVE III.2.1: "Macar Ulusu Ne İstiyor?"
(15 Mart 1848'İn On İki Maddelik Talepler Listesi) 124

ÇERÇEVE IV.1.1: Çekçe Sözcüklerin Telaffuzu Üzerine Kısa Açıklamalar 163

ÇİZELGE II.3.1: Devrim Yılları Günlüğü, 1848-9A 33

ÇİZELGE II.3.2: 1850-1914 Döneminin Kısa İç Siyasal Kronolojisi 35

ÇİZELGE II.4.1: Wiener Sezession Üzerine 57

ÇİZELGE II.4.2: Gustav Klimt (1862-1918) / Sanat Hayatının Kısa Öyküsü 60

ÇİZELGE II.5.1: C. Sitte, O. Wagner'e Karşı 69

ÇİZELGE II.5.2: Otto Wagner (1841-1918) / Sanat Hayatının Kısa Öyküsü 71

ÇİZELGE III.2.1: XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Macaristan'daki Yapısal Gelişmeler 119

ÇİZELGE III.2.2: XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Macaristan'daki Kurumsal Gelişmeler 121

ÇİZELGE III.2.3: 1848-9 Devrimi ve Ulusal Bağımsızlık Savaşının
Önemli Dönemeçleri 126

ÇİZELGE III.2.4: 1849-67 Döneminin Kısa Siyasal Kronolojisi 128

ÇİZELGE III.2.5: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yapısal ve Kurumsal Gelişmeler 132

ÇİZELGE IV.2.1: Prag'da 1890-1918 Döneminde Gerçekleştirilen
Önemli Mimarlık Eserleri 217

ÇİZELGE IV. 3.1: *Slav Destanı* / Yirmi Büyük Duvar Resmi 246

ÇİZELGE V.2.1: Hroch'a Göre Ulusal Hareket Tiplemeleri 298

ÇİZELGE V.2.2: Gellner'in Ulusalcılık Tiplemeleri 302

TABLO II.2.1: Belli Başlı Avrupa Ülkelerinde GSMH ve Kişi Başına
GSMH Artış Hızları, 1830-1913 (yıllık ortalama, %) 20

TABLO II.2.2: Avusturya ve Macaristan'da Büyüme Hızları, 1871-1912
(yıllık ortalama, %) 21

TABLO II.2.3: Avusturya ve Macaristan'da Kişi Başına Gsyih Artış Hızları, 1870-1910
(yıllık ortalama, %) 22

TABLO II.2.4: 1870-1913 Döneminde Belli Başlı Avrupa Ülkelerinde
Kişi Başına Göreli GSYİH Karşılaştırması 22

TABLO II.2.5: Çıktı Bileşimi, 1870 -1910 (Sabit 1913 fiyatlarıyla, yüzde paylar) 24

TABLO II.2.6: Sektörel İstihdam Payları, 1869 / 70 - 1910 (%) 24

TABLO II.2.7: İhracat ve İthalat, 1875-1912 27

TABLO IV.2.1: Avusturya'da Nüfus ve Gelir Düzeyleri, 1830-1913 193

TABLO IV.2.2: Prag Nüfusu ve 'Almanca Konuşanlar' Yüzdesi, 1880-1910 (bin kişi) 197

ŞEKİL I.1: Habsburg İmparatorluğu, 1914 14

ŞEKİL II.V.1: Günümüzde Viyana Metropolü ve Semtleri 65

Teşekkür

Minnet ve teşekkürle andığım kişileri sıralamaya eşim Figen Türel'le başlamalıyım; çalışmalarımda beni hep desteklediği ve yüreklendirdiği, bir (emekli) öğretim üyesinin gergin, bezgin ve çevresinden kopuk günlerine sabırla katlandığı için.

Kitabın hazırlık aşamasındaki seminerlere ve metnin birinci taslağına bilgi ve veri desteği sağlayan, ya da bilgi kaynaklarına erişimimi kolaylaştıran Prof. Afife Batur (İTÜ), Prof. Joachim Becker (Wirtschaftuniversität, Viyana), Dr. Lenka Bydžovska (UDU/CAS), Ar. Gör. Emre Demirezen (ODTÜ), Dr. Asuman Göksel (ODTÜ), Prof. Zeynep İnankur (Mimar Sinan Ü.), Prof. Huricihan İslamoğlu (Boğaziçi Ü.), Doç. Alp Yücel Kaya (Ege Ü.), Tunç Tayanç (ESDA), Doç. Fatih Tayfur (ODTÜ), Prof. Ahmet Tonak (Bilgi Ü.), Dr. Aylin Topal (ODTÜ), Prof. Erinç Yeldan (Bilkent Ü.), Prof. Onur Yıldırım (ODTÜ) ve Dr. Ergin Yıldızoğlu'na (*Cumhuriyet*) içtenlikle teşekkür ederim.

Seminer sunuşlarını görsel ve işitsel malzeme ile destekleyen Dr. Gülsüm Akarsu (OMÜ), Dr. Hasan Dudu (EC/IRC), Dr. Monika Felföldi (2009'da Macaristan Kültür Ataşesi, Ankara), Doç. Bediz Kınıklı (Hacettepe Ü.), Prof. Oğuz Onaran (SBF, Ankara Ü.) ve Prof. Bekir Peynircioğlu'na (ODTÜ) ayrıca teşekkür borçluyum.

Prof. Joachim Becker, Prof. Huricihan İslamoğlu, Prof. Raşit Kaya (ODTÜ), Doç. Alp Yücel Kaya ve Tunç Tayanç metnin bazı bölümlerinin ilk taslaklarını okuyarak eleştiri ve öneriler getirdiler; teşekkürle andığım bu katkılarından yeterince yararlanamamışsam, bu benim hatamdır.

Doğallıkla, nihai metindeki eksiklik ve yanlışlıkların tüm sorumluluğu bana aittir.

İlk taslakların ve nihai metnin üretimi ile kitabın derlenmesine emek veren Ergün Altuntaş (TSBD), Sevil Dündar (ODTÜ) ve Fatma Havsut'a (ODTÜ) da çok teşekkür ederim. Sağ olsunlar.

Ankara
Şubat 2015

I

BAŞLANGIÇ

Bu kitabın esin kaynaklarının başında tarihçi/sosyolog Derek Sayer'in Ekim 1994'de ODTÜ'de toplanan Avrupa Tarihine Yeni Yaklaşımlar Çalıştayı'na sunduğu bildiriden türettiği "Modern Avrupa Tarihinin Kavşak Noktası Olarak Prag" başlıklı makalesi ve bundan birkaç yıl sonra yayımlanan *Bohemya'nın Kıyıları / Bir Çek Tarihi* adlı eseri geliyor (Sayer, 1995; 1998). Sayer, andığım makalesinde (modern gelişme ve sanayileşme süreçlerine öncülük ettikleri için) Batı / Kuzey Batı Avrupa ülkelerine odaklanmış bulunan Avrupa tarih yazımının başka bir perspektiften de ele alınabileceğini göstermeyi amaçlıyordu. Ama Sayer'in yazdıklarında beni daha çok etkileyen şey, yöntembilim incelikleri değildi; tarih yazımının ulusal ve uluslararası siyasal olguları sergilemek ve çözümlemekle sınırlı kalmaması gerektiğini açıkça ortaya koymasıydı. Sayer, tarih yazımına toplumsal dönüşümün tüm öğelerini, bu meyanda kültür ve sanat evreninde yaşananları da içeren, bütüncül bir anlatı olarak bakmaktan yana idi; *Bohemya'nın Kıyıları* ..., bu yaklaşımın çok başarılı bir ürünü oldu. Kitabın okurları, Sayer'in söz konusu incelemelerinden ve özellikle *Bohemya'nın Kıyıları* ...'ndan geniş ölçüde yararlandığımı kolayca fark edeceklerdir.

Kitabın ikinci esin kaynağı, eşim Figen'le birlikte 2001'de Prag'a ve 2005'de Budapeşte'ye yaptığımız yolculuklardaki izlenimlerimdir. Figen'in (eski adıyla) Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki eğitim yıllarının kazanımı ile yönlendirdiği, günler süren müze ziyaretlerimiz bende şu kanıyı pekiştirdi: Modern çağın sanatçıları, toplumsal dönüşümü algılamak ve ifade etmekte toplum bilimleriyle uğraşan akademisyenlerden çoğu kez daha başarılıdır. Böylesi bir kanı, bütüncül tarih yazımının önemini daha iyi kavramama vesile oldu. XIX. ve XX. yüzyıl edebiyatının büyük ustaları ve onların eserleri hatırlandığında, edebiyat incelemelerinin toplumsal tarih yazımına en anlamlı katkıları sağlaması beklenebilirdi. Nitekim Carl Schorske'nin eşsiz eseri (ve üçüncü esin kaynağım) *Yüzyıl Sonu Viyana'sı: Siyaset ve Kültür* (1981)'ün "Siyaset ve Psyche: Schnitz-

ler ve Hofmannsthal" başlığını taşıyan ilk bölümü Alman edebiyatının iki seçkin adı üzerine kurgulanmıştı. Ama Schorske'nin *Yüzyıl Sonu Viyana'sı* ...'nda kentsel modernizme çok geniş bir bölüm ayırması ve eserini ressam Oskar Kokoschka ve müzisyen Arnold Schoenberg'i anlatarak bitirmesi, nedensiz değildi; onun incelediği dönemde plastik sanatlar ve mimarlık da toplumsal değişim süreciyle yoğun bir etkileşim içindeydiler.

2001 ve 2005'deki yolculuklarımda o zamana kadar dikkatle inceleme fırsatı bulamadığım ressam ve heykeltraşların eserleri ile yeniden tanıştım: Sayer ve Schorske haklıydılar. Bundan sonra "uzun" XIX. yüzyıl Orta Avrupa'sının toplumsal tarihi üzerine bazı sanatçıların kişisel hayat ve kariyer öykülerini izdüşürmeyi deneyebilirdim. Denedim; böylece bu kitap ortaya çıktı.

"Uzun XIX. Yüzyıl" deyimi ile XVIII. yüzyılın son çeyreğindeki ekonomik ve siyasal devrimlerle başlayan ve 1914'de I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sona eren çağı kastediyorum. Bu "uzun" yüzyıldaki iki temel sorunsalın, yani ulus-devletlerin inşası ile sanayileşme ve modernleşmenin XX. ve XXI. yüzyıllara taştığı biliniyor. Bu nedenle okur, "Uzun XIX. Yüzyıl"ı konu alan bu kitaptaki pek çok gözlemin günümüz için de hâlâ anlamlı olduğu yargısına varabilecektir. İlgimi esas itibariyle "Uzun XIX. Yüzyıl"ın 1848 Devrimleri ile başlayan ve 1914'de biten dilimi üzerinde yoğunlaştırmaya çalıştım; ama anlatının tarihsel bütünlüğünü koruyabilmek için, 1848 öncesine uzanmak çoğu kez gerekli oldu.

Siyasal ve ekonomik devrimler çağında sanatçı-siyasal toplum etkileşiminin üç farklı biçimde ve değişik yoğunluklarda gerçekleştiğini söyleyebiliriz:

(1) Sanatçının tanık olduğu toplumsal dönüşümü eserlerine yansıtma kaygısı olmayabilir, ancak eserleri yaşadığı çağdaki siyasal ve entelektüel ortamın izlerini taşır. Kitabın İkinci Kısmında incelenen ressam Gustav Klimt, bu tür bir etkileşime örnektir.

(2) Realist ve/veya natüralist akımlarla ilintili sanatçılar, tanık oldukları toplumsal dönüşümün somut olgularını eserlerine doğrudan yansıtabilirler (kitabın Üçüncü Kısmında ele aldığım ressam Mihaly Munkacsy'nin yaptığı gibi).

(3) Sanatçının kişisel hayat ve kariyer öyküsü ile mensubu olduğu siyasal toplumun iniş-çıkışları arasında çarpıcı bir karşılıklılık izlenebilir; başka bir deyişle "kişisel" ve "toplumsal" anlatı, büyük ölçüde örtüşmektedir. Böyle bir durumun ilginç bir örneği, kitabın Dördüncü Kısmında incelediğim ressam Alfons Mucha'dır.

Kitabın özünü oluşturan İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kısımlar'da Avusturya-Macaristan (ya da, sık kullanılan deyimle, Habsburg) İmparatorluğu bileşenlerinin "uzun" XIX. yüzyıldaki toplumsal tarihi ele alınıyor; İkinci Kısım'da İmparatorluğun Avusturya parçası, Üçüncü Kısım'da Macaristan Krallığı, Dördüncü Kısım'da (I. Dünya Savaşı Sonuna kadar Avusturya parçasının siyasal sınırları içinde yer alan) Çek toprakları inceleniyor; yeri geldiğinde anlatı, daha uzak geçmişe de, günümüze de bağlanıyor. Bu kısımlar 2005'den sonra ODTÜ, İTÜ, Marmara Ü. ve SBF (Ankara Ü.)'deki çeşitli seminerlerde izleyicilere sunulan ilk taslakların gözden geçirilmesi ile hazırlandı. Almanca, Macarca ve Çekçe bilmeyişim beni ikincil sayılabilecek kaynakları kullanmaya zorladığı ve bu kaynaklar nicelik ve nitelikçe yeknasak olmadıkları için İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kısımlardaki ayrıntı düzeyi epey farklılaştı. Bu kusur dolayısıyla okurlarımın beni bağışlamasını diliyorum. İkincil kaynakların yoğun kullanımı dolayısıyla bu kitap özgün bir araştırma ürünü sayılamaz; eğer belirli bir yazım başarısına ulaşmışsam, bu başarı dağılmış bir 'yap-boz'un parçalarını bir araya getirme başarısıdır.

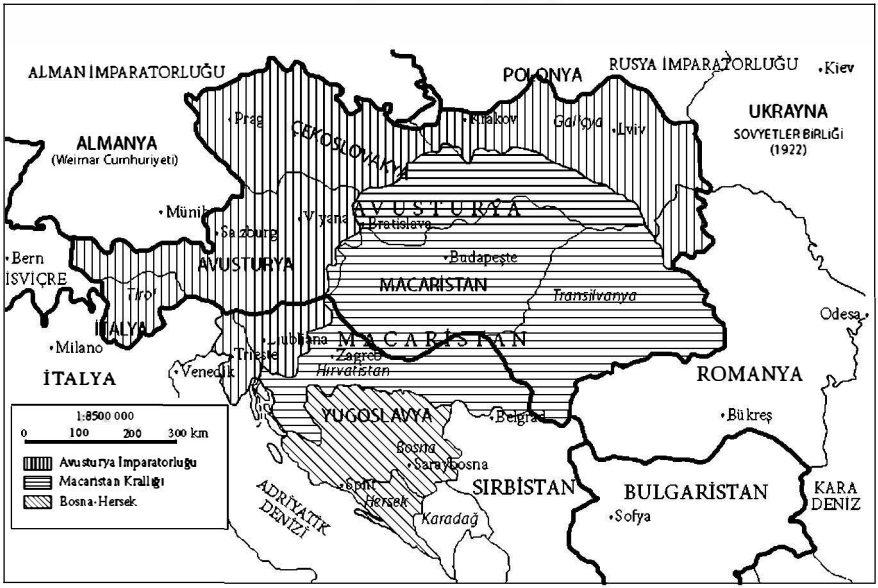
Bazı okurlarım, Maddison'un "Liberal Uzun Dönem" (1820-1913) olarak adlandırdığı çağda kayda değer bir ekonomik gelişme başarımı sergileyememiş, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren giderek yoğunlaşan siyasal bunalımların ve "ulusal" sorunların üstesinden gelememiş, I. Dünya Savaşı sonrasında yerini ulus-devletlere bırakarak dağılmış bir imparatorlukla ilgilenmenin kendilerine ne kazandıracağını sorabilirler. Doğallıkla, böyle bir soruyu dile getirenler incelenen dönemin bir başka çözülen devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. ve XX. yüzyıl toplumsal tarihinden de çok şey öğrenemeyeceklerdir. Unutulmaması gereken bir gerçek var; incelediğimiz çağ, ulusalcı hareketlerin düşünce ve eylem planında yükseldiği bir çağdır. Kitabın Beşinci Kısmı'nda I. Dünya Savaşı öncesi ulusalcılığının genel karakteristikleri ve Habsburg İmparatorluğu'ndaki özel şartlar üzerinde kısaca durulmuş, sömürgeciliğin biçimsel olarak tasfiye edildiği II. Dünya Savaşı sonrasında ulusalcı hareketlerin değişen coğrafya ve bağlamına dikkat çekilmiştir.[1] XX. yüzyıl sonu ve XXI. yüzyıl başında ulusalcılığı yeniden uluslararası siyasal gündeme taşıyan gelişmelerin ortaya çıktığı izleniyor. Değişen nesnel şartlar, ülke ve bölge temelinde değerlendirilmeden, II. Dünya Savaşı öncesinin deneyimlerinden hareketle günümüz ulusalcılığı için silip süpürücü çıkar-

1 Bu kitapta İngilizce'deki *nationalist/nationalism* sözcüklerinin Türkçe karşılığı olarak ulusalcı / ulusalcılık sözcüklerini kullandım. Ulusçu/ulusçuluk sözcüklerini yeğlemiyorve bunlara ulusalcı/ulusalcılık'tan farklı anlam ve içerikler yüklemenin de doğru olmadığını düşünüyorum.

samalara gitmeyi uygun görmüyor ve okuru "Habsburg ulusalcılığı"nın XXI. yüzyılda da anlam taşıyabilecek öğeleri üzerinde düşünmeye çağırıyorum.

Keyifli okumalar dilerim.

ŞEKİL I.1: HABSBURG İMPARATORLUĞU, 1914

II

YÖNETİLEMEYEN BİR İMPARATORLUK VE ONUN BAŞKENTİ VİYANA, 1848-1914

PROLOG

"Neyin oluşmakta olduğunu kimse tam olarak bilmiyordu; sonuçta ortaya yeni bir sanatın mı, yeni bir insanın mı, yeni bir ahlakın mı, veya belki de toplumsal bir değişimin mi çıkacağını kimse kestiremiyordu... Eskiden boğulmuş, ya da kamu yaşamına hiç katılmamış olan yetenekler gelişmekteydi. Bunlar birbirlerinden akla gelebilecek en aşırı biçimlerde farklıydılar, hedeflerinin birbirine karşıtlığı da aşılmaz nitelikte idi. Üstün insan da, üstün olmayan insan da seviliyordu; bir yandan sağlığa ve güneşe, öte yandan ise göğüs hastası genç kızların sevecenliğine tapılıyordu; coşkuyla hem kahramanlık kültünden, hem de toplumsal nitelikteki halk kültünden yana çıkılıyordu; insanlar inançlı ve kuşkucu, doğalcı ve yapay, sağlıklı ve ölümcüldüler.

Eski sarayların ve şatoların iki yanı ağaçlık yolları, sonbahar bahçeleri, yüzeyi cam gibi küçük göller, değerli taşlar, haşhaş, hastalık, cinler ve şeytanlar düşleniyordu; ama aynı zamanda da geniş ovaların, uçsuz bucaksız ufukların, demirhanelerin ve haddehanelerin, çıplak savaşçıların, köle gibi çalıştırılanların ayaklanmalarının, en eski insan çiftlerinin ve toplumun yıkılışının düşleri kuruluyordu. Bütün bunlar elbet birer çelişkiydi ve birbirinden son derece farklı savaş çığlıklarıydı, ama ortak bir solukları vardı" (Musil, 1999: 142-3).

II.1. GİRİŞ

Kitabın bu ikinci kısmı, 1848-1914 dönemi Avusturya'sında yaşanan toplumsal değişme ile bununla eşzamanlı kültürel gelişme arasındaki iliş-

kileri özellikle "yüzyıl sonu" (*fin-de-siècle*) Viyana'sına atıfta bulunarak irdelemeyi amaçlamaktadır. Burada "Avusturya" sözcüğü ile (aksi zikredilmedikçe) günümüz Avusturya'sını değil, I. Dünya Savaşı sonrasında dağılan Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun (ya da sık kullanılan deyişle, Habsburg İmparatorluğu'nun) 1867 Uzlaşısı (*Ausgleich*) ile oluşturulan Macaristan Krallığı dışındaki topraklarını kastediyoruz. İncelememizi makul sınırlar içinde tutabilmek için (i) ilgimizi esas itibariyle ülke - içi toplumsal ve siyasal konular üzerinde yoğunlaştırdığımızı ve (ii) az sayıda sanatsal uğraş alanını (başlıca resim sanatını ve mimarlığı) örneklediğimizi baştan belirtmeliyiz.

İkinci Kısım, bu kısa ve tanıtıcı **Giriş**'i izleyen beş bölümden oluşmaktadır. İkinci Bölüm, ele alınan dönemde Avusturya'daki iktisadi gelişmenin temel özellikleriyle tanıtımına ayrılmıştır. Bu bölümde sergilendiği gibi, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ekonomisi XIX. yüzyıl ortalarında Batı Avrupa'ya kıyasla daha az gelişmişti ve bu göreli konum, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar değişmedi. Mütevazı sayılabilecek ölçülerde de olsa, ekonomik büyüme ve sanayileşme, bir yandan İmparatorluk içindeki siyasal hayatın çeşitlenmesine katkıda bulunurken, öte yandan (özellikle başkent Viyana'ya yönelen) hızlı iç göçleri tetikledi.

Üçüncü Bölüm'de ülke içi siyasal gelişmeler ele alınıyor. Özetle, bu bölümde şunları vurguluyoruz: 1860'da oluşan anayasal monarşi kanun devletinin ve temel hak ve özgürlükler rejiminin kurulması açısından önemli bir adımdı. 1867'deki Uzlaşı, İmparatorluk bünyesi içindeki Macarlar'a ilişkin sorunların çoğunu çözmekle birlikte, Alman ve Macar kökenli olanlar dışındaki halkların ulusalcı ve / veya etnik taleplerini körükledi. 1880'lere kadar iktidarın ana bileşeni olan Liberaller'in işleyebilecek bir siyasal temsil modeli geliştirememeleri, gerilimleri daha da artırdı ve 1900'lerde siyasal sistem felce uğradı.

Dördüncü Bölüm'de genel olarak Avusturya'da, özel olarak da yüzyıl sonu Viyana'sında sanat ve toplum etkileşiminin özgün yanları ele alınıyor. Tarihsel bir ironi, İmparatorluğun çözülme eğilimleri sergilemeye başladığı yıllar sonrasında, Viyana'da kültür ve sanat faaliyetlerinin canlanmasıdır. Bu canlanma, liberal gelişme evresinde yıllardır birikmiş olan entelektüel enerjinin dışavurumuydu. Plastik sanatlarda ifadesini *Wiener Sezession* hareketi ile bulan atılım, kısa ömürlü de olsa, Avusturya'da bu sanat dallarının çağdaşlaşması yolunda önemli bir adımdı. Bu bölüm *Sezession* hareketinin kurucu üyesi ve başkanı Gustav Klimt'in sanat hayatının kısa öyküsü ile sonlandırılıyor.

Viyana'da 1848-1914 dönemindeki çarpıcı genişleme sınıf ayrışmasının, sosyolojik farklılaşmanın ve yaygın yoksulluğun ciddi boyutlara ulaştığı bir kentleşme örüntüsü yarattı. Beşinci Bölüm'de bu örüntü ayrıntıları ile sergileniyor. Viyana kentleşmesinin entelektüel düzlemde yarattığı meydan okumaya mimar ve kent düşünürlerinin kentsel modernleşme kuramları ile kent planlaması ve tasarımına önemli düşünsel katkılar sağlayarak nasıl cevap verdiği de bu bölümde ele alınıyor.

Altıncı (ve son) Bölüm, bu kısmı sonuçlandırıcı gözlem ve değerlendirmelere ayrılmıştır. Kanımızca, günümüzün gelişmekte olan ülkeleri ve bu meyanda Türkiye, Avusturya'nın söz konusu dönemdeki toplumsal ve siyasal deneyiminden ve özellikle Viyana'nın kentsel modernleşmesinden önemli "dersler" çıkarabilir.

II.2. EKONOMİK ARKA PLAN

II.2.1. "Geç Kalmışlık": Genel Gözlemler

Kuznets (1973: 247; 1959: 13) modern ekonomik büyüme olgusunu bir ekonominin "ülke nüfusuna giderek daha da çeşitlenen ürünler sunma kapasitesinde teknolojik gelişmeye ve bunun gerektirdiği kurumsal ve ideolojik uyuma dayalı uzun dönemli artış" olarak tanımlarken, bu olgunun temel bileşeni modern sanayileşmeyi de sınaî hâsılada konjonktürel genişlemelerin ötesine geçen, uzun süreli ve kalıcı bir artış olarak nitelemektedir. Böyle bir kavramlaştırma, modern sanayiin kendisinden önce gelen evreleri (sırasıyla, tarıma dayalı kırsal sanayileri ve manüfaktürü) önem ve nitelik itibariyle aştığını ima eder. Bu ölçülere göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki modern ekonomik büyüme sürecinin 1820'lerin ikinci yarısında başladığı kabul edilebilir (Komlos, 1983: 100).[1] Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıldaki ekonomik büyümesi, uluslararası bağlamda ele alındığında şu saptamalar yapılabilmektedir (Good, 1990: 203-5, 216):

(1) İmparatorluktaki ekonomik büyüme, Avrupa Kıtası'nın bütününü etkileyen ve kıtanın batısından doğusuna doğru yayılan kapsamlı bir toplumsal gelişme sürecinin parçasıdır.

(2) Gelişme sürecinin momentumu, İngiltere ve Kuzey Batı Avrupa'dan doğuya doğru gidildikçe zayıflamakta, Rusya ve Balkanlar'a ulaştığın-

1 Komlos (1983: 108)'a göre 1825-30 dönemi "proto-endüstriyel" ve "makine-endüstriyel" Avusturya arasında, yaygın ve yoğun büyüme arasında bir geçiş evresidir.

da etkisini epey yitirmektedir (en azından, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar). İmparatorluk, bu coğrafi spektrumun ortasında ve gelişmede "geç kalmış" bir konumda bulunmaktadır.

(3) İmparatorluk XIX. yüzyılda ekonomik gelişmesini hızlandıracak güçlü iç dinamiklere sahip olamamış, ekonomik büyüme patikası istikrarsız bir seyir izlemiştir (Gerschenkron, 1977). İmparatorluk için ne XIX. yüzyıl Alman sanayileşmesini karakterize eden uzun dönemli ve kalıcı başarılardan, ne de Gerschenkron (1962)'un bazı geç sanayileşen ülkelerde gözlemlediği büyük atılımlardan söz edilebilir. Başka bir deyişle, İmparatorluk "devrim" sözcüğünün ima ettiği bağlamda bir "sanayi devrimi" yaşamamıştır. Sonuç olarak Batı Avrupa ülkeleri ile Avusturya-Macaristan arasında bir "gelişmişlik açığı" ortaya çıkmış, XIX. yüzyılın ilk yarısında genişleyen bu açık I. Dünya Savaşı öncesine kadar çok az daraltılabilmiştir (bkz. II.2.2). Ancak bu göreli başarısızlığı I. Dünya Savaşı eşiğinde İmparatorluğun neredeyse bir ekonomik yıkım eşiğine geldiği biçiminde yorumlamamak gerekir.

(4) İmparatorluk sınırları içindeki bölgesel gelişme örüntüleri Avrupa ölçeğindeki büyük resmin daha küçük bir coğrafyadaki izdüşümü sayılabilir. İmparatorluğun "Batı"sı Cisleithania'da gelişme "Doğu"su Transleithania'ya kıyasla daha erken başlamış ve gelişmişlik düzeyi farklılıkları daha sonraki yıllarda giderilememiştir.[2]

(5) Ekonomik gelişme inisiyatiflerinin başlıca iletim mekanizmaları uluslararası ticaret ile mali ve beşeri sermaye hareketleridir (bkz. II.2.2).

İmparatorluğun ekonomik büyüme ve sanayileşme alanında vasat başarı sergilemesi, akla şu soruları getirmektedir: Toprak sahibi soyluların toplumsal hayata egemen olduğu, serflik düzeninin 1848 devrimlerine kadar geçen dönemde kırsal emeğin hareketliliğine kısıtlar getirdiği bir ortamda sınaî kapitalizm gelişebilir mi idi?[3] İmparatorluğun ekonomik gelişmesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında da (Batı Avrupa'nın onyıllar

2 Avusturya ve Macaristan arasında doğal bir sınır oluşturan Leitha Nehri'ne atfen, İmparatorluğun Leitha'nın "Batı"sında kalan bölgeleri Cisleithania, "Doğu"sunda kalan bölgeleri ise Transleithania olarak adlandırılmaktaydı. Cisleithania, bugünkü Avusturya topraklarına ek olarak Bohemya, Moravya, Galiçya, Bukovina, Trieste Bölgesi ve Dalmaçya'yı kapsıyordu; Transleithania ise İmparatorluğun tarihsel Macar Krallığı topraklarına tekabül eden parçası idi. Bu çapraşık deyimlerle okuru yormamak için biz bu mülki bölümlenmeyi ifade etmek üzere Avusturya ve Macaristan sözcüklerini kullanacak ve bugünkü Avusturya ve Macaristan'a atıfta bulunulduğunda, bunu açıkça belirteceğiz.

3 Komlos (1983: 50-1)'a göre, İmparatorluktaki işgücü piyasaları 1848 devrimleri öncesindeki yüz yılda adım adım ve pürüzsüz sayılabilecek bir biçimde dönüşerek kapitalizm ile uyumlu hale gelmiştir; dolayısıyla 1848 sonrasının köylülüğü özgürleştiren reformları Avusturya iktisat tarihinde bir dönüm noktası olarak değil, salt biçimsel bir yasal düzenleme olarak görülmelidir.

önce aştığı) feodal kalıntılar tarafından kösteklenmedi mi? Araştırmacıların çoğunluğu, feodal emek yükümlülükleri ile kırsal emek gücünün hareketliliği ve parasallaşması üzerindeki kısıtların kapitalizmin doğasına ters düştüğünü ve dolayısıyla bunların tasfiye edilmesinin kaçınılmaz olduğunu teslim etmekle birlikte, söz konusu kısıtların 1848 devrimleri öncesinde önemli ölçüde aşındığı, dolayısıyla İmparatorluktaki kapitalist gelişmenin önüne aşılamaz engeller çıkarmadığı kanısındadır (örneğin, bkz. Cameron ve Neal (2003: 253-4), Rudolph (1990), Good (1990) ve Komlos (1983)). Öte yandan Rudolph (1990: 139-44)'un zikrettiği çeşitli alan araştırmaları ve kişisel özgeçmişler, toprak sahibi soyluların girişimciliğe ve kâr güdüsüne çok da yabancı durmadıklarına işaret etmektedir.[4] Dolayısıyla İmparatorluğun ekonomik gelişme ve sanayileşmedeki göreli başarısızlıklarının ardında feodalizmin engelleri dışında nedenler de aramak gereklidir.[5]

II.2.2. "Geç Kalmışlık": Sayısal Veriler

İmparatorluğun tümünde ve iki ana bölgesindeki ulusal gelir ve sektörel bileşenleri için çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tahminler, özellikle 1870 öncesi yıllarda, birbirleriyle çok tutarlı görünmemektedir. Burada Bairoch (1976)'un karşılaştırmalı bir incelemesindeki 1830-1860 dönemi tahminlerini hatırlatmakla yetineceğiz. Bairoch'un bulgularına göre bu dönemde İmparatorlukta kişi başına GSMH, Rusya ve İtalya gibi "çevre" ülkelerinkinden daha hızlı artmış, ancak artış hızı İngiltere, Fransa ve Almanya'dakilerin gerisinde kalmıştır (krş. II.2.1 (3)). Good (1990: 216-7)'a göre Bairoch, İmparatorluktaki GSMH (ve kişi başına GSMH) artışını düşük tahmin etmektedir; ancak bu tahminlerin iyileştirilmesi durumunda bile Tablo II. 2.1'in ilk iki sütununda sergilenen eğilimin değişme olasılığı zayıftır. Tablo II. 2.1'de yer verdiğimiz 1860-1913 dönemi tahminlerine göre kişi başına GSYİH artışı açısından İmparatorluk

4 Rudolph (1990)'un örnekleri özellikle sınaî açıdan daha gelişmiş Bohemya, Moravya ve Silezya'dan seçilmiştir.

5 Sınıf mücadelesi perspektifine bağlı kalmayan siyasal iktisat geleneğinin Smith'den Weber'e kadar uzanan temsilcileri, özgür olmayan emeğin verimsiz, düşük becerili ve dolayısıyla yüksek maliyetli olacağı gerekçesiyle, işlevsel bir kapitalizmin bu tür emek kategori leriyle birlikte var olamayacağı sonucuna varmışlardı. Bazı Marksist yazarlar da kapitalizm - özgür olmayan emek ilişkisinin esas itibariyle ilkel birikim bağlamında söz konusu olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Brass, T. (2011: 271-80) XX. yüzyıl kapitalizminin özgür olmayan emek türlerini kullanmasının çeşitli örneklerini sergileyerek, Marksist analizin bu konuda başvuracağı ölçütün sınıf mücadelesi olduğuna dikkati çekmektedir. İşçiyi emekçileşmekten ve sermayeye karşı örgütlü mücadeleden uzak tutabildiği ölçüde kapitalizm, özgür olmayan emek türlerini kullanmayı yeğleyebilecektir.

İtalya'nın üstünde, İngiltere ve Rusya'ya yakın, Fransa ve Almanya'nın altında konumlanmaktadır.

TABLO II.2.1: BELLİ BAŞLI AVRUPA ÜLKELERİNDE GSMH VE KİŞİ BAŞINA GSMH ARTIŞ HIZLARI, 1830-1913 (yıllık ortalama, %)

	1830-60		1860-1913	
Ülkeler	GSMH	Kişi Başına GSMH	GSMH	Kişi Başına GSMH
İngiltere	2.2	1.3	1.9	1.0
Fransa	1.5	1.3	1.4	1.2
Almanya	1.9	1.2	2.6	1.4
İtalya	1.0	0.4	1.4	0.7
Rusya	1.0	0.2	2.5	1.1
Habsburg İmparatorluğu	1.1	0.5	1.8	1.0

Kaynak: Good (1990: 217)'da alıntılanan Bairoch incelemesi.

Schulze (2000)'nin daha önceki veri üretimi çabalarını gözden geçirerek, 1871-1912 dönemi için yeniden hesapladığı GSYİH ve bileşenlerindeki ortalama artış oranları, Tablo II.2.2'de sergilenmektedir. Küresel 1873-96 depresyonunun etkilerini açıkça ortaya koyabilme amacı ile, ele alınan 41 yıllık süre bu çalışmada iki alt döneme (1871-95; 1895-1912) ayrılmıştır.

Tablo II.2.2'deki ortalama GSYİH artış oranları (Avusturya'nın aksine) Macaristan'ın 1873-96 krizinden fazla etkilenmediğini, kriz yıllarının sınai gelişme için bir fırsata dönüştüğünü göstermektedir. Schulze'ye göre bu durum, 1873 finansal krizi sonrasında Avusturya'dan kaçan sermayenin Macaristan'a yönelmesiyle yakından ilgilidir. 1895'den sonra görünüm değişmiş, Avusturya'da sanayi sektörü toparlanırken, Macaristan'da hem tarımda, hem de sanayide büyüme hızları düşmüştür. Dönemin tümü hesaba katıldığında Macaristan ile Avusturya arasındaki kişi başına göreli gelir açığının daraldığı anlaşılmaktadır (Tablo II.2.3).

Her hâl-ü-kârda, tüm İmparatorlukta 1870-1913 döneminde erişilen ve Tablo II.2.2-3'de sergilenen GSYİH ve kişi başına GSYİH ortalama artış oranları tahminleri, Tablo II. 2.1'dekilere çok aykırı düşmemektedir. Schulze (2000: Tablo 8)'nin bulgularından hareketle, 1870-1913 döneminde İmparatorluğun göreli gelir konumunun İtalya, Rusya ve İngiltere karşısında fazla değişmediği, buna karşılık (özellikle 1890-1913 döneminde) Fransa ve Almanya'nın gerisinde kaldığı gözlenmektedir (Tablo II.2.4). Tablo II.2.1'deki bulgularla uyumlu olan bu gözlemler ekonomik gelişme

öncülerine yetişmedeki başarısızlığın (Schulze (2007: 189)'nin deyimi ile "catch-up failure") açık işaretidir. Tablo II.2.4'den hareketle, 1870'li yılların başına kadar bugünkü Avusturya sınırları içinde kalan bölgenin ekonomik gelişmişlik itibariyle Fransa ve Almanya'nın gerisinde kalmadığı, ancak bu yıllardan sonra söz konusu bölgenin de Fransa ve Almanya'nın hızına ayak uyduramadığı saptanabilmektedir.

TABLO II.2.2: AVUSTURYA VE MACARİSTAN'DA BÜYÜME HIZLARI, 1871-1912 (yıllık ortalama, %)

	Dönemler		
	1871-95	1895-1912	1871-1912
Avusturya			
Tarım ve Ormancılık	1.38	1.43	1.40
Toplam Sanayi a/	1.84	3.34	2.46
(İmalat Sanayii) b/	(1.89)	(3.39)	(2.51)
Hizmetler c/	1.28	2.10	1.63
GSYİH	1.44	2.43	1.85
Macaristan d/			
Tarım ve Ormancılık	2.41	1.59	2.08
Toplam Sanayi a/	4.23	3.10	3.78
(İmalat Sanayii) b/	(4.42)	(3.57)	(4.09)
Hizmetler c/	1.30	1.63	1.43
GSYİH	2.32	1.90	2.15
Habsburg İmparatorluğu e/			
Tarım ve Ormancılık	2.04	1.59	1.86
Toplam Sanayi a/	2.36	3.25	2.73
Hizmetler c/	1.26	1.96	1.55
GSYİH	1.81	2.23	1.98

a/ Madencilik, zenaat üretimi ve inşaatı da içerir.

b/ Zenaat üretimi hariç imalat sanayii.

c/ Ticaret, ulaştırma ve haberleşme, özel ve kamusal hizmetler, konut.

d/ Alt dönemler 1871-96 ve 1896-1912'dir.

e/ Kaynaktaki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Kaynak: Schulze (2000: Tablo 4, 6-7, A1, A2)

Not: Schulze, dönem başlangıç ve sonuç yıllarını çıktının zirve değerlere eriştiği yıllara kaydırdığı için İmparatorluk tahminlerimiz, iki bölgeye ait uç değerler arasında yer almayabilir.

TABLO II.2.3: AVUSTURYA VE MACARİSTAN'DA KİŞİ BAŞINA GSYİH ARTIŞ HIZLARI, 1870-1910
(yıllık ortalama, %)

	Dönemler		
	1870-90	1890-1910	1871-1910
Avusturya			
Kausel (1979)	1.24	1.38	1.31
Good & Ma (1998)	1.10	1.31	1.20
Schulze (2000)	0.70	1.35	1.03
Macaristan			
Good & Ma (1998)	1.49	1.51	1.50
Schulze (2000)	1.48	1.26	1.37
Habsburg İmparatorluğu			
Good & Ma (1998)	1.20	1.36	1.28
Schulze (2000)	0.99	1.32	1.15

Kaynak: Schulze (2000: Tablo 1).

TABLO II.2.4: 1870-1913 DÖNEMİNDE BELLİ BAŞLI AVRUPA ÜLKELERİNDE KİŞİ BAŞINA GÖRELİ GSYİH KARŞILAŞTIRMASI[a/]

Ülkeler	1870	1890	1913
İngiltere	100.0	100.0	100.0
Fransa	56.9	57.4	68.6
Almanya	55.8	58.8	72.5
İtalya	45.0	39.8	49.8
Rusya[b/]	31.4	22.6	29.6
Habsburg İmparatorluğu	37.7	36.5	39.9
Avusturya[c/]	43.5	39.9	44.2
Macaristan[c/]	30.0	32.0	34.2
Bugünkü Avusturya[c/]	56.9	50.7	57.1

a/ Geary - Khamis 1990 $ değeriyle hesaplanmış kişi başına GSYİH değerlerinden türetilmiş, İngiltere'nin kişi başına GSYİH'sı referans düzlemi olarak seçilmiştir.

b/ Kabaca, SSCB'nin kapsadığı alan.

c/ Daha önce kibir araştırma sonuçlarına göre, 1913'de Habsburg İmparatorluğu ortalaması 40 alındığında (merkezi) Avusturya, Çek Kesimi ve Macaristan'ın göreli gelir düzeyleri, sırasıyla 61, 49 ve 33 olarak türetilmektedir (Zimanyi ve Katus, 1978:35). Bu sayılar yukarıda sergilenenlerle uyumsuz değildir.

Kaynak: Schulze (2000: Tablo 8)'den türetilmiştir.

İmparatorluğun ekonomide görece geri kalmışlığının diğer göstergeleri ise çıktı bileşimi ve istihdam yapısında ortaya çıkmaktadır (Tablo II.2.5-6). Özellikle 1890 sonrasında sınai hâsıla payları hem Avusturya, hem de Macaristan'da kayda değer ölçülerde yükselmiş ise de, ekonominin tarımsal karakteri (özellikle Macaristan'da) başatlığını sürdürmüştür (Tablo II.2.5). Bu durum, özellikle Tablo II.2.6'daki istihdam paylarında daha keskin çizgilerle izlenmektedir. Tarımda çalışanların toplam istihdam içindeki payını yaklaşık 40 yılda % 49'dan % 36 dolayına düşüren Almanya'ya kıyasla İmparatorluk, 1913'de bile çalışan nüfusunun kabaca 2/3'ünü tarımda işlendiren bir kırsal üreticiler ülkesidir. Durum, Avusturya'ya kıyasla Macaristan'da daha da çarpıcıdır (1913'deki tarımsal istihdam payları bu bölgeler için sırasıyla % 54 ve % 73 olarak hesaplanmaktadır).

Sınaî gelişmedeki göreli başarısızlığın nedenlerini salt feodalizmin engellerinde aramamak gerektiğine II.2.1'de değinmiştik. En başta, İmparatorluk modern sanayileşme aşamasına geçişte bazı olumsuz başlangıç şartları ile karşı karşıya kalmıştır (Gross, 1983: 3-20; Cameron ve Neal, 2003: 253-4):

(1) Fransa ve Almanya'ya kıyasla İmparatorluk çok büyük coğrafi dağınıklık ve bölgesel farklılıklar sergiliyor, çetin arazi şartları ülke içi ve uluslararası taşımacılık ve haberleşmeyi güç ve pahalı hale getiriyordu. Bu durum geniş ve bütünleşik iç piyasalar oluşumunu kösteklemiştir.

(2) Enerji kaynakları olarak orman ürünleri ile hidro-enerjiye aşırı bağımlılık ve kömür yataklarının yetersizliği ve / veya elverişli olmayan coğrafi mevkileri, İmparatorluk için Batı Avrupa'ya kıyasla ciddi bir dezavantaj oluşturmuştur. Bu doğal kaynak kısıtları kırsal üretim birimlerinden yeni, mekanizasyon düzeyi daha yüksek, "kentli" ve büyük ölçekli üretim birimlerine geçişi zorlaştırmıştır. Sonuç olarak sınaî üretim varlıklıların tükettiği yüksek kalitede zenaat ürünleri ile kırsal işliklerin yoksullar için ürettiği mallarda kutuplaşırken, ucuz fiyatlı ve yığınsal tüketim malı piyasaları gelişememiştir. Mevcut yataklardan elde edilen kömürün koklaşmaya elverişli olmaması, demir-çelik sanayilerinde ölçek ve teknoloji sorunları yaratmış; buhar enerjisi / demir-çelik sanayii / demiryolları inşaatı üçlüsünün yarattığı sinerjiden çok geç yararlanılabilmiştir. Demir-çelik sanayindeki kalite ve maliyet sorunları, mühendislik sanayilerinin gelişmesini de kösteklemiştir. Hem demiryolu ağının, hem de bu sistemi destekleyecek nehir ulaşım ağının inşasında geç kalınması ulaşım etkinliğini azaltmıştır.

TABLO II.2.5: ÇIKTI BİLEŞİMİ, 1870 -1910 (Sabit 1913 fiyatlarıyla, yüzde paylar)

	Yıllar		
	1870	1890	1910
Avusturya			
Tarım ve Ormancılık	26.7	26.8	22.7
Toplam Sanayi a/	29.6	31.7	37.3
(İmalat Sanayii) b/	(18.9)	(20.8)	(24.9)
Hizmetler c/	43.7	41.5	40.0
Macaristan			
Tarım ve Ormancılık	48.8	53.1	49.9
Toplam Sanayi a/	10.9	15.9	21.2
(İmalat Sanayii) b/	(6 5)	(9.5)	(13.3)
Hizmetler c/	40.3	31.0	28.9
Habsburg İmparatorluğu d/			
Tarım ve Ormancılık	34.5	35.7	32.4
Toplam Sanayi a/	22.0	25.1	30.9
Hizmetler c/	43.5	39.2	36.7

a/ Madencilik, zenaat üretimi ve inşaatı da içerir.

b/ Zenaat üretimi hariç, imalat sanayii.

c/ Ticaret, ulaştırma ve haberleşme, özel ve kamusal hizmetler, konut.

d/ Schulze (2000: Tablo A1, A2)'deki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Kaynak: Schulze (2007: Tablo 2; 2000: Tablo A1, A2)

Not: Schulze, 2007 tarihli çalışmasında 2000'de hesapladığı sektör paylarında küçük değişiklikler yaptığından, İmparatorluğun tümü için 2000 tarihli çalışmaya dayanan toplulaştırılmış veriler, parçalarla tam bir uyum içinde olmayabilir.

TABLO II.2.6: SEKTÖREL İSTİHDAM PAYLARI, 1869 / 70 - 1910 (%)

	Yıllar		
Sektörler	1869 / 70	1890	1910
Avusturya			
Tarım ve Ormancılık	62.7	61.5	54.0
Toplam Sanayi a/	20.3	22.4	25.9
Hizmetler	17.0	16.1	20.1
Macaristan			
Tarım ve Ormancılık	78.3	79.5	73.0
Toplam Sanayi a/	7.2	8.9	13.5
Hizmetler	14.5	11.6	13.5
Habsburg İmparatorluğu b/			
Tarım ve Ormancılık	69.4	69.2	62.2
Toplam Sanayi a/	14.6	16.6	20.6
Hizmetler	16.0	14.2	17.2
Not edilmek üzere:			
Almanya			
Tarım ve Ormancılık	49.3	-	35.8
Toplam Sanayi a/	29.0	-	37.4
Hizmetler	21.7	-	26.8

a/ Madencilik, zenaat üretimi, inşaat, enerji + su + gaz'ı da içerir.

b/ Schulze (2007: Tablo A1)'deki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Kaynak: Schulze (2007: Tablo 1, A1).

(3) Ticaret sektörünün göreli azgelişmişliği ve İmparatorluktaki pek çok bölgenin XIX. yüzyıl başındaki ana ticaret yollarının uzağında kalması, uluslararası ticaretin tarımsal ve sınaî üretimi özendirici etkilerini zayıflatmıştır.[6] Buna ek olarak, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında ticaret ve bankacılık sektöründe yabancı girişimcilerin çok etkili olması, daha üst düzeyde beceri gerektiren üretim faaliyetlerini İmparatorluk dışında gerçekleştirmek için vesileler yaratmıştır.

(4) Napoleon sonrası dönem yönetiminin, sanayiin gelişmesi de dâhil, her türlü değişime kuşku ile bakan tutuculuğu ve merkantilist çağdan kalma "kendine yeterlik" ve koruma anlayışını sürdürmekteki ısrarı, 1848 öncesi dönemde tutarlı sanayi ve dış ticaret politikalarının formüle edilmesini engellemişti. 1848 sonrasının aşağıda ele alacağımız politika çerçevesinin de "Liberal Çağ"ın ruhunu, yani karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan kaynak tahsisi ve uluslararası rekabetin zorladığı teknolojik gelişme vizyonunu tümüyle içselleştirdiği söylenemez[7]. İmparatorlukta iktisat politikalarının eşgüdümü, çoğu zaman uzun ömürlü olmayan siyasal uzlaşı manevraları ile sağlanabilmiştir. Genelde kapitalist gelişme ve özelde hızlı sanayileşme, Habsburg monarşisini bir arada tutan güçlerin (bürokrasi, ordu, soylular ve Katolik Kilisesi) çıkarlarına dönük tehditler de getirdiğinden, söz konusu eşgüdüm yetersizliği sürpriz sayılmamalıdır.

(5) Sanayileşmedeki gecikme ve eşitsiz bölgesel yayılmanın önemli nedenlerinden biri de eğitim düzeyindeki yetersizliktir. Okuryazarlık ve eğitim düzeyi Habsburg İmparatorluğu'nda eşitsiz dağılmaktaydı ve İmparatorluk içindeki bölgelerin eğitim düzeyleri ile sanayileşme / kişi başına GSYİH düzeyleri arasında yüksek bir korelasyon izleniyordu. Avusturya'da ortalama okur-yazarlık oranı Batı Avrupa ülkelerindekine yakın olmakla birlikte, yöreler itibariyle çok eşitsiz dağılıyordu (örneğin, 1900'de Vorarlberg'de % 99 iken, Dalmaçya'da % 27 idi).

İmparatorluk, XIX. yüzyıl ortalarında Avrupa imalat sanayii çıktısının yaklaşık % 10'unu üretmekteydi; bu oran yüzyıl sonuna doğru % 9 dolaylarında bulunuyordu (Gross, 1983: 31). Ekonomi, Avrupa'nın ekonomik önderleri İngiltere, Fransa ve Almanya'ya kıyasla görece dışa kapalı idi; Tessner (1989: 23), 1873 ve 1913'deki ihracat / GSMH oranlarının sırasıyla % 8 ve % 14 dolaylarında olduğunu ve 1913 yılında İmparator-

6 Batı Avrupa'dakinin epey altında kalan kentlileşme yoğunluğu da yerel ticaret sektöründeki güçsüzlüğü ima eden göstergelerden biridir (Gross, 1983: 7-8).

7 Başlıca bu nedenle Prusya, İmparatorluğu *Zollverein*'e katmakta istekli davranmamıştır.

luk ihracatının Avrupa ihracatının yaklaşık % 14'ünü oluşturduğunu kaydediyor.[8] İmparatorluk 1870-74 döneminde verdiği ticaret açıklarını 1875-1906 döneminde önce yükselen ve 1890'ların başında zirveye çıkan, daha sonra gerileyen ticaret fazlalarına dönüştürdü; fakat 1907'den sonra ticaret açıkları çarpıcı ölçülerde arttı (Tessner, 1989:125).[9] Bu durumun 1890'lardan itibaren Avusturya ekonomisindeki canlanma ile yakından ilgili olduğu kanısındayız (krş. Tablo II.2.2). Ticaret dengelerinin seyri, İmparatorluğun 1875'i izleyen otuz yılda (Avrupa ve dünya ölçeğinde fazla önem taşımayan) bir net sermaye ihracatçısı olduğunu, ancak bu durumun 1907'den sonra hızla tersine döndüğünü düşündürmektedir. Yüzyıl sonuna doğru İmparatorluk içi dengeler incelendiğinde, Avusturya + Bohemya'nın Macaristan'a ve İmparatorluğun geri kalmış Doğu ve Güney Doğu yörelerine sermaye ihraç eder konumda olduğu görülüyor (Berend, 2013: 305; 356-7).

İmparatorluk dış ticaretinde belirli ürünler üzerinde uzmanlaşma düzeyi oldukça düşüktür (Tablo II.2.7). Kolm (2001: 73) 1900'lü yıllarda tarım ve madencilik ürünleri dış ticaretinde giderek büyüyen açıklar oluştuğunu, sınaî ürünlerdeki ihraç fazlasının da erimeye başladığını kaydetmektedir. 1870'li yıllardan itibaren giderek artan dış ticaret hacmine paralel olarak ticaret ortakları çeşitlenmekle birlikte, Almanya 1870-1913 döneminde İmparatorluğun açık ara ile en büyük ticaret ortağı olmayı sürdürmüştür.

Bütün bu sayısal veriler, XIX. yüzyıl ve sonrasında İmparatorluğun Avrupa ve dünya ekonomisinde ağırlıklı bir yere sahip olamadığını göstermektedir. Gross (1983: 26) bunu İmparatorluğun dünya ve Avrupa siyasetinde büyük güç olma konum ve iddiasındaki uzun dönemli aşınmaya paralel bir gelişme saymakta, son tahlilde ekonomik gücünün iddialı bir dış politikayı desteklemeye yetmediğini vurgulamaktadır.

8 Bu sayılar Gross (1983: 30-1)'da verilen bilgilerle çok uyumlu gözükmüyor. Her hal-ü-kârda İmparatorluk ekonomisinin görece dışa kapalı ve bu durumda korumacı politikaların etkili olduğu tartışma gerektirmeyecek kadar açıktır. Ancak İmparatorluk dış ticaret oranlarının küçük ve açık Avrupa ekonomilerindekilerle karşılaştırılmaması yerinde olur (krş. Cameron ve Neal, 2003: 254).

9 Açıkların zirveye çıktığı 1911 ve 1912'de ihracatın ithalatı karşılama oranı % 75 yakınlarında idi.

TABLO II.2.7: İHRACAT VE İTHALAT, 1875-1912

	1875	1895	1912
Başlıca İhraç Ürünleri (Toplamda % pay)			
Kereste ve Orman Sanayii Ürünleri	8.8	11.3	12.9
Şeker	3.7	8.5	8.7
Tahıllar	9.5	6.4	1.6
Pamuklu Ürünler	1.1	0.8	4.6
Cam Eşya	3.5	3.1	2.7
Linyit	1.9	4.1	3.6
Deri ve Kürk	1.9	4.7	2.0
Alet ve Makina	1.2	0.5	2.8
İhracatın Yöneldiği Başlıca Ülkeler (% pay)			
Almanya	61.5	48.6	41.7
İtalya	5.4	8.5	9.1
Romanya	6.7	3.6	5.3
Rusya	6.6	3.6	3.6
İngiltere	b.y.	8.6	9.8
Başlıca İthal Ürünleri (Toplamda % pay)			
Pamuk ve Yün	11.1	12.6	13.4
Tahıllar	3.1	2.6	3.3
Kürk ve Deri	4.8	4.8	4.8
Kahve	6.4	5.2	2.8
Tütün	6.7	3.5	1.6
Demir-çelik	2.2	2.4	3.5
Taşkömürü	1.5	4.6	6.1
Makina	1.7	3.1	4.1
İthalatın Geldiği Ülkeler (% pay)			
Almanya	68.4	42.4	40.5
İtalya	3.6	6.8	4.6
Romanya	3.2	2.0	2.9
Rusya	2.8	6.5	6.4
İngiltere	b.y.	10.4	7.2

Kaynak: Tessner (1989: Tablo 10, 11, 17, 18)

II.2.3. "Kurucular Zamanı" (*Gründerzeit*), 1850-73

1848-60 dönemi, mutlakıyet rejimi altında liberal ekonomi politikalarının uygulandığı bir evre olmuştur. Daha sonra değineceğimiz gibi, 1860-1 yılları Liberalleri siyasal iktidara taşıyan önemli bir kırılmayı simgelemektedir. Bu dönemin önemli reformlarından biri, 1850'de Avusturya ve Macaristan arasında gümrük birliğine geçiştir. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru sistemleştirilen tarife rejimi Avusturya ve Macaristan'ın içinde gümrüksüz ticareti sağlamakla birlikte Avusturya ve Macaristan

arasındaki ticareti vergilendiriyordu. Gümrük tarifelerinin ürün bileşimi ve oranları, bir yandan İmparatorluk yönetiminin Macaristan'ı tarımsal ürünler ve hammaddeler, Avusturya'yı da sınaî ürünlerde uzmanlaştırma niyetlerini, öte yandan kamu bütçesine güvenilir gelir sağlama kaygısını yansıtıyordu. 1830'larda ve 1840'larda bu tarifeler kısmen gözden geçirildi ve ticareti aşırı kısıtlayıcı nitelikte olanlar kaldırıldı; ama gümrük birliği kararı 1848 devrimleri sonrasında alınabildi.[10] Bu kavşakta Avusturya'daki sanayicilerin ticareti serbestleştirme istekleri, soyluların imtiyazlarının budanması, Macar ulusalcılarının gümrük rejimini ulusal amaçlar için biçimlendirme baskılarının zayıflaması ve Avusturya'daki vergi düzeninin Macaristan'a teşmili, gümrük birliğinin önünü açtı. Serbestleştirme politikası 1851 ve 1853'de gerçekleşen kapsamlı gümrük tarifesi reformları ile sürdü (Komlos, 1983: 27-34). Artan "dışa açılma" eğilimleri bir Ticaret Bakanlığı'nın ve bölgesel ticaret odalarının kuruluşunda yansımasını buldu.

Komlos (1983: 38-40)'a göre gümrük birliğinin Avusturya ve Macaristan'daki göreli tarımsal ve sınaî ürün fiyatlarını normalleştirmesinden kaynaklanan statik etkinlik kazançlarının üst sınırları Macaristan için toplam hasılanın % 1.5'i mertebesinde, Avusturya için ise % 1'den azdı. Dinamik kazançlar (genişleyen piyasalarda ortalama maliyetlerin düşmesi, gelişen işbölümü ve ölçek ekonomilerinin yararları, artan rekabetin ileri teknoloji kullanımını özendirmesi ve çeşitli dışsallıklar), doğal olarak, çok daha önemliydi. 1848-67 döneminin çalkantılarla geçen iç ve dış siyaset ortamında böylesi kazanımlar kısmen gerçekleşti, ama "ekonomik mucize" sayılabilecek ölçülerin uzağında kaldı.

1848-60 döneminin ikinci önemli reform atılımı, 1848'de Macaristan'da başlayan, ama İmparatorluğun her iki parçasında hukuksal geçerlilik kazanma süreci 1853'de tamamlanan yeni toprak düzenidir (*grundentlastung*). Eski toprak düzeninde serfler feodal beyin arazisinin bir kısmı üzerinde (miras olarak da devredilebilen) intifa hakkına sahip oluyor, bunun karşılığında feodal beyin kendi hesabına işlediği toprakta yıllık sınırları İmparatorluk buyrukları ile saptanan bir süre için çalışma mükellefiyeti (*robot*) altına giriyordu. Bu türden aynî bir rant ödemesine ek olarak, köylüler tarımsal ürünün belirli kesirlerini feodal beye ve kiliseye vergi olarak ödüyorlardı. Feodal bey, aynı zamanda yöresinin yargıcı,

10 1840'lı yıllarda Alman gümrük birliğinin (*Zollverein*) İmparatorluğu da içine alacak biçimde yaygınlaştırılmasını savunan bazı görüşler dile getirilmekle birlikte, iç ve dış siyasal koşullar bunun gerçekleşmesini sağlayabilecek olgunluktan uzaktı (Gross, 1983: 9-10). 1860'lı yıllarda İmparatorluk ve Prusya arasındaki gerilim ve çatışmalar bu olasılığı ortadan kaldırdı.

yöneticisi, güvenlik sağlayıcısı ve dar günlerde ödünç vereni idi (Komlos, 1983: 45-9).

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren merkezi devlet, feodal beyin bu geleneksel haklarından bazılarına müdahale etmeye başladı. XIX. yüzyılın ilk yarısında kapitalizmin ve ticari ilişkilerin gelişmesi ile kırsal emek hareketliliğinin arttığına ve emek gücünün parasallaştığına II.2.1'de değinmiştik. 1848 sonrası reformlar bu çözülme sürecini noktaladı ve böylece köylülük, Batı Avrupa'dan çok sonra özgürleşebildi.

Yeni toprak düzeni, köylülüğe önemli bir servet transferini gerçekleştiriyordu. Avusturya'da köylüler artık resmen sahibi oldukları feodal bey toprağı değerinin üçte birini geri ödemekle yükümlü idiler; ikinci üçte bir karşılığında feodal beylere devlet tahvili veriliyor, feodal beyler üçüncü üçte birden (kendilerinden artık istenmeyecek hukuksal ve yönetsel hizmetlerin karşılığı olarak) vazgeçiyorlardı. Macaristan'da ise köylüler, daha önce intifa hakkına sahip oldukları toprağın tapusunu bedel ödemeden elde ettiler; feodal beylere ise daha önce elde etme hakkına sahip bulundukları tüm aynî rantların sermayeleştirilmiş değeri tutarında devlet tahvili verilmesi ilke olarak benimsendi.[11] Söz konusu tahvillerin anapara ve faiz ödemeleri ile devletin üstlendiği hukuksal ve yönetsel hizmetlerin finansmanına katılmak üzere, köylüler bundan böyle devlete vergi ödeyeceklerdi.

Reformdan beklenen sonuçlardan biri, köylünün kendi toprağında daha etkin çalışacağı varsayıldığından, tarımsal verimliliğin artması idi. Bu beklentiler arzu edilen ölçülerde gerçekleşmedi.[12] Özgürleştirme tüm ülkedeki sermaye birikim temposu üzerinde de kayda değer bir etki yaratmadı.[13] Dolayısıyla yeni toprak düzeni, ekonomik sonuçlarından çok, geçmişte düşük bir statüye sahip bulunan köylüleri hukuk önünde eşit yurttaşlara dönüştürmesi açısından önemli ve anlamlı bir gelişme olarak nitelenebilir (Komlos, 1983: 51).

Emeğin hareketliliğini artıran bir diğer liberal düzenleme, bir mesleğe girişte tam özgürlük sağlayarak lonca sistemini ortadan kaldıran *Gewerbeordnung* (1859)'dur. İmparatorluk bu düzenlemeyi meslek seçme özgürlüğünü (*Gewerbefreiheit*) 1869-72 yıllarında yasalaştıran Alman dev-

11 Macaristan'daki uygulama, feodal beyleri kapitalist tarımsal işletme sahiplerine dönüştürerek, büyük toprak sahiplerinin siyasal sistemdeki başatlıklarını pekiştirdi (Good, 1990: 213).

12 Komlos (1983: 48) bunun nedenlerini şöyle sıralar: (i) 1848 öncesinde kırsal emek üzerindeki kısıtların esasen epey gevşemiş bulunması; (ii) toprak varlığı veri iken, emeğin azalan getirisi; (iii) reformun bitkisel üretim dışındaki alt sektörlere kayda değer bir yenilik getirmemesi.

13 Ancak, "özgürleştirme tahvilleri", İmparatorluk sermaye piyasalarını geliştirici bir işlev görmüştür.

letlerinden önce gerçekleştirmiştir. Finans alanında İmparatorluğun gecikmeden benimsediği bir yenilik ise Fransa'daki *Credit Mobilier* modeli yatırım bankalarının 1850'li yılların ortalarında kurulmasıdır (Gross, 1983: 23).

"Kurucular Zamanı"nın üçüncü önemli yapısal düzenlemesi, siyasal planda taşıdığı büyük önem ve ağırlık dolayısıyla bir sonraki bölümde ayrıntıları ile ele alacağımız 1867 tarihli Uzlaşı'dır (*Ausgleich*). Uzlaşı, Avusturya ve Macaristan hükümetlerine vergileme ve kamu harcamalarında önemli ölçüde özerklik tanımasına rağmen, İmparatorluktaki parasal birliği ve gümrük birliğini kurumsallaştırmış, liberal iktisat politikalarının sürekliliğini teyid etmiştir. Uzlaşı'nın ekonomik hükümlerini uygulamakta çeşitli güçlük ve ihtilaflarla karşılaşılsa da, parasal birlik ve gümrük birliği İmparatorluğun 1918'deki nihai çöküşüne kadar korunabilmiştir.

II.2.4. 1873 Krizi: Öncesi ve Sonrası

1850'li yılların çalkantılı iç siyasal gündeminde ve dış politikada 1853-9 döneminde yaşanan başarısızlıklara rağmen, İmparatorlukta 1840'lı yıllardan devralınan ekonomik gelişme momentumu 1858'e kadar sürdü. 1858-64 döneminde esas itibariyle Avusturya sanayiinde yaşanan gerileme birkaç yıl sonra aşıldı ve tüm ekonomi 1867-73'de kayda değer bir canlılık sergiledi (Good, 1990: 212).

Bir bütün olarak 1850-73 arası yıllar, sanayi sektöründe ve demiryolu inşaatında kayda değer gelişmelerin yaşandığı ve buna ek olarak İmparatorluktaki bölgesel uzmanlaşma eğilimlerinin daha da belirginleştiği bir evre sayılabilir. Bu evrede Macaristan ekonomisindeki tarımsal başatlığın devam ettiği, sınaî gelişmenin ise Alpler Bölgesi ve Viyana çevresinde değil, Bohemya ve Moravya'da daha hızlı olduğu kaydedilmelidir. 1860'ların sonuna doğru Viyana, İmparatorluğun finans ve bankacılık merkezi durumuna gelmişti.

Bu kısım bağlamında Mayıs 1873'de Viyana'da patlak veren ve gitgide yayılarak küresel ölçekte 1873-96 depresyonunu tetikleyen finansal krizin nedenleri üzerinde ayrıntılı bir analize yer vermemiz mümkün değildir. En azından, kriz öncesi yıllarda hızlanan sanayi, demiryolu ve altyapı yatırımlarının dünya ekonomisinde aşırı bir ısınmaya yol açtığı, ABD'de 1866-73 döneminde büyük bir canlılık yaşandığı, Almanya'da 1870-1 Savaşı'nın yenik ülkesi Fransa'dan alınan savaş tazminatı ve Alman Birliği'nin yarattığı coşku ile toplam harcamaların arttığı hatırla-

nabilir ve tüm bu gelişmelerin yaşandığı yıllarda dünya ekonomisindeki bazı kilit ülkelerin uluslararası finans sistemini istikrarsızlaştırıcı tek yanlı kararlarına dikkat çekmekle yetinilebilir (örneğin ABD'nin İç Savaş sonrasında altın standardına geçme ve gümüşü demonetize etme çabaları, Almanya'nın 1871-3 arasında gümüşü demonetize ederek altın standardına geçişi, bu kararların körüklediği altın kıtlığı vb).

Mayıs 1873 finansal krizini izleyen onyılda Viyana'daki banka sayısı 72'den 8'e düştü ve Viyana'da 1860'larda başlayan büyük imar hamlesi 1880'lere kadar kesintiye uğradı. Finansal krizin durgunluk yaratıcı etkileri, Avusturya ekonomisinde 1880'lerin sonlarına kadar sürdü; ancak krizden sonraki birkaç yıl hariç, ulusal hâsılada gerileme olmadı. Macaristan ekonomisi ise 1858-64 dönemindekine benzer asimetrik bir davranış sergiledi; gelişme ve sanayileşme özellikle Avusturya dışında kârlı yatırım fırsatları arayan finans sermayesinin desteği ile ve oldukça hızlı bir tempoda devam etti (Bkz.II.2.2). Küresel depresyon şartları, İmparatorlukta üretimin rasyonelleşmesi ve ekonomide yapısal değişme için güçlü dürtüler sağladı. Küçük firmalar, zenaatlar ve küçük ticaret kesimi, bunalımı bütün ağırlığı ile yaşarken, büyük ölçekte çalışan varlıklı girişimciler daha yüksek direnç gösterdiler. 1890'ların başından itibaren, toparlanan finans sermayesinin de itişiyle, ağır sanayideki gelişme Avusturya'da hız kazandı; Macaristan'daki sınaî gelişme temposu ise yavaşlama belirtileri gösterdi.

1873 Krizi, 1872-6'daki kötü ürün yılları ve düşük fiyatlı tahıl ithalatının baskısı ile bugünkü Avusturya, Bohemya ve bir ölçüde Moravya'daki tarımsal krizle örtüştü. Yeni toprak düzeninde artan kırsal emek hareketliliğinin (i) küçük üreticiliğin düşen tarımsal fiyatlar önünde ezilmesi; (ii) köylülüğün toplumsal farklılaşması ve artan kırsal yoksulluk; (iii) tarımda aşırı borçluluk, yetersiz kredilendirme ve tarımsal toprakların parçalanması gibi olgularla yan yana gelmesi büyük çaplı iç (ve dış) göç eğilimlerini harekete geçirdi. Özellikle Çek kökenli kırsal nüfusun yoğun olduğu yörelerden kentlere (ve başlıca Viyana'ya) büyük göçler yaşandı. Bunalımın körüklediği gelir ve servet kutuplaşması, etnik renklerle de bezenen, sınıf odaklı siyasete elverişli bir zemin hazırladı; bu zemini aşağıdaki Üçüncü Bölüm'de ayrıntıları ile inceleyeceğiz. Nüfus hareketlerinin Viyana'nın kentleşme örüntüsündeki yansımalarını ise Beşinci Bölüm'de ele alacağız.

II.3. SİYASAL ARKA PLAN[14]

II.3.1. Viyana Kongresi'nden (1815) 1848 Devrimlerine

Napoleon Savaşları sonrasındaki yeni uluslararası düzeni belirleme amacı ile Eylül 1814 - Haziran 1815'de toplanan Viyana Kongresi'ne egemen olan düşünce, 1792 öncesi siyasal şartlarının restore edilmesi ve 'meşru' hanedanların devrim tehdidine karşı korunması idi. Dörtlü İttifak'ta bir araya gelen İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya (ve 1818'den sonra Fransa)'nın oluşturduğu büyük güçler koalisyonu bu tutucu perspektifi (1830'lu yıllarda yükselen devrimler dalgasını savuşturmayı başararak) 1848'e kadar sürdürebildi. Bu dönemde Habsburg İmparatorluğu'nu yakından ilgilendiren iki gelişme, (i) 1830'lu yıllardan sonra canlanan Alman ulusalcılığının İmparatorluğu oluşturan ulusal topluluklara yansımaları ile (ii) Alman devletlerinin 1834'de gerçekleştirdikleri Gümrük Birliği'nin (*Zollverein*) etkileri idi.

Avrupa'da 1848'de yükselen ve 1849 sonuna doğru sönümlenen devrimler dalgasının ayrıntılı bir değerlendirmesi, bu çalışmanın kapsamı dışında kalıyor. Burada devrim yıllarının kilit önem taşıyan olaylarını sergilemekle yetineceğiz (bkz. Çizelge II.3.1).

II.3.2. *Gründerzeit* Dönemi'nin Anayasal ve Yasal Düzenlemeleri[15]

1848 Devrimleri ve sonrasındaki siyasal çalkantı, İmparatorluğun anayasal düzeniyle ilgili iki temel sorunu gündeme getirmiş bulunmaktaydı:

(i) İmparatorluk ne derece merkezi, ne derece ademimerkezi (bir anlamda, federal) bir yapıya sahip olacak?

(ii) Çağın yükselen liberal görüşleri ve önlemleri Anayasa'ya (ve bunun ardından, kanunlara) hangi ölçülerde içerilecek?

İmparatoru iktidarın en üst düzeyde sahibi sayan ve temsili kurumlara yer vermeyen Sylvester Beratı (Aralık 1851; bkz. Çizelge II.3.2) bu sorunlara cevap getirmekten uzaktı.[16] Sylvester Beratı yurttaşların eşitliğini, köylülüğün özgürleşmesini, (rejimin tanıdığı) dinsel inançların serbestliğini teyid etmekle birlikte, 1848 devrimlerinden başka hiçbir iz taşımıyordu.

---

14 İkinci Kısmı makul uzunlukta tutabilmek amacı ile bu bölümde iç siyasal gelişmelerle yakın bir etkileşim içinde olan uluslararası konjonktüre çok sınırlı ölçülerde değinilecektir.

15 Bu alt bölümdeki anlatı, esas itibariyle Jelavich (1987: 51-71)'e dayanmaktadır.

16 1851 düzenlemesi ile kamu görevlilerinden oluşan bir Danışma Konseyi'nin kurulduğunu ve bu Konseye daha sonra Diet'lerden gelen temsilcilerin de katıldığını burada kaydetmeliyiz.

Böylece, 1850'li yıllarda İmparatorluk bir yeni mutlakıyetçilik denemesine girişti. Bu yeni mutlakıyetçiliğin özü, ulus-üstü, merkezileşmiş, İmparatorluğun her yerinde iletişim dili olarak Almancayı kullanan, etkin ve dürüst çalışmasına özen gösterilen devlet bürokrasisiydi. Güçlendirilmiş ordu ve polis, yeni örgütlenen kırsal jandarma, kültür ve eğitim faaliyetleri üzerindeki gözetimi artırılan Katolik Kilisesi, rejimin diğer dayanakları idi.

ÇİZELGE II.3.1: DEVRİM YILLARI GÜNLÜĞÜ, 1848-9[a]

Mart 1848	Viyana'daki yığınsal gösterilerin Başbakan Prens Metternich'i istifaya zorlaması; yeni bir anayasa vaadi ve *robot*'un kaldırılacağı taahhüdü; Alman Konfederasyonu'nda liberallerin (geçici) Frankfurt Ulusal Meclisi'ni oluşturmaları.
Nisan 1848	Bohemya'lı Çek ve Alman liberallerin toplumsal ve siyasal reform taleplerini bir dilekçe ile İmparator'a iletmeleri; bu taleplerin çoğunun merkezi hükümetçe kabul edilmesi; Çek topraklarındaki birleşik yönetim kararının oluşacak parlamentoya bırakılması; İçişleri Bakanı Baron Pillersdorf tarafından hazırlanan anayasanın ilanı.
Mayıs 1848	Pillersdorf Anayasası ardından Viyana'da protestolar; merkezi hükümetin halk oyu ile seçilmiş bir parlamentonun anayasayı hazırlamasını kabuletmesi; İmparator Ferdinand I'in (hükümetini Viyana'da bırakarak) Innsbruck'a kaçması; seçimle oluşturulan Frankfurt Kurucu Meclisi'nin "Birleşik Almanya"yı tartışmaya başlaması.
Haziran 1848	Prag'da toplanan Slav Kongresi'nin manifestosu (temalar: Slavlara baskıya son, Özgür Avrupa Halkları Kongresi'nin toplanması, ulusların özgürlük, eşitlik ve kardeşliği); Kongre'nin İmparator'a (Avusturya Slavları'na özerklik talep eden) mesajı; Bohemya askeri kumandanı Prens Windischgrätz'ın Çek radikallerinin Prag'daki kalkışmasını kısa sürede bastırması.
Temmuz 1848	Parlamento seçimleri ve Parlamento'nun toplanması; Pillersdorf Anayasası'nın yürürlükten kaldırılması.
Ağustos 1848	Ferdinand I'in Viyana'ya dönüşü.
Eylül 1848	*Robot*'un ilgası.
Ekim 1848	Viyana'da isyan; İmparator ve maiyetinin Olomouc'a (Moravya) kaçışı; Windischgrätz komutasındaki ordunun isyanı bastırması; Parlamento'nun anayasa taslağı üzerindeki çalışmalarına Kroměříž (Kremsier, Moravya)'da devam etmesi.
Kasım 1848	Prens Schwarzenberg'in yeni hükümetin Başbakanlığına, Kont Stadion'un İçişleri Bakanlığı'na, Bach'ın Adalet Bakanlığı'na getirilişi.
Aralık 1848	Ferdinand I'in yeğeni Franz Joseph lehine tahttan feragat etmesi; İmparatorluğun devrim karşıtı tutumunun belirginleşmesi.
Mart 1849	Kremsier Parlamentosu'nun tamamladığı anayasa çalışmalarının önünü kesen, monarşik ve merkeziyetçi Stadion Anayasası'nın ilanı; Parlamento'nun feshi.
Nisan 1849	Frankfurt Ulusal Meclisi'nin (Avusturya İmparatorluğu'ndaki Almanları Alman Birliği dışında bırakan *kleindeutsch* modelini benimsemesi; Prusya Kralı Friedrich Wilhelm IV'ün Meclis'in teklif ettiği birleşik Alman tacını reddetmesi.
Mayıs 1849	Friedrich Wilhelm IV'ün tutumu ve Avusturya temsilcilerinin çekilmesi sonrasında Frankfurt Ulusal Meclisi'nin çöküşü.

[a] Macar ulusal bağımsızlık savaşı kronolojisi için, bkz. Çizelge III.2.3.

Kaynak: Agnew (2004: Bölüm 8); www.aeiou.at/aeiou.encyclop.r/

1850'li yılların gergin iç siyasal ortamında ve İmparatorluğu çok yıpratan uluslararası başarısızlıklar önünde, yeni mutlakıyetçi modelin yü-

rütülemeyeceği ortaya çıktı. Sylvester Beratı'ndan 9 yıl sonra formüle edilen Ekim İzinnamesi (Ekim 1860) de uzun ömürlü bir siyasal düzenleme olamadı. Anılan İzinname, aristokrasinin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını öncelikle gözetiyordu. Kurulacak İmparatorluk Konseyi'nin (*Reichsrat*) tüm İmparatorluk için bir danışma meclisi olarak hizmet görmesi, yerel işlerle ilgili kararların esas itibariyle bölgesel Diet'lere bırakılması söz konusu idi.

Alman kökenli liberaller, soyluların taşradaki etkisini artıran ve merkezi bürokrasinin yetkilerini kısan böylesi bir düzenlemeye karşıydılar. Bu kesimi gücendirmeyi göze alamayan İmparatorluk yönetimi, kısa bir süre sonra kamuoyuna Ekim İzinnamesi'nin uygulama metni olarak tanıttığı, ama gerçekte değişik bir siyasal üstyapı anlayışını ima eden Şubat Beratı'nı (Şubat 1861) yürürlüğe koydu. Bu Berat ile Ekim İzinnamesi'ndeki aristokratik - tutucu yönetim modeli terk edilerek liberal - merkeziyetçi bir modele geçildi. İki meclisli bir yapıya kavuşan *Reichsrat*, kanunları yapan ve hükümetin yıllık bütçesini onaylayan parlamenter bir kuruluş haline geldi. Söz konusu iki meclisten biri, delegeleri yerel Diet'ler tarafından seçilen Meclis (*Abgeordnetenhaus*), diğeri ise arşidüklerden, üst düzey kilise görevlilerinden ve İmparator tarafından seçilenlerden oluşan Senato (*Herrenhaus*) idi.[17] Şubat Beratı ile İmparatorluğun dış ilişkiler ve savunma alanındaki otokratik gücü korunuyor, İmparator *Reichsrat*'ı toplantıya çağırma, faaliyetlerini durdurma ve feshetme yetkisine sahip bulunuyordu. Yerel Diet'lerin yetki alanı tarım işleri, sosyal refah, kamu hizmetleri, yerel bütçelerin idaresi, *Reichsrat*'ın eğitim, dini işler ve toplum yönetimini ilgilendiren kanunlarının uygulanması ile sınırlanmıştı.

Bu siyasal düzenleme bir yandan (başta Macarlar olmak üzere) çeşitli etnik kesimlerin yetki merkezileşmesine karşı tepkileri, öte yandan Liberallerin kiliseye ve orduya karşı güvensizlikleri dolayısıyla pürüzsüz bir işlerliğe kavuşamadı. Kıta Avrupası'nın karmaşık uluslararası güç dengeleri önünde, Macarların taleplerini görmezden gelemeyeceğini algılayan İmparatorluk yönetimi, 1862'de Macar siyasal önderleri ile başlattığı müzakereleri 1867 Uzlaşısı (*Ausgleich*) ile sonuçlandırdı. Uzlaşı, İmparatorluğun çöküşüne kadar varlığını koruyan son büyük anayasal düzenleme oldu.[18]

17 Yerel Diet'lerin Meclis üyeleri için uyguladıkları seçim sistemi, toprak sahibi soylulara ve Alman kökenli orta sınıflara büyük temsil avantajları sağlıyordu.

18 Uzlaşı'nın bu alt bölümde yer almayan diğer ayrıntıları için, bkz. III.2.4.

ÇİZELGE II.3.2: 1850-1914 DÖNEMİNİN KISA İÇ SİYASAL KRONOLOJİSİ

A. 1850-1873: KURUCULAR DÖNEMİ (*Gründerzeit*)

1851 Sylvester Beratı (*patent*).

1860 Ekim İzinnamesi (*diploma*): Anayasal rejimin başlangıcı.

1861 Şubat Beratı; Viyana Belediyesi'nde özyönetimin kurumsallaşması.

1867 "Uzlaşı" ve yeni anayasal düzen.

1869 Zorunlu, serbest ve laik ilköğretimi öngören Eğitim Kanunu.

1870 Emekçilere sendikalaşma ve grev hakkının tanınması. Liberaller kısa bir dönem (Ocak 1870-Kasım 1871) iktidardan uzaklaşıyor.

1873 *Reichsrat*'ın alt meclis üyeliklerine seçim şartlarını değiştiren ve Alman kökenli orta sınıfların temsil oranını artıran yasal düzenleme.

B. 1873-1879: KRİZİN ŞİDDETLİ YILLARI

1879 Liberaller iktidardan uzaklaşıyor, Kont Taaffe yeni seçimler sonrasında "Demir Halka" hükümetini kuruyor. Bu tarihten itibaren merkezi hükümette Alman olmayanlara da yer veriliyor. Taaffe'nin başbakanlığı 1893'e kadar sürecektir.

C. 1880-1897: YIĞIN SİYASETİNE AÇILIM

1880 (ve sonrası) Çalışma şartlarını düzenleyen, kaza ve hastalık sigortası ile emeklilik sistemini getiren mevzuatın çıkarılmaya başlanması.

1882 Linz Programı ve Manifestosu (hazırlayanlar arasında Schönerer, Adler, Pernerstorfer, Friedjung ve Pattaivar).

1882 Seçme ve seçilme hakkını genişleten yasal düzenleme. Bohemya Diet'inde kontrol Çek temsilcilere geçiyor.

1887 Lueger Hristiyan Sosyal Birlik'e katılıyor.

1888 Pan-German milliyetçi Schönerer siyaset dışında. Lueger Alman milliyetçilerini derleyip toparlıyor.

1889 Sosyal Demokrat Parti'nin biçimsel kuruluşu (1888 ve 1889 Hainfeld Kongreleri sonrasında); Hristiyan Sosyal Parti'nin Lueger başkanlığında nihai biçimlenişi.

1893 Seçim reformu üzerinde Almanlar ve Çekleri uzlaştıramayan Taaffe hükümeti düşüyor. Kısa bir süre için (1895'e kadar) Windischgrätz'ın başbakanlığı. Lueger, Hristiyan Sosyal Parti adını alan Hristiyan Sosyal Birlik'in başkanı oluyor.

1895 Lueger Viyana Belediye Başkanlığı seçimlerini kazanıyor (atanması: 1897)

1895 Badeni hükümetinin genel oy esasına epey yaklaşan seçim reformu.

1897 Badeni reformu uyarınca yapılan genel seçimler. Alman Partilerinin *Reichsrat*'ta çoğunluğu yitirmesi; Bohemya ve Moravya'da Çekçe'nin kullanımı üzerindeki tartışmalar sonunda Badeni'nin istifaya zorlanması, parlamenter yönetimin tıkanması.

D. SİYASAL KRİZİN YOĞUNLAŞMASI, 1900-1914

1900 *Reichsrat*'ı fiilen askıya alan ve ülkenin kararnamelerle yürütülmesini öngören sistemin zirveye ulaşması, von Körber (1900-4) hükümeti.

1903 Lueger ikinci kez Viyana Belediye Başkanı.

1907 Genel oy esasına dayalı yeni seçim sistemi.

1909 Lueger üçüncü kez Viyana Belediye Başkanı.

1910 Lueger'in ölümü (Belediye başkanlığı nihai aşamada Sosyal Demokratlara geçecektir).

1911 Savaş öncesinde 50 partinin yarıştığı son seçim.

Kaynak: Jelavich (1987: 77-99).

Esas itibariyle Şubat Beratı'nın siyasal felsefesine dayanan Uzlaşı, İmparatorluğun anayasal bir monarşi olduğunu teyid etmekte ve *Reichsrat*'ın Aralık 1867'de kabul ettiği beş temel kanunla medeni hakların güvenceye bağlanmasını isteyen Liberallerin talepleri önemli ölçüde karşılanmaktaydı.[19] Bu temel kanunlarla "kendi milliyetini ve dilini sürdürme ve geliştirme" hakkı, İmparatorluğun tüm halklarına mensup bireyler için "vazgeçilemez bir temel hak" sayılıyor, her bir halkın "ikinci bir dil öğrenmeye mecbur kalmadan kendi dilinde eğitim görebilmesi" öngörülüyordu. Yargı erki, yürütme erkinden ayrılıyor; yargının bağımsızlığı teyid ediliyordu (Agnew, 2004: 130-1). Uzlaşı ile, Macaristan Krallığı ayrı ve özerk bir yönetim olarak yapılandırılıyor; sadece üç bakanlık (dışişleri, savunma ve maliye bakanlıkları) tüm İmparatorluk için geçerli yetki ve sorumluluklarla donatılıyordu.[20] Söz konusu üç bakan doğrudan İmparator tarafından atanıyor, böylece İmparator eski gücünü büyük ölçüde koruyordu. İmparator (*Reichsrat*'ın Meclis'ine karşı da sorumlu olan) diğer bakanları da seçip azledebiliyor; *Reichsrat*'ı (daha önceki düzenlemede olduğu gibi) toplantıya çağırabiliyor ve feshedebiliyordu.

İmparatorluğun iki parçasını da ilgilendiren ortak sorunların müzakeresi ve karara bağlanması, iki parçanın kendi parlamentolarınca seçilen delegelerden oluşan komitelere bırakılmıştı. Bu komiteler (büyük ihtilafları aşmak için yapılan ortak toplantılar dışında) ayrı ayrı toplanıyor, aralarındaki iletişimi resmi yazışmalarla sağlıyorlardı.[21] İmparatorluk merkezi yönetimin üç bakanı, söz konusu komitelere karşı da sorumlu idiler. Ortak Bakanlıklar ve Komiteler dışında, İmparatorluğun iki ayrı parçası, Viyana'da ve Budapeşte'de yerleşik iki ayrı hükümete sahipti. İkinci Bölüm'de değinildiği gibi, Uzlaşı İmparatorlukta parasal birlik ile şartları on yılda bir (diğer ticari ve finansal sorunlarla birlikte) gözden geçirilecek olan bir gümrük birliği öngörüyordu. Bunlar dışında İmparatorluğun iki parçası arasındaki ilişkiler oldukça gevşekti; tek bir "İmparatorluk vatandaşlığı" da söz konusu değildi. Uzlaşı'dan kısa bir süre sonra, 1868'deki ek bir anlaşma (*Nagodba)* ile Macaristan

19 İmparatorluk yönetimi ile Macar siyasal önderleri arasındaki mutabakatın yürürlüğe konulabilmesi için *Reichsrat* onayı gerekiyordu. Böylece, *Reichsrat*'ta epey etkili olan Alman kökenli liberaller kendi siyasal taleplerinin çoğunu İmparatora kabul ettirme şansını elde ettiler. Liberallerin artan siyasal gücü, 1869 tarihli Eğitim Kanunu ile emekçilere sendikalaşma ve grev hakkı tanıyan 1870 tarihli mevzuatta da açıkça izlendi (bkz. Çizelge II.3.2).

20 Ancak İmparatorluk Maliye Bakanı'nın görevi, dışişleri ve savunma için kaynak sağlamak ve bütçelemek ile sınırlı idi.

21 Komiteler ortak bir karara varamadıklarında, hakemlik görevi İmparator'a düşüyordu.

Krallığı sınırları içinde ve Macar yönetimi altında kalan Hırvatistan - Slavonya'ya sınırlı bir özerklik tanıdı.

Uzlaşı ile oluşan ikil (*dual*) devlet yapısı, başta Çekler ve Güney Slavları olmak üzere diğer etnik kesimlerin Alman ve Macar kökenlilere tanınan ayrıcalığın kendilerine de tanınması taleplerini 1867'den sonra hep canlı tuttu. Merkezi yönetim zaman zaman bu talepleri önemli ölçüde karşılamaya açık bir tutum aldığı halde, Macar siyasal önderleri, Macaristan Krallığı'nda azınlık konumunda bulunan Macar nüfusa tanınmış ayrıcalıklardan fedakârlık etmeye istekli değillerdi; Uzlaşı'nın kazandırdığı müzakere avantajları ile, Çeklerin ve Güney Slavlarının benzer siyasal hakları elde etmelerine yol açacak reform girişimlerini olabildiğince engellediler ve böylece siyasal sistemin giderek tıkanmasına katkıda bulundular.

Uzlaşı'nın kurumsallaştırmaya çalıştığı işlemesi zor siyasal süreçler, İmparatorluk içi yazışmalara da yansıdı; sadece Macaristan Krallığı'nı ilgilendiren işler k. (*königlich*), İmparatorluğun diğer parçasını ilgilendiren işler k.k. (*kaiserlich - königlich*), İmparatorluğun tümünü ilgilendiren işler ise k.u.k (*kaiserlich und königlich*) kısaltmalarıyla kodlandırıldı. Çerçeve II.3.1'e çıkardığımız alıntı, Uzlaşı sonrasındaki siyasal açmazları mizahi bir üslupla sergiliyor.[22] Ele aldığımız anayasal düzenlemelerde çok etkili olan Liberalleri 1860'larda iktidara taşıyan temel olgu, bu kesimin kendi siyasal gücünden çok, "eski düzen"in uluslararası planda karşılaştığı büyük başarısızlıklardı; bu göreli zayıflık dolayısıyla, iktidarı aristokrasi ve İmparatorluk bürokrasisiyle paylaşmak zorunda kaldılar ve Çizelge II.3.2'de özetlenen yaklaşık iki onyıllık iktidar dönemlerinde siyasal tabanları fazla güçlenemedi. Giderek kapitalizmin çıkarlarıyla özdeşleşen bir siyasal hareket olarak tanımlanır hale geldiklerinde, liberallerin başvurdukları yöntem, 1873'de Alman kökenli Avusturyalıların temsil oranını artıran seçim kanunu değişiklikleri oldu (Schorske, 1981: 5).[23] Ancak bu hamle, 1873 sonrasının ekonomik bunalımı ve 1880'li yıllar sonrasındaki yığın siyasetine açılış ile boşa düştü (bkz. II.3.3).

22 Çerçeve II.3.1'deki "İmpkralya" deyiminin özgün metindeki aslı olan "Kakania", bu yazışma başlıklarındaki mükerrer k harflerinden esinlenmiştir.

23 *Reichsrat*'ın Meclis'ine girecek temsilcilerin yerel Diet'ler tarafından değil, seçmenler tarafından belirlenmesini öngeren 1873 Seçim mevzuatı, yetişkin erkek nüfusun sadece % 6'sını seçmen sayacak kadar kayırıcı ve kısıtlayıcı idi (Jelavich, 1987: 83).

ÇERÇEVE II.3.1: İMPKRALYA ("Kakania") ÜZERİNE

"Devlet anayasasına göre liberaldi, ama yönetim ruhban sınıfı ağırlıklıydı. Ruhban sınıfı ağırlıklıydı ama özgür düşünceli yaşanmaktaydı. Yasanın önünde bütün vatandaşlar eşitti, ama zaten herkes de vatandaş sayılmıyordu. Bir parlamento vardı, fakat özgürlüğünü akıl almaz ölçülerde kullanması yüzünden genelde kapalı tutulurdu, buna karşılık bir olağanüstü hal paragrafı vardı ve bunun yardımıyla parlamentosuz olunabiliyordu. Ne zaman herkes mutlakıyetten tamamen memnun olacak olsa, saray yine de parlamenter bir yönetime dönülmesini emrediyordu. Bu devlette bu tür olaylar çoktu,... milliyetçilikten kaynaklanan savaşlar da bu olaylar arasındaydı. Bu savaşlar ... yüzünden devlet mekanizması yılda birkaç kez aksar ve dururdu, ama aradaki zamanlarda ve devlet yönetimine ara verildiği dönemlerde herkes birbiriyle çok iyi geçinirdi ve sanki hiçbir şey olmamış gibi yapardı. ... (B)u devlet, kendi kendine anca ayak uyduruyordu, insan bu devlette olumsuz özgürdü, hep kendi varoluşunun nedenlerinin yetersizliğini hissederdi ve çevresi, olmamışın, ya da tersine, olmamış kılınabilecek bir olmuşun büyük imgelemi tarafından sarılıydı. ... Evet, bütün aleyhine söylenebileceklere karşın, Impkralya belki ... dehalar için yaratılmış bir ülkeydi; ve yıkılışı da büyük bir olasılıkla bu yüzden oldu" (Musil, 1999: 111-3).

II.3.3. Yığın Siyasetine Açılış ve Siyasal Çeşitlenme

Avusturya'da Alman etnik kesiminin ağırlıkta olduğu üç büyük partinin siyasal konumları 1880'li yıllarda giderek netlik kazanmaya başladı (Jelavich, 1987: 83-8):[24]

(1) Liberaller. Esas itibariyle sanayiin, büyük ticaret ve örgütlenmiş finansın, serbest meslek erbabının ve bürokrasinin çıkarlarını savunuyorlar, *Laissez-faire* ekonomik anlayışını ve sivil özgürlük alanının genişletilmesini destekliyorlardı. Kendilerini ulusal / etnik çatışmaların üstünde görüyor, aristokratlar yerine varlıklı ve / veya eğitimli kişilerin yönettiği bir toplumu düşlüyorlardı. Seçmenlik koşullarının orta sınıflar ötesine genişlemesine sıcak bakmıyorlardı. Liberal algıya göre Sosyal Demokrat ve ulusalcı partilerin talepleri gerçekçi ve mantıklı değildi; ama akıl dışı da değildi. Liberallerin anlamakta ve aynı dili konuşmakta zorlandıkları siyasal gruplar Pan-German partiler, Hristiyan Demokratlar ve Siyonistlerdi (Schorske, 1981: 118-9).

(2) Sosyal Demokratlar. Emekçi sınıfların temsilcisi olmayı amaçlıyorlardı. Biçimsel örgütlenmeleri 1888/89'da Hainfeld'deki kongreler

24 Bu vesile ile Avusturya siyasal tarihindeki önemli bir dönemeci, 1882 tarihli Linz Programı ve Manifestosu'nu hatırlamakta yarar var. Söz konusu belgeyi hazırlayanlar arasında yer alan başlıca kişilerin daha sonraki siyasal kariyerleri, Avusturya'da giderek hızlanacak olan siyasal çeşitlenmeye paralel olarak ilerlemiştir (Pan-German siyasetçi Schönerer, Sosyal Demokrat önderler Adler ve Pernerstorfer, Hristiyan Sosyal Partisi'nin başkanlarından Pattai, liberal tarihçi Friedjung vb.). Bu kadar farklı (ve farklılaşacak) aydını bir araya getirebilen şeyler arasında (i) kapitalizmin hızlı gelişmesi ve periyodik krizlerinin toplumsal dengeleri sarsmasından ve (ii) Avusturya'lı Almanların çevrelerindeki "Slav Denizi"nde "boğulma" olasılığından duydukları kaygılar zikre değer (Jelavich, 1987: 82-3; Schorske, 1981: 126).

sonrasında gerçekleşti ve parti, temel Marksist siyasal programı benimsedi. Ancak izlenecek taktikler konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardı. Hainfeld'den sonra partinin önderi konumuna yükselen Adler, siyasal konuları ve izlenecek politikaları ayrıntılı ve dar anlamda tanımlamaktan özenle kaçındı; amacı sosyalistlerin ayrıntılarda boğulmasını önlemek ve parti birliğini sağlamaktı. Üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyete yandaş olmalarına rağmen, Avusturya Sosyal Demokratları sosyalizmi kurmakta izlenecek devrimci ve evrimci eylem stratejileri arasında açık bir tercih yapmaktan kaçındılar ve XX. yüzyılda giderek reformcu bir kimlik kazandılar. Onlara göre ulusal sorunlar, İmparatorluğun bir federasyon olarak yapılanması ile çözülmeliydi. İlke itibariyle parti, ulus-üstü ve uluslararası olma iddiasındaydı; ama uygulama ulusal bileşenlerin ayrışması doğrultusunda gelişti.

(3) Hristiyan Sosyal Parti. Bu parti kapitalist gelişmenin yarattığı uçlar arasında kalmış "küçük adamlar"ın (köylüler, zenaatkârlar, küçük esnaf ve üreticiler vb.) partisi olma iddiasını taşıyordu. 1882 tarihli düzenleme ile bu kesimlerin seçme hakkının genişletilmesi, partinin toplumsal tabanını daha da güçlendirdi. Parti, Hristiyan ilkelere dayalı toplumsal reformları, "belediye sosyalizmi"ni, refah devleti yönündeki açılımları, seçmen tabanının genişletilmesini destekliyordu. Katolikliğe ve Monarşiye yandaş ve sadıktı; ama saray ve merkezi hükümete aşırı bağımlı saydığı Katolik kilisesi hiyerarşisinden hoşnut değildi. Liberallerin din adamlarına olumsuz bakışına, *Laissez-faire* anlayışına ve (Yahudi büyük işadamlarının şahıslarında somutlaştığı iddia edilen) kapitalizme karşı idi. Bu parti, Schönerer'in Pan-German aşırılarını da şemsiyesi altına toplamayı başaran Lueger'in başkanlığı döneminde Biz / Onlar karşıtlığını sürekli tahrik ederek ve 1848 öncesi Viyana'sının sivil birlikteliğini (*gemütlichkeit*) ve cemaat ruhunu yücelterek, "popülist" bir platform oluşturmaya yöneldi (Bkz. Çizelge II.3.2).[25]

1880'li yıllar sonrasındaki siyasal ve parlamenter hayatı büyük ölçüde etkileyen Çek ulusalcı siyasal hareketini aşağıda, ulusal ve etnik sorunlar bağlamında inceleyeceğiz.

25 Lueger'in bu söylemi İmparatoru ve kilise hiyerarşisini tedirgin ediyordu; nitekim İmparator Lueger'in Viyana Belediye Başkanlığını, ard arda kazandığı beş seçimden sonra, 1897'de onayladı.

II.3.4. Ulusal ve Etnik Sorunlar Yumağı

İmparatorlukta "milliyetler" sorunu, her zaman en üst düzeyde duyarlılıklar yaratmaya elverişliydi. Herhangi bir toplum kesimi kendi ulusal / etnik konumunun tehdit altında bulunduğu algısına ulaşmışsa, bileşenlerinin toplumsal ve sınıfsal köken farklılıklarını bir yana bırakarak, "ulusal dava" ardında saf tutma eğilimi sergiliyordu.[26] Bu bağlamda Avusturya Almanları'nı, Çek'leri, diğer ulusal azınlıkları ve Yahudileri sırasıyla ele alacağız.[27]

Avusturya Almanları

Bu kesim, incelediğimiz uzun zaman kesitinin başlangıç yıllarında Alman ulusalcılığına genellikle yandaş değildi; İmparatora ve Katolik kilisesine sadıktı. Kültürel gelişmişlik düzeylerinin görece yüksekliği ve kendilerini "devletin halkı" sayma eğilimleri dolayısıyla İmparatorlukta güçlü bir toplumsal konuma sahip bulunmalarını olağan karşılıyorlardı. Ayrıca İmparatorluktaki tüm milliyetlerin toplumsal bakımdan en çok farklılaşmış olanları da Almanlardı. Bu nedenle, II.3.3'de değindiğimiz üç büyük siyasal parti, özel bir ulusal program dolayımında değil, sınıf çıkarları dolayımında oluşmuştu. Ancak bu kesimin Alman halkına dil ve kültür esaslı bir bağlılık duyması ve "Alman Anavatanı"nın hangi coğrafyayı içerdiğini sorgulaması doğaldı.

1870'lerdeki ilginç bir gelişme (birleşik) Almanya'nın Habsburg İmparatorluğu'nun çözülmesini istememesi ve Avusturya Almanları'nın yükselen ulusalcı duyarlılıklarına destek vermemesiydi. Ancak İmparatorlukta giderek artan ulusal gerilimler ve özellikle Çek ulusal hareketinin talepleri, bu kesimi tedirgin ediyordu.[28] Almanların azınlıkta olduğu Bohemya'da ve Sloven nüfusun hızla arttığı güney illerinde Alman kökenli nüfusun öz varlığını koruma güdüsü daha da güçlüydü. Artan Yahudi nüfusu ve XIX. yüzyıl sonuna doğru etkinleşen Siyonizm, Alman kökenli nüfusun tedirginliğini pekiştiren ek bir faktör oldu.

---

26 Bu nedenle ulusal bölünmeleri kucaklayan, tüm İmparatorluğa yaygın sınıf temelli örgütlenmeler gelişemedi; Sosyal Demokratların bu doğrultudaki çabaları da çok başarılı olamadı.

27 Bu alt bölüm, esas itibariyle Jelavich (1987: 80 - 99)'deki anlatıya dayanıyor.

28 Yukarıda değindiğimiz Linz Programı ve Manifestosu (1882), bu tedirginliğin izlerini açıkça sergiliyordu (bkz. Dipnot 24). XVIII. yüzyılda Alman kökenli nüfus payının çok yüksek olduğu Prag'ın XIX. yüzyıldaki yoğun iç göçler sonrasında bir Çek kentine dönüşmüş olması Alman toplumsal belleğinde, hiç kuşkusuz, iz bırakmıştır.

Çekler

Ayrıntılı olarak ele alacağımız bu kesim, Avusturya'daki ikinci büyük etnik topluluktu ve tarihsel Bohemya Krallığı'nı oluşturan üç bölgenin (Bohemya, Moravya ve Silezya'nın) ilk ikisinde nüfus çoğunluğuna sahipti. Bohemya'daki büyük toprak sahipleri, XVIII. yüzyıldan bu yana İmparatorluğun merkezileştirici politikalarına karşı idiler; bu tutum XIX. yüzyılda Çek ulusalcıları tarafından da benimsendi.

Çeklerin siyasal talepleri, Bohemya ve Moravya'da toplam nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturan Alman kökenlilerle eşit haklara sahip olmak ve eğitim / yönetim kademelerinde kendi dillerini kullanmak üzerinde yoğunlaşıyordu. 1860'da Ulusal Parti'yi (*Narodni Strana*) kuran "Yaşlı" Çekler daha çok büyük topraklıları, orta sınıfların varlıklı kesimlerini, memurları ve meslek erbabını temsil etmekteydiler; tutucu, siyasette ihtiyatlı ve Habsburg hanedanına sadıktılar. 1863'den itibaren Ulusal Parti içinde "Genç" Çekler adıyla bilinen bir fraksiyon oluşmaya başladı. Yaşlı ve Genç Çekler, sadece ulusalcı hareketin izleyeceği taktikler konusunda değil, dayandıkları toplumsal taban itibariyle de farklılaşıyorlardı. Genç Çekler, 1874'de Ulusal Liberal Parti (*Narodni Strana Svobodomyslna*) adıyla partileşti ve Yaşlı Çeklerden koptu. Bu yeni parti toplumsal desteğini esas itibariyle zenaatkârlardan, köylülerden, ticaret erbabından ve seçkinliğin alt basamaklarındaki meslek sahiplerinden alıyordu; partinin ulusal vurguları epey güçlü ve toplumsal reformlara da destek veren bir programı vardı. Seçme ve seçilme hakkını genişleten 1882 düzenlemesi Genç Çekleri güçlendirdi ve 1883'deki seçimler sırasında Bohemya Diet'inde kontrol Çek temsilcilerin eline geçti. 1891'deki parlamento seçimlerinde Genç'lerin başarısı, Yaşlı'ların sonunu hazırladı.

Kremsier Parlamentosu'nun feshi, hanedanla işbirliğini gözeten Çek politikasına ağır bir darbe indirmiş, Çek liberalleri ve radikallerinin görüş ayrılıklarını derinleştirerek, çoğunu eylemli siyasetten uzaklaştırmıştı. Ekim İzinnamesi ve onu izleyen Şubat Beratı ile İmparatorluktaki siyasal hayat canlandığında Çek liberalleri, soylularla işbirliği imkânlarını aradılar ve bunun sonucunda Çek temsilciler Mayıs 1861'de *Reichsrat*'a katıldılar. Ancak, federalist bir koalisyon oluşturamadıkları için, 1863'de Bohemya, 1864'de Moravya temsilcileri *Reichsrat*'tan çekildiler; bu kararlarında Macarların Deak önderliğinde sürdürdükleri pasif direnç etkili oldu (bkz. III.2.4). *Reichsrat*'taki boykota rağmen, 1861-4'deki yasal düzenlemelerle yerel yönetimlere özerklik kazandırılması Çek siyasetçilere yeni fırsatlar yarattı; Prag dahil, pek çok belde yönetimini ele geçiren Çekler, bu yönetimleri 'ulusal dava' için harekete geçirdiler.

Çeklerin hanedana sadakatlerini ödüllendirmeyen 1867 Uzlaşısı'na tüm Çek siyasetçileri karşı çıkmıştı. Başlangıçta *Reichsrat* ve yerel Diet'lerdeki boykotlar sürdürüldü; ama zamanla bu tutumdan vazgeçildi; anılan platformlara katılarak her vesile ile Çeklerin devlet kurma tarihsel hakkını dile getirmek, merkezi hükümetten tavizler koparmak ve Çek topraklarında siyasal ajitasyonu yoğunlaştırmak yoluna gidildi. Agnew (2004:133), 1867-91 dönemini pasif direnişten eylemli siyasete geçiş yılları olarak niteler. Bu politika değişikliği üç önemli tavizin koparılmasında etkili oldu: (i) 1880'deki dil kararnamesi ile Çekçe, Bohemya ve Moravya'nın her yerinde resmi dairelerin halkla ilişkilerinde geçerli sayıldı; (ii) 1882'de Prag Üniversitesi Çek ve Alman Üniversitelerine bölündü (bkz. IV.2.4); (iii) 1882-5 seçim kanunu reformları, seçmenliği vergi ödemeleri ile ilişkilendiren hükümleri gevşeterek, uygulamada Çekler aleyhine işleyen temsil eşitsizliklerini kısmen giderdi.

1860'ların sonlarına doğru ulusalcı Çek siyasal hareketi önündeki üç opsiyon şöyle özetlenebilir: (i) Bohemya Krallığı'ndaki Almanlarla eşit haklar elde etmeye çaba harcamak; (ii) Macaristan Krallığı'ndan sonra İmparatorluğun Slavlarla meskun bölgelerini de yeni bir idari birime dönüştürecek üçül çözüm; (iii) İmparatorluğun Bohemya'ya özerklik tanıması. Çek siyasal hareketinde yer alan grupların çoğu, Almanlar ve Macarlar'ın üçül çözüme karşıtlığını gidermekteki güçlükleri gözönünde tutarak, üçüncü opsiyona yakınlaştılar: Nüfus çoğunluğu Çeklerde olduğuna göre Bohemya Krallığı bölgesine verilecek özerklik, er ya da geç, bu bölgede bir Çek hükümetinin kurulması ile sonuçlanabilirdi.

1890'lı yılların başında zirvesine ulaşmış olan Genç Çekler'in siyasal gücü, daha sonra giderek aşınmaya başladı ve Ulusal Liberal Parti 1901 seçimlerinde rakip Çek partileri ile ciddi bir yarışmaya girmek zorunda kaldı. Çek siyasal hareketi, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başında (tıpkı iki onyıl öncesinin Alman ağırlıklı siyasal partilerinde izlendiği gibi) toplumsal farklılaşmaya paralel seyreden bir olgunlaşma süreci içindeydi. Bu dönemde kurulan partilerin başlıcaları, emekçi sınıf oyları için Sosyal Demokratlar'la yarışan Çek Ulusal Sosyalist Partisi (1898), Katolik toplumsal duyarlılıklara hitap eden Hristiyan Sosyal Parti (1899), Tarımcılar Partisi (1899-1905), çoğunlukla "Gerçekçi Parti" adıyla anılan Çek İlerici Partisi (1906)'dır.[29] 1911'e kadar Avusturya Sosyal Demokratlarının özerk bir kolu olarak çalışan Çek sosyal demokratlar, bu tarihten sonra ayrı bir partide

29 Bu parti 1900'de Tomaš Masaryk ve arkadaşlarının kurduğu Çek Halk Partisi'nin Radikal İlerici Parti (1897)'den kopanlarla birleşmesi sonucunda oluştu.

örgütlendiler. Alman kökenliler arasında da benzer tarzda bir partileşme örüntüsü izlendi. Siyasal partilerin çeşitlenmesi süreci, 1907 seçimlerinde Ulusal Liberal Parti'nin önemli oy kayıplarına uğramasına yol açtı.

1891-1914 dönemi Çek siyasetinde etkili kesimlerin İmparatorluk ile ilişkilerinde daha ılımlı ve tedrici bir yaklaşımı benimsedikleri ve bunu "aşamalar politikası", ya da "pozitif siyaset" olarak adlandırdıkları izlendi (Agnew, 2004:147). I Dünya Savaşı, bu pozisyonda köklü bir değişikliğe yol açmıştır (bkz. IV.2.5).

Burada uzun bir parantez açarak şunu kaydetmeliyiz: 1870'li yıllar sonrası Avusturya'sındaki hükümet krizleri ve seçim kanunu değişikliklerinin pek çoğu Çek ulusalcılarının hükümetle giriştikleri siyasal mücadele ve/veya pazarlıklarla yakından ilişkilidir. Başlıca örnekler şöyle sıralanabilir:

(i) Liberallerin kısa bir süre (Ocak 1870 - Kasım 1871) iktidardan uzaklaştığı dönemde tutucu ve federalizme eğilimli Başbakan Hohenwart, ulusalcı Çek önderlerle müzakere ederek, Çek sorununun çözümü için bir plan hazırladı. Plan, Bohemya, Moravya ve Silezya'yı bir araya getirerek, bu üçlüye özerklik tanıyor ve oluşacak özerk birimin dış siyasete katkıda bulunmasının önünü açıyordu. Bu üçlü için ortak bir parlamento da oluşturulacaktı. Özellikle Almanların ve Macarların olumsuz tepkileri ardından tasarı rafa kaldırıldı; her iki tarafın ılımlı müzakerecileri itibar kaybına uğradı.

(ii) 1878'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi sonrasında gelişen siyasal krizle Liberaller iktidardan uzaklaştılar ve 1879'da Başbakanlığa gelen Taaffe, Avusturya hükümetinde ilk defa Alman olmayan bakanlara da yer verdi. Toplumdaki siyasal desteğini artırmaya çalışan Taaffe, diğer ulusal sorunlarla birlikte, Çek sorununu da çözmeye istekli idi. Taaffe'nin görev yılları (1879 - 93) Çek ulusal hareketinin daha da güçlendiği yıllar oldu; ama çatışmanın odağında bulunan ve Çek müzakerecilerin 'olmazsa olmaz' saydıkları dil sorunu (Çek dilinin kamusal alanda kullanılması) kesin bir çözüme bağlanamadı; Alman partilerinin (tümünün kontrol edilemeyeceğini algıladıkları) Bohemya topraklarını nüfus esasına göre Alman ve Çek bölgelerine ayırma önerisini de Genç Çekler reddetti. Çek tarafında müzakereleri yürüten heyete etkinliği giderek yükselen Genç Çeklerin alınmaması, Yaşlı Çekler ve Taaffe adına büyük bir taktik hata oldu. Giderek daha da çatışmacı bir tutum içine giren Çekleri ve Almanları uzlaştıramayan ve yıpranan Taaffe hükümeti seçmen tabanını genişleten seçim

reformu tasarısının gerçekleşmemesi üzerine görevden ayrılmak zorunda kaldı.[30]

(iii) Tutucu bir koalisyona dayanan, ama Liberallerin de desteğine sahip Windischgrätz hükümetinin (1893-5) çöküşü, 'bardağı taşıran' bir mikro ulusal sorun yüzünden oldu: Slovenya'daki bir Alman kasabasında Slovence eğitim vermesi öngörülen bir orta okulla ilgili ihtilafta hükümet Sloven tarafının talebini kabul edince, Liberaller desteklerini çekerek hükümeti düşürdüler.

(iv) Badeni hükümeti (1895-1900) göreve geldiğinde seçim reformu bütün ağırlığı ile gündeme taşındı ve yetişkin erkek nüfusu hemen tümüyle seçmen yapan yeni seçim kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanun uyarınca yapılan 1897 seçimlerinde dokuz Alman partisinin parlamentoda elde ettiği tüm sandalye sayısı, salt çoğunluk sayısının altında kaldı. Badeni, parlamentoda Çek temsilcilerinin desteğine ihtiyaç duyduğu için, 1897'de yayınladığı iki kararname ile 1901 yılına kadar Bohemya ve Moravya'daki tüm kamu görevlilerinin hem Almanca, hem Çekçe okur / yazar / konuşur olması kuralını koydu. Bu kararnameler Alman partilerin şiddetli muhalefeti yüzünden uygulanamadı; dahası, parlamenter süreç gerilen siyasal ortam yüzünden kilitlendi; Badeni görevi bırakmak zorunda kaldı.

(v) Badeni'nin ardından gelen von Körber (1900-4) hükümetinin görev yıllarında *Reichsrat*'ın çalışmaları fiilen askıya alınmış ve ülke kararnamelerle yönetilir duruma gelmişti. 1907'de tüm yetişkin erkek nüfusu seçmen olarak tanıyan ve dolaylı oylama yöntemini ortadan kaldıran yeni bir seçim kanunu yürürlüğe girdi ve 1907'deki seçimlerde 30'u aşkın parti yarıştı. Savaş öncesindeki son seçimin yapıldığı 1911'de milletvekillikleri için yarışan partilerin sayısı 50'nin üzerine çıkmış bulunuyordu.

Polonyalılar ve diğer ulusal azınlıklar

1867 düzenlemesi ile Polonyalıların çoğunlukta olduğu Galiçya bölgesi Polonyalı soyluların kontroluna bırakıldı; böylece Galiçya'da önem-

30 Seçim reformunda ısrar eden İmparator ve danışmanları, mevcut seçim sisteminde ağırlık taşıyan orta sınıfların çok güçlü ulusalcı eğilimlere sahip olduğunu, genişletilmiş bir seçmen tabanının bu eğilimleri törpüleyeceğini düşünüyorlardı. Hızlı sanayileşen Bohemya'da yeni işçileşmiş köylülerin Avusturya'daki siyasal rejimi baskıcı ve Alman kontrolünde saydıkları ve 'Almanlaşmamak'ta direndikleri hatırlanırsa, bu beklentilerin bir yanılsama olduğu düşünülebilir. Nitekim, Agnew (2004: 153-4)'ün 1907 ve 1911 seçim sonuçları üzerindeki değerlendirmesi, ulusalcı eğilimlerin başatlığını teyid etmektedir.

li bir nüfus payına sahip olan Rütenyalılar da Polonyalıların kontroluna girdi. Polonya dili yönetim, adliye ve orta öğretimin dili olarak tanındı. Liberaller bu özerkliği 'sineye çekerken', Polonyalı soylular da bundan sonra Avusturya'nın tüm hükümetlerine desteklerini esirgemediler. Ancak Polonya'nın siyasal önderleri, Avusturya, Almanya ve Rusya arasında paylaşılmış durumda bulunan Polonya'nın bir bütün olarak yeniden kurulması amacından vazgeçmiş değillerdi.

Avusturya hükümeti, sadece kendi sınırları içindeki ulusal sorunlarla değil, Macar yönetimi altında bulunan Transilvanya ve Hırvatistan-Slavonya'daki etnik azınlıkların Macarlaştırılması ve seçme / seçilme haklarının sınırlanması eğilimlerinden kaynaklanan sıkıntılarla da uğraşmak zorunda kalıyordu. İmparatorluktaki Güney Slavları kısmen Avusturya'nın, kısmen de Macaristan'ın yönetimi altında bulundukları için birleşik bir cephe oluşturamıyorlar, ancak ulusal-etnik sorunlar için için kaynamaya devam ediyordu. Öte yandan, 1867 Uzlaşısı'nda yer alan ekonomik hükümlerin her onyılda bir gözden geçirilmesi kuralı, bu gözden geçirmelerin yapıldığı yıllarda (1877, 1887, 1897 ve 1907) siyasal gerilimleri artıyordu; çünkü ikil çözüme ilke olarak karşı çıkmayan Macar tarafı, söz konusu müzakerelerde ek avantajlar elde etmekte ısrarlı davranıyordu.

Yahudiler

Görece daha fazla kentlileşmiş, dinsel törelerini sürdürmekle birlikte Alman toplumuna büyük ölçüde asimile olmuş, daha çok Viyana ve çevresinde yerleşik bir kesimdiler. XIX. yüzyılda uğradıkları baskı ve ayrımcılıklar dolayısıyla Çarlık Rusyası'ndan Avusturya'ya göç eden Yahudilere ek olarak, birçok Yahudi de Macaristan, Slovakya, Bohemya ve Moravya'dan ve 1867 Uzlaşısı sonrasında Galiçya'dan Viyana'ya göçtü ve kent nüfusu içindeki Yahudilerin oranı hızla yükseldi (1870'de % 6.6, 1880'de % 10.1, 1890'da % 11.0). İç göç, Viyana'daki Yahudi nüfusunun giderek daha dengesiz yerleşimine ve kent içinde Yahudiliğe özgü farklı kültürel görünümlerin belirginleşmesine yol açtı.

1848 Devrimleri sonrasının özgürleştirici ortamında Yahudilerin medeni haklarının garantiye alınması, Viyana Yahudilerinin maddi ve kültürel gelişmesine büyük katkı sağlamıştı. Kentte orta sınıf ağırlıklı bir toplum oluşturan Yahudiler, finans ve bankacılık, toptan ve perakende ticaret, kültür ve basın faaliyetlerinde çok etkindiler ve belirli meslek gruplarında (örneğin tıp ve hukukla ilgili olanlarda) çok yüksek bir oran-

da yer tutuyorlardı. Alman kültür hayatına ve (Pan-German ve Hristiyan Sosyal hareketler dışındaki) siyaset çevrelerine katılmak ve bu alanlarda seçkinleşmekte ciddi güçlüklerle karşılaşmıyorlardı (Jelavich, 1987:88-9; Maderthaner ve Musner, 2008: 146-9). 1880'li yıllarda Anti-semitizm güçlenmeye başladığında Avusturya'daki Yahudi toplumunda bu eğilimlere karşı üç tür tepki ortaya çıktı:

(i) Başta Yahudi toplumunun önderleri ve asimile olmuş burjuvalar olmak üzere, bir kısım Yahudiler Anti-semitik eğilimleri görmezden gelmek ve Alman kökenli toplumla bütünleşme çabalarını yoğunlaştırmaktan yana idiler.

(ii) Burjuva ve orta sınıftan bazı Yahudiler, Liberal ve Sosyal Demokrat siyasal hareketler içinde yer alarak ayrımcılığı önleyecek reformların gerçekleşmesi için çaba harcadılar (Friedjung ve Adler gibi). Bu tutum, asimilasyon olasılığını dışlamıyordu.

(ii) Hem Anti-semitizme, hem de asimilasyona karşı çıkanlar Herzl'in önderliğindeki Siyonist hareketi desteklediler ve Siyonizm, yakın tarihli Yahudi göçlerinin Viyana'da yaratmaya başladığı *ghetto*'larda elverişli bir kültürel ve toplumsal taban buldu (Maderthaner ve Musner, 2008: 147; Schorske, 1981: 146-75); ama incelediğimiz dönemlerde Siyonizm, çok güçlü bir siyasal hareket niteliği kazanamadı.

II.3.5. Emekçi Sınıf Siyaseti ve Kent Varoşları

Marx, kapitalizmin XIX. yüzyıldaki gelişmesini gözlemler ve yorumlarken şu saptamayı yapmıştı: "(G)öreli artık nüfusu, ya da yedek sanayi ordusunu her zaman birikimin hacim ve enerjisi ile dengeli bir durumda tutan yasa, işçiyi sermayeye... sıkı bir şekilde bağlar. Sermaye birikimine karşılık gelen bir sefalet birikimini gerektirir. Şu halde, bir kutuptaki zenginlik birikimi, aynı zamanda, öteki kutuptaki, yani kendi emeğinin ürününü sermaye olarak üreten sınıfın yer aldığı karşı kutuptaki sefalet, acı, kölelik, cehalet, vahşileşme ve manevi bozulmanın birikimidir (Marx, 2010: 623-4). Maderthaner ve Musner (2008: 67) Avusturya'nın kentleri ve özellikle Viyana bağlamında neler olduğunu şöyle özetliyor: "Sermaye kırsal varoşları içine aldığında, yani eski toplumsal ilişkileri ve rolleri çözüp yeniden yapılandırarak aşağı sınıflardan erkek ve kadın işçiler ürettiğinde kendi karşıtını yarat(tı): Parçalanmış ve yönlendirilmemiş potansiyel ajitatörler topluluğu, serseriler, aylaklar ve fahişeler". Varoş emekçilerinin isyan kültürü, bir sürü uyumsuz öğeyi aynı anda içinde

taşıyordu: Gelişmekte olan sınıf bilinci yanında bilinçsizlik, küsegenlik ve kayıtsızlık, ahlaka bağlı kalma ve sapkınlık, ilkelere bağlılık ve anarşist pratikler, varoşa özgü küstahlık ve saygısızlığın kırsal tutuculuk üzerine oturması vb. (Maderthaner ve Musner, 2008: 118). Bir amaçtan ve stratejiden yoksun olduğunda, çetin yaşama şartlarının bu emekçileri ölçüsüz şiddete yöneltmesi şaşırtıcı değildi.

Sosyal Demokratlar, sokaktaki potansiyel enerjinin farkında idiler ve bundan toplumsal dönüşüm için yararlanmak istiyorlardı. 1880'lerde ve özellikle 1890'larda Sosyal Demokratların siyasal mücadelesi, bir yandan emekçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesine, öte yandan siyasal ve kültürel hayata katılım düzeyinin yükselmesine (seçme ve seçilme kısıtlarının kaldırılmasına, belediyelerde yönetimin demokratikleşmesine, genel eğitimin ve kamu hizmetlerinin yaygınlaşmasına) odaklanıyor, bu amaçla kısa süreli ve başarılı tepki eylemleri ya da toplu direnişler de örgütleniyordu.

Ancak iki örnek olay, bu konuda her zaman başarılı olamadıklarını düşündürüyor. Bunlardan ilki 1888'deki Viyana Tramvay İşçileri grevi idi. Grevi organize eden Sosyal Demokratların önderi Adler, iş ihtilafına ulusal ölçekte önem ve simgesel bir anlam kazandırmaya ve eylemin yasal sınırları aşmamasına çaba harcıyordu. Ancak Tramvay Şirketi'nin grev kırıcı vasıfsız işçileri istihdam etmeye yönelmesi ve güvenlik güçlerinin emekçi toplantılarını ve gösterilerini bastırarak tutuklamalara girişmesi, işi çığırından çıkardı; şiddet olayları patlak verdi. Özellikle Ottakring, Hernals ve Favoriten'de binalar yıkıldı, dükkanlar yağmalandı, taşınır-taşınmaz bir sürü eşya tahrip edildi (Maderthaner ve Musner, 2008: 119-24).

1900'lü yıllarda parlamenter siyasal hayat tıkandığında Sosyal Demokratlar, protesto mitingleri ile sokağa daha çok yönelir oldular. Eylül 1911'de Viyana'da düzenlenen bir mitingde parti, protesto yürüyüşüne kesin bir güzergâh çizemedi; kent iç çekirdeğinde güvenlik güçleri ile yürüyüşe katılanlar arasında ciddi çatışmalar oldu. Gerilim hızla emekçi semtlerine ve özellikle Ottakring'e taştı. Ticari binaların tahrip edilmesi ve yağmalanmasına ek olarak, ilk ve orta öğretim okulları ve kamusal binalar da yakılıp yıkıldı. İsyan halindeki emekçilerin böylesi tepkileri, bu binaları çağdaşlığın kendi üzerlerinde disiplin ve kontrol sağlama aygıtları olarak algıladıklarını gösteriyordu (Maderthaner ve Musner, 2008: 11-21).

Ottakring'deki şiddet olayları, önde gelen Sosyal Demokrat siyasetçilerin de sert eleştirilerine yol açtı. Örneğin Renner, şu düşünceleri dile getirdi: "Bu (yoksul ve umutsuz) insanları kurtarmak ve onları durmaksızın

yeniden üreten menfur kapitalizm canavarını öldürmek, proletaryanın en kutsal amaçlarından biridir. (Proletarya) bu insanlar için yürüyebilir, ama onlarla birlikte değil" (aktaran: Maderthaner ve Musner, 2008: 97; vurgu özgün metindedir).[31]

II.3.6. Liberaller İçin Kısa Bir Bilanço

Liberal siyasetin Avusturya'daki egemenliği epey kısa (yaklaşık üç onyıl) sürdü. Liberaller bu dönemin yaklaşık 20 yılında (1860-79) iktidarda idiler. Bu evreyi izleyen ikinci 20 yılda (1879-1900) ya iktidar koalisyonlarını paylaştılar; ya da bu koalisyonlar dışında kalmakla birlikte ülke yönetimini parlamenter süreçlerle, ya da yerel yönetimlerdeki ağırlıklarıyla etkileyebildiler.[32] 1900'de Anayasal sistemin çöküşünden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Liberaller iktidara sahip olamadı.

Oysa 1848 Devrimlerinin Avusturya'daki öncülleri olan Liberaller siyasal hayata büyük umutlarla girmişlerdi: Liberal görüşlerden türeyen ilkeler ve programlar feodal kalıntıları silip süpürecek, parlamenter merkeziyetçilik aristokratik federalizmin, bilim boş dinsel inançların yerine geçecekti.[33] Alman kökenli Avusturyalılar, İmparatorluğun görece azgelişmiş halklarına önder olacaklar, *laissez-faire* anlayışı girişim ve liyakati ekonomik getirinin temel ölçütü kılacaktı.

Bu umutların tümden boşa çıkmadığı teslim edilmelidir: (i) Liberaller, yığınların toplumsal enerjisi önündeki engelleri önemli ölçüde kaldırmış, ekonomik ve siyasal çağdaşlaşmanın önünü açmışlardır; ancak burjuvazinin iktidar tekelini oluşturamaması aristokrasi ile uzlaşmayı ve ona taviz vermeyi zorunlu kılmıştır. (ii) Anayasal monarşinin temsil ettiği kanun devleti anlayışının yerleşmesi ve yurttaşlık haklarının tesisi Liberallerin başarı hanesine yazılmalıdır. (iii) Yargıda ve eğitimde laikleşme, uzun ve kararlı bir mücadele ile gerçekleştirilmiştir.

---

31 Ottakring semtinde emekçiler tarafından çok sevilen Sosyal Demokrat siyaset adamı ve ajitatör Schuhmeier için partinin önderi Adler şu sözcükleri kullandı: "(Schuhmeier) bir tür gürültülü fırsatçılık mayalandırıyordu; bu "Vahşi Batı" (kasdettiği Viyana'nın batı varoşlarıdır, O.T.) dışında uygulanabilir bir şey değildi... Çok yetenekli bir demogog, ama sorunlarımızı anlayacak sağduyudan yoksun" (aktaran: Maderthaner ve Musner, 2008: 140). Viyana'nın yoksulları ve ortahallileri Şubat 1913'de siyasal bir cinayete kurban giden Schuhmeier'e yaklaşık yarım milyon kişinin katıldığı bir cenaze töreni ile veda ettiler.

32 Hristiyan Sosyal Parti'nin başkanı Lueger'in 1895'de Viyana'da Belediye Başkanlığı seçimini kazanması (ve 1897'de resmen atanması) Liberallerin siyasal gerileyişinde simgesel önem taşır.

33 1860-5 döneminde İçişleri Bakanı olan Liberal devlet adamı von Schmerling'in şu sözleri anılmaya değer: "Bekleyebiliriz. Bilgi özgürleştirir" ("*Wir können warten. Wissen macht frei*"). Toplumsal değişmenin Schmerling gibi beklemeye niyeti yoktu.

Ne var ki, bu başarılara ulaşmakta etkili olan politikalar, kendi çelişkilerini yaratarak liberal iktidarın çöküşünü hazırladı. Çağdaşlaşma stratejisinde Alman ulusalcılığının ideolojik desteğini aramak, diğer milliyetlerin özerklik taleplerini harekete geçirerek hükümeti güçsüzleştiriyor; bunun karşıtı bir tutuma yönelmek ise Alman kökenli küçük burjuvaların Liberalleri ülkeye ihanetle suçlamalarına yol açıyordu. *Laissez-faire* üzerindeki aşırı vurgu, yeni toplumsal ayrışmaların ve devrimci sosyalist mücadelenin zeminini oluşturuyordu. Yargı ve eğitimi dinsellikten çıkarmak ise tutucu köylülük ve zenaat erbabının tepkilerini çekiyordu; bu sınıflar için liberalizm kapitalizmle, kapitalizm ise (onu cisimlendirdiği ileri sürülen) Yahudi tüccar ve finansçıların sömürücü / fesatçı eylemleri ile özdeşti. Özgürleşmesine katkıda bulunduğu Yahudiler bile XIX. yüzyıl sonuna doğru liberalizmden uzaklaşmaya başlamışlardı (Schorske, 1981: 116-8).

Paradoksal bir biçimde bu çelişkileri aşmanın yolu, başta seçme ve seçilme hakkının genişletilmesi olmak üzere, toplumun özgürleştirilmesi ve siyasal katılımın derinleştirilmesinde, eşitlikçi politikaların izlenmesinde, kilise ve soyluluğun gücünün daha hızlı bir biçimde aşındırılmasında aranabilirdi. Liberallerin radikal-demokratik taleplere arka çıkacak, vasıflı işçiler ve alt-orta sınıflara açılımı gerçekleştirecek etkili bir "sol kanat"tan yoksunluğu, bu siyasal hareketin toplumsal tabanını genişletmesini engelledi. Liberallerin bir diğer başarısızlığı da işlerliği olan ve "çatışma yönetimi"ne elverişli bir siyasal modeli kuramayışlarıydı (Maderthaner ve Musner, 2008: 128-32).

II.3.7. Avusturya'da Liberal İktisat

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Alman iktisat düşüncesi, ana akım İngiliz liberal iktisadından farklı bir söylem benimsedi. Kuramsal araştırmaların temeline üretim, bölüşüm ve değer gibi kategorileri yerleştiren Smith / Ricardo / Mill çizgisinden farklı olarak, Alman iktisatçıların ilgisi, çeşitli insan ihtiyaçlarının kamu düzenine aykırı düşmeyecek bir iktisadi örgütlenme ve işleyiş içinde nasıl karşılanabileceği üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Böyle bir söylemin XVIII. yüzyıldaki somut ifadesi olan kameralizm (*cameralwissenschaft*) iki temel bileşene dayanıyordu[34]: (i) devletin toplum düzenini ve ortak refahı kollayan basiretli politikaları (*polizeiwissenschaft*) ve (ii) tekil birey veya birimlerin karar alanına bırakılmış olan iktisadi eylemler (*ökonomie*). Doğal olarak bu anlayış, hem kullanılan ter-

34 Grek-Latin kökenli *camera* sözcüğü, yukarıda kullanıldığı bağlamda 'ülkenin yönetildiği mekân' anlamına gelmektedir.

minoloji, hem de içerik itibariyle kamu yönetimi ile iç içe olan bir iktisat evrenini yansıtıyordu.

Böyle bir anlayışa bağlı olan Avusturyalı iktisatçı Joseph von Sonnenfels (1732-1815), *İktisadi Politika, İktisadi Eylemler ve Finansın İlkeleri* (*Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanzwissenschaft,* 1765-7) adlı eserinde geçim araçlarının çoğaltılması ve kamu finansmanının en uygun biçimde karşılanmasını da içeren iktisat politikaları kümesini 'devlet yönetme bilimi' (*staatwissenschaft*) olarak adlandırmaktaydı[35]. Von Sonnenfels, Adam Smith gibi, merkantilizmi eleştirmesine ve manüfaktürde işbölümünün önemini vurgulamasına rağmen, Smith'den temel bir noktada ayrılıyordu: Smith, kapitalist toplumda ekonomik hareketliliği yaratan ve sürdüren otonom bir mekanizmanın varlığına işaret etmekte ve hükümetlerin bu "doğal özgürlük sistemi"ne olabildiğince az müdahale etmesini savunmaktaydı. Oysa Sonnenfels'e göre, basiretli bir kamu yönetiminin yokluğunda ekonomik hareket değil, ancak kargaşa ve çöküş söz konusu olabilirdi (Tribe, 1995:22-4).

Smith'in baş eseri *Ulusların Zenginliği* (1776) fazla gecikmeden Almancaya çevrildi; ama Smith'in temel görüşleri Alman iktisadi söylemine tedricen nüfuz etti. Dolayısıyla, Kameralist geleneğin izleri XIX. yüzyılda tümüyle ortadan kalkmadı. 1820'li ve 1830'lu yıllarda Alman iktisatçıların önemli bir kesimi (örneğin Friedrich List (1779-1846) ve Adam Müller (1779-1829)), Klasik iktisadın öncü ilkesi 'karşılaştırmalı üstünlükler'in yönlendirdiği uluslararası ekonomik düzenin, sanayileşmenin yaygınlaşması ile birlikte, işlerliğini yitirdiği kanısındaydılar. Onlara göre, İngiliz çıkarlarını koruma ve sürdürmenin aracı haline gelen bu "kozmopolitik" düzen, yerini gelişen ulusal ekonomilerin önünü açacak bir düzene bırakmalıydı. Ancak ABD'de Alexander Hamilton (1755?-1804) ve Daniel Raymond (1786-1849)'un formüle ettiği korumacı iktisat anlayışı, Kıta Avrupası'nda 1870'li yıllardaki kriz ortamına kadar önemli bir siyasal destek bulamadı (Tribe, 1995:35-65). Klasik iktisada yöntem açısından yöneltilen bir diğer önemli eleştiri de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Alman Tarihsel İktisat Okulu'ndan geldi[36]. Bu eleştirinin özünde toplumsal kurumların zaman

35 Aydınlanma hareketinin Avusturya'daki temsilcilerinden, hukuk ve edebiyat alanındaki çalışmaları ile de tanınan von Sonnenfels'in bu eseri, sonuncusu 1819'da olmak üzere, sekiz defa basıldı.

36 Wilhelm Roscher (1817-94)'in *Tarihçi Yönteme Göre İktisat Politikası Dersleri* adlı eseri, bu okulun birinci kuşak iktisatçılarının ilk manifestosu sayılmaktadır; ancak bu eserdeki görüşlerin çoğu, 1830'lu ve 1840'lı yıllarda başka Alman iktisatçılar tarafından da dile getirilmişti (Tribe, 1995: 66-8).

ve mekân içindeki değişkenliği dolayısıyla, iktisat kuramının evrensel olmayan, 'göreli' önermeler geliştirebileceği kanısı yatıyordu.

Avusturya'da liberal siyasetin çok etkili olduğu yaklaşık üç onyıllık dönemin başlangıç yıllarında belirli bir iktisadi düşünce akımı başat konuma erişemedi; ancak tarihselci okul ve geçmişten süregelen kurumsalcı görüşler hâlâ güçlüydü. İktisat politikalarının uygulanmasında ise, 1848-51 döneminde Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı, 1855-60 döneminde Maliye Bakanlığı yapan Karl Ludwig von Bruck (1798-1860)'un temsil etiği liberal anlayış ön plana çıktı. Bu politikalar önündeki en büyük handikap, Almanya'nın (Avusturya mallarının ülkeye girişini güçleştiren) ticaret politikaları ve Almanya ile Avusturya arasında 1860'larda yaşanan siyasal ihtilaflardı.

Carl Menger (1840-1921)'in *İktisadın İlkeleri* (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1871) adlı eseri ile oluşma aşamasındaki neoklasik iktisada getirdiği önemli katkı ve 1870'li yıllarda Menger ile tarihselci okulun genç kuşak yazarlarından Gustav von Schmoller (1838-1917) arasındaki yöntem tartışmaları kritik bir dönemecin aşılmasını sağladı. 1880'li yıllar ve sonrasında tarihselci okulun ana kanadı, Avusturya'daki etkisini giderek yitirdi ve neoklasik çizgideki 'Avusturya Okulu'nun ilk kuşağının görüşleri yaygınlaştı[37]. Bu kuşağın üç seçkin temsilcisi Carl Menger, Eugen Böhm-Bawerk (1851-1914) ve Friedrich von Wieser (1851-1926) 1880'li yıllar ve sonrasında, akademik uğraşlarına ek olarak, kamu yönetimi ve siyasette de önemli görevler üstlendiler[38]. Adı geçen üç iktisatçıyı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya'da gelişen liberal kültür ortamının (diğer örneklerini izleyen bölümlerde inceleyeceğimiz) gecikmiş, fakat ışıltılı adları arasına katmak yerinde olacaktır.

Avusturya Okulu'nun 1870'li yıllar sonrasındaki yükselişine rağmen, tarihselci akım bağlamında ele alınması gereken ve gelişen kapitalizmin emekçi sınıflar üzerindeki yıkıcı etkilerini sosyal reform politikaları ile dengelemeyi öneren kürsü sosyalizmi (*kathedersozialismus*) ile onun bir versiyonu sayılabilecek olan devlet sosyalizmi (*staatsozialismus*), hem Almanya'da, hem de Avusturya'da etkili oldu. Bu anlayışın başlıca temsil-

37 Tribe (1995:66), tarihselci okulun Avusturya'da etkinliğini yitirmesi sonucunda Avusturya - Almanya sınırının, siyasal olduğu kadar, entelektüel bir nitelik de kazandığını kaydetmektedir. 1848-1914 döneminde Avusturya ve Almanya'daki iktisat düşüncesi arasındaki yoğun etkileşim hatırlanırsa, bu görüşü abartmamak daha uygun olur.

38 Menger, 1880'lerin sonlarına doğru Avusturya'daki parasal sistemde reform yapılması için kurulan komisyonun başkanı idi; bu görevin ardından para ve sermaye teorisi alanlarında ilginç eserler yazdı. Böhm-Bawerk, 1895-1904 döneminde, belirli aralıklarla, üç kez Maliye Bakanlığı görevini üstlendi. Wieser ise, 1917-8 döneminde Ticaret Bakanlığı yaptı.

cilerinden iktisatçı ve siyaset adamı Adolph Wagner (1835-1917), 1858-63 döneminde Wiener Handelsakademie'de öğretim üyeliğinde bulunmakla birlikte, akademik (ve daha sonra siyasal) hayatını daha çok Almanya'da geçirdi. Devleti "ulusun dayanışması"nın bir organı sayan Adolph Wagner, Almanya ve Avusturya'daki sosyal politika inisiyatiflerini yönlendiren öncüler arasında sayılır. Aynı anlayışa bağlı olan sosyolog ve siyasal iktisatçı Albert Schäffle (1831-1903), 1871'de kısa bir süre Avusturya'da Ticaret Bakanlığı görevini üstlendiyse de, esas itibariyle Almanya'da yerleşikti. 1855-85 döneminde Viyana Üniversitesi'nin kamu yönetimi ve ulusal iktisat profesörü Lorenz von Stein (1815-90), tarihselci Gustav von Schmoller'in sert eleştirilerine muhatap olsa da, tarihselci okulun görüşlerine çok da uzak olmayan bir devlet sosyalizmi yandaşı idi (Tribe, 1995:72).[39]

II.4. AVUSTURYA VE VİYANA'DAKİ SANAT ORTAMINA BAKIŞLAR

II.4.1. XIX. Yüzyıl Avrupası'nda Plastik Sanatlar: "Sürekli Devrim"

XVIII. yüzyılın son çeyreğindeki "çifte" devrim (İngiltere'deki sanayi devrimi, Fransa'daki siyasal devrim) XIX. yüzyıl Avrupası'nda tüm sanat dallarını köklü bir biçimde etkiledi. Bu kitap bağlamında bu etkilerin plastik sanatlar ve özellikle resim sanatına ilişkin olanları üzerinde duracağız. Gombrich (1980: Bölüm 24)'e göre anılan toplumsal devrimler, plastik sanatlarda 'gelenek'i kırarak sanatçıya üslûp ve *konu* seçme özgürlüğünü kazandırdı. Resim sanatı bağlamında, XIX. yüzyılın üç sanatsal devrim dalgasına tanık olduğu söylenebilir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında izlenen birinci dalga, üslûp seçimi ile yakından ilişkili olup, sanatçıyı bazı temel tercihlere yöneltmiştir. İngiltere örneğinden hareket edilirse resim sanatçısı ya Turner (1775-1851) gibi devingen, dramatik etkilere alabildiğine açık bir 'ozan' olma, ya da Constable (1776-1837) gibi saptanmış bir konuya bağlı kalarak o konuyu özenle işleme yolunu seçecektir. Aynı temel tercih, kısa bir süre sonra giderek XIX. yüzyılda resim sanatının merkezi haline gelen Fransa'daki Delac-

39 Küçültücü bir ima taşıyan kürsü sosyalizmi deyimi, söz konusu akım içinde yer alan yazarların çoğunlukla akademik kökenli olmalarına atfen kullanılmıştır. Kürsü sosyalistleri, eserlerinde sınıf analizlerine başvurmakla ve ekonomiye kamusal müdahalelerin artışını olumlu bulmakla birlikte, özde tutucu ve Marksizme karşı idiler.

roix (1798-1863) / Ingres (1780-1867) ikileminde söz konusu olacaktır. Delacroix çizim yerine renge, bilgi yerine hayal gücüne öncelik tanırken, Ingres klasik ustalar Rafaello ve Poussin'in izinde mükemmeliyeti yeniden üretmenin peşine düşecektir.

İkinci dalga, 1850'lerde ve 1860'larda yaşandı ve Millet (1814-75) ve Courbet (1819-77) gibi sanatçılar, Flaman ressamlarının "janr resmi" geleneğinin uzantısında "gerçekçilik"e ulaştılar.[40] Gerçekçi okul, sıradan insanların sadece janr resmine konu olmamaları gerektiğini düşünerek, zarafeti değil, gerçeklik ve içtenliği ön plana çıkardı. İçtenlik arayışının İngiltere'deki yansıması Ön-Rafaello'cu akıma bağlı sanatçılarda (örneğin Rossetti (1828-82)'de) izlendi.

Üçüncü dalgayı 1860'lı ve 1870'li yıllarda izlenimciler (Manet (1832-83), Monet (1840-1926), Renoir (1841-1919), Pisarro (1830-1903) vb) harekete geçirdiler ve izleyicilerle sanat eseri alıcılarının başlangıçtaki anlayışsızlıklarını aşarak, 1880'li yıllarda kesin bir başarıya ulaştılar. Bu başarıyı kolaylaştıran iki şey, (i) fotoğrafın yayılması ve (ii) renkli Japon estampları oldu. Fotoğrafın daha iyi ve ucuza yaptığı bir işlevi resim sanatçısından beklemeye gerek kalmamıştı; sanatçı artık yeni arayış ve deneyimlerin peşine düşmeliydi. Japon estampları ise, Batı resim sanatının akademik kurallarına meydan okuyan Doğu'lu bir geleneği sanatseverlere tanıttı. Bu atılımlar, yüzyıl sonuna doğru sanatçılara yeni ufuklar açtı; Cezanne (1839-1906) kübizmin, Van Gogh (1853-90) ifadecilik (*expressionism*)' in, Gauguin (1848-1903) ise ilkelcilik (*primitivism*)' in habercileri oldular (Gombrich, 1980: Bölüm 25-26).

Toplumsal devrimler, sanatçı ile sanat alıcısı arasındaki ilişkinin niteliğini de değiştirdi. Sanatçı artık istekleri belirli tekil sanatçı dostu / koruyucusuna *birebir muhatap olmak* yerine, *sergiler* aracılığı ile sanat alıcısına ulaşmaya zorlanıyordu. Tekil sanat dostu / koruyucusunun oldukça iyi belirlenmiş talep ve beklentilerinin sanatçıya sağladığı güvenlik duygusu giderek ortadan kalktı ve sanatçının beğenisi ile sanatseverin gelenek izinde biçimlenmiş beğenisi birbirinden ayrıştı. Böylelikle öncü sanatçılar, sık sık kendilerinin toplumdan dışlandıkları izlenimini edinir oldular. İkinci önemli gelişme ise, yükselen kapitalist düzenin sınıflı toplum yapısında seçkin / yüksek sanat ürünleri dışında kalan ve sıradan insanların ilgi duyduğu popüler kültür ve sanat ürünleri için yığın piyasalarının oluşması idi. Teknolojik ilerlemenin kazanımları bu piyasaların

40 Okura açıklayıcı bir not: Toplum kesimlerinin güncel yaşamlarını betimleyen resim türüne "janr resmi" deniliyor (Turani, 1979:419).

oluşmasını kolaylaştırdı (Hobsbawm, 1987: Bölüm 9). Bu yazıyı belirli sınırlar içinde tutabilmek için bu tür ürünleri incelememizin dışında bırakıyoruz.[41]

II.4.2. Avusturya ve Viyana'nın Özgünlükleri

Avrupa genelinden Avusturya özeline, oradan da Viyana kentinin küçük-dünyasına inildiğinde birkaç önemli noktayı vurgulamakta yarar vardır. Bunlardan ilki, Avusturya'nın siyasal ve ekonomik çağdaşlaşmadaki gecikmesinin sanat alanına da yansıdığıdır. Schorske (1981: xxviii)'ye göre Fransa'daki liberalizm sonrası çağdaşlaşma sorunu burjuvazinin bazı kesimlerinde eleştiriye açılabilmiş ve böylece öncü sanatçıların yetişmesine elverişli bir özgürlük ve yaratıcılık ortamı doğabilmiştir. Bu tür gelişmeler Avusturya'da ancak 1890'lara doğru, siyasal ve toplumsal farklılaşmanın ardından izlenmiş, yeni ve üst-orta sınıfların değer yargılarından kopmuş bir sanat kültürü böylece oluşabilmiştir.

İkincisi, Viyana'lı orta sınıflar için sanatın işlevidir. Bu bağlamda yüzyılın son çeyreğinde giderek belirginleşen üç işlevden söz etmek mümkündür: (i) aristokratik zarafet dünyasına yüksek kültür yoluyla nüfuz etmeye çalışmak; (ii) sanatı hayatın tatsız gerçeklerinden uzaklaşmanın bir aracı saymak ve (iii) özel hayatın kalitesini artırmak. Bu işlevlerin sonuncusuna atıfta bulunurken, Viyana'nın toplumsal hayatında her zaman müstesna bir yer tutmuş olan sanat müziğinden söz etmek gereklidir. Botstein (1985:8-11) sanat müziğinin toplumdaki yeri konusunda 1860'lardan sonra gerçekleşen sekiz önemli değişime dikkat çeker: (i) müzik hayatının kurumsallaşması;[42] (ii) halka açık konserlerin halk - sanat müziği ilişkisinde artan önemi; (iii) müzik hayatının profesyonelleşmesi ve bunun uzantısında (iv) amatör müzisyenlerin ev ortamına çekilmesi, amatörlerin icra standartları ve beklentilerinin gerilemesi; (v) halka açık konserlere gidenlerin sayısındaki hızlı artış; (vi) 1875'den sonra sanat müziğinin çok önemli bir çalgısı haline gelen piyanonun orta sınıfların satınalma gücüyle erişilebilecek bir konuma geçmesi[43]; (vii) dinleyicilerin müzik kültürü ve müzik yazılarına gösterdikleri ilginin artması ve (viii) müzik ve konser hayatının artan ölçülerde ticarileşmesi. Böyle bir toplumsal ta-

41 Viyana bağlamında popüler kültür ürünleri ve bunların alıcıları için bkz. Maderthaner ve Musner (2008: Bölüm 8).

42 Bu kurumsallaşmayı sağlayacak kamusal / yarı-kamusal kuruluşlar, 1812-60 döneminde oluşturulmuştur.

43 Konsol tipi piyanoların imalatında 1860-75 döneminde gerçekleşen önemli teknik gelişmeler söz konusu erişilebilirliği hızla artırdı (Botstein, 1985:9-10).

ban üzerinde klasik müziğin son büyük ustaları Wolf (1860-1903), Mahler (1860-1911) ve R. Strauss (1864-1949) ile klasik müziğin tonal düzenini zorlayan Schönberg (1874-1951) ve öğrencileri Berg (1885-1935) ve Webern (1883-1945)'in kariyerlerinin kısa ya da uzun bir diliminde Viyana sanat çevresinin yıldızları arasında yer almaları sürpriz sayılmamalıdır.[44]

Üçüncü önemli gözlem, incelediğimiz zaman kesitinde Viyana'da yüksek kültürün taşıyıcısı seçkinler arasında üst düzeydeki iletişim ve birlikteliktir. Oysa, XIX. yüzyılın büyük Batı kentlerinde akademik / estetik / edebi değerlerin taşıyıcısı aydınlar epey ayrışmış, üst-orta sınıflara yabancılaşarak profesyonel 'cemaatler' halinde yaşar duruma gelmişlerdi. Viyana'nın bu özelliği, farklı bilim ve sanat dalları arasında çapraz beslemeleri özendiren ve sinerji yaratan bir faktördü; belirli dallarda uzmanlaşmış aydınların diğer seçkinlerden koparak kendi öncü alt-kültürlerinde yoğunlaşmaları Viyana'da çok daha sonra gerçekleşti (Schorske, 1981: xxvii).

Dördüncü olarak, *Arts and Crafts* adı ile bilinen akımın yerel yansımaları üzerinde durmak gerekir. Taşıdığı büyük önem dolayısıyla, bu hususu aşağıdaki alt bölümde ayrıca ele alacağız.

II.4.3. *Arts and Crafts* Hareketi'nin Avusturya'daki Yansımaları

XIX. yüzyılın tüm Avrupa ülkelerinde sanatçılar, sanata toplum hayatında daha geniş bir rol kazandırma uğraşı içinde bulunuyorlardı. Viyana'da da gündelik kullanım nesnelerinin (örneğin kitaplar, mobilya, seramik ve gümüş eşya vb.) tasarım ve imalatını iyileştirerek özel hayatın kalitesini artırmak için belirli bir duyarlılık seziliyordu. Ama bu duyarlılığın ardında başka kaygılar da vardı. Becerili zenaatkârların geleneksel kırsal tabanı ve aristokratik çevrelerden gelen müşterileri, kapitalizmin gelişmesiyle ortadan kalkmaya başlamıştı; dolayısıyla hükümet zenaatkârları korumak ve becerilerinin yok olmasını önlemek zorunluluğunu duyuyordu. 1864'de Avusturya Sanat ve Endüstri Müzesi'nin ve 1868'de onun eğitim birimi olan Uygulamalı Sanatlar Okulu'nun (*Kunstgewerbeschule*) kurulması bu kaygıların işaretiydi[45] (Varnedoe, 1986: 79-81)

---

44 Yıldızlar listesine bir önceki kuşaktan sayılabilecek Brahms (1883-97) ve Bruckner (1824-96)'i de ekleyebiliriz.

45 İngiltere'de Güney Kensington Müzesi (günümüzdeki adıyla Victoria ve Albert Müzesi)'nin 1852'de kurulması, zenaatlardan kopmamış çağdaş dekoratif sanatları geliştirme ihtiyacının bu ülkede daha önce anlaşıldığını gösteriyor.

1870'lerde bu liberal-ilerici inisiyatiflerin çok da etkili olamadığı, sanat ve zenaatlar arasında arzu edilen bütünleşmenin sağlanamadığı ortaya çıkmaya başladı. Görgüsüz yeni zenginler zenaat ürünü zarif ve estetik değere sahip mallar yerine, yığınsal üretimin zevkten yoksun, ama ucuz mallarına yönelme eğilimi sergiliyordu, bu da zenaatları yıkıma götürüyordu. Bu yıkımı önlemek için daha sonraki girişimler, William Morris'in *English Arts and Crafts Movement*'indeki gibi tabandan, yani tasarımcılar ve zenaat çalışanlarının 'sendikalist' sayılabilecek çabalarından türedi. John Ruskin ve William Morris'in kuramlaştırmasından etkilenen bu tür lonca benzeri kolektifler şunu savunuyorlardı: İyi tasarım ve estetik vasıflara sahip zenaat ürünleri toplumun sadece ekonomik refahına değil, ahlaki değerlerine de katkıda bulunur ve bireyleri makina çağına özgü ruhsal yozlaşmadan korur. Bunun için küçük ve komünal tarzda örgütlenmiş, resmi kuruluşların ve büyük sanayi girişimlerinin müdahalelerinden bağımsız işlikler kurulmalı ve bu işlikler, özel kullanıcılara doğrudan hizmet sunabilmelidir (Gombrich, 1980: 426).

Bu ütopyacı heveslerin de yüksek bir gerçekleşme şansına sahip bulunmadığı bir süre sonra anlaşıldı. Ancak açıkça ortaya çıkan bir şey vardı: Eğer sanatın günlük hayatta daha geniş alanlara yayılması isteniyorsa, 'yüksek' ve 'uygulamalı' sanatların kaderi birbirine kopmaz bir biçimde bağlıydı (Varnedoe, 1986: 80). Bu 'tümel sanat' (*gesamtkunstwerk*) anlayışı, XIX. yüzyıl sonu Viyana'sının kültür ve sanat çevrelerinde güç kazandı ve bir yandan aşağıdaki alt bölümde ele alacağımız *Wiener Sezession* akımını, öte yandan gündelik kullanımdaki eşyaların tasarım ve imalatında XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı Avrupa'sında çok yaygın olan *Art Nouveau* tarzını etkiledi.

II.4.4. *"Der Zeit Ihre Kunst, Der Kunst Ihre Freiheit"*

1873'de başlayan ekonomik krizle birlikte liberal iktidara karşı tepkilerin yoğunlaştığına bu kısmın İkinci ve Üçüncü Bölüm'lerinde değinmiştik. Bu tepkilerin bir kısmı da (liberal) Anayasal Parti içinde, 1870'li yılların sonuna doğru oluşan bir "sol" kanat tarafından dile getirildi ve "Gençler" (*Die Jungen*), ana akım liberal anlayışa karşı çıkanların ortak sıfatı olarak kullanılır oldu. 1890'lara doğru liberal ana gövdeden "Genç Viyana" (*Jung-Wien*) adıyla bilinen, muhalif bir edebi hareket filizlendi. Aralarında tanınmış oyun yazarı Schnitzler ve (daha sonra *Wiener Sezession*'un kuruluş manifestosunu kaleme alan) Bahr'ın yer aldığı bu hareket, sosyolojik gerçeklik ve psikolojik açıklıktan yana tavır alıyor ve XIX. yüzyıl edebiyatındaki ahlakçı duruşa karşı çıkıyordu (Çizelge II.4.1).

1890'ların ortalarına gelindiğinde liberal ana akıma yönelik liberal isyan, güzel sanatlar ve mimarlık alanlarına da yayılmıştı. Plastik sanat dalları ile uğraşanların ana örgütü Avusturyalı Sanatçılar Derneği (*Künstlergenossenschaft* ya da sık kullanılan diğer adıyla, *Künstlerhaus*) içindeki bir grup sanatçı, Derneğe egemen olan "akademik", "tarihselci" ve "kısıtlayıcı" yaklaşımı eleştirdiler ve sanatta daha özgür, deneyimlere daha açık bir tutumu savundular. Bu grup içinde yer alan ressam Gustav Klimt (1862-1918) ve 19 arkadaşı, 1897'de Dernek'ten koparak, resmi adı Avusturyalı Sanatçılar Birliği olan, ama daha çok *Wiener Sezession* adı ile tanınan birliği oluşturdular.[46]

"Çağa kendi sanatı, sanata özgürlük" (*Der Zeit Ihre Kunst, Der Kunst Ihre Freiheit*) sloganını benimseyen *Wiener Sezession*'un dört önemli hareket noktası vardı (Schorske, 1981: 214-9):

ÇİZELGE II.4.1: *WIENER SEZESSION* ÜZERİNE

A. *WIENER SEZESSION*'A GİDEN YOL

- *Die Jungen* (Anayasal Parti'nin sol kanadı, 1870'lerin sonu)
  Jung Wien edebi hareketi (1880'li yıllar, sosyolojik gerçeğe ve psikolojik açıklığa yönelme, ahlakçı sanat anlayışına tepki)
- Yerleşik sanat anlayışına tepkilerin 1890'lı yılların ortalarında plastik sanatlar ve mimarlığa taşması (ortak anlayış: eskilerin klasik / tarihselci geleneğinin reddi ve çağdaş insanın gerçeğini aramak)

B. KURULUŞ VE SONRASI

1897	Kuruluş
1898	Hermann Bahr'ın kaleme aldığı manifesto ("Kısır rutine, katı Bizantinizme, zevksizliğin her türlüsüne savaş açmak istiyoruz. Savaşımız modern sanatçıların eskilerle savaşı değildir; kendilerini sanatçı sayan işportacılara karşı sanatçıları yüceltme savaşıdır", *Ver Sacrum*, Sayı 1)
1898	*Sezession*'un birinci sergisi
1902	*Sezession*'un Beethoven sergisi (14. sergi)
1903	*Wiener Werkstätte*'nin kuruluşu (Kurucular: J. Hoffmann ve K. Moser)
1903	*Ver Sacrum*'un yayın hayatının sonu
1905	Dağılmanın başlangıcı (Natüralistler / Stilistler ayrışması)
1908	*Kunstschau*'da "Klimt Grubu"nun sergisi

Kaynak: Schorske (1981: 214-73); Néret (2007: 17-53)

(1) Grup üyeleri, kendilerini Avusturya sanat dünyasında çok güçlü olan tarihselci anlayışa ve onun yerleşik sanat kültürüne isyan etmiş sayıyorlardı. Grubun popüler adı (*Sezession*), *Patrici*'lerin kötü yönetimini reddederek Roma'dan kopan *Pleb*'lerin eylemini, *secessio plebis*'i ima

46 Münih (1893) ve Berlin (1899) *Sezession* hareketlerinin de benzer gerekçelerle Tüm Alman Sanatçılar Derneği'nden koptukları görülüyor.

ediyordu. Romalı gençlerin yurtlarına dönük bir tehlike karşısında kurban edildikleri kutsal bir törene atfen *Ver Sacrum* adını taşıyan ve 1898'de yayın hayatına giren dergileri de benzer bir ima ile yüklüydü: Gençler, kültürü yaşlıların yeteneksizliğinden kurtarmak için kendilerini feda etmeye hazırdılar.

(2) İkinci temel amaç, kurucu üyeler arasında yer almayan, ama gruba sonradan katılan mimar Otto Wagner'in deyişi ile "modern insana kendi gerçek yüzünü göstermek", yani modern insanın gerçeğini anlatmaktı.

(3) Grup, sanatı modern insanın güncel hayatın baskılarına karşı sığınacağı bir korunak sayıyor, açık seçik koordinatlardan yoksun bir dünyada XIX. yüzyılın katılıkları ve belirliliklerini reddediyordu.

(4) Grup, 'tümel sanat' anlayışı doğrultusunda bir "sanat toplumu" (*kunstvolk*) yaratma amacını taşıyordu. Bu nedenle grupta sadece ressamlar değil, heykeltraşlar (örneğin Klinger) ve mimarlar (*Sezession* Binası'nın mimarı Olbrich, 1902'deki Beethoven Sergisi'nin tasarımcısı ve Kunstschau Pavyonu'nun mimarı Hoffmann ve daha sonra O. Wagner) da yer almışlardı.

'Ses getiren' bir dizi sergiden ve bu meyanda Beethoven Sergisi'nden sonra[47], grubun önemli bir atılımı, 'tümel sanat' anlayışına uygun olarak, 1903'de grup üyeleri Hoffmann ve Moser tarafından Viyana Atölyesi'nin (*Wiener Werkstätte*) kurulmasıydı. Atölyenin kurulmasındaki temel amaçlardan biri II.4.3'de değindiğimiz Uygulamalı Sanatlar Okulu'nun mezunlarına çalışma ve kendilerini geliştirme imkânı sağlamaktı. Bu tarihten sonra neye karşı oldukları daha açık, ama neye yandaş oldukları o kadar açık olmayan grupta yorgunluk ve dağılma işaretleri belirdi. *Ver Sacrum* 1903'de yayın hayatından çekildi; grup içinde sanat anlayışları birbirinden çok farklı olan sembolistler, natüralistler, modernistler ve stilistler arasındaki görüş ayrılıkları uzlaştırılamaz hale geldi. Bir anlamda, *Künstlerhaus* geleneğinden çok da uzaklaşmamış bulunan natüralistler ile Klimt'in başını çektiği stilistler arasındaki çatışma, giderek dağılma ile sonuçlandı; Klimt ve arkadaşları gruptan koptu.

Kunstschau Pavyonu'nda Klimt ve arkadaşlarının 1908'de açtıkları 'veda' sergisi, içerdiği zengin dekoratif öğeleriyle geç *Art Nouveau*'nun ulaşabildiği zirvelerden birini temsil ediyordu. Klimt, sergiyi açış konuşmasında şunları söyledi: "Kunstschau'nun özlediği şey, bir sanatçılar

47 Serginin merkezi bir yerinde Klinger'in bir Beethoven heykeli, onun etrafında Klimt'in daha sonra çok ünlenen üçlü Beethoven frizleri yer alıyordu.

topluluğu (*künstlerschaft*), yaratanlar ve bundan haz duyanlar topluluğu yaratmaktır... (K)amusal hayatta ekonomik ve siyasal konularla fazlasıyla uğraşılıyor, ... (dolayısıyla) sanatçılar ... kendilerini sergi ortamı ile..., bize açık kalan tek yolla sınırlamak zorunda kalıyorlar" (aktaran: Schorske, 1981: 268-9). Bu sözcüklerde Klimt'in aşağıdaki alt bölümde ele alacağımız düş kırıklıkları ifadesini buluyor.

Merkezi bir mekânında bir Klimt 'retrospektif'ine yer veren sergi, bir anlamda "Klimt'e saygı" sergisiydi ve *Wiener Sezession* çevresinin büyük düşlerinin ("sanat toplumu" yaratmak ve "modern insana kendi gerçek yüzünü göstermek") sona erdiğini, bu çevrenin artık daha mütevazı amaçlarla ("sanatçılar topluluğu" yaratmak ve "sanatın kendi yüzünü göstermek") yetineceğini simgeliyordu.[48] Bundan böyle gruba mensup sanatçılar kariyerlerini kendi bağımsız çizgilerinde sürdüreceklerdi.

Özetle, liberal kültürün bu geç 'çiçeklenmesi', Avusturya'da plastik sanatların çağdaşlaşması yolunda önemli bir kilometre taşı idi. Tarihsel bir ironi, İmparatorluğun karşılaştığı ekonomik ve siyasal sorunların ağırlığı altında çözülme eğilimleri sergilemeye başladığı 1880'li yıllar sonrasında Viyana'daki kültür ve sanat faaliyetlerinin alabildiğine canlanmasıdır (Turan, 2008). Başka bir deyişle, toplumun liberal gelişme evresinde yıllar boyunca biriken entelektüel potansiyelin dışavurumu yaşanmıştır. *Sezession* hareketinin uzantısında yetişen ve özgün kimliklerini "ifadecilik"te bulan Kokoschka (1886-1980) ve Schiele (1890-1918) bu çağdaşlaşma atılımını daha ileri noktalara taşıdılar.

II.4.5. Kalın Çizgilerle Bir Sanatçının Portresi: Gustav Klimt

Sanat hayatının ilk evresinde Klimt, Ringstrasse (Bkz. Beşinci Bölüm) çevresindeki bayındırlık programlarında (özellikle anıtsal yapılarda) önce dekoratör, sonra da ressam olarak çalıştı; ün ve itibar kazandı. 1888'de İmparatorluğun Altın Liyakat Nişanı ile onurlandırıldı. Klimt daha 1880'li yıllarda Avusturya sanat çevrelerinde çok etkili olan akademizmden uzaklaşmaya başladığının işaretlerini vermişti. Schorske (1981: 116), 1890'lı yıllarda Klimt'in maddi ile tinsel arasındaki sınırları belirsizleştiren bir gerçeklik algısına sahip bulunduğunu, nesneleri resmederken doğalcı somutluk / izlenimci akışkanlık / soyutluk arasında gitgeller sergilediğini, belirli koordinatları olmayan bir dünya içinde içgüdüsel yönelimler aradığını ileri sürer. Klimt'in sanat hayatının "atılım ve isyan yıl-

48 1908 Sergisi'nin katalogunda Oscar Wilde'nin şu özdeyişi yer alıyordu: "Sanat kendisinden başka hiçbir şeyi ifade etmez" (kaydeden; Schorske, 1981:269).

ları" olarak nitelediğimiz ikinci evresinde (1897-1903), 1897-9'da tamamladığı eserler bu saptamaları destekleyici niteliktedir (bkz. Çizelge II.4.2).

ÇİZELGE II.4.2: GUSTAV KLIMT (1862-1918) / SANAT HAYATININ KISA ÖYKÜSÜ

BİRİNCİ EVRE: ANITSAL YAPILARDA DEKORATİF ÜRÜNLER, 1880-97

İKİNCİ EVRE: ATILIM VE İSYAN, 1897-1903

1897	Klimt, Viyana *Sezession* Grubu'nun kurucu üyesi ve başkanı oluyor.
1898	Birinci *Sezession* Sergisi *(Theseus)*. Secession Grubu *Ver Sacrum*'u yayımlamaya başlıyor *(Nuda Veritas)*. Klimt'ten kadın ve cinselliğe bakışlar *(Balık Kanı, Pallas Athena'sı, Müzik II)*.
1899	*Piyano Başında Schubert*.
1900-..	Üniversite'de skandal: *Felsefe* (1900-7); *Tıp* (1901-7); *Hukuk* (1903-7). Tepkisel eserler: *Kırmızı Balık* (1901/2) ve *Umut I* (1903).
1902	*Sezession*'un Beethoven Sergisi, Klimt'in katkılarıyla (*Beethoven Frizleri, I-III*).

ÜÇÜNCÜ EVRE: 'KAMUSAL'DAN UZAKLAŞMA, 1903-18

Bu evrenin başlıca eserleri:

- Kadın ve Cinsellik (*Judith ve Holofernes I*, 1901; *Su Yılanları*, 1904-7; *Kadının Üç Çağı*, 1905; *Umut II*, 1907/8; *Judith II (Salome)*, 1909.
- Allegorik Eserler (*Danae*, 1907 / 8; *Öpücük*, 1907 /8; *Bakire*, 1913; *Ölüm ve Hayat*, 1916).
- Portreler (*Stonborough - Wittgenstein*, 1905; *Riedler*, 1906; *Bloch-Bauer*, 1907; *Primavesi*, 1912).
- Peyzajlar (*Armut Ağacı*, 1903; *Çiçek Bahçesi*, 1905 / 6; *Ayçiçekli Tarla*, 1905 / 6; *Ayçiçeği*, 1906 / 7; *Gelincikler*, 1907; *Attersee'de Schloss Kammer*, 1908-10; *Haçlı Çiçek Bahçesi*, 1911 / 2; *Elma Ağacı I*, 1912).
- Palais Stoclet Frizleri (1905-9).

Kaynak: Schorske (1981: 208-73); Néret (2007: 7-91)

Klimt, 1894'de Viyana Üniversitesi tören salonunun duvarlarını süslemek üzere üç büyük resim siparişi almış, Üniversite yönetimi bu resimlerdeki ana temayı (Aydınlanma geleneğini yansıtır biçimde) "aydınlığın karanlık üzerindeki zaferi" olarak belirlemişti. Söz konusu üçlünün ilk parçası olan *Felsefe* 1900'de bitirildiğinde, bu eserin bilimsel çaba ile fiziksel ve beşeri doğa üzerinde egemenlik sağlanacağı inancını desteklemekten çok uzak olduğu, sanatçının "evren karşısında çaresiz, hayat ve ölüm arasında savrulup giden insan"ı betimlediği ortaya çıktı. Bundan sonra ayrıntıları Schorske (1981: 227-54) ve Néret (2007: 21-9)'de verilen skandal, 1900-3 yıllarında adım adım gelişti. Bir grup öğretim üyesi, *Felsefe*'de "açık olmayan düşüncelerin açık olmayan formlar yoluyla" sunulduğunu ileri sürerek eserin reddedilmesini istediler; bazıları da yaptığı şeyin "özgür" sanat değil, "çirkin" ve "sapkın" sanat olduğu gerekçesiyle

Klimt'i eleştirdiler: Olay akademik çevreden basına taştı; Hristiyan Sosyal Parti'nin yayın organı *Deutsches Volksblatt*, Klimt ve onu savunan sanat tarihçilerini Yahudi bozgunculuğu ile ilişkilendirdi.

Klimt'in *Felsefe*'ye dönük eleştirilere direnerek, şifa dağıtan bir tanrıçadan çok *femme fatale* görünümündeki *Hygeia*'nın ardında kaderin acı veya coşku içine sürüklediği insan bedenlerini resmettiği *Tıp*'ı da 1901'de tamamlaması, işleri bütünüyle çığırından çıkardı ve siyasallaştırdı. Parlamento'daki sağcı partilerden bir grup milletvekili Kültür Bakanı'na bir soru önergesi yöneltti. Başlangıçta Klimt ve *Wiener Sezession*'u kültür hayatına getirdiği canlılık ve evrenselci / kozmopolit dünya görüşü dolayısıyla destekleyen von Körber hükümetinin Kültür Bakanı, Parlamento'da yansız bir tutum izledi; sanat hareketlerinin "ülkenin tüm maddi ve entelektüel hayatının ürünü olduğunu, bunların hükümetler tarafından yaratılamayacağını ve durdurulamayacağını" söylemekle yetindi. Adaletin cinsellikle yüklü üç perisi önünde yalnız ve güvencesiz insanı resmeden *Hukuk* 1903'de teslim edildiğinde dizi tamamlanmıştı. Bakanlık eserleri reddetmedi.; ama yerlerine koymadan Österreichische Galerie'ye taşıdı. Bu toz-duman arasında Kültür Bakanlığı Klimt'in Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki bir profesörlük kadrosuna atanmasını reddetti.[49]

Klimt'in bu skandal karşısındaki tepkisi öfke ve küskünlük oldu; sanatçı öfkesini 1901-3'deki bazı eserlerine (örneğin *Kırmızı Balık* ve *Umut I*'e) yansıtırken, küskünlüğünü kamusal görev ve siparişlerden uzaklaşarak gösterdi. Bu sorunlu yıllarda önemli eserlerinden birini, *Beethoven Frizleri I-III*'ü tamamladı.[50] Néret (2007: 40)'a göre bu eser Klimt'in modernizme doğru kararlı bir adımını simgeliyor, eserde form içeriğe bağımlı olmaktan kurtularak kendi iç dinamizmini kazanıyordu.

1903'de Ravenna'ya yaptığı bir gezi ve orada Bizans mozaikleriyle buluşması sonrasında Klimt, doğaldan stilize olana, psikolojik / maddi deneyimlerin doğrudan anlatımı yerine biçimsel sembolleştirmelere yöneldi. Sanat hayatının üçüncü evresindeki eserleri, konuları itibarıyla başlıca

---

49 Klimt eserleri kendisine iade edilirse aldığı parayı geri ödeyeceğini söylemişti. Sanayici Lederer, geri ödemenin bir kısmını üstlenerek 1905'de *Felsefe*'yi satın aldı. 1907'de Klimt'in sanatçı dostu (*Sezession* üyesi) Moser de *Tıp* ve *Hukuk*'u Bakanlık'tan satın aldı. Son iki eser, II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden korunmaları için Avusturya'nın güneyindeki Immendorf Şatosu'na taşınmıştı; geri çekilen SS birliklerinin başlattığı bir yangınla Mayıs 1945'de yok oldular.

50 Richard Wagner, "(Beethoven'in) 9. Senfoni(si), bizimle dünyevi mutluluk arasına giren düşman güçlere karşı savaşarak neşeye erişmek isteyen ruhun savaşıdır" demişti. Klimt'in frizlere verdiği başlıklar (Mutluluk Özlemi / Düşman Güçler / Neşeye Övgü) bu yoruma bağlı kaldığını gösteriyor (Schorske, 1984: 254-8).

beş kümede toplanabilir: (i) kadın ve cinsellik; (ii) kadın ve cinselliğin yine ön plana çıktığı allegorik eserler; (iii) portreler; (iv) peyzajlar ve (v) dekoratif çalışmalar (bkz. Çizelge II.4.2).

Mitolojide Afrodit, ilahi ve bayağı olmak üzere iki kimliklidir. Ressam Renoir da benzer bir saptamayı yapmaktadır: "Çıplak kadın, ya denizden, ya yataktan çıkar; ona Venüs, ya da Nini denir; onun için daha iyi adlar bulunamaz" (aktaran: Néret, 2007: 15). Rönesans sonrasında akademik gelenek birinci kimliği yüceltmiş, bu tutum toplumda genel kabul de görmüştür. XIX. yüzyılın öncü sanatçıları ve bu meyanda Klimt, bu ikiyüzlülüğe karşı çıkarak erotizme resim sanatında yer açmışlardır. Klimt'in birinci ve ikinci küme içinde yer verdiğimiz eserlerinde kadın her kılık, konum ve davranışıyla resmin odağındadır. Ünlü mimar Adolf Loos'un "Tüm sanat erotiktir" savına örnek olabilecek bir sanatçı aransa, bu sanatçıların başında Klimt gelir (Néret, 2007: 83). Klimt, bir anlamda, mitolojideki kara kanatlı ölüm tanrısı, Hades'te yerleşik Thanatos ile (Ares ve Afrodit'in oğlu) Eros'un temsil ettiği ölüm / hayat diyalektiğini bu eserlere sürekli yansıtmıştır.

Üçüncü kümede yer alan eserlerde çevrenin portreye konu olan kişiler (istisnasız, hepsi kadındır!) üzerindeki başatlığı apaçık izlenmektedir. Çevre, bu resimlerde giderek daha da doğa dışı ve soyut bir hale gelmekte, bir anlamda portre toplum-ötesi bir nitelik kazanmaktadır (Schorske, 1981: 270-1). Dördüncü kümeyi oluşturan peyzajlarda Klimt, izlenimciliğin ve sembolizmin başarılı bir sentezini sunar; bu resimlerin daha sonraki yıllarda yapılmış olanları 1909'da Paris'e yaptığı bir ziyaretin izlerini taşır. Bu ziyaret sonrasında Klimt, katı bir stilizasyonun psikolojik anlatının zarafetine zarar verdiğini algılamış görünmektedir (Néret, 2007: 67). Beşinci ve son kümede yer alan *Palais Stoclet Frizleri*, plastik sanatlar ve mimarlık arasında mükemmel bir işbirliğini yansıtır. Bu işbirliğinin önemini 1920'lerde Bauhaus Okulu ve Rus Konstrüktivistleri vurgulayacaklardır (Néret, 2007: 55-6).

Wiener Sezession'un dağılmasından ve onu kişisel başarının doruğuna çıkaran 1908 Sergisi'nden sonra Klimt kendisini yalnız hissetmeye başlar: "Artık gençler beni anlamıyor. Çalışmalarımı takdir edip etmediklerini de bilemiyorum... (B)u her sanatçının başına gelir. Gençler zaten önlerinde olan her şeyi koparıp almak, kendilerine çekmek istiyorlar. Bunun için onlara kızmayacağım" (aktaran: Néret, 2007: 65). Klimt, daha genç kuşaktan Schiele ve Kokoschka'nın kendi iyimser ve uzlaşmacı dünyasını aşarak ifadeci bir anlayışa yöneldiğinin farkındaydı; artık etkilenmenin

yönü değişmişti: Son yıllarındaki bazı resim ve desenlerinde Schiele'den esinlendiği görülüyor.

II.5. VİYANA'DA KENTLEŞME VE KENTSEL MODERNİZM

II.5.1. Viyana'da Kentleşme Örüntüleri

1873 Krizi'ni izleyen ekonomik durgunluk döneminin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda büyük çaplı iç (ve dış) göçleri harekete geçirdiğine bu kısmın İkinci Bölüm'ünde değinmiştik. Viyana'daki nüfus artışı bu krizden çok daha önce başlamış ve giderek hızlanmıştı. Viyana metropolünün XIX. yüzyıl başında 200 bin, 1870'li yılların başlangıcında 600 bin dolaylarındaki nüfusu, 1890'da 1 milyon 100 bin'e varmış, 1910'da ise 2 milyon'u biraz aşmıştı. XIX. yüzyıl sonuna doğru Viyana metropolündeki nüfus artışının kabaca 2/3'ü iç göçlerden kaynaklanıyordu (Maderthaner ve Musner, 2008: 42). 1900'lü yılların başında Viyana, Avrupa'nın dördüncü büyük kenti idi.

1848-1914 dönemindeki kentleşme, Viyana'yı Şekil II.5.1'de bugünkü idari bölümlendirmeye göre sergilenen belirli bir yerleşim örüntüsüne ulaştırdı. Bu örüntünün belli başlı öğelerini şöyle özetleyebiliriz:

(1) Tarihsel çekirdek (Innere Stadt, 1. Semt). Bu çekirdeği çevreleyen Ringstrasse, 1857'de eski kent surlarının yıkılması ve surlar ile 1848 öncesinin varoşları arasında kalan feodal rekreasyon arazisinin imara açılması sürecinde inşa edildi.[51] Ringstrasse dolayımındaki yapılaşmanın ayrıntılarını aşağıda ele alacağız.

(2) Leopoldstadt (2. Semt). Tarihsel çekirdeğin batısında ve Tuna Nehri'nin eski yatağı (Alte Donau) ile Tuna Kanalı arasında yer alan bu semt, incelediğimiz dönemde Yahudi nüfusun özellikle yerleştiği, rekreasyon ve eğlence imkânlarını da içeren bir semt idi.[52]

(3) Yedi İç Mahalle (Vorstädte, 3. - 9. Semtler) Bu semtler, tarihsel çekirdeği güney ve batıdan çevreleyen ve iki ucu Tuna Kanalı'na dayanan bir yarım halka biçiminde dizilirler. Söz konusu semtleri dış mahal-

51 1830-50 döneminde kent nüfusunun yaklaşık % 40, buna karşılık konut arzının yaklaşık % 10 dolayında artması Viyana'da sadece emekçileri değil, orta sınıfları da etkileyen ciddi barınma sorunları doğurmuştu. Yeni alanların imara açılması, bu nedenlerle de acil bir zorunluluktu (Maderthaner ve Musner, 2008: 32).

52 Günümüzde Balkan ülkelerinden ve Türkiye'den Viyana'ya göçenlerin ağırlıkla bu semtte barındığı gözleniyor.

lelerden ayıran sınır, Prens Eugen von Savoy'un Osmanlı tehlikesine karşı (Viyana surlarına ek bir güvence olarak) yaptırdığı müstahkem hattın (Linienwall) 1890'da yıkılması sonrasında, bu müstahkem hattın yerine inşa edilen çevre yoludur (Gürtel). Tarihsel çekirdek ve yedi iç mahalle, birlikte, kent merkezini oluşturdular.

(4) Kent merkezinin güneyi (Favoriten ve Simmering, 10. ve 11. Semtler). Bu semtler, daha çok emekçilerin oturduğu konut parsellerinin ve sanayiye ayrılan alanların birlikte yer aldığı semtlerdi ve ekonomik ve sınaî gelişmenin doğrudan ürünü idiler (Maderthaner ve Musner, 2008: 41-6).

(5) Kent merkezinin batısı (Ottakring, Hernals, Penzing, Rudolfsheim ve Meidling; sırasıyla 16., 17., 14., 15. ve 12. Semtler). Bu semtler XVIII. yüzyılda küçük ticaret merkezlerinin, bağların ve tarımsal işletmelerin mekânı olan sanayi-öncesi yerleşimlerdi; giderek sınaî girişimlerin ve emekçi sınıf yerleşimlerinin mekânına dönüştüler.

(6) "Kırılan halkalar" (Hietzing, bir ölçüde de Döbling ve Währing; sırasıyla 13., 19. ve 18. Semtler). Geç XIX. yüzyılın kültür çevreleri, Viyana'yı merkezden "taşra"ya doğru gidildikçe toplumsal ve sınıfsal olarak farklılaşan bir "merkezkaç" kent olarak, yaş halkaları eşmerkezli büyüyen bir ağaç kesiti gibi algılamaya eğilimliydiler (Maderthaner ve Musner, 2008: 45-6). 1900'lerde olgunlaşan yığınsal ulaşım ağının kent merkezine görece uzak bazı semtleri üst-orta sınıfların yerleşmesi için cazip hale getirmesi, bu algının bir ölçüde "kırılması"na yol açtı.

(7) Sanayileşmeye ve kentsel gelişmeye tahsis edilmiş, üretim alanları yanında konut parsellerinin de yer aldığı semtler (Brigittenau ve Floridsdorf, 20. ve 21. Semtler).

(8) Dış mahalleler (Donaustadt ve Liesing, 22. ve 23. Semtler).

ŞEKİL II.V.1: GÜNÜMÜZDE VİYANA METROPOLÜ VE SEMTLERİ

Semtler

1 Innere Stadt	7 Neubau	13 Hietzing	19 Döbling
2 Leopoldstadt	8 Josefstadt	14 Penzing	20 Brigittenau
3 Landstrasse	9 Alsergrund	15 Rudolfsheim - Fünfhaus	21 Floridsdorf
4 Wieden	10 Favoriten	16 Ottakring	22 Donaustadt
5 Margareten	11 Simmering	17 Hernals	23 Liesing
6 Mariahilf	12 Meidling	18 Währing	

Kaynak: Humphreys (1997: 29).

Bu örüntü, kapitalist gelişme sürecinin kırsal varoşlara yayılmasıyla eski toplumsal ilişkileri nasıl çözdüğünü ve toplumun alt sınıflarını nasıl işçileştirdiğini somut işaretleriyle sergilemektedir. Sosyolog Simmel'in sözcükleriyle, merkez ve varoş arasındaki sınır "sosyolojik etkileri olan mekânsal bir olgu" değil, "mekânsal biçim alan sosyolojik bir gerçek"tir (aktaran: Maderthaner ve Musner, 2008:5). Sermaye birikiminin yarattığı kutuplaşma, varoşu potansiyel serserilerin, aylakların, irili ufaklı suç örgütlerinin, fahişelerin ve sermaye tahakkümüne ve sosyal farklılaşmaya başkaldıran "tahrikçi"lerin barınağı haline getirmekte, bu kutuplaşma yüksek ve popüler kültürü de ayrıştırarak yeni gerilim kaynakları yaratmaktadır. İncelenen dönemin Viyana'sı bağlamında Ringstrasse ve Gürtel, salt bayındırlık eserleri olmanın ötesinde birer sosyolojik "tecrit ku-

şağı" niteliğini taşırlar.[53] I. Dünya Savaşı öncesinde varoşlardaki yerleşim yoğunluğunun çok yüksek, barınma şartlarının son derecede olumsuz, birim yüzölçüm başına ödenen kiraların varlıklı sınıfların oturduğu mahallelerdekinin üstünde olduğunu gösteren pek çok gözlem vardır (Maderthaner ve Musner, 2008: Bölüm 5-6; 10-11). Kiraların görece yüksekliği yerleşim yoğunluğunu körüklemiş, ikinci el kiralamayı ve hatta yatak kiralamayı yaygınlaştırmıştır. [54]

II.5.2. XIX. Yüzyılda Mimarlığa Kısa Bakışlar

İncelenen dönemde hızlı kentsel gelişme ve yapılaşma Viyana'ya özgü bir olgu değildi; Gombrich (1980: 395)'in kaydettiği gibi, XIX. yüzyılda Batı'da inşa edilen kentsel yapıların hacmi, geçmiş tüm yüzyıllarda inşa edilenleri aştı. Artan gelir ve servetler, egemen sınıfların ve merkezi / yerel yöneticilerin mimari üslûp ve estetik taleplerini de canlandırdı. Yeni bir üretim, ulaştırma, yönetim, eğitim ve sağlık tesisi yaptıracak kişiler, şirketler veya kamusal yetkililer sadece işleve ilişkin taleplerinin karşılanması ile yetinmiyorlar, yapıların sanatsal bir görünüm taşımasını da istiyorlardı.

Bu istekler, eklektik bir mimarlık anlayışıyla cevaplandırıldı ve Batı'da XIX. yüzyılın kendine özgü bir mimari üslubu olamadı (bkz. II.5.3). Yükselen sermaye sınıfı, bilimsel düşünce, teknolojik yenilik ve yasal düzenlemeler söz konusu olduğunda geçmişten kopmaya yatkındı; ama mimari değerler söz konusu olduğunda çoğunlukla tarihe ve / veya geleneğe sığınıyordu.[55] Öte yandan, XIX. yüzyılın kentli hayat tarzı, gündelik yaşamayı işten, konutu işyeri ve bürodan koparıcı etkiler getirdi. XVIII. yüzyıl kapitalist manüfaktürünün varlıklı sınaî üreticisi veya tüccarı çok katlı ve işlevleri katlar itibariyle farklılaşmış (depo ve bürolar / ailenin yaşama alanı / atölye / hizmetkârlar ve işçilerin barındıkları yerler vb.) bir yapıda yerleşiyordu. Ancak XIX. yüzyıl sınaî kapitalizminin örnek ülkesi İngiltere'de üst, orta sınıfların kentsel ikametgâhı, giderek çalışma mekânları ile bütünleşik olmaktan çıktı; salt bir konuta dönüştü.

---

53 Viyana'da incelediğimiz dönemin son yıllarında ortaya çıkan direniş kültürünün çeşitli örnekleri (varlıklı kentlileri ve ticaret erbabını soyan ve / veya taciz eden "çete"ler (*platten*), J. Schani Breitweiser gibi Robin Hood'luğa özenen soyguncular vb.) bu tecrit kuşaklarının "sızdırmaz" olmadığına işaret sayılmalıdır (Maderthaner ve Musner, 2008: Bölüm 10).

54 I. Dünya Savaşı öncesinde kent nüfusunun yaklaşık % 5'i yatak kiralayarak geceliyordu (*bettgehern*).

55 Viyana Belediye Meclisi'nin üyeleri için de "(b)ilim ve hukuk modern gerçeklerdi; ama güzellik tarihten geliyordu" (Schorske, 1981: 45).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi geç sanayileşen ve kapitalistleşen ülkeler de bu süreci gecikmeyle yaşadılar. Ayrıntılarına II.5.3'de değineceğimiz Ringstrasse çevresindeki yapılaşmada da bu geçiş sürecinin izlerine tanık olundu: Tarihsel çekirdeğin aristokratik, sarayı andıran apartmanları (*Adelspalais*), bu çevredeki yeni seçkinlerin ihtiyaçlarına daha uygun olan bir apartman modeline evrildi (*Mietpalast*, ya da Türkçe deyişle, "rant sarayları"). Aristokratik ve burjuva yaşama tarzlarının Avusturya bağlamında bir sentezini oluşturan *Mietpalast*'da ticari birim, konutla bütünleşikti; ama ticari birim çoğu kez apartmanda yaşayanların çalışma mekânı olmayabiliyordu. Varlıklı kişiler veya aileler, bir *Mietpalast*'ın tümüne sahip olarak, barındıkları apartman (daireleri) dışında kalan konut birimlerinden tatminkâr kira gelirleri elde edebiliyorlar, imkânları daha sınırlı olanlar ise daire mülkiyeti esasına göre bir *Mietpalast* dairesini satın alarak, görkemli bir yaşama ortamını tadabiliyorlardı (Schorske, 1981: Bölüm II).

Mietpalast'ların inşası ile az çok eş-zamanlı olarak, Viyana'nın varoşlarında "rant kışlaları" (*mietkaserne*) boy atmaya başladı. Bunlar çok katlı, cephelerine (Klasik veya Barok) görsel bir "cila" çekilmiş, ama yapı kalitesi ve barınma standartları çok düşük sefalethanelerdi ve düşük gelir gruplarına kiralanıyordu.

II.5.3. Ringstrasse ve Sonrası

1848 Devrimi'nin ardından Liberaller, İmparator'u Viyana Beldesi'ne özyönetim yetkisi vermeye ikna etmişlerdi (1850). 1857'de tarihsel surların yıkılması ve Ringstrasse'nin inşası kararı alındıktan birkaç yıl sonra Liberaller, ülkede iktidarı ele geçirdiler ve doğrudan iktidarda bulundukları (1860-79) veya iktidarı paylaşabildikleri (1879-97) yaklaşık dört onyıl boyunca Viyana'yı kendi düşlemleri ve temsil ettikleri sınıfların toplumsal değerleri uyarınca biçimlendirmeye yöneldiler. XIX. yüzyıl sonunda hemen hemen tamamlanan bu biçimlendirmenin odağında Ringstrasse çevresindeki bayındırlık hareketleri yer alıyordu. Ringstrasse ve çevresinin planlanması ve inşası, varlıklı kesimlerin ve yapı işleri ile uğraşan profesyonellerin güdümünde yürütüldü. 1857'de kurulan Kent Genişleme Komisyonu, sokak genişlikleri ve kat yükseklikleri dışında, bu çevredeki imar hareketlerine ciddi kısıtlar getirmedi; ilgisini daha çok arazi kullanım ve ulaşım planlamasına, kamusal hizmetlerin sağlanması ile sosyal ve sıhhi kontrollere yöneltti. Komisyon imar hareketlerine finan-

sal kaynak sağlayabilmek için özel kesimin enerjisine ve kâr güdüsüne yaslandı.[56] Spekülasyon caydırılmadı; tam tersine, özendirildi. Dönemin liberal felsefesine uygun temel anlayış şu idi: Arazinin girişimci bireyler açısından en kazançlı kullanımı, toplum için de en yararlı sonuçlar doğuracaktır. Kentsel gelişimin toplumsal planlaması ve düşük gelirli sınıf ve katmanlara ucuz konut sağlanması, bu çağın öncelikleri arasında yer almıyordu. Ancak Liberallere çok da haksızlık etmemek için onların Viyana'da gösterişsiz, fakat kentli hayatı iyileştiren birçok şeyi başardıkları da teslim edilmelidir: Taşkınlara karşı korunma, sağlıklı içme suyu ve kullanma suyu temini, ilk kent hastanesinin kurulması ve kamusal sağlık sisteminin oluşturulması, parklar ve rekreasyon alanları...

Ringstrasse'nin çevrelediği alanda 1860-90 döneminde 12 kamusal / anıtsal yapı projelendirildi ve inşa edildi. Proje tercihleri, yeni egemen sınıfın dünya görüşünü yansıtıyordu: Eski kentin mücevherleri sayılabilecek saraylar, kiliseler, garnizon binaları yerine anayasal yönetimin ve yüksek kültürün binaları (yeni üniversite, müzeler, tiyatro, opera vb.) ön plana çıkarıldı. Ringstrasse'nin "vitrin"i sayılabilecek Rathausplatz'daki dört anıtsal yapı, bu bağlamda özellikle anılmaya değer: Rathaus (Belediye Başkanlığı Binası), Hof Burgtheater, Reichsrat (Parlamento) ve Neue Universität. Bu dört yapının farklı mimari üslûplarla inşa edildiği dikkati çekiyor: Rathaus'ta (belde zenginliği ve bağımsızlığını çağrıştırmak üzere) Flaman Gotiği, Burgtheater'de (tiyatronun Viyana'da serpildiği çağı anımsatmak üzere) hibrid Barok, Reichsrat'ta (demokrasinin beşiği Eski Yunanistan'a atfen) Neoklasik tarz, Neue Universität'te (laik eğitimi ima etmek üzere) İtalyan Rönesansı tarzı benimsendi. Anılan dört yapının mimarları (sırasıyla, Schmitt, Semper ile Hasenauer, Hansen ve von Ferstel) bir çağa mühürlerini basan büyük ustalar olarak sanat tarihindeki seçkin yerlerini aldılar (Schorske, 1981: Bölüm II).

XIX. yüzyıl sonuna yaklaşırken Avusturya'nın aydınları, içinde yetiştikleri liberal kültüre dönük eleştirilerini çeşitlendirmeye ve yoğunlaştırmaya başladılar. Küçümseyici bir ima ile *Ringstrassenstil* olarak adlandırdıkları mimarlık anlayışı, eleştirilerin yöneldiği simgesel odaklardan biriydi. Kuşkucu ve estetik duyarlılıkları daha yüksek genç kuşaklar özgüvenli, zıpçıkçı ve görgüsüz ana-babalarının tercihlerini eleştirirken, bu eleştiriler doğal olarak saf mimarlık sorunlarını aşıyor ve liberal-burjuva toplumdaki kültürel özlemler ile bunların toplumsal içeriği arasında-

56 Ringstrasse apartmanlarının edinimini cazip kılmak için, maliklerinin emlak vergisinden 30 yıl süreyle muaf tutulduğu da kaydedilmelidir (Schorske, 1981: 54).

ki ilişkilerin sorgulanmasına ulaşıyordu. Söz konusu eleştirel eğilimler kentsel tasarım ve modern mimarlık konularında iki öncü düşünürün, Camillo Sitte (1843-1903) ve Otto Wagner (1841-1918)'in ortaya çıkışına zemin hazırladı (bkz. Çizelge II.5.1).

ÇİZELGE II.5.1: C. SITTE, O. WAGNER'E KARŞI

SITTE	WAGNER
"Cemaat"çi (communitarian)	Radikal faydacı (*Artis sola domina necessitas*)[a]
XIX yüzyıl uygarlığına arkaik tepki	XIX yüzyıl uygarlığına modernistik tepki
Tarihselciliği çağ insanını modern teknoloji ve kentten kurtarma amacı ile yorumlama	Akılcı kentli uygarlığın yararına tarihselciliğin reddi
Artistik / modern karşıtlığı	Artistik / modern birlikteliği
"Meydan"ın psikolojik işlevselliği (agora / forum / plaza)	"Cadde"nin harekete yönelik işlevselliği
Birbiçimlilikten uzaklaşarak anıtsallığı aramak	Birbiçimliliği anıtsallığa yüceltmek

[a] "Sanatın tek (kadın) efendisi, ihtiyaçtır."

Kaynak: Schorske (1981: 62-110)

Sitte tarihten ödünç alınmış üsluplara karşı değildi. Tam tersine, geçmişin sanatsal birikimine büyük saygı duyuyor ve sanayi öncesi çağın kültürel ve toplumsal değerlerinin hâlâ canlı olduğuna inanıyordu. Temel eseri *Kent İnşasının Sanatsal İlkeleri*'nde (1889) olumsuz bir model olarak nitelediği Ringstrasse mimarlık anlayışına salt modernlik peşine düşerek sanatsal ve beşeri olanı bir yana attığı, açık ve geniş mekânlar önünde insanı cüceleştirdiği için karşı çıkıyordu. Kâr güdüsünün yönlendirdiği birbiçim ve amansızca geometrik parselleme ve arazi kullanımı planlamasını reddederek masa başında yaratılan bu eğreti tasarımlar yerine antik kentlerin ve ortaçağ kentlerinin düzensiz ve doğal, ama pitoresk ve psikolojik açıdan doyurucu mekân örgütlenmesini öneriyordu.

Sitte'ye göre modern hayatın en büyük eksikliği, tutarlı bir değerler kümesinden yoksunluğu idi. Bu yoksunluk, antik kültürlerin yeniden inşasını öngören bir tarihselcilikle değil, ancak tümel sanat (*gesamtkunst*) anlayışına uygun bir kültürel canlanma ile giderilebilirdi. Böylece modern insan, sanatsal arınma yolu ile zenaatkârlar dünyasının zarafetine ulaşabilirdi. Bu düşüncelere sahip bir sanat adamının coşkulu bir Ric-

hard Wagner hayranı olması, 1875'de Salzburg'da kurulan Devlet Meslek Okulu'nun (*Staatsgewerbeschule*) müdürlüğüne atanması, 1883'de benzer bir okulu Viyana'da kurmak ve yönetmekle görevlendirilmesi şaşırtıcı değildir. Ancak Sitte'nin kent mekânının yeniden "beşerileştirilmesi"ni öngören cemaatçi (*communitarian*) vizyonu, içinde yaşadığı dönemin yerleşik çıkarlarına ve onları besleyen "liberal" değerler sistemine ters düştüğü için yaygın bir kabul görmedi.

Ringstrasse mimarlık anlayışına Sitte ile taban tabana zıt nedenlerle karşı çıkan Otto Wagner (bundan böyle kısaca Wagner) ise, temel eserlerinden biri sayılan ve bir ders kitabı olarak kaleme aldığı *Modern Mimarlık*'ın önsözünde XIX. yüzyıl mimarlık eğitimini yönlendiren tarihselciliğe karşı çıkıyor ve şu tezi ileri sürüyordu: "Sanatsal yaratımımız için mümkün olan tek çıkış noktası, modern hayattır" (zikreden: Schorske, 1981: 74). [57]

Wagner, moderniteye baktığında aktif, etkin, akılcı ve değişimlere ayak uydurmaya yatkın bir burjuvaziyi, zamanı az ama parası bol, "anıtsal"ı algılayabilecek kişisel beğeni düzeyine sahip bir kentli insan prototipini görüyordu. Bu insanın tek eksiği, yaşadığı belirsizlikler dünyasında yön duygusunu yitirme olasılığı idi. Ona göre, mimar bu kaygılandırıcı belirsizliğin ve yönsüzlük duygusunun giderilmesine belirgin hareket çizgileri oluşturarak yardımcı olabilirdi; bu kavrayış Wagner'i yapılarında düz satıhları daha çok kullanmaya ve sokağın bir düzlem olarak basitliği ve yönlendiriciliğinden yararlanmaya götürdü.

II.5.4. Wagner'in Kariyeri ve Büyük Şehir Olgusuna Yaklaşımı

Zamanın akıntısına karşı kürek çektiği için çağı ve sonrasında önemli bir etki yaratamayan Sitte'den farklı olarak, Wagner sadece yaşadığı dönemin sanatsal ve kültür çevresini değil, XX. yüzyılın mimarlık akımlarını da etkilemiş bir mimar ve kent düşünürüdür. Wagner'i yaşadığı çağın büyük ustaları Berlage, Wright, Gaudi, Horta ve Perret'den farklı kılan şey, sadece tasarladığı yapılarla değil, kentin bütünü ile de yakından ilgilenmesi ve büyük şehir olgusu üzerine ütopyalar geliştirebilmesidir (Borsi ve Godoli, 1986: 21). Bu nedenle onun mesleki kariyerini daha yakından incelemekte yarar vardır (bkz. Çizelge II.5.2).

57 Bu eserin 1914'deki genişletilmiş yeni baskısı, *Zamanımızın Yapı Sanatı* (*Die Baukunst Unserer Zeit*) başlığını taşır.

ÇİZELGE II.5.2: OTTO WAGNER (1841-1918) / SANAT HAYATININ KISA ÖYKÜSÜ

1860'lar	Çoğu diğer mimarlarla işbirliği ile yapılan sıradan tasarımlar.
1870'ler-1880'ler	Ringstrasse çevresinde mimar / müteahhit (Çeşitli apartman tasarımları; *Länderbank* (1882-4)); "ihtiraslı tarihselciliğin" örneği sayılan *1. Villa Wagner* (1886-8).
1893-1900	Viyana'nın yeni gelişme planı bağlamındaki bayındırlık işleri (*Unter-Döbling* (1895-6), *Karlsplatz* (1898-9), *Schoenbrunn* (1898), *Währingerstrasse* (1896-7), *Rossauerlände* (1900) ve *Stadtpark* (1899-1900) tren istasyonları, nehir yapıları.
1894	Wagner'in Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nin özel Mimarlık Okulları'ndan birine profesör olarak atanması ve 1894-1914 dönemini kapsayacak eğiticiliğine başlaması.
1895	*Moderne Architektur*'un yayımlanışı.
1985-1903	Olgunluk Yılları: Konut ve ticari yapılar (*Ankerhaus* (1895), *Wienzeile 38-40* (1898-9), *Postsparkassenamt* (1904-6); *Neustiftgasse 40* (1909-10), *Döblergasse 4* (1912)); *Steinhof Kilisesi* (1902-7); *2. Villa Wagner* (1912-13), *Lupus Hastanesi* (1908-13)
1911	Kent üzerindeki teorik açılımlar (*Die Groszstadt* (1911), Modüler Planlar / Genişleyebilen Kent)

Kaynak: Schorske (1981: 72-110); Borsi ve Godoli (1986: 21-71)

Wagner, 1860'lı yılların sonlarına doğru Ringstrasse imar canlılığına, çoğu diğer mimarlarla işbirliği ile gerçekleştirilen, sıradan tasarımlarla katılmış, 1870'li yıllarda mesleki faaliyetlerini aynı çevrede mimar / girişimci olarak sürdürmüştü. 1880'li yıllardaki çeşitli apartman tasarımları, işlevselci mimarlığın erken ve başarılı bir örneği olan *Länderbank* ve Borsi ve Godoli (1986: 62)'nin ihtiraslı, fakat geç kalmış bir tarihselcilik manifestosu saydıkları *1. Wagner Villası* onun sanatçı potansiyelinin somut işaretlerini vermiştir. Wagner'in 1893'de Viyana Gelişme Planı Yarışması'nı kazanması ve önerdiği kent tasarımında ulaştırmaya kilit bir önem yüklemesi, onun 1894-1901 döneminde inşa edilen kent raylı sisteminin başmimarlığına getirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu yıllardaki tasarımlarında sanat kaygısı ilkin ön plandadır; ama zamanla işlevsellik düşüncesi ve malzeme seçimi / kullanımı, benimsediği formlarda daha etkili olmaya başlar ve onda "teknolojik" olanı yüceltme ve teknoloji kültürünü vurgulama eğilimi güçlenir.[58] 1894, bir başka nedenle de Wagner'in kariyerindeki önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yıldan itibaren Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı bir Mimarlık Okulu'nda eğiticilik görevine başlayan Wagner, modern mimar-

58 Wagner, mühendis ve mimarın yapı işlerindeki rolleri konusunda şu görüşleri dile getirir: "Form sorunları ile ilgilenmeyen, sadece katı hesaplarla ve maliyetlerle ilgilenen mühendis, insanlıktan uzak bir düşünce tarzının ifadesidir; öte yandan mimar yapı sürecinin bütüncül parçası olmayan bir sanat formu yarattığında, onun ifade tarzı anlaşılmaz hale gelir" (aktaran: Borsi ve Godoli, 1986: 27).

lık üzerindeki görüşlerini 1895 tarihli ders kitabında sistematikleştirir ve pek çok yetenekli öğrenci yetiştirir.[59]

Mesleğindeki olgunluk dönemi sayılabilecek 1895-1913 yıllarındaki eserleri, form'un birincil belirleyicisinin işlev olduğu inancına bağlılığını, yeni yapı malzemesi türlerini daha fazla kullanma isteğini ve "ahistorik" bir mimarlık diline yönelişini sergiler: Örneğin *Wienzeile 38-40*'daki apartman bloklarında işlevsel açıklık ve tutarlılık ön plana çıkar; *Postsparkassenamt*, *Neustiftgasse 40, Döblergasse 4* ve *Lupus Hastanesi*'nde süslerden arınma çabası ve kullanılan düz çizgiler ve motifler yapının geometrik karakterini vurgular; *Ankerhaus, Postsparkassenamt* ve *Wienzeile 40*'da yeni yapı malzemeleri ve / veya dekoratif öğeler cesaretle kullanılır. Bu dönemin ilginç ürünlerinden biri olan *Steinhof Kilisesi*, görkemli ve simetrik dış görüntüsü, aydınlık, renk ve hacim etkilerinde ölçülü, zengin geometrik desenlerle bezenmiş iç mimarisiyle takdir toplarken, bazı yazarlar tarafından bu yapıdaki sanatsal faydacılık ve maharet vurgusunun dinsel değerlere bağlılıkta ifadesini bulan özü gölgelediği eleştirisi ileri sürülmüştür. *2. Villa Wagner* ise, ilkinden farklı olarak ağırbaşlı, akılcı ve tarihselciliğin uzağındadır (Borsi ve Godoli, 1986: 62-3).

Wagner'i belirli bir mimarlık "okul"u ile özdeşleştirmek kolay değildir; ancak 1920'li ve 1930'lu yıllardaki işlevselci / modernist akımları önemli ölçüde etkilediği açıktır. *Wiener Sezession* hareketi içinde yer alan Olbrich ve Hoffmann'a ek olarak "Wagner Okulu", XX. yüzyılın ilk üç onyılında başarılı tasarımlarıyla seçkinleşen onlarca mimar yetiştirmiştir. Bu yazının sınırlı kapsamı içinde söz konusu sanatçılara yer ayırmak yerine, işlevselciliği uç noktalara taşıyarak modernist akımda öncü sayılabilecek bir konum kazanan bir başka sanatçıya, Adolf Loos'a değinmek yerine olur. Meslek hayatının ilk yıllarında *Wiener Sezession*'un tarihsel üslûba isyanını paylaşan, ama işlevselliği yeni bir estetik anlayışıyla örttüğünü ileri sürerek eleştirdiği bu akımdan XX. yüzyıl başlarında tamamen kopan Loos, mimarlıkta süslemeyi bir "suç" olarak görüyor, sanatın her hayat alanına nüfuz etmesine ve konutun bir sanat eseri gibi "stilize" edilmesine karşı çıkıyordu. Ona göre, sanatın işlevi, insanları kendini

59 Wagner, çok titiz bir eleme ile derlediği mimarlık öğrencileri ile iki yönlü bir etkileşim içinde idi; onların değerli bulduğu önerilerini kendi tasarımlarına içermekte tereddüt göstermiyordu. Bu tutumun izleri, *Wiener Sezession* grubunda yer alan mimarlardan Olbrich ve Hoffmann ile mesleki ilişkilerinde görülür.

beğenmişlikten ve rahatlıktan uzaklaştırmaktı.[60] Loos, çağdaş sanatın karşılaştığı açmazların çözümünü klasik antikitenin akılcılık, evrensellik ve mükemmelliğine dönüşte arıyordu. Kendisini bir modernist olarak nitelemese de, 1920'lerde ve 1930'larda Loos'u en iyi anlayanlar Modernist akımın temsilcileri oldu (Schorske, 1981: 338-40, 357-8; Borsi ve Godoli, 1986: 148-55).

Bu bölümü Wagner'in büyükşehir olgusu üzerine geliştirdiği düşünce ve tasarımlar üzerinde durarak sonlandıracağız. ABD'deki Columbia Üniversitesi'nde düzenlenen bir uluslararası konferansa çağırılan Wagner, bu konferanstaki katkılarını *Die Groszstadt* (1911) adlı bir ciltte topladı. 1894-1901 döneminde Viyana'daki ulaşım ağının inşasında kazandığı deneyimin bu esere yansıdığı görülüyor. Wagner, gelecek kuşakların büyük bir çoğunlukla köylerde veya küçük kasabalarda değil, büyük kentlerde yaşamak isteyeceğinden kuşku duymuyor, modern büyük kentin trafik sıkışıklığı, hijyen, çalışma hayatının örgütlenmesi vb. can sıkıcı sorunlarından yakınmak yerine, bunları kent planlamasının aşabileceği temel veriler olarak ele almayı öneriyordu.

Wagner'e göre, yaşanan çağın ekonomik imkânları önünde bir kentin durmadan genişlemesi mümkün olduğu gibi, bundan kaçınılamazdı da. Böyle bir kentin ayakta kalabilmesi için kentin içinde 100-150 bin kişilik, modüler yapıda ve her biri uygun sayıda işyeri, konut, kamusal ve kültürel hizmet binası ve yeşil alanlarla donatılmış alt-kentler oluşturulmalı ve böylece kent merkezi üzerindeki aşırı yükler giderilmeliydi. Kentsel gelişmenin ve kapitalist ekonominin mantığı, büyük konut bloklarını kentli milyonları barındırmak için geçerli tek seçenek haline getiriyordu; bunların birbiçimliliğinden rahatsızlık duymak yerine, birbiçimliliğe anıtsal bir nitelik kazandırmak esas olmalıydı.

Kentin yeni alt-kentlerin eklenmesiyle genişleyebilmesi için, kent yönetimlerinin ilgisi büyük kent çevresine ve ona mücavir kırsal alana yöneltilmeli, yeni alt-kentler radyal arterlerle ve onları birbirine bağlayan kuşaklarla büyük kent ulaşım ağına bağlanmalıydı. Radyal arterler, aynı zamanda kentin gelişme doğrultularına da işaret edecekti. Mevcut kent

60 Giderek, Loos mimarlığın bir sanat olmadığı düşüncesine yaklaşmıştı. *Architektur* dergisinde 1909'da şunları yazıyordu: "Belirli bir amaca hizmet eden her şey, sanat alanından çıkarılmalıdır. Ancak aldatıcı "uygulamalı sanat" sloganı ulusların sözlüğünden atıldığında, biz çağımıza uygun bir mimarlığa sahip olacağız... Sanat eseri, sanatçının özel işidir; ev sanatçının özel işi değildir. Sanat eseri kimseye hesap vermez, ev herkese hesap verir. Sanat eseri insanları kendini beğenmişlikten ve rahatlıktan silkeleyerek çıkarır. Oysa ev konfor sağlamalıdır. Sanat eseri devrimci, ev tutucudur" (aktaran: Schorske, 1981: 339).

merkezi için yapılabilecek şeyler, asgari standartların altına inmemesi gereken düzenlemeler ve yenilemelerle sınırlı kalacaktı. Önemli olan, kent planlamasının odağına kentin geçmişini temsil eden merkezden çok, geleceğini temsil edecek yeni alt-kentlerin konulması idi. Wagner, büyük kentin bir yeşil kuşakla çevrelenmesine (genişlemeye çıkaracağı engeller dolayısıyla) karşı çıkıyor, yeşil alanların ve rekreasyon alanlarının alt-kentler bünyesi içinde mütalaa edilmesini öngörüyordu.

Bugün pek çoğu kent planlamasının genel kabul gören ilkeleri arasında yer alan bu düşüncelerin yüz yılı aşkın bir süre önce sistematik bir bütünlük içinde sergilenmesi, kuşkusuz, övgüye değer. Wagner'in çok sevdiği özdeyiş (*Artis sola domina necessitas*) uyarınca, 1848-1914 döneminin çok hızlı genişleyen Viyana'sında ihtiyaçlar bilimsel düşüncenin, sanatın ve kentleşme kuramlarının önünü açmıştır.

II.6. SONUÇ NİYETİNE

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu toplumsal ve kültürel tarihinin 1848 - 1914 dönemi üzerindeki bu kuşbakışı gezintiden sadece XIX. yüzyılın değil, XX. yüzyılın ve günümüzün geç çağdaşlaşan / geç sanayileşen ülkeleri için de geçerli bazı saptamalar türetilebileceğini düşünüyoruz.

Yazımızın İkinci Bölüm'ünde İmparatorluğun 1848 - 1914 dönemindeki orta-karar, 'dura-dinlene' ekonomik büyüme ve sanayileşme temposunun Avusturya ve Macaristan ile Batı - Kuzey Batı Avrupa arasındaki gelişmişlik açığını kapatmaya yetmediğine işaret etmiştik. Dünya iktisat tarihi, Gerschenkron (1962)'u salt XIX. yüzyıl için değil, sonrası için de haklı çıkarmış (Japonya, Güney Doğu ve Doğu Asya, Çin ve (olası) Hindistan örneklerinde izlendiği gibi), kabaca iki - üç onyıl sürecek bir "büyük atılım" dönemi yaşanmadıkça göreli geri kalmışlığın aşılamadığını göstermiştir. Söz konusu atılım onyılları, kanımızca, geri kalmışlıktan kurtulmanın yeter şartı değil, gerek şartı olarak algılanmalıdır.

Üçüncü Bölüm'de ele alındığı gibi, Liberallerin Avusturya'daki görece kısa siyasal iktidar dönemi, bu hareketin toplumsal gelişme ve dönüşüm vaadlerini ancak kısmen gerçekleştirebilmesine imkân vermiştir. İncelediğimiz dönemde Avusturya burjuvazisi siyasal iktidar üzerinde tekel oluşturamamış, ne XIX. yüzyılın Fransa'sı gibi aristokrasiyi çökertmeyi başarabilmiş, ne de Sanayi Devrimi sonrasındaki İngiltere gibi aristokrasiyle tümden iç içe geçmeyi sağlayabilmiştir (Schorske, 1981: 7). Liberaller siyasal katılım düzeyini yükselterek ve kentli orta sınıflara, meslek

gruplarına ve vasıflı emekçilere açılarak kendi siyasal tabanlarını genişletebilir ve böylece daha uzun süre iktidarda kalabilirler miydi? Bu düşünce "olaylara karşı tarih" tasarımından fazla öteye geçemeyecektir. Ancak Liberallerin başarı hanesinde önemli toplumsal kazanımların bulunduğu da teslim edilmelidir: Toplumsal gelişme potansiyelini harekete geçirmek, kanun devletini kurmak, medeni hakların kapsamını genişletmek, laik eğitim ve hukuk düzenini yerleştirmek... Bunlara ek olarak Liberaller, Viyana kentinin yönetimini üstlendikleri yıllarda kent altyapısı, kamusal hizmetler ve halk sağlığı alanlarında gösterişsiz, ama işlevsel ve yararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır (Schorske, 1981: 25).

XX. ve XXI. yüzyılların liberalleri iktidarda kalabilmek veya iktidarı paylaşabilmek için (XIX. yüzyıl liberallerinin esin kaynağı olan) Aydınlanma geleneğinden uzaklaşmaya ve sermaye tahakkümü ortak paydasında gerici ve tutucu akımlarla uzlaşmaya açık bir tutum sergilemişlerdir. Bu tutumun ilginç örnekleri yakın zamanların Türkiye'sinde yaşanmış, askeri müdahale yılları ve ekonomik krizler yoğunlaştığında sosyal demokrat partilerle oluşturulan koalisyonlar bir yana bırakılırsa, 1950 - 2002 döneminde iktidarın asli öğesi olan liberal akım 2002'den sonra (yakın geçmişteki açık ya da örtülü ortağı) Siyasal İslamcı hareket çevresinde marjinalleşmiştir. Liberallerin Türkiye'de yaklaşık yarım yüzyıl süren iktidarı, XIX. yüzyıl Avusturya'sındaki Liberal iktidar gibi, ekonomik ve toplumsal atılımlarını Türkiye'nin gelişmişlik açığını kapatacak kesin bir başarı ile taçlandıramamıştır.

Habsburg İmparatorluğu'nun (ve 1867 Uzlaşısı'ndan sonra Avusturya hükümetlerinin) ulusal ve etnik sorunları nasıl idare etmeye çalıştığına Üçüncü Bölüm'de değinmiştik. Bu bölümde ele aldığımız (ve Dördüncü Kısım'da ayrıntıları ile inceleyeceğimiz) Çek ulusalcı hareketinin özellikle kamusal alanda yerel dilin kullanımına ve özerkliğe odaklı siyasal mücadele tarihi, XX. ve XXI. yüzyıldaki geç uluslaşma hareketlerindeki strateji ve taktiklerin kavranmasında çok yararlı olacak ipuçları vermektedir. Çeklerin çoğunlukta olduğu Bohemya ve Moravya, incelediğimiz dönemde İmparatorluğun gelişmiş ve sanayileşmiş bölgeleri arasında yer almakta idi[61]. Dolayısıyla, yerel özerklikten tam bağımsızlığa kadar uzanabilen ulusal talepler ardındaki tek ve temel gerekçenin azgelişmişlik olmadığı söylenebilir. Nitekim günümüzdeki Bask, Katalan, İskoç ve

61 I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Avusturya sınaî üretiminin yarıdan fazlası, kimya sanayii ürünlerinin ¾'ünden fazlası, demir-çelik üretimin yarıdan fazlası, taşkömürü ve linyit üretiminin yaklaşık % 85'i Çek topraklarında üretilmekteydi (Cameron ve Neal, 2003: 255).

Flaman etnik ayrılıkçılığı bu görüşümüzü destekler niteliktedir; bu tür ayrılıkçı hareketler gelir transferi ve yatırım politikaları ile denetim altında tutulamayabilir. Günümüzde ulusal / etnik siyaset önderleri, farklı nedenlere dayanan yerel duyarlılıklar yanında, ülke içi ve uluslararası siyasal konjonktürü de gözönünde bulundurarak kendi toplumsal tabanlarını yönlendirmektedir. Yerel duyarlılıklar bir kez harekete geçirildiğinde, üniter devlet ile onun bölgesel özerklikle cihazlanmış versiyonunun, ya da alternatif bir model olarak 'ayrılma'nın akılcı bir zeminde kıyaslanması güçleşmektedir. Özetle, geç uluslaşma hareketleri XIX. yüzyılın ulus - devletler sisteminde çözülemeden XX. ve XXI. yüzyıllara taşınan ulusal / etnik sorunların kalıntısıdır ve XIX. yüzyıl Avusturya'sının deneyimi, bu tür sorunların çözümü için hazır reçetelerin bulunmadığını düşündürüyor.

Üçüncü Bölüm'de ele aldığımız bir diğer konu, yalnız Avusturya Sosyal Demokratlarının değil, Marksist gelenekten yola çıkan tüm sosyalist partilerin önemli bir sorunudur: Parti, kitlesel eylemlerin açığa çıkardığı enerjiden siyasal mücadelesinde nasıl yararlanabilir? İster partinin ajitasyon ve propaganda çabalarıyla harekete geçirilmiş, ister emekçiler ve yandaşlarının spontane tepkileri sonucunda ortaya çıkmış olsun, kitle eylemleri parti disiplininden uzaklaşma ve amaçsız şiddete dönüşme riskini taşır. Amaçsız şiddet kurulu düzen güçlerinin katı ve baskıcı tutumundan kaynaklanmış olsa dahi, egemen sınıflara sosyalizmi ve emek örgütlerini itibarsızlaştırmak için fırsatlar yaratmaktadır. Öte yandan emekçi sınıfın siyasal gücünü ifade edecek biçimde 'zor'a başvurmanın, devrimci durumlar da dâhil, ilke olarak reddedilmesi, partinin önünde sonunda reformcu bir çizgiye angaje olması ile sonuçlanacaktır. 1920'li yıllarda Avusturya Sosyal Demokratları'nın sınıf savaşı söylemleri ve paramiliter örgütlenmeleri ile Viyana'daki belediye yönetimlerinin "Kızıl Viyana"sı (1919-33) ayrı birer inceleme konusudur. Son kertede Avusturya Sosyal Demokratları, Avrupa'daki pek çok yoldaşları gibi, temel siyasal tercihlerini devrim değil, toplumsal reform yönünde belirlemişlerdir.

Dördüncü Bölüm'de incelediğimiz *Wiener Sezession* hareketini liberal kültürün Avusturya'daki geç 'çiçeklenmesi' olarak tanımlamıştık. İçinde doğdukları dönemin akademizm ve tarihselciliğine karşı ve 'tümel sanat' anlayışına yandaş olan, ancak benimsedikleri üslûplar itibariyle çok farklılaşan *Sezession* üyeleri uzun ömürlü bir birlik kuramadılar. Yine de Avusturya'da plastik sanatların çağdaşlaşmasına çok önemli katkı sağ-

ladılar. Hareketin kurucu üyesi ve önderi Klimt ile ona 1890'lı yılların sonuna doğru büyük bir sipariş veren Viyana Üniversitesi (ve dolayısıyla Kültür Bakanlığı) arasındaki ihtilafın seyrine Dördüncü Bölüm'de ayrıntıları ile yer verdik. Kısa sürede siyasallaşan bu ihtilafta tutucu akademisyenlerin, sağcı / popülist siyaset çevreleri ile onların güdümündeki basının ve hükümet yetkililerinin takındığı tutum, gerçekten esef vericidir. Ancak, dönemin Viyana'sında (Wickhoff ve Riegl gibi) sanat eserleri için "çirkin", "soysuz" vb. sıfatların kullanılamayacağını, sanatın *a priori* bir estetik standartla yargılanamayacağını söyleyen aydın sanat tarihçileri ve eleştirmenler de çıkmıştır (Schorske, 1981: 231-45).

Bu anlatıdan çıkarılabilecek sonuç şudur: Sanat ürünleri doğrudan siyasal bir yüklem taşımasa da, sanatçılar belirli bir siyasal akıma angaje olmasalar da, sanatla ilgili konular (en azından sanatçının hayata bireysel bakışının ima ettikleri dolayısıyla) her zaman siyasallaşmaya adaydır. Dolayısıyla günümüz Türkiye'sinde bazı sanat ürünlerini "ucube" olarak niteleyen, bazılarının da "içine tükürme"ye heveslenen gerici siyaset adamlarının bulunması, ya da tanınmış piyanist Fazıl Say'ın yargılanıp ceza görmesi için çaba harcayan kişilere rastlanması şaşırtıcı sayılmaz.

XIX. yüzyıl boyunca Viyana metropolü nüfusunun yaklaşık on kat arttığına ve böylelikle Viyana'nın XX. yüzyıl başında Avrupa'nın dördüncü büyük kenti konumuna geldiğine bu kısmın Beşinci Bölüm'ünde değinmiştik. Bu şartlarda Viyana'daki kentsel gelişmeyi yönlendirme ve yönetmenin öncelik kazanması, Wagner gibi bir "kent düşünürü"ne kuramsal katkıları için gerekli entelektüel ortamı yarattı. Wagner büyük kentlerdeki sürekli gelişmeyi mümkün, hatta kaçınılmaz buluyordu. Ancak çok çeşitli siyasal, ekonomik ve demografik nedenlerle Viyana metropolündeki nüfus artışı XX. yüzyılda bir önceki yüzyılın coşkunluğundan uzak kaldı; 1914'de nüfus yaklaşık 2.1 milyon kişi iken, bundan yaklaşık yüz yıl sonra 2.4 milyon kişiye yükselebildi. XX. yüzyıl ve sonrasında Avrupa ülkelerinde hem genel nüfus artış hızının, hem de kentsel nüfus oranındaki artışın XIX. yüzyıldakine kıyasla yavaşladığı gözlendi.

Buna karşılık, XX. yüzyılın gelişmekte olan çevre ülkeleri (kısaca GOÜ), hem nüfus patlamasını, hem de çok hızlı bir kentleşmeyi yaşadılar. Dünya Bankası verilerine göre bu ülkelerin üst, orta ve alt gelir gruplarındaki kentleşme oranı, 2012 yılında sırasıyla % 61, % 50 ve % 39'a erişmiştir. Dahası, bu ülkelerde kentlileşen nüfus, dengeli bir mekânsal dağılım yerine, daha çok mega-kentlere yerleşme eğilimi gösteriyor:

2012'de 10 milyonu aşkın nüfus barındıran dünya metropollerinin sayısı 26'dır; bunların (içinde İstanbul'un da yer aldığı) 18'i GOÜ'de bulunuyor. 5-10 milyon kişi aralığında ise (29'u GOÜ'de olmak üzere) 43 metropol yer alıyor.[62] GOÜ, mega-kentlerindeki temel beşeri ihtiyaçların ve (can ve mal güvenliği dâhil) kamusal hizmetlerin karşılanmasında ve doğal / tarihsel çevrenin korunmasında devasa sorunlarla yüzyüzedir. Metropollerin yönetimi gelişmiş, üretim yapısını olgunlaştırmış ve demografik dönüşümünü tamamlamış ülkelere özgü bir sorun olmaktan çıkıp, evrensel bir sorun haline dönüşmüş durumdadır. Mega-kent yerleşim örüntüsünün aşırı finansallaşmış dünya ekonomisinde ekonomik artık yaratmak ve ona el koymak açısından işlevsel olduğu da ileri sürülebilir (Harvey, 2003).

Viyana'nın 1800-1914 dönemi kentleşme deneyimindeki sorunlar yumağı, niteliği çok fazla değişmeden, ama çok daha büyük ölçeklere ulaşmış biçimde GOÜ mega-kentlerinde tezahür ediyor. Üstelik bu sorunlar yumağının görece daha sınırlı kaynaklarla aşılması için umutsuz çabalar harcanıyor. Ortaya çıkan sonuçlar yaygın sefalet, sınıfsal kutuplaşma, kentlerin geçmiş yıllardan devralınan tarihsel ve ekolojik varlığının tahribi, görgüsüz ve kentsel rantlardan pay kapmaya hevesli yerel egemenlerle kent yöneticilerinin kenti ve kent hayatını alabildiğine çirkinleştirmesidir. İşlevselciliğin günümüzdeki *naive* yorumları sadece kent estetiğini değil, kentlilik bilincini ve kentli dayanışmasını da tahrip etmektedir.

Bu bağlamda İstanbul örnek olayını kısaca ele almakta yarar var. Başlıca iç göçler dolayısıyla, metropol nüfusu 1960-2010 döneminde yaklaşık 12 kat artan İstanbul'da kent mekânı, bu sürede sınıf ve göç veren yöre hemşeriliği temelinde yeniden yapılandı ve İstanbul, görece kısa bir zaman diliminde yeni sakinlerine "İstanbul'un kentlisi" kimliği kazandıracak bir "ergime potası" olamadı. 1980 sonrasındaki neoliberal iktisat politikalarının İstanbul'u uluslararası ekonomiye eklemleme çabası, yerli ve yabancı girişimciler önündeki engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırdı; sermayenin enerjisini harekete geçirerek kenti sadece Kuzey Batı Türkiye'nin değil, çok daha geniş bir coğrafyanın ticaret, bankacılık ve sanayi merkezine dönüştürdü. Kapitalist birikim ve özellikle 1990'lı yıllar ve sonrasındaki demokratikleşme, kentin kültür ve sanat hayatına da canlılık kazandırdı. Bu tablonun tamamlayıcı

62 Metropol alanlarının tanımındaki farklılıklar dolayısıyla mega-kentlerin hem sayısı, hem büyüklük sıralaması için çeşitli kaynaklarda birbiriyle uyumlu olmayan bilgiler veriliyor. Biz burada 2012 Dünya Atlası'ndaki sayılara atıfta bulunuyoruz. Ülke gruplandırılmasında Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'dan oluşan dörtlüyü gelişmiş ülkeler grubunda mütalaa ettik.

öğesi, İstanbul'da uzun süredir yaşamakta olan gazeteci-yazar Claire Berlinski'nin deyimi ile İstanbul'un giderek bir "Weimar kenti"ne dönüşmüş olmasıdır (Berlinski, 2010).

Berlinski'ye göre Weimar kenti tarih ve kültür açısından zengin, liberalleşme ile toplumsal ve siyasal enerjisi harekete geçirilmiş, ama (i) hızlı kentleşme ve sanayileşme, (ii) geçmişteki toplumsal ve siyasal normlardan kopma ve (iii) bunlara eşlik eden siyasal belirsizlikler dolayısıyla büyük çalkantılar geçirmekte olan bir kent türüdür ve en iyi örneği 1920'li yılların Berlin'idir. XIX. yüzyıl sonu Viyana'sı da, 1917 öncesinin St. Petersburg ve Moskova'sı da Weimar kentleri sayılabilir; söz konusu tarih kesitlerinde bu kentlerdeki sanat ve kültür canlılığına büyük katkılar getiren aydınlar, ülke ve kent geleceğinin kendi ellerinden kaymakta olduğunu seziyorlardı.

Weimar kenti'nde yaşayanlar her türlü sürprize açık, kırılgan bir toplumsal ortamın kalıcı olamayacağı, ekonomik ve siyasal hayatın er-geç krize sürükleneceği algısına sahiptir. Bu kişilerin toplumsal konumları ve sınıfsal kökenleri itibariyle farklılaşmış yakınma konuları vardır: Siyaset sınıfının beceriksizlik, bencillik ve yolsuzlukları, siyasal rejimin geçmişteki otoriter geleneklerden kendisini kurtaramaması, kapitalistlerin açgözlülüğü; (kentin yıllanmış sakinlerine göre) kente yeni göçenlerin görgüsüzlüğü ile etnik / kültürel kimlik farklılıkları, (yeni göçenlere göre) ayrımcılık, sömürü ve işsizlik; (AKP Türkiyesi'ndeki gibi) iktidarın kentli hayat tarzına müdahalesi... Bu patlayıcı alaşım, düzenin "mağdur"larında ancak otoriter bir yönetimin toplumsal kırılganlığa çare olabileceği düşüncesini besleyebilir. Weimar Berlini'nde böyle bir toplum psikolojisi Hitler'in iktidara yükselmesine önemli katkı sağlamıştır. İstanbul Belediye Başkanlığı'ndan edindiği deneyimle, Recep Tayyip Erdoğan'ın 2010'lu yıllarda kendi siyasal geleceğini (Weimar kentlerinde yüksek getiri sağlayacağı umulan) belirli bir strateji üzerine inşa etmeye çalıştığı görülüyor: Demagojinin her türlüsüne başvurarak siyasal gerilimi artırma, savunmasını saldırı üzerine kurma, biz / onlar ayrımını sürekli vurgulayarak düzen 'mağdur'larının temsilciliğine sahip çıkma, otoriter eğilimlerini açıkça sergileme, kaçınılamayacak bir kriz konjonktüründen ülkeyi ancak kendi önderliğinin çıkarabileceği izlenimini yaratma... Tarihte ilki trajik sonuçlarla bitmiş bir süreç tekrarlanıyorsa, tekrarın genç kuşaklar için kaba bir güldürü olacağı tahmin edilebilir (Marx, 1973:96)

Gustav Klimt / *Nuda Veritas* (1899)

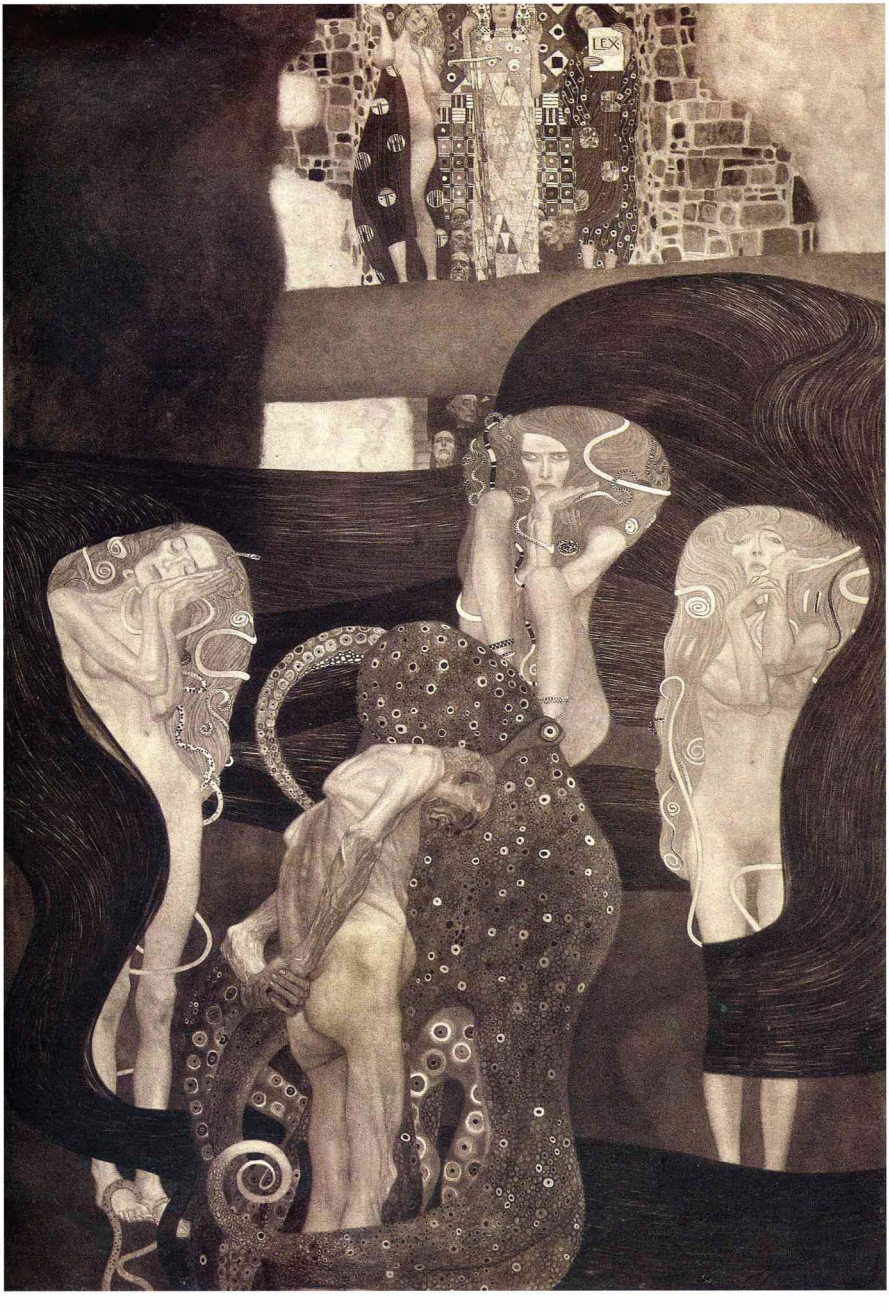
Gustav Klimt / *Piyano Başında Schubert* (1899)

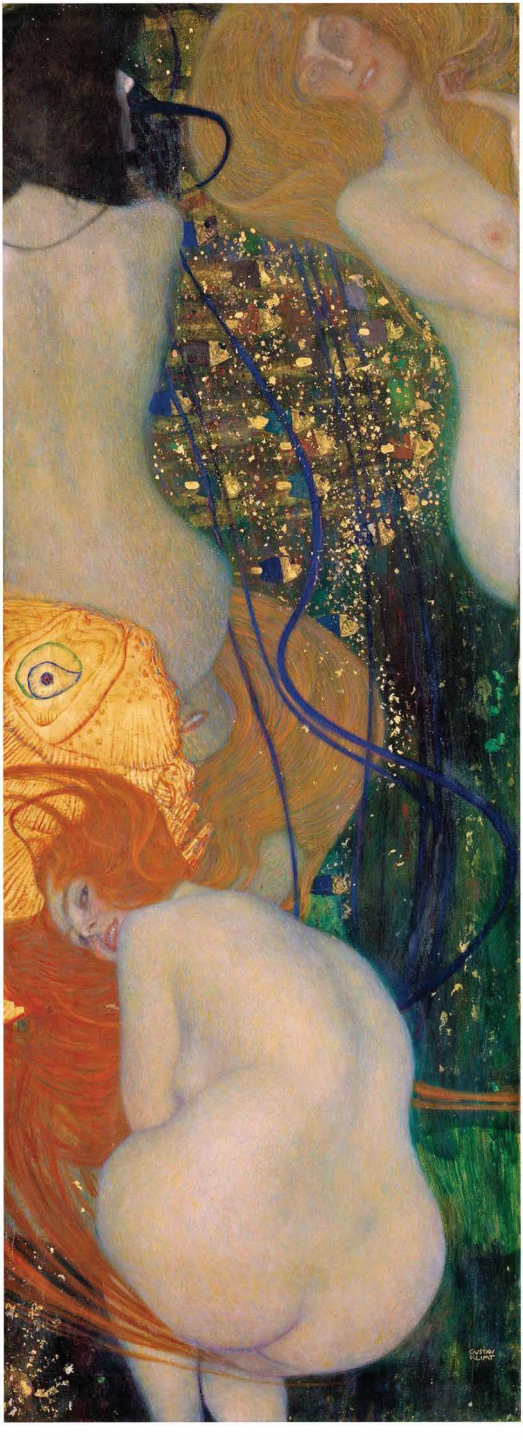
Gustav Klimt / *Felsefe* (1900-7)

Gustav Klimt / *Tıp* (1901-7)

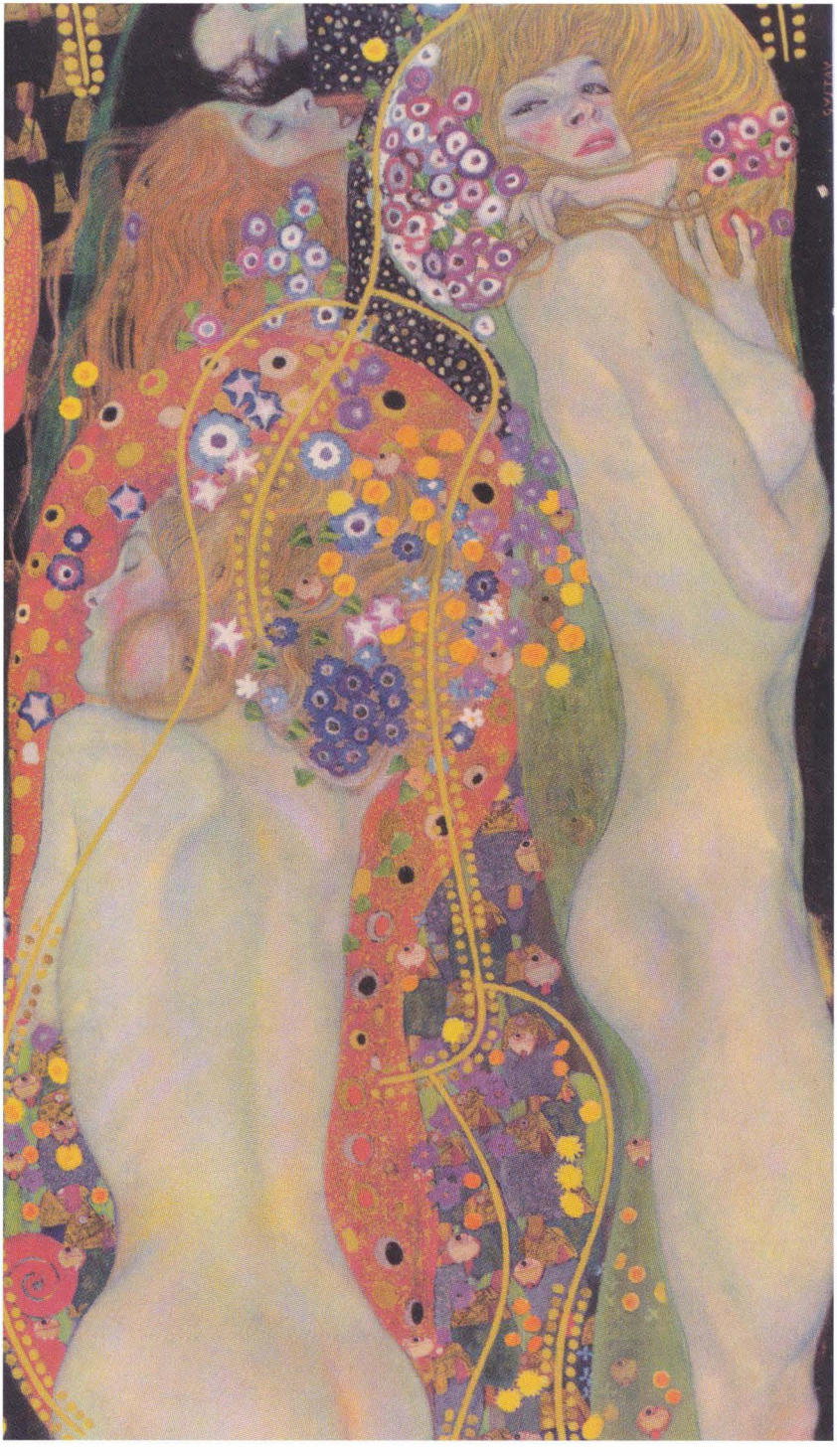
Gustav Klimt / *Hukuk* (1903-7)

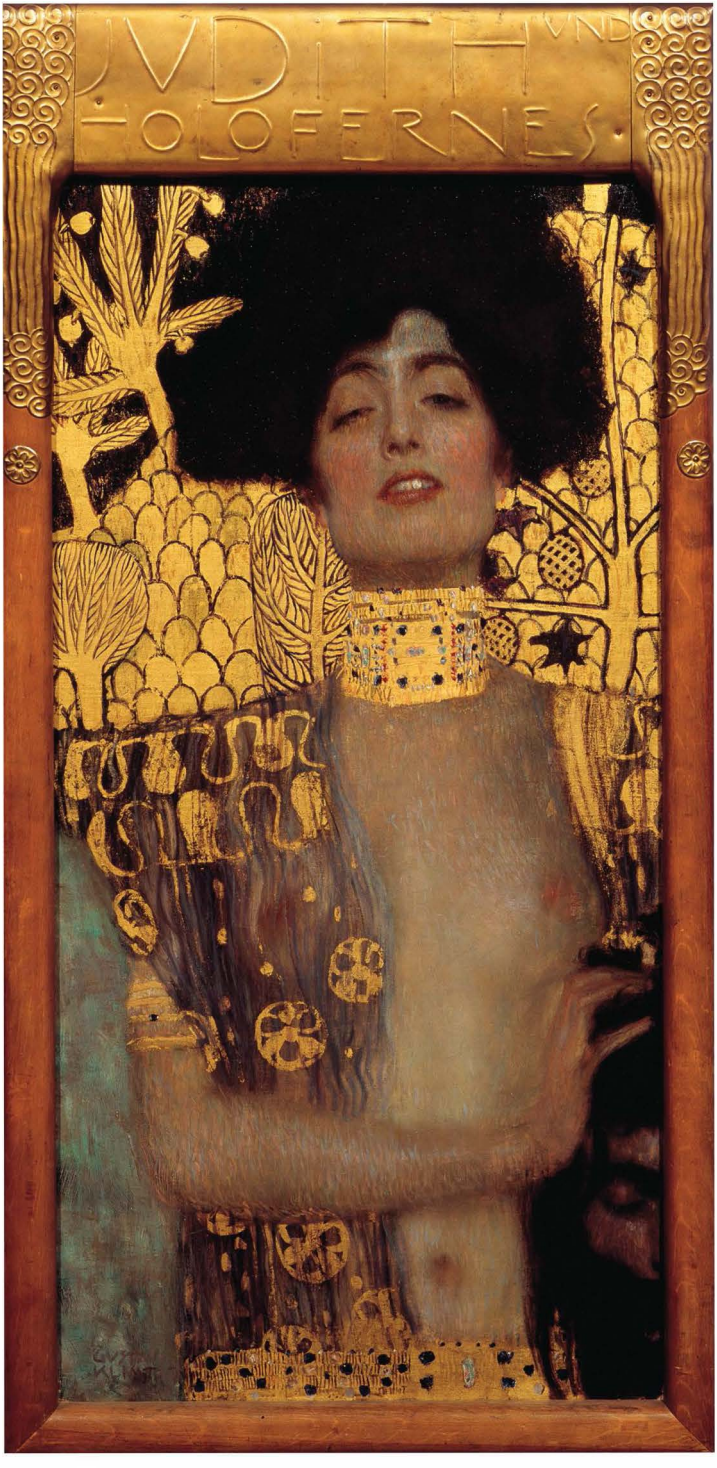
Gustav Klimt / *Kırmızı Balık* (1901-2)

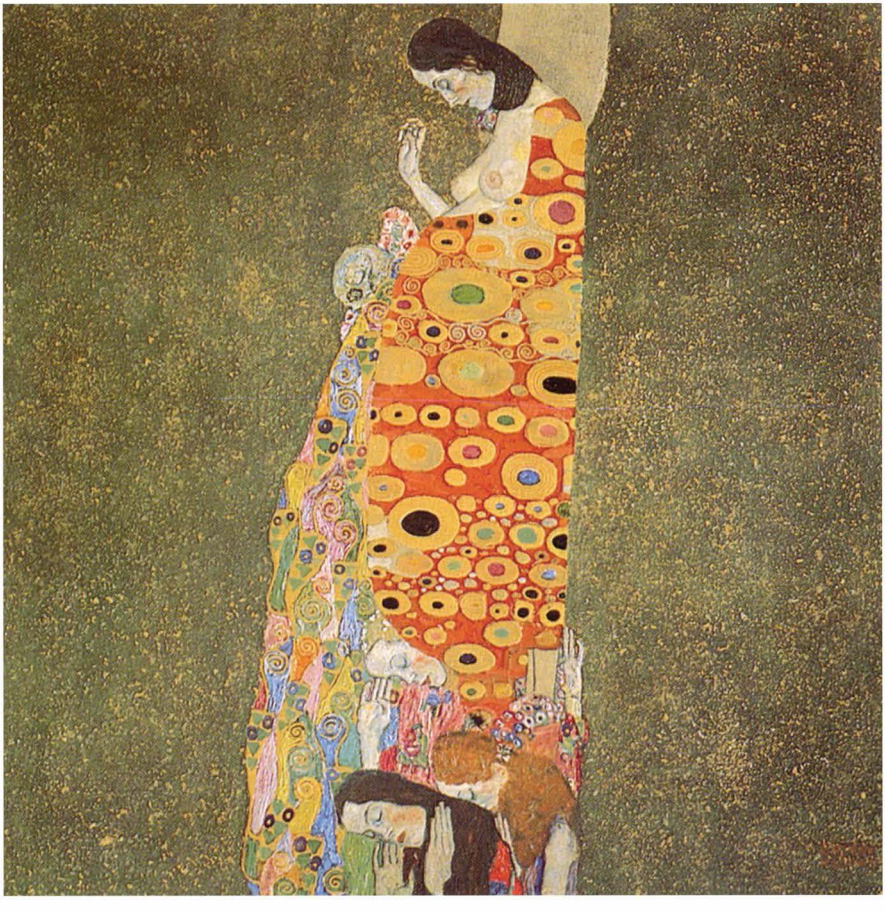
Gustav Klimt / *Beethoven Frizleri - Neşeye Övgü* (1902)

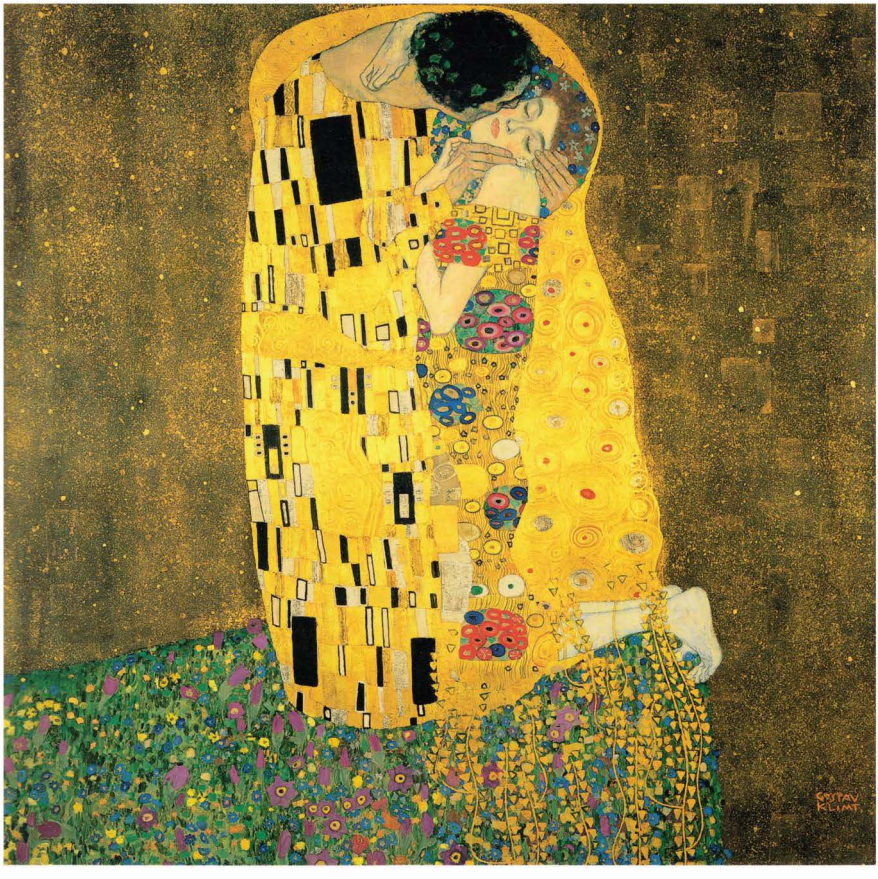
Gustav Klimt / *Su Yılanları, II* (1904-7)

Gustav Klimt / *Judith ve Holofernes, I* (1901)

Gustav Klimt / *Umut, II* (1907-8)

Gustav Klimt / *Öpücük* (1907-8)

Gustav Klimt / *Bakire* (1913)

Gustav Klimt / *Ölüm ve Hayat* (1916)

Gustav Klimt / *Fritza Riedler'in Portresi* (1906)

Gustav Klimt / *Adele Bloch - Bauer'in Portresi, I* (1907)

Gustav Klimt / *Armut Ağacı* (1903)

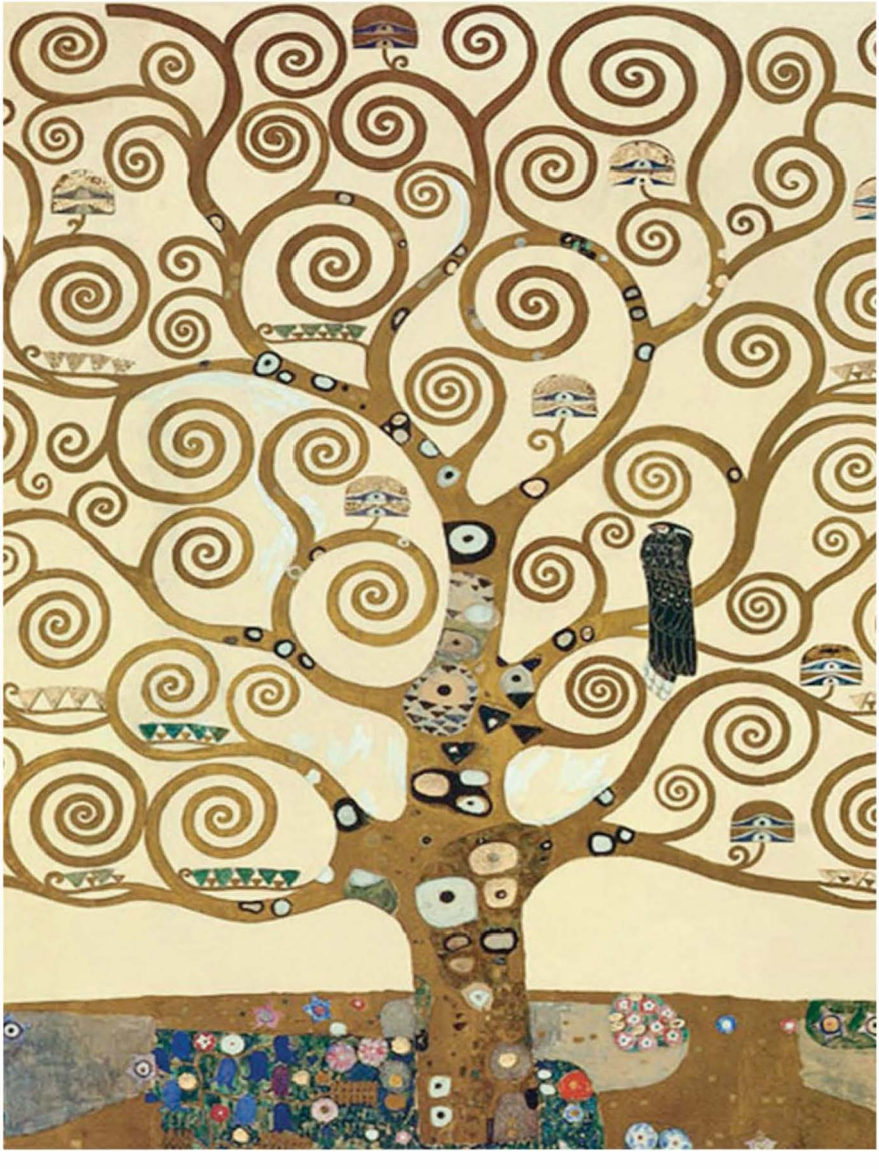
Gustav Klimt / *Ayçiçekli Tarla* (1905-6)

Gustav Klimt / *Attersee'de Schloss Kammer, I* (1908?)

Gustav Klimt / *Haçlı Çiçek Bahçesi* (1911-2)

Gustav Klimt / *Stoclet Frizleri: Hayat Ağacı* (1905-9)

Otto Wagner / *Karlsplatz İstasyonu* (1898-9)

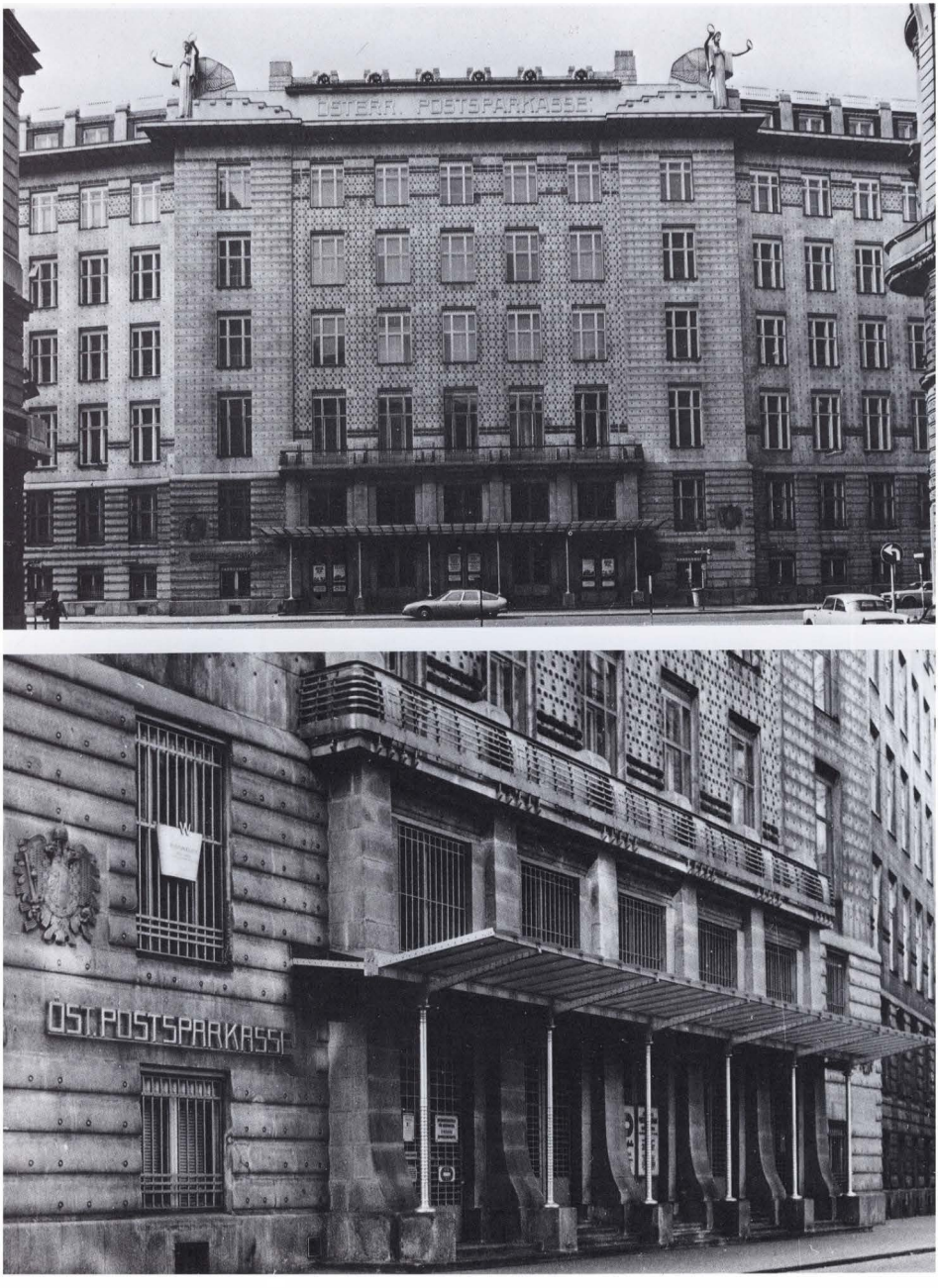
Otto Wagner / Akkehrem Zbrojnie (1899)

Otto Wagner / *Linke Wienzeile 40* (1898-9)

Otto Wagner / *Linke Wienzeile 38* (1898-9)

Otto Wagner / *Postsparkassenamt: Cephe* (1904-6)

Otto Wagner / *Postsparkassenamt: Ana Hol* (1904-6)

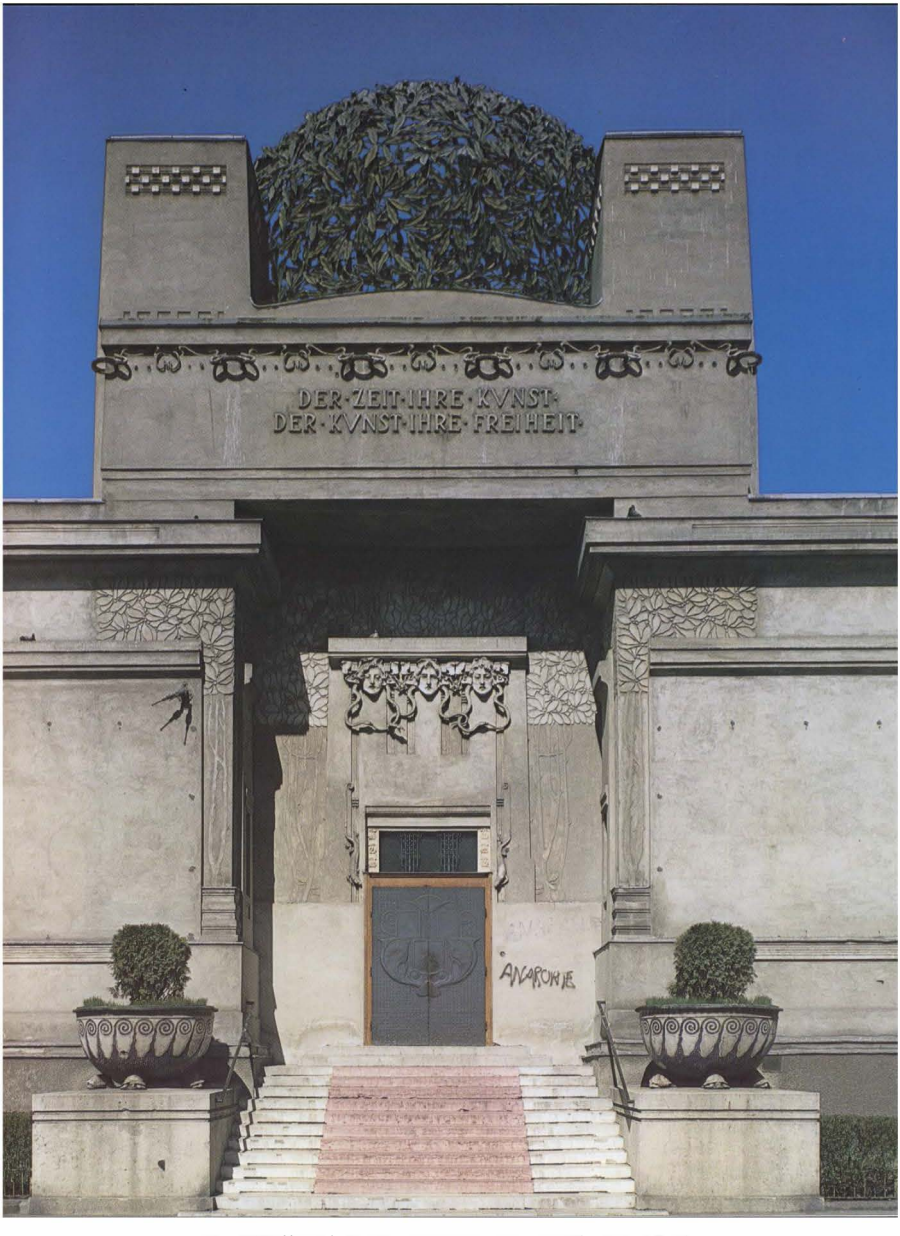
Otto Wagner / *Neustiftgasse 40* (1909-10)

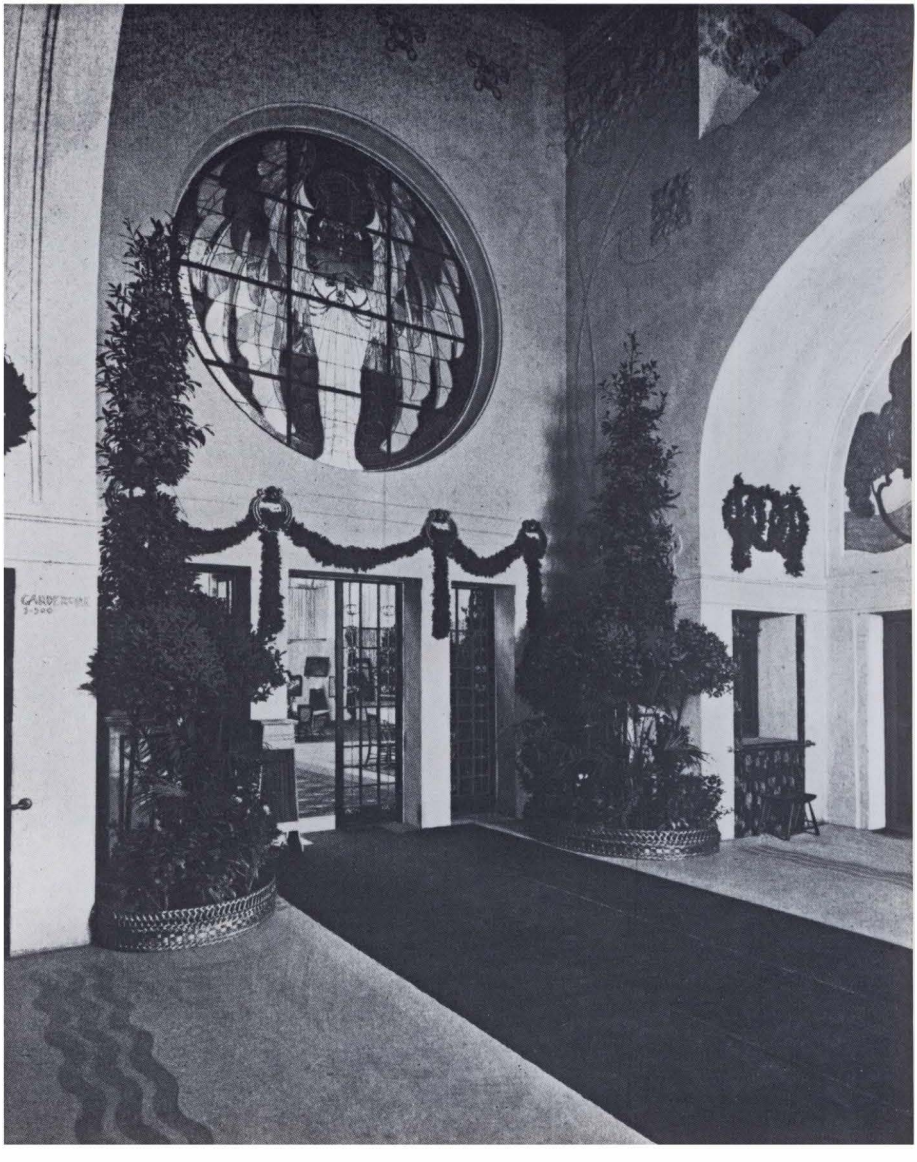
Otto Wagner / *Steinhof Kilisesi: İç Görünüm* (1902-7)

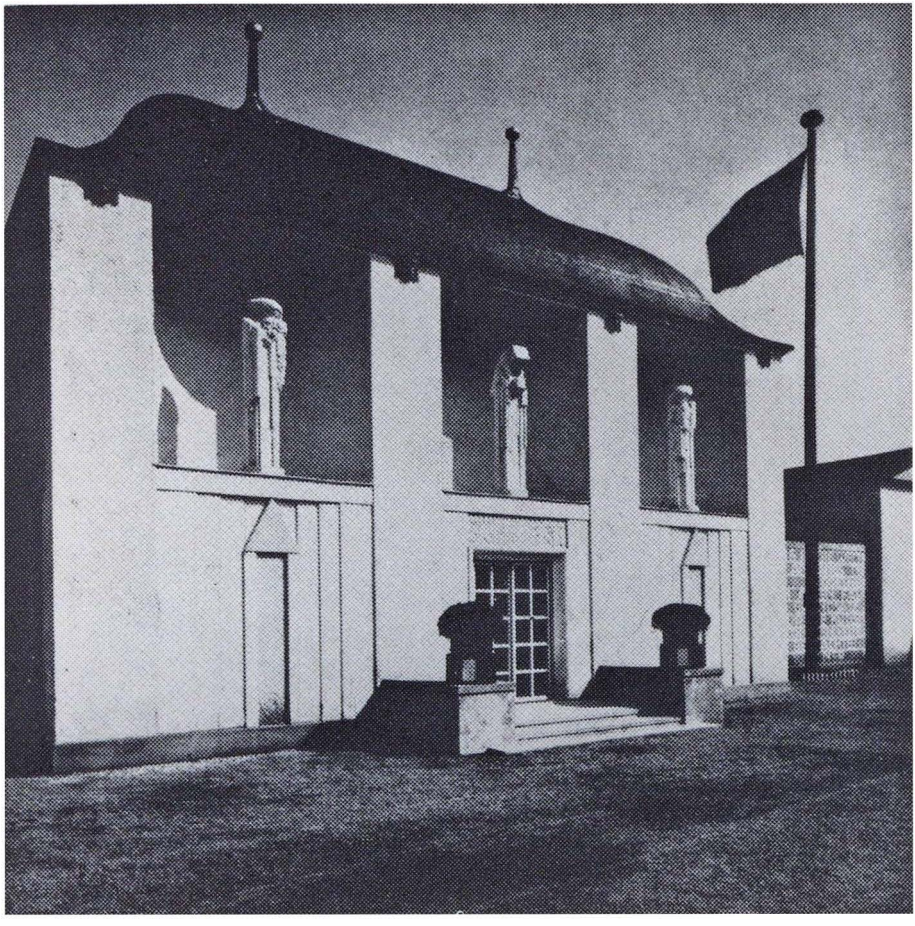
Otto Wagner / *2. Villa Wagner* (1912-3)

Josef Olbrich / *Sezession Binası: Cephe* (1897-8)

Josef Olbrich / *Sezession Binası: Giriş Holü* (1897-8)

Josef Hoffmann / *Kunstschau Pavyonu* (1908)

III

Örtüşen Anlatılar: Liberal 19. Yüzyılda Macaristan ve (Ressam) Mihaly Munkacsy

III.1. GİRİŞ

Bu kısımda, XIX. yüzyıl Macaristan'ındaki toplumsal dönüşümün büyük çerçevesi üzerine bir resim sanatçısının meslek hayatını izdüşürmeyi deneyeceğiz. Son birkaç yüzyılda kimi sanatçıların (toplum bilimleriyle uğraşanlarınkini aşan) bir duyarlılık ve algılama gücü ile toplumsal değişimi eserlerine yansıttıkları görülmüştür. Meslek çizgisindeki kırılma ve iniş-çıkışlara karşın, Macar ressamı Mihaly Munkacsy'yi yaşadığı çağa tanıklık eden bu tür sanatçılar arasında saymak yanlış olmaz.

Aksi belirtilmedikçe, bu kısımda Macaristan sözcüğü ile sınırları 1920 Trianon Antlaşması sonrasında biçimlenen bugünkü Macaristan'ı değil, doğuda ve kuzeyde Karpat Dağları ve uzantıları, batı ve güney batıda Alpler ve Dinarik Alpleri, güneyde ise Sava ırmağı ile sınırlanan Büyük Macar Ovası'nı ("Alföld") kastediyoruz. Bu topraklar, Macaristan'ın (sonradan aziz mertebesine yükseltilen) birinci (ve devlet kurucu) kralı Istvan (1000-38)'ın üzerinde hüküm sürdüğü topraklardı. Daha sonra değineceğimiz 1867 Uzlaşısı ile kurulan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Macaristan Krallığı parçasını oluşturan coğrafya da, esas itibariyle, budur.

Napoleon savaşlarının bitiminden ve Kıta Avrupası'nda siyasal düzenin tesisinden sonra başlayan ve I. Dünya Savaşı'na kadar süren 1820-1913 "uzun dönem"i, liberal toplum ve iktisat anlayışının başatlığı altında geçmiştir (bkz. Maddison, 1991; 1995). 19 yüzyılı "liberal" olarak nitelememiz, böyle bir saptamaya dayanıyor. Aşağıdaki anlatıda bu liberal

yüzyılın öncesine uzanarak, Macaristan'ın XVIII. yüzyıldan devraldığı toplumsal ve siyasal mirasa değinmekle birlikte, bazı istisnalar dışında, XX. yüzyıla ilişkin olgu ve yorumları anlatı dışında bırakacağız.[1]

III.2. TOPLUM

III.2.1. XVIII. Yüzyılın Mirası

XVIII. yüzyılda XIX. yüzyıl Macaristan'ının biçimlenmesinde etkili olan önemli oluşumları burada kısaca anımsatalım:[2]

(1) Macaristan'ın feodal beyleri, Osmanlı hakimiyetinin 1683 Viyana bozgunu ve Buda'nın birleşik Hristiyan ordular tarafından 1686'da ele geçirilmesi ile son bulmasından umutlanmışlar ve arzuladıkları özerkliğe kavuşacaklarını sanmışlardı. Bu umutları 1690'larda boşa çıktı; baskıcı ve mutlakıyetçi Habsburg yönetiminin kendilerine ve kontrol ettikleri köylülüğe ek yükümlülükler getirdiğini gördüler.[3] Macar egemen sınıflarının ve köylülüğün huzursuzluğu, Habsburg hanedanına karşı 1703-11 ayaklanmasına yol açtı.[4] Kendisi de büyük toprak sahibi olan ve Transilvanya (Erdel) prensleri soyundan gelen Ferenc Rakoczi II'nin önderliğindeki ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, Macar beyleri ile Habsburg hanedanı arasında Szatmar Barışı'na ulaşıldı (1711). Szatmar Barışı ile Macar beyleri, kendi krallarını seçme ve gerektiğinde onlara karşı direnme haklarından Habsburg hanedanı lehine feragat etmekte, buna karşılık mülklerini ve imtiyazlarını korumakta idiler. Habsburg tahtının veraset yoluyla intikalini düzenle-

---

1 Okura Macarca sözcüklerin telaffuzu için küçük bir hatırlatma: Macar alfabesinde 44 harf vardır. Bunların 7'si a,e,i,o,ö,u ve ü sesli harflerinin üzerine konulan ve sesli harfin uzatılarak okunmasını sağlayan aksan işaretleriyle oluşturulmuştur. Bu kısımda (basitlik sağlamak üzere) aksan işaretlerini kullanmadık. Bazı sessiz harflerin okunuşları aşağıdaki gibidir:
c: ts; cs: ç ; dz: cz; dzs: c; gy: dy; j: y; s: ş; sz: s; ty: çt (ç sesine yakın); zs:j.
Diğer sessiz harflerin telaffuzu Türkçedekine yakındır. Ek bilgi için tr.Wikibooks.org/wiki/Macarca/'ya başvurulabilir.

2 III.2.1 - 5 alt bölümlerindeki anlatı Zimanyi ve Katus (1978:20-39); Aczel vd. (2001:9-85); Lazar (1989: Bölüm 10-11); Bodolai (1989: Bölüm 19, 22) Lendvai (2003: Bölüm 16-27); Kontler (2002: Bölüm V-VI) ve Jelavich (1987: Bölüm 1-2)'ye dayanmaktadır.

3 Habsburg yönetimi, 1683-99 Osmanlı Savaşlarının finansmanını fiilen Macarlara yüklediği gibi, Osmanlılardan geri alınan topraklar üzerindeki mülkiyet sorunlarını kendi siyasal çıkarlarını kollayarak çözme yoluna gitti. Habsburg paralı askerlerinin baskı ve eziyeti ise Osmanlılarınkinden aşağı kalmadı (Lendvai, 2003: Bölüm 14).

4 Rakoczi isyanı öncesinde Transilvanya soylularından Kont Imre Thököly'nin (Osmanlı desteği ile) başlattığı 1678-83 ayaklanma hareketi Osmanlıların Viyana bozgunu sonrasında sönmüştü. İlginç bir not: Thököly, Ferenc Rakoczi II'nin üvey babası idi. Her ikisi de hayatlarının son yıllarını (başarısızlıkları sonrasında sığındıkları) Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiler.

yen *Pragmatica Sanctio* (1713, Macar soylularınca kabul tarihi: 1723), Habsburg kararnameleri ve iki meclisli Macar Diet'inin 1710'lu ve 1720'li yıllarda çıkarttığı yasal düzenlemeler sonucunda "feodal düalizm" adı verilebilecek bir siyasal model oluştu. Böylece Szatmar Barışı, çağdışı feodal ekonomik ve toplumsal yapının yaklaşık bir buçuk yüzyıl daha sürmesine zemin hazırlamış oldu.

(2) Macar soylularının imtiyazlarını ve özerkliklerini koruma çabalarına karşın, Habsburg hanedanı mutlakıyetçi bir yönetimin siyasal aygıtlarını ve yöntemlerini adım adım yerleştirmeye başladı. Oluşmakta olan modern devlet yapısında -başta dışişleri, savunma ve iktisadi işler olmak üzere- kilit önemdeki kararlar Viyana'daki merkezi hükümet tarafından veriliyordu. Böylece Diet, giderek daha az toplanan, daha az etkili bir organa dönüştü. Kamusal yönetim ve adalet işlerinin üst kademeleri modernleşmeye başlamış da olsa, alt (yerel) kademelerde eski feodal kurallar geçerliliğini korudu. Öte yandan, Büyük Macar Ovası'nın siyasal parçalanmışlığı da devam etti: Viyana, 1716-18 savaşları ile Osmanlılardan geri alınan Macar toprakları üzerinde doğrudan kendisine bağlı askeri bölgeler kurdu;[5] Transilvanya'da Macaristan'dan bağımsız bir bölgesel yönetim oluştu; Hırvatistan özerk bir bölge olarak kaldı; imtiyazlı ve 'serbest' kent merkezlerinin özerklikleri de süregeldi.

(3) Osmanlı İmparatorluğu ile savaşların ve XVIII. yüzyıl başındaki isyanların yıprattığı ve tenhalaştırdığı merkezi ve güney bölgeler XVIII. yüzyılın ilk yarısında kısmen kendiliğinden, kısmen de toprak sahiplerinin çabalarıyla yeniden iskân edildi. Nüfus fazlası olan batı ve kuzey bölgelerinden Macar ve Slovak köylüleri, Transilvanya'nın dağlık bölgelerinden ve Balkanlar'dan Romenler ve Sırplar buralara göçtüler. Öte yandan Alman ve Swab kökenli nüfus, İmparatorluk merkezi yönetimince desteklenen bir iskân politikası uyarınca Macaristan'a yerleşti.[6] 1720'de 4 milyon'u aşan nüfus, 1787'de 8.7 milyon'a yükseldi. XIX. yüzyıl Macaristan'ının çok milliyetli toplumsal yapısı böylece biçimlendi.

(4) İskân programı, tarımsal verimlilik artışıyla birlikte yürüdü. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kimi büyük toprak sahipleri geniş ölçekli ve pazara dönük tarımsal üretime geçtiler; ancak feodalitenin baskıcı düzeni

5 Bu bölgelerden Temesvar ancak 1778'de Macaristan'a katıldı.

6 1766'da İmparatoriçe Maria Theresa'nın özel bir İskân Komitesi kurduğu bu vesile ile kaydedilmelidir.

XVIII. yüzyıl boyunca güçlendi ve serfler üzerindeki sömürü artarak sürdü. XVIII. yüzyıl Macaristan'ında nüfusun % 70'i toprağa bağlı serflerden oluşuyordu; bunların ayni ve nakdi öşür / vergi yükümlülüklerine ek olarak, büyük toprak sahiplerine ait mülklerde angarya yükümlülükleri de vardı. İmparatorluğun izlediği politika, Macaristan'ı Avusturya ve Bohemya'nın gıda ve hammadde ihtiyaçlarını sağlamak üzere tarımda uzmanlaşmaya yöneltiyor; dış ticaret üzerine getirilen kısıtlar yanında Macar soylularının dar görüşlü çıkarcılığı ticaret ve sanayinin gelişmesini engelliyordu.[7] Macaristan dış ticaretinin % 80-85'i imparatorluk-içi ticaretti. Sanayi, loncalarda örgütlenmiş zanaatkârların, ticaret de çoğunlukla Balkan göçmeni tüccarların (ve yüzyıl sonuna doğru nüfusu hızla artan Yahudi azınlığın) elinde idi. Bu koşullar altında kentleşme hareketi çok güdük kaldı.

(5) Viyana Sarayını 1760'lardan itibaren etkisi altına alan "aydınlanmış" mutlakıyetçilik doğrultusunda imparatorluktaki feodal sistemi ıslah edecek bazı girişimler başlatıldı. İmparatoriçe Maria Theresa (1740-80)'nın 1767 tarihli Berat'ı (*Urbarial Patent*) ile serflere feodal beyler tarafından getirilecek yükümlülüklere kesin sınırlar konuldu; eğitimin çağdaşlaştırılması, tarımın geliştirilmesi, toplum sağlığı ve refahının korunması için önlemler alındı. Macar soylularının ve özellikle büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu, Macaristan'ın "iç işleri"ne müdahale saydıkları bu reformları tepki ile karşıladı.[8] İmparator Joseph II (1780-90)'in serflere kişisel özgürlük tanıyan, inanç özgürlüğünü ve soyluların da vergilendirilmesini öngören, merkezileşmiş ve Almanca konuşulan bir imparatorluk kurma amaçlı reformları bu tepkiyi daha da artırdı.[9] Macar ve Hırvat soylularının direnişi ve 1788'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğurduğu mali ve askeri sıkıntılar dolayısıyla, Joseph II'nin ölümünden kısa bir süre önce (dinsel hoşgörü

7 1754'deki tarife düzenlemeleriyle Macaristan'ın İmparatorluk dışındaki ülkelerle ticaretine ve imparatorluğun batı bölgelerine sınai ürün ihracatına yüksek gümrük vergileri konulurken, Avusturya ve Bohemya'nın (merkezi hükümetçe desteklenen) sınai ürünleri Macaristan'a düşük oranlı vergilerle girebiliyordu. Daha yüksek vergi hasılatını amaçlamış olmakla birlikte, bu düzenlemenin ayrımcı ve Macaristan'daki sınai gelişmeyi caydırıcı niteliği açıktır.

8 Maria Theresa, büyük toprak sahiplerinin direnmesi yüzünden Diet'ten geçiremediği 1767 Beratı'nı bir kararname ile yürürlüğe koymuştur. Avrupa'nın gelişmiş "çekirdeği" dışındaki "çevre" ülkelerde "aydınlanmış mutlakıyetçilik", bu ülkelerin ekonomik etkinliğini ve rekabet gücünü artırmayı amaçladığından, tarım kesiminin geriliğine göz yumamaz, serf / feodal bey ilişkisini salt onlar arasındaki bir sorun olarak göremezdi.

9 Joseph II'nin reformları köylülere beylerin toprağından ceza ödemeden ayrılma ve ürünlerini istedikleri gibi pazarlama hakkı tanıyordu; ancak kendi topraklarında kaldıkları sürece feodal beylere rant ve vergi ödeyeceklerdi (Cameron ve Neal, 2003: 253).

ve serflere ilişkin olanlar dışında), bu reformlardan geri dönülmeye başlandı; Leopold II (1790-2) döneminde Macar beyleri ile bir uzlaşıya varıldı. 1790-1 Diet'i Macaristan'ın kendi yasalarına ve geleneklerine göre yönetilebilecek bağımsız bir ülke olduğunu ilan etti; Viyana da 1791 tarihli kanun ile anayasal feodalizmi bir kez daha onayladı. Diet, özerklik için gösterdiği duyarlılığı reformlar konusunda göstermedi ve reform taslakları 1820'lerin ikinci yarısına kadar Diet'in gündemine gelmedi.

(6) Macar egemen sınıflarının sert muhalefeti ile karşılaşan reformlar toplumun kimi etkili kesimlerinden, özellikle de aydınlardan büyük destek aldı. Bu kesimler içinde aristokratlar ve bir kısmı sınıfsal niteliklerini yitirmiş (*déclassé*) küçük soylular da yer alıyordu. Fransız Devrimi'nin de etkisiyle bu kesimler sadece ulusal bağımsızlık değil, toplumsal reformlar da talep ediyorlardı. Söyleyeni belirsiz bir deyişle "Macar şafağı sökmüş, ancak güneş daha doğmamış"tı (Aczel vd., 2001:37). 1794-5'de feodal sisteme son vermeyi, serfleri özgürleştirmeyi, Macaristan'ı federal ve burjuva-demokratik cumhuriyete dönüştürmeyi amaçlayan Macar Jakoben hareketi acımasızca bastırıldı. Fransız Devrimi'nin yükselen "dip dalgası"ndan ve ülkedeki anti-feodal hareketlerden ürken Macar soyluları, tutucu Habsburg yönetimi ile saflarını sıklaştırdı.[10] Savaşın yol açtığı ekonomik canlanma ve onu izleyen durgunluk Macar soyluları ile Viyana'nın işbirliğini zedelerken, Viyana'nın vergileri artırma ve parayı devalüe etme girişimi ilişkileri iyice gerdi. 1811'de toplanan Diet'in feshi Avusturya İmparatorluğu'ndaki mutlakıyetçi eğilimlerinin güçlenmesini simgelemekteydi. Viyana Kongresi (1815)'nin yarattığı Kutsal İttifak ise, Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün devrimci ve liberal çevreleri baskılamaya girişecekti.[11]

III. 2.2. Değişim Rüzgarları, 1790-1847

XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'nın batısından doğusuna gidildiğinde (i) soyluların sayısal büyüklüğü ve siyasal gücünün arttığı; (ii) Orta ve Doğu Avrupa'nın tipik bir özelliği olarak küçük soylular kesiminin sayı-

10 Napoleon'un Viyana'yı 1809'da ele geçirmesinden sonra, Macar soylularının Habsburg hanedanını desteklemek amacıyla Napoleon'a karşı derledikleri ordu 1809'da Győr kenti yakınlarında bozguna uğradı.

11 Avusturya Şansölyesi Metternich, Diet'in feshini, Macar soylularının vergi imtiyazlarının kaldırılmasını ve Macar feodal anayasasının ilgasını, Avusturya'nın "büyük güç" konumuna gelebilmesi için gerekli görüyordu.

sal büyüklüğünün ve siyasal etkinliğinin daha belirgin hale geldiği; (iii) serf bağımlılığının ve serfler üzerindeki sömürünün arttığı; (iv) etnik olarak farklılaşmış ve sayıca küçük orta sınıfların siyasette daha etkisiz bir konumda bulundukları gözlemlenmekteydi. XVIII. yüzyıl sonlarındaki "çifte" devrimin (yani İngiltere'de başlayan sanayi devriminin ve Fransa'daki siyasal devrimin) Orta ve Doğu Avrupa'daki aydınlara telkin ettiği şey, kendi ülkelerini göreli azgelişmişlikten kurtarmanın ancak ulusdevlet / burjuva reformları / sanayileşme üçlüsüne dayalı bir toplumsal gelişme modeli ile mümkün olabileceği idi. Böyle bir dönüşüm, ülkelerinin zayıf ve az gelişmiş burjuvazisi eliyle gerçekleştirilemeyeceğine göre, bu görevi küçük soyluluk üstlenecekti. Burjuva dönüşüm sürecinde küçük soyluluk, aristokrasinin bir kısmı ve *déclassé* soylu aydınlarla ittifak halinde olacaktı.

Böylece, 1830'larda Macar küçük soyluluğu Batı Avrupa'nın burjuva dönüşümündeki Üçüncü Katman'ın (*Third Estate*) rolünü üstlendi. Bu kesim ve müttefikleri, eğitim, kültürel faaliyetler ve dış temaslar yolu ile kendi bahtsızlıklarının sadece ulusal özerklik yetersizliğinden ve Viyana'nın olumsuz politikalarından değil, toplumun gelişimini engelleyen feodal düzenden ve onun kurumlarından da kaynaklandığı düşüncesine ulaştılar.[12]

XIX. yüzyılın ilk yarısında Macaristan'daki burjuva dönüşüme yardımcı olacak üç önemli gelişme izlendi. Bunların ilki, özellikle dil ve kültür alanında Aydınlanma hareketinin uyardığı ulusal canlanma idi (bkz. Çizelge III.2.1). 1780'lerden başlayarak Macarca'yı çağdaş bir bilim ve edebiyat diline dönüştüren reformlar gerçekleşti; gazete ve dergiler yayımlanmaya başladı. Ulusal Müze (1802) ve Macar Bilimler Akademisi (1825) gibi kültür ve bilimi destekleyecek kurumlar oluşturuldu. Macarca okullarda Latince'nin yerini aldı; kamusal hayatın ve kamu yönetiminin birinci dili oldu.[13] Başlangıçta feodal dürtüler veizler taşısa bile, ulusal dil ve kültürün gelişmesi Macaristan'ın burjuva dönüşümündeki en anlamlı ön şartlardan biriydi.[14]

İkinci önemli gelişme, ekonomi alanındaydı. Napoleon savaşları süresince besin maddeleri ve hammaddeler talebindeki artış, Macaristan'ın

12 Dönüşüm hareketinin öncülerinden Kont Istvan Szechenyi, "Kendimizi çürüyen feodalizmin bataklığından kurtarmalıyız" diyordu.

13 Bu konudaki son önemli adım 1844 tarih ve II Sayılı Kanun ile atıldı. Hırvatistan hariç, tüm Macaristan'da Macarca, yasal metinlerin, Diet'in, Viyana'nın Macaristan'daki üst düzeytemsilcilerinin yerel birimlerle yazışmalarının ve üst düzey yargının resmi dili oldu.

14 Bu önermenin 19. ve 20. yüzyıldaki diğer uluslaşma süreçleri için de geçerli olduğu kanısındayız (krş. V. Kısım).

tarımsal hasılasını canlandırmıştı. Ancak bu canlılıktan kendi arazilerini büyük ölçekli tarımsal üretime açabilen az sayıda toprak sahibi kazançlı çıkmış, tekniklerini modernleştiremeyen küçük ve orta büyüklükte toprak sahipleri ile ilkel serf tarımı daha fazla miktarda veya kaliteli üretimi gerçekleştirememişti. 1810'ların ikinci yarısında başlayan durgunluk bir süre sonra aşıldı ve (feodal sistemin kısıtları yüzünden, potansiyel hasıla düzeyinin altında kalmakla birlikte) tarımsal hasıla yeniden artış eğilimine girdi.[15] Tarımsal hasıla artışı, diğer sektörlerdeki büyümeyi uyardı. 1830'lar ve 1840'larda modern bir ekonomik alt yapının ve kredi sisteminin temelleri atıldı; buharlı güç makinaları kullanan kapitalist sınai işletmeler çoğaldı. Tüketim malı sanayilerindeki gelişme yanında, demir-çelik tesislerinde modern teknolojilerin uygulamasına da geçildi. Tuna üzerinde buharlı gemilerle ulaşım başladı ve ilk demiryolu 1846'da hizmete girdi. 1840'larda nüfusu 100 bin'i aşan Peşte ülkenin ekonomik ve kültürel başkenti haline geldi.

ÇİZELGE III.2.1: XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MACARİSTAN'DAKİ YAPISAL GELİŞMELER

- Dil ve ulusal kültür alanında Aydınlanma'nın başlattığı canlanma, birleşik ve modern bilim ve edebiyat ürünleri vermeye elverişli bir Macarca'nın geliştirilmesini amaçlayan reformlar, gazete ve dergilerin yayımlanmaya başlaması, Macarca'nın esas öğretim dili olarak Latince'nin yerini alması (1780-1820), ilk modern siyasal gündelik gazete (1841).
- İki meclisli Diet'in oluşumu ve çalışma düzeninin kurulması ve böylece feodal modele uygun anayasal bir rejimin tesisi (1825).
- Modern bir banka ve kredi sisteminin ilk adımlarının atılması, buharlı makinelerle çalışan büyük kapitalist işletmelerin ortaya çıkması (1830'lar ve 1840'lar).
- Nehir ulaşımını düzenleme çabaları, Tuna üzerinde buharlı gemilerle ulaşımın başlatılması (1830'lar ve 1840'lar); Buda / Peşte bağlantısını sağlayan Zincirli Köprü'nün inşası (başlangıç: 1842).
- Serflerin feodal beylerle anlaşarak feodal yükümlülüklerden kurtulabilmesine imkan veren mevzuat (1839-40 Diet'i).
- Macarca'nın Macar Krallığı içindeki tüm devlet kurumlarının ve yüksek mahkemelerin resmi dili haline getirilmesi (1844).

Üçüncü önemli gelişme İmparator Franz I (1792-1835)'in Diet'i 1825'de toplantıya çağırarak anayasal feodal rejimi yeniden tesis etmesiydi. Habsburg hanedanı, bu kararı siyasal istikrarı sağlama amacı ile almıştı; ne var ki Macaristan'da artık İmparatorluğa ve onun yöneticilerine karşı büyük bir güvensizlik oluşmuştu. Bu koşullar altında önce 1825-7, sonra da 1832-6 ve 1839-40 Diet'leri yalnızca ulusal özerklik taleplerinin değil,

15 Cameron ve Neal (2003:253-4) 1780-1848 döneminde serfliğin Habsburg İmparatorluğu'ndaki ekonomik gelişmeye sanıldığı kadar büyük bir engel oluşturmadığını, feodal sistemin kırsal kesim üzerinde çok sınırlı bir denetim kurabildiğini ileri sürmektedir. Bu savı (en azından Macaristan için) tereddütle karşılıyoruz. Ayrıca, feodal kısıtların gevşemesi, egemen sınıfları kapitalist girişimler için yeterince güdülendirmemiş de olabilir.

yıllardır gündeme alınmayı bekleyen reformların tartışıldığı platformlara dönüştü. Bu bağlamda, 1825-48'deki siyasal hayatı daha ayrıntılı ele almak gerekiyor.

1825-7 Diet'inin "yıldız"ı Kont Istvan Szechenyi idi. Szechenyi Macaristan'a Avrupalı bir kimlik kazandıracak burjuva dönüşümünü öngörüyordu; tepeden yönlendirilen reformlara yandaş olmak ve yığınların reformlara katılımını ikinci planda tutmakla birlikte, liberal bir ekonomik düzenin işlerliğine de inanıyordu. Ona göre Macar tarımının modernleşerek kapitalistleşmesi ve ekonomik gelişmeyi destekleyecek altyapının oluşması sanayileşmenin önünü açacaktı. Szechenyi bu anlayışla Çizelge III.2.1 - 2'de özetlenen altyapı oluşturma ve kurumlaşma hamlelerinin çoğuna öncülük etti.[16]

1832-6 Diet'i Macaristan'a aralarında Baron Miklos Wesselenyi, Ferenc Kölcsey, Ferenc Deak ve Lajos Kossuth'un da bulunduğu yeni bir siyasetçi kuşağı kazandırdı. Bu kişilerin öncülüğündeki Reform Grubu, Diet'in (delegelerden oluşan) alt meclisinde epey etkiliydi.[17] Grubun çabalarıyla 1839-40 Diet'i burjuva dönüşümün yolunu açan bir dizi mevzuat çıkardı; bunlar arasında en anlamlısı serflerin toprak sahibi ile gönüllü bir anlaşmaya vararak tüm feodal bağlar ve yükümlülüklerden kurtulmasına imkân veren kanun idi (bkz. Çizelge III.2.1).[18]

Reform amaç ve hedeflerini popülerleştirmekte çok başarılı bir siyaset adamı olan ve Diet'in "liberal" kesimi içinde etkinliği giderek artan Kossuth, eylem ve düşünceleri ile zaman zaman Szechenyi ve benzeri "ılımlı" görüş sahiplerine yaklaşsa da temelde farklı öncelikleri temsil ediyordu. Kossuth, ulusal bağımsızlık mücadelesini uluslararası ilişki ve kısıtların önüne koyuyor, sanayinin gelişmesini engelleyen İmparatorluk iktisat politikalarını ve kurumsal yetersizlikleri ortadan kaldırma gereğinin altını çiziyor, tepeden yönlendirilen reform çabalarının tarım emekçileri ile

16 Szechenyi'nin inşasına ön ayak olduğu Zincirli Köprü, Peşte'nin Buda ile bütünleşerek büyük bir metropol haline gelmesinin önünü açmakla kalmadı, proje tasarım ve icrası ile yatırım finansmanı yöntemi açısından da yenilikler getirdi. İkincil bir olgu gibi görünse de, bir bilgi alış-veriş ortamı olarak Ulusal Kulüp küçümsenmemelidir. Szechenyi'nin kendi mülk gelirlerini bağışlayarak kurduğu Bilimler Akademisi ile Macaristan Tarım Birliği'nin önemi, yorum gerektirmez (Çizelge III.2.1 - 2).

17 Diet'in üst meclisi aristokratlara ayrılmıştı, bu kişiler doğumdan gelen soylulukları ya da işgal ettikleri makamlar dolayısıyla üyelik hakkına sahiptiler.

18 1839-40 Diet'inin önemli başarılarından biri de, 1835-37'deki siyasal faaliyetlerinden dolayı hapse mahkum olan Miklos Wesselenyi, Laszlo Lovassy ve Lajos Kossuth'un da bulunduğu kişiler için af çıkarması idi. Diet'in etkili üyeleri, bu af çıkmadan vergi ve askerlikle ilgili tasarıların müzakeresini bloke ettiler. Wesselenyi ile Lovassy, mahpusluktan sağlıklarını yitirmiş olarak çıktılar ve siyasetten uzaklaştılar. Kossuth ise hapisteki üç yılını siyaset ve iktisat biliminin klasiklerini okuyarak, İngilizce öğrenerek ve siyasal kararlılığını pekiştirerek geçirdi.

toprak sahipleri arasında karşıtlığı keskinleştirmemesi için "ulusal çıkarların uzlaştırılması" politikasını öneriyordu. Her iki eğilim de Macarca'yı kamu yönetiminin ve eğitimin resmi dili haline getirmekte birleşiyordu. Nüfusun yarısından fazlasının etnik bakımdan Macar olmadığı bir ülkede 1830'lar ve 1840'lardaki "dil zorlaması", daha sonraki onyıllarda halkları birbirine düşüren ve kurulmak istenen ulus-devletin temellerini tahrip eden bir nitelik kazanacaktı (bkz. III.2.3 - 5).[19]

ÇİZELGE III.2.2: XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MACARİSTAN'DAKİ KURUMSAL GELİŞMELER

1802 / 1837	Ulusal Müze
1825	Macar Bilimler Akademisi
1830	Macaristan Tarım Birliği
1827	Ulusal Kulüp (*Nemzeti Kaszino*) (bir bilgilenme ve diyalog platformu olarak)
1841	Sanayiciler Birliği
1844	Macar Sanayiini Koruma Derneği a/

a/ Kossuth'un önderliğinde kurulmuştur.

1840'lara gelindiğinde bile ne ölçü ve derinlikte bir burjuva dönüşümün arzu edildiği ve gelecekteki hükümet biçiminin ne olacağı konularında Diet'te oydaşma sağlanabilmiş değildi. Ancak 1840'larda Diet'teki farklı siyasal eğilimler, fraksiyonlar ve / veya partiler biçiminde kristalleşmeye başladı. Bu sürecin nihai uğrağı üzerinde durmakla yetinelim: "Ilımlı" kanat 1846'da Muhafazakâr Parti'de kümelenirken, liberaller de kendi partilerini 1847'de oluşturdular. Bu iki kanadın önderleri arasındaki çeşitli temaslar sonucunda Mart 1847'de Muhalefet Beyannamesi adı ile bilinen bir siyasal program üretildi; bu programın temel öğeleri (i) (Macar halkına) sorumlu bir hükümetin ve (ii) halkı temsil eden bir parlamentonun kurulması; (iii) soyluların vergi muafiyetlerine son verilmesi ve (iv) serfliğin ilgası idi. Muhalefet Beyannamesi ile Nisan 1848 kanunları arasındaki örtüşmelere aşağıda değineceğiz.

1847 yılı sonunda toplanan son feodal Diet'in gündeminde Muhalefet Beyannamesi üzerine görüşme de vardı. Anılan iki kanat, taktik manevralarla uğraşırken, tüm Avrupa'yı sarsacak olan bir devrimler

19 1842'de Macaristan'ın yaklaşık 13 milyon'luk nüfusunun % 38'i Macar, % 17'si Romen, % 13'ü Slovak, % 10'u Alman, % 9'u Sırp, % 7'si Hırvat, % 3'ü Rüten asıllı idi (diğerleri toplam % 3). Macar liberallerinde yaygın olan görüşe göre dil ve etnik köken, ulus olma talebi için yeterli değildi; tarihsel bir geçmiş ve tarihsel devlet de gerekli idi. Macar liberallerinin çoğu, azınlıklara tanınan bireysel hakların Macar toplumuna asimilasyonu sağlayarak kolektif haklar talebini gereksiz kılacağını düşünüyorlardı.

dalgası, Şubat 1848'den itibaren Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yükseldi. Bu dalganın etkisiyle Diet, Kossuth'un liberal programın tümüyle uygulanmasını İmparatorluğa öneren bir karar suretini onayladı. Siyasal talepler bir heyetle Viyana'ya iletilirken, radikal gençlerle birlikte Peşte sokaklarına dökülen ve merkezi hükümetin binalarını, kışlalarını ve hapishanelerini basan liberal muhalefet, 15 Mart 1848'de kansız bir devrimi başlattı. Kendi devrimcileriyle baş etmekte zorlanan Avusturya monarşisi, kendisine iletilen siyasal taleplere rıza gösterdi ve 17 Mart 1848'de Kont Lajos Batthyany başkanlığında sorumlu bir hükümet kuruldu. Devrim yola çıkmıştı.

III.2.3. Devrim ve Bağımsızlık Savaşı, 1848-9

Kont Lajos Batthyany'nin hükümeti reformcuların ılımlı ve liberal fraksiyonlarını bir araya getiriyordu: Kont Istvan Szechenyi (Ulaştırma ve Sosyal İşler), Baron Jozsef Eötvös (Din ve Eğitim İşleri), Ferenc Deak (Adalet), Lajos Kossuth (Maliye), Bertalan Szemere (İçişleri), Lazar Meszaros (Savunma), Gabor Klauzal (Tarım, Sanayi ve Ekonomi), Prens Pal Esterhazy (Dışişleri). Hükümetin kuruluşunu izleyen günlerde son feodal Diet, burjuva dönüşümü hızlandıracak bir dizi kanunu süratle hazırladı ve bu kanunlar Nisan 1848'de İmparatorlukça onaylandı.

Nisan 1848 kanunları Macaristan'ı ve onunla yeniden birleşen Transilvanya'yı feodal bir monarşiden anayasal-burjuva bir monarşiye dönüştürüyordu. Yasama erki, temsili ve iki meclisli bir parlamentoya, yürütme erki de sorumlu ve bağımsız bir hükümete bırakılıyor, can ve mal güvenliğini sağlamak üzere sivil milis örgütü kuruluyordu.[20] Basın ve inanç özgürlüğü güvence altına alınıyor, yurttaşlar kamusal yükümlülükler ve vergi yükümlülükleri açısından kanunlar önünde eşit kılınıyor, nüfus sayımına dayalı ve seçmenlerin nüfusa oranını % 1.6'dan % 7-9'a çıkaran yeni bir seçim sistemi oluşturuluyordu. Askeri ve mali işlerin idaresi, Viyana'dan bağımsız olarak hükümete bırakılıyordu; ancak hükümetin dış ilişkilerdeki yetki ve sorumlulukları açıkça formüle edilememişti.

Nisan 1848 kanunlarının ekonomik hayatı yakından ilgilendiren hükümleri ise şunlardı: Serfliğin ve (angarya ve kilise vergileri dahil) feodal yükümlülüklerin ilgası, serflerin ektikleri toprağın yasal malikleri durumuna getirilmesi, toprak satışları üzerindeki feodal kısıtlamaların

20 Bu milis güçlerinin en seçkin kadroları Mayıs 1848'den sonra "anayurdun savunucuları" (*honved*) adıyla bilinen ordu içinde yer alacaktı.

kaldırılması, toprak sahiplerine yitirdikleri öşür gelirleri ve angarya hizmetlerinin değeri karşılığında tazminat verilmesi.[21] Serfliğin ilgası ile ülkenin ekilebilir toprağının yaklaşık % 56'sı köylü mülkiyetine geçti; ancak büyük topraklıların tarımdaki ve toplumsal hayattaki başat konumu süregeldi. Feodal beyler yasalarda açıkça kapsanmamış imtiyazlarını korudular. Serflerin yarıdan fazlası kişisel özgürlüklerine kavuşmakla birlikte toprağa kavuşamadılar. Bu sorun yoksul köylülerde huzursuzluğa, çeşitli köylü eylemlerine ve toprak işgallerine yol açtı; köylülüğün yeni rejime sadakatini sarstı.

Nisan 1848 kanunları ile çözüme kavuşturulamayan bir diğer sorun ise milliyetler sorunu idi. Bu kanunlar her yurttaşa medeni haklar getiriyor, ama Macar asıllı olmayan halkları özerk ulusal birimler oluşturma hakkına sahip toplumlar olarak tanımıyordu. Macar asıllı olmayan topluluklar 1848 devriminin getirdiği değişiklikleri olumlu karşılamakla birlikte, giderek ülkede Macar hegemonyasının aracı olarak görmeye başladıkları yeni hükümetin aleyhine döndüler. Daha sonra da değinileceği gibi Viyana bu hoşnutsuzlukları kendi yararına istismar etmeyi başaracaktı.

Devrim ve onu izleyen Bağımsızlık Savaşı'nın hüzünlü öyküsünü tüm ayrıntıları ile anlatmak yerine, Çizelge III.2.3'e çıkarılan tarihçenin kimi önemli kırılma noktaları üzerinde durmak istiyoruz:

21 15 Mart 1848'de Peşte sokaklarında fırtına gibi esen yığınların Jozsef Irinyi adlı genç bir radikal tarafından kaleme alınan ve Çerçeve III.2.1'e çıkarılan aşağıdaki talepleriyle karşılaştırınız: (1) Basın özgürlüğü, sansürün kaldırılması; (2) Buda-Peşte'de sorumlu bir Macar hükümeti; (3) Parlamento'nun Peşte'de her yıl toplanması; (4) Kanunlar önünde medeni ve dinsel eşitlik; (5) Macar Ulusal Muhafız Ordusu'nun kurulması; (6) Vergi yüklerinin herkese yaygınlaştırılması; (7) *Socage* olarak bilinen toprak rejimine son verilmesi; (8) Jüri sisteminin kurulması, eşit temsil; (9) Ulusal Banka'nın kurulması; (10) Askerlerin Anayasa'ya sadakat yemini etmesi, Macar askerlerinin ülke dışında görevlendirilmemesi, yabancı askerlerin ülkeden çıkarılması; (11) Siyasal mahkumların serbest bırakılması; (12) Transilvanya ile birlik. Bu talepler Kossuth'un formüle ettiklerinin ötesine geçmekteydi. Kossuth, eylemcilerin "yurtsever duygular"ından memnun olmakla birlikte, siyasal mücadelede temel aracın Diet (ve daha sonraları Parlamento) olduğunu sık sık vurguluyordu; Peşte'nin Paris olmadığının farkında idi (Kontler, 2002: 248) (Yazarın notu: *Socage* sistemi feodal toprak rejiminin bir türüdür; bu sistemde toprağı kullanan kişi, feodal beye öşür öder ve / veya hizmet sağlar; ama toprağa bağlı serf değil, özgür köylüdür. Feodalizmin Batı Avrupa'daki çözülme sürecinde *Socage* sistemi serbest toprak mülkiyetine dönüşmüştür).

ÇERÇEVE III.2.1: "MACAR ULUSU NE İSTİYOR?" (15 MART 1848'İN ON İKİ MADDELİK TALEPLER LİSTESİ)

A' nemzet óhajtásainak említett pontjai következők:

1. Sajtó szabadság a' censura eltörlésével.
2. Felelös ministerium Buda-Pesten.
3. Évenkénti országgyülés Pesten.
4. Törvényelötti egyenlöség polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti örsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri visszonyok megszüntetése.
8. Esküttszék, képviselet egyenlöség alapján.
9. Nemzeti bank.
10. A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék ki tölünk.
11. A' Politicai status foglyok szabadon bocsáttassanak.
12. Unio Erdélylyel.

Kaynak: Aczel vd. (2001: 48).

(1) Viyana, İmparatorluk sınırları içinde ayaklanan Çekler ve İtalyanları denetim altına almayı başardıktan sonra ilgisini Macaristan'a yöneltti; Mart 1848'de kabule zorlandığı özerkliğin kısmen geri alınması ve dış ilişkiler, savunma ve maliye ile ilgili yetkilerin yeniden merkezi hükümete bırakılması için Macar hükümetini zorlamaya başladı. Taraflar arasındaki güvensizlik, Maliye Bakanı Kossuth'un Haziran 1848'de Parlamento Temsilciler Meclisi kanadından, 200 bin kişilik bir ordunun kurulması ve idamesi için gerekli fonları elde etmesi ve Temmuz 1848'de Diet'i, Viyana'nın isyancı İtalyanlar üzerine gönderilecek Macar askeri gücü talebine Viyana tarafından kabulü imkânsız siyasal şartlar koşmaya ikna etmesi üzerine daha da arttı. Mali konularda da ciddi anlaşmazlıklar vardı. Devlet gelirlerinin ve borçlarının nasıl paylaşılacağı ve Macaristan'ın para ihraç etme hak ve yetkisi olup olmadığı üzerinde mutabakat sağlanamadı; Macarlar devlet borçları için hiçbir yükümlülük payı kabul etmemekte direndiler. Eylül 1848'de Avusturyalı general Lamberg'in Peşte'de öldürülmesiyle gerilim, çatışma boyutlarına ulaştı.

(2) Viyana'nın kışkırttığı Hırvat generali Jelacic, Eylül 1848'de devrimci hükümete isyan etti. Eylül - Ekim 1848'de hükümet içindeki görüş ayrılıkları, Başbakan Batthyany dahil, Habsburg sarayı ile ilişkilerin çatışma düzeyine tırmanmasından tedirgin olan "ılımlı" üyelerin (Szechenyi, Eötvös, Deak, Klauzal ve Esterhazy) istifaları ile sonuçlandı.[22] Bu ayrışmayı izleyen bir dizi hükümet değişikliği sonrasında Parlamento, yürütme gücünü "geçici" olarak Kossuth başkanlığındaki Ulusal Savunma Komitesi'ne (Macarca kısaltılmışı OHB) tevdi etti. Başarılı bir ulusal bağımsızlık mücadelesi için vazgeçilmez olan iki ön şartın bu aşamadan sonra Macaristan örneğinde ortadan kalktığı görülüyor: Kararlı, tutarlı ve gerçekçi bir siyasal yönetim ile savaşan ulusal güçlerin siyasal ve askeri kanatları arasındaki uyum ve eşgüdüm.[23] Ekim 1848'de bir İmparatorluk kararnamesi ile Macar Parlamentosu feshedildi ve Macar hükümetinin görevine son verildi.

(3) Jelacic kuvvetlerinin bozguna uğratılmasından sonra 1848 kışında karşı-devrimci güçlerin toplu saldırısı başladı. İmparatorluk orduları ve onların yanında savaşa katılan Sırp ve Romen isyancılar *honved* ordusunu çekilmeye zorladılar. 4 Mart 1849'da yeni bir İmparatorluk Anayasası ilan edildi; bu anayasaya göre Transilvanya ve Güney Voyvodina Macaristan'dan koparıldı ve Macaristan "tek ve bölünmez" Avusturya İmparatorluğu'nun krallık topraklarından (*crown lands*) sadece biri olarak nitelendi.

(4) Ancak 1849 baharında savaş talihi yeniden devrimcilerden yana döndü; *honved* ordusunun askeri başarılarının verdiği iyimserlik ve Kossuth'un telkinleriyle Parlamento, 14 Nisan 1849'da Macaristan'ın Habsburg'lardan koptuğunu ve artık tam bağımsız bir devlet olduğunu ilan etti.

(5) Mayıs 1849'da askeri durumun kendi aleyhine döndüğünü kavrayan Viyana, Çarlık Rusyası'ndan askeri yardım talep etti ve bu talep kabul edildi. Dış destekten tecrit edilmiş ve iki temel sorunu (toprak ve milliyetler) çözememiş devrimciler, son bir çaba ile, başta Romenler ve Sırplar olmak üzere, Macar olmayan halklarla uzlaşı aradılar. İsyancı Romenlerle ateşkes sağlandı, Sırplarla müzakereler başlatıldı ve Temmuz 1849'da Parlamentodan bölgesel özerklik öngörmeyen, fakat "her

22 Batthyany ve Deak'a göre Macaristan'ın tam bağımsızlığı, ancak Almanların siyasal birliği sağlanırsa gerçekçi bir opsiyon olabilirdi (Aczel vd., 2001:51).

23 Yine de Macar devrimci yönetimi, 1848 devrimleri sırasında oluşan diğer devrimci yönetimlerden daha uzun yaşayabildi.

halkın özgür ulusal gelişmesi"ni garanti altına alan bir karar sureti çıkarıldı. Bu gecikmiş adımlar yarar sağlamadı.[24] 11 Ağustos 1849'da Kossuth, tüm yetkilerini General Artur Görgey'e bırakarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Görgey'in komutasındaki ordu, Arad kenti yakınlarındaki Vilagos'ta Çarlık kuvvetlerine yenildi ve kayıtsız şartsız teslim oldu (13 Ağustos 1849). General Klapka'nın Komarom Kalesi'ndeki direnişi de 2 Ekim 1849'da kırıldığında Macar Bağımsızlık Savaşı sona ermişti. *Honved* ordusunun teslim olan veya yakalanan üst düzey komutanlarının çoğu idam edildi; Başbakanlıktan çekildikten sonra devrimcilerin yanında yer almaya devam eden Batthyany de bu tercihinin bedelini Ekim 1849'da idam mangası önünde ödedi.

ÇİZELGE III.2.3: 1848-9 DEVRİMİ VE ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞININ ÖNEMLİ DÖNEMEÇLERİ

Mart 1848	Bağımsız ve "sorumlu"Macar Hükümeti'nin kurulması.
Nisan 1848	Nisan 1848 Kanunları olarak bilinen bir dizi kanunun İmparatorlukça onanması.
Haz.-Tem. 1848	Macar Parlamentosu için seçimlerin yapılması ve Parlamento'nun toplanması.
Eylül-Ekim 1848	Jelacic saldırısı. Bakanlar Kurulu'nda 'ılımlı'ların ayrılması ile sonuçlanan çatlak. Macar Parlamentosu'nun yürütme yetkilerini Ulusal Savunma Komitesi'ne tevdi etmesi. Macar Parlamentosu'nun bir İmparatorluk kararnamesi ile feshi ve Macaristan'ın merkezin askeri yönetimi altına alınması
Mart 1849	İmparatorluğun tümü için geçerli olması öngörülen ve bölgelere sınırlı özerklik tanıyan Kremsier Anayasası'nın bir tarafa bırakılarak monarşik ve merkeziyetçi Stadion Anayasası'nın ilanı; işlevsiz kalan İmparatorluk Parlamentosu'nun feshi.
Nisan 1849	Diet'in Bağımsızlık Bildirisi:"...Ulus adına ilan ediyoruz ki, bundan böyle Habsburg Sarayı'nın Macaristan, onunla birleşen Transilvanya ve Macaristan'a ait olan tüm bölgeler ve iller üzerindeki yönetimine son verilmiştir".
Mayıs 1849	İmparator Franz Joseph I'in devrimi bastırmak için Çar Nikola I'den askeri destek talebi.
Ağustos 1849	Macar *honved* ordusunun Vilagos (Arad yakınlarında) yenilgisi ve Ruslara teslim oluşu.
Ekim 1849	Komarom'daki son direnişin kırılması ve devrimin ilk başbakanı Batthyany'nin idamı.

(6) 1848 Devrimi'nin ve bağımsızlık savaşının önder siyasal kadrosu dağılmıştı: Bakanlardan Szechenyi, Ekim 1848'de akli dengesini yitirdiğinden, siyasetten zorunlu olarak çekilmişti. Mart 1848 hükümetinin bakanlarından Eötvös, Kossuth, Szemere ve Meszaros yurt dışına sığınmış, Klauzal ve Esterhazy siyasetten uzaklaşmışlardı. Devrim ordularında çarpışan (ve daha sonra siyasete parlak bir dönüş yapacak olan)

24 1849'da dönemin önemli siyasal kişilerinden Kont Laszlo Teleki, ülkenin bir federasyona dönüştürülmesini öneriyordu: "Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik yetmez. Halk, bunlar yanında bir ulus hayatı da istiyor" (Aczel vd., 2001:54). Kossuth da Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan ve Romanya'dan oluşan bir Tuna Federasyonu fikrine 1850'li sürgün yıllarında yakınlaşacak ve bu fikri 1862'de bir "plan"a dönüştürecektir. Ancak bu fikir 1860'larda gerçekçi bir opsiyon olmaktan çıkmıştı.

Kont Gyula Andrassy de yurt dışına kaçmıştı.[25] Rusların dayatmasıyla idam mangası önüne atılmaktan kurtulan Görgey, Klagenfurt'ta göz altına alınmıştı. Reformcu kadrodan ayakta kalabilen "ılımlı" ve önemli tek siyaset adamı, siyasette her türlü şiddetin kullanılmasına karşı olduğu bilindiği için, kendisini Harp Divanı'ndan kurtarabilen Ferenc Deak idi. Öykünün bundan sonraki başrollerinden biri ona ait olacaktır.

III.2.4. "Uzlaşı"ya Giden Uzun Yol, 1849-67

Avrupa'da devrim dalgası yatıştıktan ve Macar bağımsızlık savaşı bittikten sonra Viyana, Macaristan'ın göreli özerkliğini ortadan kaldırmak ve ülkeyi "yeni mutlakıyetçi" bir anlayışla ve güçlü bir merkezi hükümet eliyle yönetmek üzere önlemler aldı. Macar Krallığı idari bölgelere ayrıldı; Hırvatistan-Slovenya, Transilvanya ve Voyvodina İmparatorluğun yeni bölgeleri oldu. Macar Krallığı'nın diğer yöreleri de (etnik bileşim gözetilerek) beş bölgeye bölündü. Birleşik (ve Almanca konuşulan) bir imparatorluk yaratmak amacı ile yerel temsili kurumlar ve yerel yönetimler feshedildi. Bu yeni düzen, 1851 Sylvester Beratı (bkz. Çizelge III.2.4) ile biçimlendirildi.

Bu girişimler Ferenc Deak'ın telkin ettiği ve Macar soylularının büyük çoğunlunca benimsenen pasif direnişle karşılandı. Yurt dışına sığınmış olan ve uluslararası liberal çevrelerde Avusturya monarşisini baskı altına almaya çalışan[26] devrimcilerin yeni bir ulusal bağımsızlık savaşı örgütleme ısrarına karşı çıkan Deak, "İllegal olanı reddetmek salt bir tercih değil, daha çok bir yükümlülüktür... Ulus, gerekirse dayanacaktır" diyordu (Aczel vd., 2001: 67,69). Bu tutum 1850'lerin ikinci yarısından itibaren reformcu kadrodan artakalan Andrassy, Eötvös, Klauzal gibi siyasetçilerin de desteğini kazanmaya başladı. Huzursuzluk ve direniş sadece Macarlar-

25 Yurtdışına çıkanların bir kısmı 1850'lerde (örneğin Eötvös 1851'de, Andrassy (affedilerek) 1857'de, Macaristan'a dönecek ve bir süre sonra da Deak hareketine katılacaklardır (Eötvös, ulusal sorun ve devlet kuruluşu üzerine 1850 ve 1851-4'de yazdığı iki kitapla 1849 sonrası Macar liberal siyasal hareketine fikri katkıda bulunmuştur). Klauzal da siyasete dönüp Deak'la birlikte hareket edecektir. Macaristan dışında çok faal bir siyasal hayat sürdüren ve 1859'da (sürgünde) Macar Ulusal Yönetimi'ni kuran Kossuth ile Meszaros anayurtlarına dönemeden öldüler; Szemere 1865'de bedenen ve ruhen çökmüş bir halde yurduna döndü; Görgey de Macaristan'a 1867'de dönebildi. Prens Esterhazy ise giderek 'yoksullaştı' ve unutuldu.

26 Kossuth'un önderliğinde sürgünlerin oluşturduğu Macar Ulusal Yönetimi, Macaristan'daki demokratik gelişme kadar, komşu ülkelerdeki ve Balkanlar'daki ulusal mücadeleleri de destekliyordu. Bu tutum Macaristan'da kalıp pasif direnişe geçen 'ılımlılar'ın fazla gerisinde kalamayacakları siyasal beklentiler ve standartlar oluşturdu.

la sınırlı değildi; 1848-9'daki devrim ve savaş sürecinde monarşiye siyasal ve askeri destek sağlayan Romenler, Sırplar ve Hırvatlar da yönetimin merkezileşmesinden hoşnutsuzdu.

ÇİZELGE III.2.4: 1849-67 DÖNEMİNİN KISA SİYASAL KRONOLOJİSİ

1851	Sylvester Beratı (*patent*)
1853-56	Kırım Savaşı ve Avusturya İmparatorluğunun Çarlık Rusyası ile ilişkilerinin bozulması
1858-59	Tuna prenslikleri Moldavya ve Eflak (Wallachia)'nın tek bir yönetim altında birleşmesi
1859	Avusturya'nın İtalya (Piemonte) harekatı ve nihai başarısızlığı (1861'de Piemonte'nin önderliğinde İtalyan Birliği gerçekleşecektir)
1860	Ekim İzinnamesi (*Diploma*)
1861	Şubat Beratı ve Diet'in feshi
1862	Habsburg sarayı ile Macar önderleri arasında müzakerelerin başlaması
1865	Diet'in yeniden toplanması ve Deak yandaşlarının çoğunluğu ele geçirmesi; Deak'ın "Paskalya Makalesi"nin yayımlanması
1866	Prusya-Avusturya Savaşı ve Avusturya'nın yenilgisi
1867	Uzlaşı (*Ausgleich / Kiegyezes*); Başbakan: Andrassy (Andrassy, 1871'de İmparatorluğun Dışişleri Bakanı olacaktır)
1868	Hırvat-Macar uzlaşısı ve Hırvatistan'da özyönetim. Macaristan'da Milliyetler Kanunu'nun çıkarılması ("Macaristan'ın bütün yurttaşları, bölünmez ve tekil bir Macar ulusunu oluşturur")

Avusturya merkezi yönetimi, savaşın sona ermesinden sonra ekonomik hayatı geliştirecek önlemler almaya başladı. Avusturya'nın medeni ve ceza kanunları ile vergi kanunları İmparatorluğa yaygınlaştırıldı. Dönemin liberal iktisat anlayışına uygun olarak İmparatorluk içi gümrük tarifeleri sıfırlandı ve böylece 1918'e kadar İmparatorluk bir ortak pazara dönüştü. Viyana, devrimin yıktığı feodal sistemi yeniden inşa edemezdi; 1853 tarihli Angarya Hakkında Berat (*Socage Patent*) ile devrimin kazanımlarını ve Avusturya mutlakıyetçiliğinin çıkarlarını uzlaştırmaya çalıştı. Orta ve yüksek öğretim "Almanlaştırılarak" modernleştirildi.[27]

1850'lerde bir yandan Avrupa'daki ekonomik canlanma, bir yandan da büyük mülk topraklarındaki tarımın rasyonelleştirilmesi ile Macaristan tarımsal üretimi hızla gelişti. Bu gelişme süreci, ulaştırma sistemindeki demiryolları atılımı ile desteklendi, 1867'ye kadar 2000 km. yeni demiryolu inşa edildi. Ancak sınaileşme, az çok, ham madde çıkarımı ve

27 Bu düzenlemeler sonucunda ülke ekilebilir toprağının yaklaşık % 40'ı serflerin mülkiyetine geçti; bu araziler için ödenmesi gereken tazminatın yaklaşık 1/5'i köylüler tarafından ödendi. Bu ödemeler, nüfusun 3/4'ünü oluşturan 1.5 milyon çiftçi ailesine çok eşitsiz dağıldı. Serflerin ancak 1/3'ü toprağa kavuşabildiler. Çiftçilerin 700 bin'i geçimlerini zorla sağlayabildikleri cüce işletmelere sahip olurken, 300 bin'i tümüyle topraksız kaldı. Bu koşullarda tarımsal gelişme arzu edilen hıza ulaşamadı. Öte yandan, yaklaşık 140 bin soylu ailenin 4/5'i mülklerindeki bağımlı emek gücünü yitirmenin karşılığında yetersiz ve gecikmiş tazminat ödemeleri alabildiler. Bu soyluların önemli bir kısmı köylülük, küçük burjuvazi ve kamu hizmetlileri arasına katıldı; ama toplumdaki etkili konumlarını sürdürdü.

birincil işleme süreçleri ile sınırlı kaldı (değirmencilik, orman ürünleri işleme, demir-çelik, kömür ve demir madenciliği).

1850'lerde ekonomisi görece zayıf, askeri olarak güçsüz ve finansal olarak istikrarsız Avusturya İmparatorluğu'nun uluslararası konumunu daha da yıpratan gelişmeler izlendi (bkz. Çizelge III.2.4). 1853-6'daki Kırım Savaşı sırasında Avusturya'nın müttefiki Rusya ile birlikte hareket etmeyip ikircikli bir tutum izlemesi, Rusya ile ilişkileri bozdu. 1858-9'da Tuna Prenslikleri Moldavya ve Eflak'ın tek bir yönetim (prenslik) altında birleşmesi ve bu prensliğin Çarlık Rusyası'na yakınlığı Avusturya'yı doğusundan tecrit etti. Avusturya'nın 1859'daki İtalya (Piemonte) harekatı ise, Fransız-İtalyan ittifakı önünde başarısızlığa uğradı. Öte yandan Macar pasif direnişi giderek daha açık, daha genel ve daha örgütlü bir hale dönüşmekteydi.

Viyana, bu güçlükler önünde Ekim 1860 İzinnamesi'ni ilan ederek 1848-9 öncesinde mevcut olan Macar hükümet organlarını yeniden tesis etti, ama 1848'den önceki göreli özerkliğin bile gerisinde kalan bu düzenleme Macar siyasetçileri tarafından tümüyle reddedildi. 1861'deki Şubat Beratı ile anayasal merkeziyetçiliğe dönme girişimi de kabul görmedi; tüm İmparatorluğun temsilcisi olması öngörülen yeni parlamento'ya (*Reichsrat*) ne Macar, ne de Hırvat Meclisleri temsilci gönderdiler. Nisan 1861'de (1848'den sonra ilk defa) toplanan Macar Parlamentosu, 1848 yasal düzenlemelerinin eksiksiz uygulanmasını talep etti.[28] Viyana'nın bu talebe karşı tepkisi, Ağustos 1861'de Parlamentoyu feshetmek ve mutlakıyetçiliğe geri dönmek oldu.

Ancak 1860'larda her iki taraf giderek uzlaşıya daha yakın bir tavır benimsemeye başladı. Ekonomik güçlükler, siyasal iktidarı paylaşma arzusu, Macar Krallığı'ndaki milliyetlerin özerklik istekleri ve köylülüğün artan ekonomik ve demokratik talepleri Macar egemen sınıflarını zorluyordu. Bu sınıflar, Avusturya monarşisini dışlayan bir siyasal çözümün Macaristan'ı çevreleyen güçlü Alman ve Slav toplulukları karşısında Macarları korunmasız bırakacağından da kaygılanıyorlardı. Öte yandan, Viyana'nın artan uluslararası yalnızlığı ve ekonomik sorunları, onu da uzlaşıya daha yatkın hale getiriyordu. 1865 baharında Deak, "Paskalya Makalesi" adı ile bilinen ve İmparatorlukta istikrar ve güven sağlayacak

28 Bu taleplerin Habsburg hanedanına nasıl iletileceği konusunda görüş ayrılığı vardı. Kont Laszlo Teleki'nin başını çektiği Karar Partisi, bu taleplerin bir parlamento kararı olarak ilan edilmesinden, Deak ve yandaşlarının oluşturduğu Dilekçe Partisi ise, bu taleplerin Hanedan'a yazılan bir dilekçe biçiminde Viyana'ya iletilmesinden yana idiler. Sonunda baskın çıkan taraf Deak ve yandaşları oldu.

bir uzlaşının hangi esaslar üzerinde inşa edilebileceğini tartışan imzasız yazısı ile müzakereler için bir adım attı; Aralık 1865'de toplanan Parlamento'da Deak yandaşları çoğunlukta idi. Avusturya'nın 1866'daki Prusya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkması müzakereleri hızlandırdı[29] ve Şubat 1867'de yeni bir anayasal düzenleme üzerinde "Uzlaşı" (*Ausgleich*, ya da *Kiegyezes*) sağlandı; yaşlı ve yorgun Deak yerine, müzakerelerde çok etkin bir rol oynayan Andrassy, (Savunma Bakanlığını da üstlenerek) Macaristan Başbakanı oldu ve Franz Joseph, Macar Kralı tacını giydi.

1867 Uzlaşısı ile Habsburg İmparatorluğu iki başkentli, ikil (*dual*) bir monarşiye dönüştü. Tek ve ortak bir egemen (İmparator) yanında, iki devletin ortak Dışişleri, Savunma ve Maliye Bakanlıkları vardı.[30] Viyana'da yerleşik olan bu ortak bakanlıklar iki ülkenin parlamentolarında seçilen komitelere karşı sorumlu idiler. Diğer bütün konularda Macaristan, egemen bir devletti, kendi parlamentosu ve ona karşı sorumlu olan hükümeti vardı. İki ülke her on yılda bir müzakere edilerek yenilenecek bir ekonomik anlaşma bağlamında ticaret ve gümrük birliğini oluşturdular ve aynı parayı kullanmaya karar verdiler.[31] 1868'deki Hırvat-Macar uzlaşısı ile 1867'de oluşturulan model uzantısında, Hırvatistan'a Macaristan içinde özerklik tanındı.

Yeni adıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Macaristan sınırları içinde kalan ve Macar-olmayan milliyetler, 1867 Uzlaşısı'nı da Macar egemen sınıflarının Macar-olmayan halklar üzerindeki tahakkümünün aracı olarak görmüşler ve ulusal haklar ve özyönetim için siyasal

29 Deak'ın Prusya önünde 1866'da bozguna uğrayan Avusturya'nın artan zafiyetlerinden müzakerelerdeki taleplerini daha da ilerleterek yararlanmaması ilginçtir. Kossuth, sürgünden Deak'a gönderdiği Kassandra Mektubu ile Uzlaşı'ya karşı çıkmış, direnmenin tam bağımsızlığa kadar sürdürülmesini önermişti. Ona göre Uzlaşı bir tuzaktı; Macaristan böylece kendi ulusal çıkarlarına ters dış politika kombinezonlarına katılacak, korunmaya çalıştığı iki büyük güç (Almanya ve Rusya) ile ve dostluğu Macaristan'ın güvenlik ve refahı için vazgeçilmez olan komşu halklarla çatışmaya girebilecekti. Özetle, Macaristan, Uzlaşı ile kendi kaderine egemen olma imkanını yitirecekti. Macaristan'ın XX. yüzyıl tarihi Kossuth'u haklı çıkaracaktır. Öte yandan, Deak ve ardındaki Macar soyluları (yukarıda değinilen nedenlerle) mücadeleyi daha fazla sürdürme yanlısı değillerdi; ayrıca siyasal gücü çok artmış olan Prusya ve onun başını çektiği Alman Konfederasyonu karşısında bağımsız Macaristan'ın yalnız ve savunmasız kalacağını düşünüyorlardı.

30 İmparatorluk Dışişleri Bakanlığı kontenjanı çoğu kez Macar asıllara bırakıldı; ikil monarşi yıllarındaki 10 dışişleri bakanından 4'ü, diplomatik misyonların % 30'u Macar asıllı idi. Ama, genel bir eğilim olarak, ortak işlerin (özellikle Savunma Bakanlığı'nın ve silahlı kuvvetlerin) yönetimi Macar asıllılarda değildi. 1871-9 döneminde İmparatorluğun Dışişleri Bakanlığı'nı devrim ve bağımsızlık savaşı önderlerinden, 1851'de giyabında idama mahkum edilen Andrassy'nin yürütmesi tarihin (ve talihin) cilvelerinden sayılmalıdır.

31 Bu anlaşmanın en duyarlı (ve sık sık tartışmalara yol açan) yanı, ortak bütçeye Macaristan'ın katkısı ve bütçe harcamalarından Macaristan'a ayrılacak pay idi. Anlaşmanın periyodik gözden geçirmeleri büyük gerilimlere yol açıyor ve bu müzakerelerde çoğu kez karar alınamıyordu.

hareketliliği başlatmışlardı. Macaristan hükümeti, bu eğilimler karşısında 1868 tarihli Milliyetler Kanunu'nu çıkardı ve bu kanunda "tüm Macaristan yurttaşlarının bölünmez ve tek Macar ulusunu oluşturdukları" ilan edildi. Kanun, kökenleri ne olursa olsun tüm yurttaşların kanun önünde eşitliğini ve bireysel haklarını tanıyor, diğer milliyetlere ulusal siyasal haklar ve ulusal kurumlar oluşturma hakları tanımıyordu. Ancak Macarca dışındaki dillerde okullar ve kültürel kurumlar oluşturma ve Macarca dışındaki dilleri idare ve yargının alt basamakları ile eğitimin ilk ve orta kademesinde kullanma imkânı tanınmıştı.[32] 1870'lerde ikil sistemin nihai olarak nasıl yerleştiğini aşağıda ele alacağız.

III.2.5. Liberal Ekonominin "Ayşafağı", 1867-1914[33]

1867'de göreve başlayan hükümet burjuva reformlarını ve hukuk düzenini yerleştirmek, idare ve yargıyı modernleştirmek, kapitalist bir ekonominin işlerliğini sağlamak için kanunlar çıkardı ve Çizelge III.2.5'de özetlenen yapısal ve kurumsal değişmeleri başlattı. Liberal öncüllerine rağmen, çözülmüş bulunan feodal yapının bazı kalıntıları yeni siyasal sistemde de sürdü; mülk sahibi sınıflar kamu yönetiminde ve toplumsal hayatın her alanında etkili olmaya devam ettiler. Bu başatlık, yerel meclislerdeki koltukların çoğunluğunu en büyük vergi mükelleflerine tahsis eden ve seçmen sayısını yetişkin erkek nüfusunun yaklaşık 1/4'ü ile sınırlayan seçim mevzuatı ile de desteklendi.

1870'lerde ikil sistem artık yerleşmiş, milliyetlerin federal esasa göre siyasal örgütlenme girişimleri önlenmiş ve ikil monarşi önce Rus ve Alman İmparatorlarının da katıldığı Üç İmparator Birliği ile, daha sonra da Almanya ile yakın ittifaklar yoluyla uluslararası konumunu sağlamlaştırmıştı. Siyasal sistemin güçlendirilmesi, Deak'ın güç yitiren partisi ve Kalman Tisza'nın Orta-Sol Partisi'nin 1875'de birleşip Liberal Parti adıyla iktidar olması ile devam etti.[34] 1848 geleneğini ve tam bağımsızlığı savunanlarla Parlamento'ya seçilmeyi başaran az sayıda Macar-olmayan

32 Kanunun en büyük eksikliği, garantilerinin ve/veya yaptırımlarının olmayışıydı.

33 "Ayşafağı" deyimini Macaristan'ın 1867'yi izleyen yaklaşık yarım yüzyılda gelişmişlik açığını kapatamaması ve liberal ekonominin vaatlerini gerçekleşmekte yetersiz kalması dolayısıyla kullanıyoruz.

34 Andrassy'nin 1871'de İmparatorluk Dışişleri Bakanı olmasından sonra göreve gelen başbakanlar ve hükümetleri fırsatçılık, adam kayırma ve yolsuzluk iddiaları ile çok yıprandılar ve 1873 finansal krizini yönetmeyi de başaramadılar (ülke iflastan güç bela kurtulabildi). Bu gelişmeler Deak Partisi'nin itibar yitirmesine yol açtı. Öte yandan Tisza da İmparatorluk içinde Macaristan'ın görece daha bağımsız olmasını öngören Bihar Programı'ndan (1868) vazgeçerek Deak Partisi'ne yakınlaşmıştı; sonuçta 1875 'evliliği' gerçekleşti.

siyaset adamı, ülkeyi yaklaşık otuz yıl yönetecek bu iktidar partisine muhalefet görevini üstlendi.

Kalman Tisza'nın 15 yıl süren Başbakanlığındaki temel siyasal desteği, maddi güçlerini epey yitirmekle birlikte, merkezi ve yerel yönetimlerde çok etkili olmaya devam eden küçük soylular kesiminden geliyordu. Macar ulus-devletine sarsılmaz inancı, Tisza'yı Macar-olmayan halkların siyasal ve kültürel etkinliklerini (1868 tarihli Kanunu görmezden gelerek) kısıtlamaya, eğitimi ve kamu yönetimini Macarlaştırmaya yöneltti.[35] Ancak halkın etnik bileşiminde köklü bir değişim izlenmedi. 1870-1910 arasında (Hırvatistan hariç) nüfus 13.7 milyondan 18.3 milyon'a çıkmış, nüfus artışı 1890-1914 arasında ABD'ye göçen (ve 0.5 milyon'u Macar asıllı olan) 1.5 milyon kişiden olumsuz etkilenmişti. 1880-1910 arasında ana dili Macarca olan nüfusun toplam içindeki nüfus payı % 47'den, % 55'e yükselmişti.[36] Bu oransal artışta Alman ve Yahudi kökenli burjuvazinin asimile edilmesinin yanında, göç hareketlerindeki etnik asimetri de etkili oldu. 1910'da diğer etnik unsurlar şöyle sıralanıyordu: Romenler (% 16), Slovaklar (% 11), Almanlar (% 10), Güney Slavları (% 4), Rütenyalı'lar (% 3) ve diğerleri (% 1).

ÇİZELGE III.2.5: XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA YAPISAL VE KURUMSAL GELİŞMELER

1850	İmparatorluktaki dahili gümrük tarifelerinin kaldırılması: Serbest iç pazar
	Ulaştırma sisteminde devrim: Buharlı lokomotifler ve demiryolları
1853	Feodal Angarya Hakkında Berat (*Socage Patent*)
1854	Peşte Macar Ticaret Bankası'nın kuruluşu
1857	Birinci Macar Genel Sigorta Şirketi'nin kuruluşu
1867	İlk bağımsız sınai işçiler hareketi
1867-88	İlk, orta ve yüksek öğretimden oluşan bütünleşik eğitim sisteminin kurulması
1868	Ticaret ve sanayi odalarının kuruluş ve işleyişini düzenleyen mevzuat
1868	Macaristan darphanesinde metal Macar parası basımı
1868	Parasız ve zorunlu ilköğretim; dinsel kurumlarda eğitimin devlet denetimine alınması.
1872	Lonca sistemini ortadan kaldıran ve emek hareketliliğini getiren mevzuat
1874	Metrik sistem kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi
1878	Avusturya-Macaristan Bankası tarafından kağıt para ihracı
1884	Sanayi Kanunu (sınai yeterlilik ölçütlerinin konulması, ticaret birliklerinin kurulması, çırakların eğitimi)
1892	İmparatorluk ölçeğinde altın temelli para sistemine geçiş
1892	Çalışanlar için sağlık sigortası sisteminin kurulması; Pazar'ın zorunlu tatil günü olması.

35 1868 Milliyetler Kanunu'nun azınlıklara tanıdığı haklar, o dönem Avrupa'sının gelişmiş ülkelerindekinin altında kalmıyordu. Anderson (2006:105) 1875 sonrasındaki "zorunlu" Macarlaştırma politikasının bu kanunu "ölü bir metin" haline getirdiğini kaydediyor. Yine de Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da çağdaşı olan rejimlerdeki ile kıyaslandığında, Macaristan'ın 1867-1914'deki azınlıklar politikası uygulaması, görece ılımlı sayılmalıdır.

36 Dönem başı ve sonu için hesaplanan paylarda Hırvatistan nüfusu dahil değildir.

1890'da Tisza'nın istifa etmek zorunda kalması ve 1905'de muhalefet koalisyonunun seçimleri kazanması arasında geçen süre Macaristan'daki siyasal sistemin üçlü bir tehditle karşı karşıya olduğunu gösterdi: (i) ekonomik liberalizmin yandaşı olan büyük toprak sahipleri ve kapitalistler ile tutucu, kapitalizme karşı küçük tarımsal üreticiler arasındaki çıkar karşıtlığının yönetilemez hale gelmesi; (ii) sanayi ve tarım emekçilerinin artan gücü ve siyasal tepkileri;[37] (iii) milliyetler sorununun had safhaya ulaşması. 1890-1905 döneminde Macaristan aralarında Kalman Tizsa'nın oğlu Istvan Tisza (1903-5)'nın da yer aldığı 7 başbakan değiştirdi; ancak 1875'dekinden daha parçalı, gelgeç siyasal ittifaklara açık partiler sistemi ve merkezi hükümetle süregelen anlaşmazlıkların da pekiştirdiği istikrarsızlığa çözüm getirilemedi. Görece hızlı bir ekonomik gelişme ile geçen XIX. yüzyılın ikinci yarısı bittiğinde Macaristan'ın toplumsal bunalımları, İkil Monarşi'nin sistemik bunalımıyla örtüşme eğilimi gösteriyordu.[38]

1867 Uzlaşısı'nı izleyen onyıllarda Macaristan'da kişi başına hasıla, yılda ortalama % 1.3 çevresinde, dönemin Avrupa'sındakine kıyasla azımsanmayacak bir tempoda arttı (Schulze, 2000: 317).[39] Ancak daha önce Tablo II.2.4'de görüldüğü gibi, bütünüyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun da, Macaristan'ın da "gelişme önderleri" ile aralarındaki göreli gelir açıklığı daralmadı.

Genelde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun "sınai önderlere yetişme"de sergilediği bu göreli başarısızlığın nedenlerine daha önce II.2.2'de değinilmişti. Macaristan özelinde akla şunlar gelmektedir:

(1) Doğal kaynak yetersizlikleri ve arazi şartları: Nehirlerin akışı düzenlendiği ve taşkınlar önlenebildiği takdirde, Büyük Macar Ovası tarıma çok elverişliydi; bu durum XIX. yüzyıl Orta Avrupa'sındaki uzmanlaşma örüntülerinde fazlasıyla etkili oldu. Doğal kaynak ye-

37 1890'ın 1 Mayıs'ını Budapeşte'de 60000 işçi kutladı. Aynı yıl Macar Sosyal Demokrat Partisi (1880'de Tüm İşçiler Partisi'nin açtığı yolu izleyerek) kuruldu.

38 1900'lü yılların başındaki anayasal bunalımı tırmandıran ihtilaf konularından biri, İmparatorluktaki Macar askeri birliklerin komutasında hangi dilin kullanılacağı idi. Bağımsızlık ve 1848 Partisi'nin en çok oyu aldığı 1905 Parlamento seçimleri ardından kurulan ulusalcı koalisyon ile İmparatorluk yönetimi arasında siyasal gerilimler giderek daha da arttı ve Şubat 1906'da İmparatorluk, bir askeri müdahale ile Macar Parlamentosunu feshetti. İki taraf arasındaki ortak anlaşmaları geçici olarak yenileyen mutabakat, Ekim 1907'de sağlanabildi.

39 1870-1913 dönemi için hesaplanan bu ortalama, İmparatorluğun Avusturya kesimindeki % 1.1'den yüksektir. Ancak alt dönemler itibariyle büyüme hızlarında ilginç farklılıklar vardır. 1870-95 alt dönemindeki ekonomik depresyon ve 1873 Viyana finansal krizinin Avusturya dışına kaçırdığı sermayenin de etkisiyle, Macaristan ekonomisi Avusturya'nınkine kıyasla çok daha hızlı büyümüştü (kişi başına GSYİH artış hızları yıllık ortalaması sırasıyla % 1.9 ve % 0.7). Bu görünüm, ekonomik depresyon sona erdiğinde tersine dönmüştür (kişi başına GSYİH artış hızları 1895-1913 döneminde sırasıyla % 1.2 ve % 1.5'dir). Ayrıca, bkz. Tablo II.2.3.

tersizliği iddiası, XIX. yüzyıl sanayileşmesi için önem taşıyan kaliteli demir cevheri ile kömürün yokluğu bağlamında geçerlilik taşır. Öte yandan Macaristan'ın topoğrafik / coğrafi konumu uluslararası ticaret için özendirici olmadı; geciken ulaştırma devrimi bu tür güçlükleri pekiştirdi.[40]

(2) İlkel kurumsal yapılar ve beşeri sermaye yetersizliği: Feodal sistemin geç ve uzun sürede tasfiye edilebilmesinin ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkilerine değinmiştik. Macaristan'daki okur-yazarlık oranı Avusturya'dakinden düşüktü ve genel bir eğilim olarak Macar topraklarının batısından doğusuna gidildiğinde azalıyordu (Cameron ve Neal, 2003: 254).

(3) Ticaret ve sanayi politikaları: İmparatorluk içindeki gümrük engellerinin kaldırılması, çok daha önceden başlamış olan eşitsiz uzmanlaşma örüntülerinin ortadan kalkmasına yetmedi ve Macaristan'ın tarımsal ürünler ve hammaddelerdeki uzmanlaşması sürdü. 1913'de Avusturya kesiminde tarımın ve sanayinin GSYİH içindeki payı sırasıyla % 22 ve % 37 idi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya'dakinden genelde daha hızlı olan sınai gelişme temposuna rağmen 1913'de Macaristan GSYİH'sı içinde tarım ve sanayinin payları sırasıyla % 47 ve % 22 çevresindeydi (Schulze, 2000: Tablo 2) ve tarımsal istihdamın toplam içindeki payı yaklaşık % 73 idi (sınai istihdamın payı % 14). Öte yandan monarşinin uzun yıllar devam eden ve yüksek oranlı gümrük vergileriyle korumaya dayanan dış ticaret politikası görece dışa kapalı, verimliliği ve rekabet gücü düşük bir sanayi sektörü ile sonuçlandı (Cameron ve Neal, 2003: 253-4; ayrıca bkz. Schulze, 2007).

1867 Uzlaşısı'nı izleyen onyıllarda Macaristan ekonomisinin büyümesi önemli ölçüde tarımsal hasıladaki gelişme ile biçimlendi. Tarımın XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek modernleşmesi, gıda ve birincil ürünler işleme sanayilerinin rekabet gücünü olumlu yönde etkiledi; bu da 1860'lı yıllar sonrasında sınai gelişmeye ivme kazandırdı (Berend, 2013: 387-8). 1870-85'de tarımsal hasıla, kapitalist dönüşümün de etkisiyle, epey hızlı artmıştı; bu hız 1885 sonrasında yavaşlamaya başladı ve GSYİH artış hızını da daha düşük düzeylere çekti. Tarımdaki kapitalist kesimin artan verimlilik ve girişkenliğine rağmen, feodalizmin kalıntısı büyük mülklerin tarım kesimindeki ağırlığı devam etti ve bunlar toplumun sosyo-po-

40 1867 Uzlaşısı'na kadar Macaristan da inşa edilen demiryollarının uzunluğu 2000 km.'ye yakındı; bu uzunluk 1913'de 22000 km.'ye çıktı. Böylece, nüfus başına düşen demiryolu uzunluğu itibariyle Macaristan Avusturya ile başabaş ve İtalya'dan daha iyi bir konuma geldi.

litik liderliğinde büyük söz sahibi olmayı sürdürdüler. Ülkenin tarımsal arazisinin yaklaşık 1/3'ü 4000 büyük toprak sahibinin elindeydi. XIX. yüzyıl sona ererken toplumun güçlü üst katmanlarına büyük sanayiciler ve finans adamları da eklenmişti.

Macaristan'da sanayi, 1860'lı yıllara kadar soyluların mekanizasyon düzeyi ve enerji kullanım yoğunluğu çok düşük "proto-endüstriyel" girişimlerinden fazla öteye geçememiş, ticari sermaye bu tür girişimlere kayda değer bir katkı sağlamamıştı (Berend, 2013: 387-8). Çizelge III.2.5'de sıralanan kurumsal / yapısal önlemler modern sanayiin kayda değer bir hızda büyümesine önayak oldu. Sınai gelişmenin önündeki kredi yetersizliği sorunu, giderek ortadan kalktı. 1867'de ülkede kredi veren kuruluş sayısı 100 dolayında iken, bu sayı 1913'de 6000 yakınlarına yükseldi. Bunlara ek olarak, özellikle 1880'lerden başlamak üzere, Macar hükümetleri sanayiin teşviki amacıyla faizsiz ödünçlere, vergi indirimlerine ve çeşitli sübvansiyonlara da başvurdu. Sonuç olarak sanayi kesiminde azımsanamayacak bir gelişme gerçekleşti; 1867'de Macar sanayii, 100 binden az sayıda işçi istihdam eden 170 anonim şirket ve birkaç yüz özel girişimden ibaret iken, 1914'de yarım milyonu aşan işçi çalıştıran 5500 dolayında sınai tesis bulunuyordu. Sınai gelişmenin hız kazandığı 1898 - 1913 döneminde sınai istihdam ikiye, sınai tesislerin mekanik güç kullanımı ise üçe katlandı (Berend, 2013: 390).

Sanayileşmenin 1860'lı ve 1870'li yılları kapsayan ilk dönemlerinde gıda sanayii (başlıca değirmencilik ve şeker rafinajı) baskın önem taşıyor, dokuma ve giyim sanayii Avusturya ve Bohemya'nın ürünleriyle rekabette zorlanıyordu. XIX. yüzyılın tahıl üreticisi çevre ülkelerinden farklı olarak, Macaristan tahıl ihracatının yaklaşık 2/3'ünü işlenmiş ürün olarak yapmakta ve 1880'li yıllara kadar gıda işleme sanayii, sınai çıktının yarıya yakınını oluşturmakta idi. Avusturya'nın gıda ürünleri talebindeki canlılık, tarımdaki modernleşmeyi de besliyor, bu sektöre girdi sağlayan diğer sanayi dallarında bağlantı etkileri yaratıyordu. Buna karşılık Macaristan'ın dokuma sanayindeki göreli dezavantajı süregeldi; I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen yıllarda Avusturya, Macaristan'daki yurtiçi dokuma sanayii ürünleri tüketiminin yaklaşık % 70'ini sağlıyordu.

1880'lerden sonra ve özellikle 1890'lı yıllarda sermaye malı üreten sektörler (demir-çelik, makina imalat, kimya, yapı malzemeleri ve daha sonra elektromekanik sanayileri) önemli bir atılım yaptı. Bu atılımda Avusturya, Alman ve Fransız kökenli yabancı sermaye önemli bir rol oynadı. XIX. yüzyılın sonuna doğru Macaristan, teknolojisi İmparatorluğun diğer böl-

gelerindekinden geri olmayan ve ülkede teknik yeniliklere öncülük edebilecek yetenekte bir makina imalat sanayine kavuştu. Mühendislik sanayileri çıktısının yaklaşık 2/3'ü, hızla gelişen demiryolları ağının ihtiyaçlarını karşılıyordu; tarımsal makina üretimi ise yeterli düzeylere ulaşamadı ve yurtiçi talebin ancak yarıya yakınını karşılayabildi. Öte yandan demir-çelik ve kömür sanayilerinde Macaristan ithalatçı konumunu sürdürdü. Bu tür olumsuzluklara rağmen, incelenen dönemde ülkenin sanayileşme yolunda önemli adımlar attığına kuşku duyulmamalıdır. Yine de I. Dünya Savaşı öncesinde Macaristan, tarımın ekonomide hâlâ başat yer tuttuğu bir ülke konumundan çıkamamıştı (Berend, 2013: 389-91).

1867 sonrasındaki ekonomik gelişmelerle Macaristan'ın ikil bir toplumsal yapı kazandığı söylenebilir. Bu ikil yapı maddi kazançlar, itibar ve toplumsal etkinlik açısından yatay bir katmanlaşmayı, öte yandan büyük ölçüde geleneksel olmayı sürdüren kır ve modern kent kesimleri arasındaki düşey katmanlaşmayı ima eder. Tarım-dışı göreli emek verimliliğindeki artışın düşey katmanlaşmaya katkı sağladığı açıktır.

Özellikle nüfusu (kenar mahalleleriyle birlikte) 1914 yılında 1 milyon 100 bin kişiye ulaşan ve o yılın Macaristan'ında nüfusu 100 bin'in üzerine çıkmış iki kentten biri olan Budapeşte'de gerçek bir burjuva orta sınıfı oluşmuştu; bu orta sınıfın ve onun aydınlarının önemli bir bölümü Yahudi veya Alman kökenli idi. Ancak orta sınıfların ideolojisini ve hayat felsefesini esas itibariyle küçük soyluluk belirliyordu. İkil monarşi yıllarında dış ticaretin GSYİH'dan daha hızlı artması Macaristan ekonomisini dış ticarete epey açık ve bağımlı hale getirdi. 1910'da ihracat / GSYİH oranı % 45 dolaylarında idi ve Macar dış ticaretinin yaklaşık % 75'i, imparatorluk içi ticaretti. Bu ticaret örüntüsünün olumlu (pazar genişliği) ve olumsuz ("sömürge" modeli uzmanlaşma) yanlarına daha önce değinmiştik. Sınai sektördeki gelişme dış ticarete de yansıdı. Büyük çoğunluğu gıda sanayii ürünlerinden oluşmuş olsa da, 1910'da sınai ürün ihracatı tarımsal ürün ihracatına yakındı.

Bu bölümü sona erdirirken, Macaristan'daki XIX. yüzyıl liberalizminin esas itibariyle bir soylular liberalizmi olarak başladığını, soylu sınıfların kapitalist gelişmenin önünü açmak isterken, çoğunluğu kırsal özellikler taşıyan bir toplumda bu tür gelişmenin (başta soyluluğu etkileyecek) olumsuz yanlarını törpülemek istediğini hatırlamalıyız. Bu anlayış, 1825-48 reform atılımlarının ve 1848 Devrimi'nin coşkusu yitirildikten sonra, bağımlılık ilişkileri, katı toplumsal hiyerarşiler ve oto-

riteye kesin saygı gibi niteliklerini korumaya devam etmiş, XIX. yüzyıl liberalizminin öngördüğü eşitlik, Macar siyasal seçkinlerince tümüyle özümsenememiştir.

Bu bağlamda 1867 Uzlaşısı, 1848 Devrimi'nin yığınları özgürleştirici itişinin önünü kesen, tutucu bir adım sayılmalıdır. Böylesine güdük bir liberalizm anlayışı, giderek kendisini kapitalizmin ve özel girişimin geliştirilmesi, bu amaçla modern alt yapının kurulması, eğitim reformu ve (epey gecikme ile olsa da) kamusal alanın laikleşmesiyle sınırlamış, kır ve kent emekçilerine karşı baskıcı uygulamalardan uzak durmamıştır. Ancak 1867 sonrasındaki Macaristan'ın, sosyal amaçlı düzenlemelerdeki eksikliklerine rağmen, anayasal bir hükümet ve işleyen bir parlamento ile yönetilen bir hukuk devleti niteliği kazandığı açıktır.

Liberal ekonominin "ayşafağı"nda toplumun öyküsü ana hatlarıyla böyle. Şimdi ilgimizi sanata çevirebiliriz.

III.3. SANATÇI

III.3.1. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Macar Resim Sanatı Üzerine Notlar

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, kökleri Macar toplumuna uzanan ve gerçek anlamda Macar duyarlılığını yansıtan bir resim sanatının temellerinin atıldığı dönemdir. Coşkulu romantik temaları, köylü hayatına ilişkin resimleri, özenli portreleri ve ahenkli suluboya çalışmaları ile Miklos Barabas (1810-98), Macar resim sanatında yaşanacak dönüşümün habercisidir.

Macar toplumsal hayatını algılamaya ve çağın "ruh"unu kavramaya yönelişin 1848 Devrimi ve onu izleyen Bağımsızlık Savaşı'ndan esinlendiği kuşkusuzdur. Savaşın trajik başarısızlığı ve yenilgiyi izleyen yılların sanat çevrelerinde yoğunlaştırdığı yurtsever duygular 1850'ler ve sonrasında Mor Than (1828-99), Sandor Wagner (1838-1919), Viktor Madarasz (1830-1917) ve Bertalan Szekely (1835-1910) gibi ressamları tarihsel resme özendirdi. "Popüler romantik" olarak adlandırılabilecek bu ressamlar, Fransız romantizmi ve Alman akademizminin etkileri altında, tarihsel resmin sembolik / yurtsever anlamlar da taşıyan başarılı örneklerini ürettiler.[41]

41 Örneğin Madarasz'ın Paris Salon'unda altın madalya kazanan *Laszlo Hunyadi'nin Başında Yas'ı*, dolaylı olarak onurlu bir halkın Avusturya baskısına meydan okumasını yansıtır; Szekely'nin *Kral Lajos II'nin Ölüsünün Bulunması* adlı tablosu Mohaç'ta Macarların yaşadıkları felaketi 1848-9 bozgununa simgesel olarak bağlar (Bodolai, 1989: Bölüm 25).

Yüzyılın son üçte biri yeni temalara açılan, daha canlı ve parıltılı bir resim sanatının doğuşuna tanık olacaktır. Ancak Szabadi (1978:349)'nin işaret ettiği gibi, bu geçiş, örneğin Fransız resim sanatında görülen kökten dönüşümlerle sonuçlanmamıştır. Szabadi, bunu şöyle açıklamaktadır: Sanatın evrimi, içinde doğduğu toplumun tarihine ve izlenen ulusal politikalara yakından bağlıdır. Macaristan'ın XIX. yüzyılında feodal kalıntılar ve soyluluğun başat konumu, kapitalizmin ilerlemesini geciktirmiş ve burjuvazinin kendi vizyonuna uygun bir sanat anlayışını doğurması daha yavaş bir tempoda gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın son üçte birinde gelişmiş Batı Avrupa'da burjuva hayat tarzına dönük eleştiri ve tepkiler, çeşitli modern sanat akımlarına yansırken, Macaristan'da bu sınıfın talepleri doğrultusunda biçimlenecek bir sanat daha yeni doğmakta idi. Dolayısıyla, modern sanat akımlarının Macaristan'a gelişi gecikti; dahası, bu modern akımlar türlerinin saf biçimleriyle değil, eklektik ve melezleşmiş biçimleriyle Macar sanatına taşındılar.

Munkacsy, bu açıdan ilginç bir örnektir. O, Madarasz ve Szekely'in temsil ettiği 'genel kabul gören'[42] sanat çizgisinden bir kopuşu temsil etmekle birlikte Münih 'janr resmi'nin etkilerini taşıyan, ama daha sonraları Millet ve Courbet'yi çağrıştırır bir gerçekçiliğe açılan 'akademik' bir ressamdı. Bu etkiler, Munkacsy'nin yapıtlarını daha karmaşık, çelişkili ve ilginç kılmaktadır. Macar resmindeki yeni ve 'taze' arayışlar Munkacsy'nin çağdaşlarında da izlenmektedir. Örneğin Geza Meszöly (1844-87), peyzajlarında Corot'yu andıran renk 'ton'ları kullanır; Pal Szinyei-Morse (1845-1820), izlenimci okulun Macaristan'daki ilk ve güçlü temsilcisidir. 1896'da doğan Nagybanya okulu ise eklektik bir kümelenmedir; janr resminin natüralist versiyonlarını, ulusal temaları ve romantizmi, izlenimci (*impressionistic*) peyzajları ve *Art Nouveau* anlayışını yaşatan ressamları ve sanatçıları bir araya getirir.

III.3.2. Ressam Mihaly Munkacsy: Kısa Özgeçmiş

Mihaly Munkacsy, bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan Munkacs (Mukaçevo)'da, Alman ana / babanın oğulları olarak, Michael von Lieb adıyla 1844'de doğdu.[43] Babası 1848-49'un özgürlük savaşçılarındandı. Küçük yaşta öksüz kaldı ve Arad'da bir doğramacının yanına çırak olarak verildi. Bir süre sonra formel bir sanat eğitimi almadan resim yapmaya

42 Dilerseniz, 'resmi' de diyebilirsiniz.

43 Bu künye, Büyük Macar Ovası'ndaki etnik çeşitliliğin mikro ölçekte kopyası gibidir. Ressam, doğduğu kentin adını sonradan takma soyadı olarak kullanacaktır.

başladı ve gezgin ressam Elek Szamossy'nin yanında yeteneklerini geliştirdi. Daha sonraları Peşte'ye gitti ve orada tanınmış sanatçıların desteğini aradı. Peyzaj ressamı Antal Ligeti'nin yardımı ile yurt dışında eğitim görmek üzere bir devlet bursu elde etti. İlkin Viyana Akademisi'nde (1865), sonra Münih Akademisi'nde (1866) eğitim gördü. 1867'de Evrensel Resim Sergisi'ni ziyaret etmek üzere Paris'e gitti; eserleri bu sergide yer alan çağdaş Fransız ressamlarından çok etkilenmiş olduğu, resimlerinde 1867 sonrasında izlenen üslûp değişikliğinden anlaşılıyor. 1868'de Düsseldorf'da popüler 'janr ressamı' Ludwig Knaus'un öğrencisi olarak eğitimini sürdürdü. Bu eğitimden insan gruplarını resme yerleştirme ve tekil figürlere farklı duygular yükleyebilme yetisini geliştirerek çıktı. 1872'de yakın arkadaşı ve meslektaşı Laszlo Paal ile birlikte Paris'e göçtü ve meslek yaşamının son yıllarına kadar burada kaldı. 1870'lerin sonlarına doğru gerçekçi Fransız ressamların kümelendiği Barbizon Okulu ile ilişki kurduğu biliniyor.

Munkacsy dünya nimetlerine, iyi bir hayata ve toplumsal itibara düşkün bir insandı. 1874'de Baron de Marches'in dul eşi ile evlendi ve Paris'teki sanat çevrelerince ve Paris 'sosyete'since iyi tanınan bir kişi haline geldi; kurduğu ilişkiler ağı ile resimlerine iyi fiyatla alıcılar buldu. Tüm başarılarına rağmen Munkacsy Paris'te bir sürgün gibiydi; bencil ve snob eşinden anlayış görmüyordu; gerçek dostu azdı. Fransızlar, onu Fransız vatandaşı olmadığı için, Macarlar da onu Fransa'da yaşamayı seçtiği için dışlıyorlardı. Bu şartlar altında Munkacsy aşırı duyarlı, özgüveni sık sık sarsılan ve kendi yeteneklerini sorgulayan bir kimlik geliştirdi. Artan depresif eğilimleri, 1890'larda akıl hastalığına dönüştü; bu hastalığında gençliğinde yakalandığı frenginin de etkili olduğu sanılıyor. 1896 sonrasında sağlığı çok bozuldu ve çalışma enerjisini tümden yitirdi; önce Baden-Baden'de tedavi gördü, sonra Colpach'a ve Paris'e çekildi. Hastalığının umutsuz bir evreye girmesiyle, Bonn yakınlarında Endenich'deki bir akıl hastanesine kaldırıldı ve 1900'de orada öldü.

III.3.3. Munkacsy'nin Sanatında Birinci Evre, 1864-74

Kariyerinin başlangıç yıllarında Munkacsy, çağdaş Macar janr ressamları tarzında köy hayatını yansıtan eserler üretti (örneğin *Kazan* (1864), *Paskalya Şenliği* (1865), *Keyifsiz Haydutlar* (1865)). Paris ziyaretinin esintilerini taşıyan *Bozkırda Fırtına* (1867) sonrasında Munkacsy'nin daha hareketli, geniş fırça darbelerini ve bir rengin çok farklı tonlarını içeren değişik bir üslûba yönelmeye başladığı görülür. Düsseldorf'taki eğitimi

sonrasında ise ressam, 'janr resmi'nin sınırlarını aşmış, Macaristan'daki hızlı toplumsal değişimi özlü, basit duygululuklardan uzak, gerçekçi ve çarpıcı detaylarla bezenmiş olağanüstü bir anlatım gücü ile tuvallerine yansıtmıştır. *Esneyen Çırak* (1868-9), *Sulama* (1869), *Mahkumun Hücresi* (1869-72), *Bez Yapımı* (1871), *Yayıkta Çalışan Kadın* (1872-3), *Ayyaş Koca* (1872-3), *Gecenin Serserileri* (1872-3), Çalı Taşıyan Kadın (1873), *Buğday Tarlası* (1874), *Rehinci Dükkanı* (1874) bu yılların ürünleridir. Bunlardan *Esneyen Çırak*, acılı çocukluk günlerinin izlerini ve ilk Fransız gerçekçi-natüralist ressamlarının etkisini taşır. Paris Salon'unda altın madalya ile ödüllendirilen *Mahkumun Hücresi* ise Munkacsy'nin çocukluk düşlerinde kalmış, Avusturya kurulu düzenine meydan okuyan, haydut / özgürlük savaşçısı kırması bir insan figürünün çarpıcı yüz hatlarını, akademik kompozisyon ustalığıyla somutlaştırılmış ortamın psikolojik gerilimiyle birlikte sergiler.[44] Macaristan'ın kır ve kent kesimindeki yoksullar ve burjuva dönüşümün yarattığı kentli orta sınıflar, andığımız bu resimlerde soluk alıp vermektedir.

III.3.4. Ustalık Yılları, 1874-90

Paris'e yerleştikten sonra Munkacsy'nin repertuarında bir çeşitlenme izlenir:

(1) Düşlerinde hâlâ yaşayan Macaristan kırsalını peyzaj resimlerine işler (*Otlayan İnekler* (1882), *Nehirli Peyzaj* (1880 dolayları), *Tozlu Köy Yolu II* (1883), *Colpach'da Park* (1886). Bu yapıtlarda Barbizon Okulu'nun ve meslektaşı Laszlo Paal'ın etkileri sezilir.

(2) Bildiği, tanıdığı Macar asıllı kişilerin portrelerini yapar (*Laszlo Paal'in Portresi* (1876-7), *Öğretmen* (1882), *Franz Liszt'in Portresi* (1882)). Bu portrelerdeki gerçekçi üslûp dikkat çekicidir.

(3) Yeni katıldığı varlıklı çevrelerin yaşam ortamını yansıtan grup resimleri yapar (*Müzik Odası* (1878), *Bebeği Ziyarete Gelenler* (1879), *Salonda İki Aile* (1880), *Tazı* (1882), *Babanın Doğum Günü* (1882), *Parkta Üç Hanımefendi* (1886)). Bu eserler janr ressamlığındaki ustalığın başka bir dekorda devamıdır.

(4) Tarihsel resim kategorisinde üç başyapıt üretir. *Kör Milton'un Kızlarına "Yitik Cennet"i Yazdırması* (1878) sürülmüş, terkedilmiş bir dehanın yalnızlık ve ilgisizlik içindeki yaratısını ve bu yaratının onun yüz

44 Munkacsy'nin Paris'e göç kararında bu tablonun kazandığı büyük başarının etkisi olduğu tahmin ediliyor.

hatlarına yansıyan acılarını resmeder. *Pilatus'un Önünde İsa* (1881) adlı büyük tuvalde İsa'nın yüzü olarak çizdiği yüz, kendi dertli, acı çeken yüzüdür. Bu dev tabloyu yaparken verdiği aralarda natürmortlar ve portreler çizerek kendini 'dinlendirdiği' söylenir. Üç yıl sonra *Golgotha* (1884)'yı yapar; bu büyük tuvalde karanlık bir zemin üzerinde, paletinin çok değişik renkleri yanında, beyazın her türlü tonu görülür: İsa'nın ölü ve solgun yüzü, yas tutan kadınların solgun yüzleri, korkudan beti benzi atmış askerler (Bodolai, 1989). Kutsal Kitap, bilindiği gibi, akademizmin hem sığınağı, hem de akademik resimde ustalık sergilemenin zeminidir.

III.3.5. Tarihe ve Geleneğe Sığınış, 1890-6

Macar Parlamentosu için sipariş üzerine yaptığı *Macaristan'ın Fethi* (1893) ve Kutsal Kitap'tan üçlemeyi tamamlayan *Ecce Homo* (1896) adlı dev tuvaller ile Viyana Sanat Tarihi Müzesi için yaptığı *Rönesansın Yüceltilmesi* (1893) adlı tavan freski, ölümünün yaklaştığını hisseden sanatçının çok yoğun bir tempoda çalışarak ürettiği eserlerdir. Bu döneme başka ilginç eserler da girer: *Parc Monceau'da Akşam* (1895) ve Çiçeklere Adanmış (1896), gerçekçi üslubun dışında arayışları ve denetlenemeyen yoğun duyarlılıkları yansıtır. *Grev* (1895)'de ise grup resimlerindeki istif hünerlerini sergileyen ve grevci yüzlerine farklı tepki ve ifadeleri yükleyen, ancak renk ve yüzey düzenlemesinde eskilerinden çok farklı tonlara yönelen bir Munkacsy buluruz.

III.4. EPİLOG YERİNE

XIX. yüzyılda (Macaristan dahil) Orta, Güney Doğu ve Doğu Avrupa'nın görece geri kalmış ülkeleri, bir önceki yüzyılın çifte devrimiyle başlayan büyük dönüşüm sürecine uyum göstermek zorundaydılar. Bu ülkelerin etkili toplum katmanlarında, siyaset çevrelerinde ve aydınlarında giderek kabul gören anlayış, böyle bir uyumun burjuva reformları yapmak ve ulus-devleti kurmak, feodal / aristokratik rejimleri tasfiye etmek ve bu toplumsal üstyapı eşliğinde çağdaşlaşmak ve sanayileşmekle mümkün olabileceği idi.

Bu anlayış, daha sonraları Asya ve Afrika'nın Avrupa çevresindeki geri kalmış ülkelerine de yayıldı. XX. yüzyıl sosyalizminin başarıya ulaşamaması sonrasında, anılan geniş coğrafyada XIX. yüzyılın tamamlanamamış burjuva devrimini tüm kurum ve kurallarıyla yerleştirme

çabası yeniden gündeme gelmiş bulunuyor. Bu yeniden yapılanmanın temel siyasal aygıtı olan ulus-devlet de, kapitalizmin hızla küreselleşmesine ve ulus-üstü oluşumların ortaya çıkmasına karşın, önem ve ağırlığını yitirmiş sayılamaz; ancak ulus-devletin inşasında ve tahkiminde tek ve evrensel bir modelin geçerliliği sorgulanabilir. Bir anlamda, kısa (Hobsbawm) veya uzun (Arrighi) XX. yüzyıl sona ermedi; bitmeyen bir XIX. yüzyıl yaşıyoruz. Kapitalizm bir sistem olarak aşılmadıkça bu (çok uzun) XIX. yüzyıl henüz bitecek gibi görünmüyor. Keza, kapitalizmin birleşik ve eşitsiz gelişme eğiliminin sürdüğünü gösteren bir dizi yeni olgu ile yüzyüzeyiz.

XIX. yüzyılda Avrupa'nın gelişmiş çekirdeğine komşu ülkelerdeki burjuva reformlar, bu ülkelerin zayıf ve azgelişmiş burjuvazileri eliyle değil, burjuvazinin dışındaki sınıf ve katmanların önderliğinde, yukarıdan aşağıya başlatıldı. Macaristan örneğinde bu sınıf ve katmanların başta küçük soyluluk olmak üzere, büyük toprak sahiplerinin bir kesimini ve *déclassé* soyluları içerdiğine yukarıda değindik. Burjuva reformların bu biçimde gerçekleştirilmesi, bu reformların tarihsel gerekliliğini ve önemini küçümseme gerekçesi olamaz. Bu reformlar (1848-49 Macaristan deneyimindeki gibi) yarattıkları toplumsal travmalar veya dönüştürmeye çalıştırdıkları arkaik siyasal yapıların (örneğin çok milliyetli imparatorluklar ve feodal krallıkların) dağılması nedeniyle başarısız sayılamaz. Toplumların özgürleşme ve demokratikleşme sürecindeki köklü dönüşümlerinde büyük insani bedellerin ödenmesinden çoğu kez kaçınılamamaktadır.

Geç sanayileşen ve geç çağdaşlaşan ülkelerde ulus-devletin kuruluşuna eşlik eden ulusalcı akımları kimi aşırı tezahürlerine (örneğin Macaristan'ın XIX. yüzyılındaki başarısız "Macarlaştırma" girişimlerine) bakarak yargılamanın da haksızlık olduğu kanısındayız. Burjuva dönüşüm sürecinde toplumsal enerjiyi seferber edebilmek, toplumsal özgüveni artırmak, bilim, sanat ve kültür hayatını canlandırmak ve yığınların popüler kültürünü evrensel kültür değerlerine bağlayabilmek için bu türden ideolojik desteklere geçmişte ihtiyaç duyulmuştur; 'bitmeyen' XIX. yüzyıl boyunca daha da duyulacaktır. Saldırgan ve baskıcı öğelerinden arındırıldığı ölçüde, ulusal duyarlılıklardan fazlasıyla tedirgin olmanın gerekmediği, esasen kapitalist emperyalizmin uluslararası güç dengeleri önünde "küçük ulus ulusalcılığı"nın bu tür öğeleri korumasının uzun dönemde mümkün olamayacağı kanısındayız.

Bu kanımızı pekiştirmek üzere XIX. yüzyıl Macaristan'ındaki ulusalcı eğilimlerin önce Avrupa'yı sarsan, sonra da tüm dünyayı savaşa götüren istikrarsızlığın temel nedeni olmaktan çok, emperyalist devletler arasındaki siyasal güç mücadelesinin tamamlayıcı bir öğesi olduğunu söyleyebiliriz. Macaristan, bir yandan göreli az gelişmişliği, öte yandan siyasal kadrolarının uluslararası ittifaklardaki "pozisyon" hataları dolayısıyla XIX. ve XX. yüzyıl Orta Avrupa'sındaki uluslararası güç mücadelelerinde çoğu kez kayıplı tarafta yer almıştır. Attila Jozsef, bunu "Macarlar" (1924) başlıklı şiirinde duyumsatır:

"...
Dünyanın kıyısında oturuyoruz
dertlerin öldürmesini beklercesine
Bu susatan bekleyişte
üzerimizden aşıp gidiyor aydınlık
...
artık geçmiş ve gelecek susamışlık
burada, tam içimizde
...
hiç hesaba katmazsanız aptallığı
geçmişimizi, yaşamlarımızı ve mücadelemizi
biz gerçekten temiziz, hey,
kapı açsın umut bize!"[45]

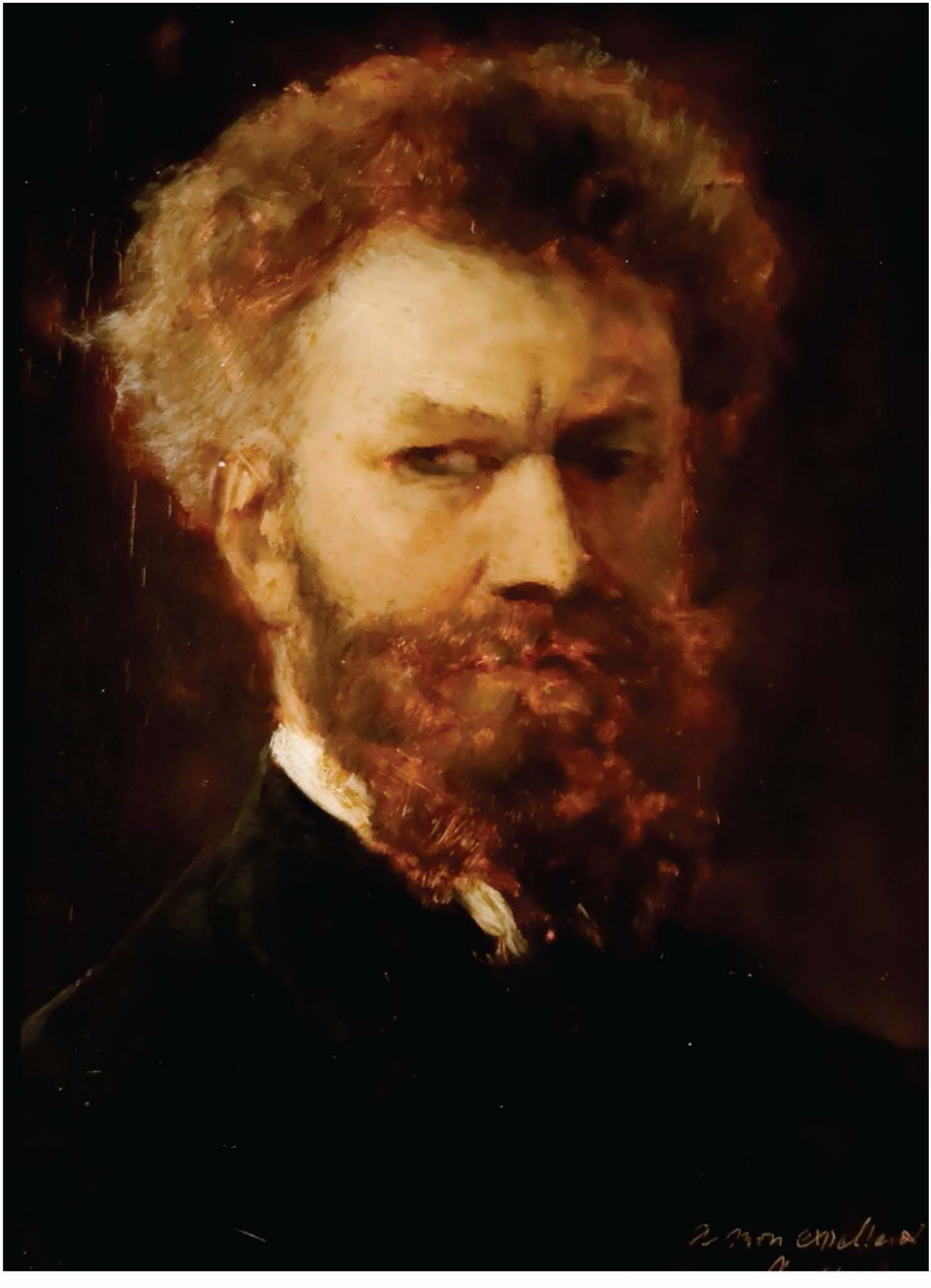
Köklü bir tarihten gelen, ulusal kimliğini ve kültürel varlığını X. yüzyıldan günümüze kadar duyarlılıkla koruyan, Kossuth'un "büyüklüğü önünde diz çöktüğü" bu "temiz" ve yüce halkın gönenç ve barışa lâyık bir toplum olduğuna hiç kuşku yok. Ne var ki, 2009'da Macaristan'ın dünya ekonomik krizinden en olumsuz etkilenen ülkeler arasında yer alması ve IMF ile çetin şartlar içeren bir mali destek anlaşması yapmaya zorlanması, umudun hâlâ Macarlara kapı açmadığını düşündürüyor.

Son olarak "örtüşen anlatılar"ımızın sanat boyutuna değinmek istiyoruz. Yazımızda, Macar resim sanatının seçkin bir temsilcisi örneğinde, XIX. yüzyılda toplumsal dönüşümün ve sanatın iç-içeliğini sergilemeye çalıştık. Bu iç-içelik, daha önce de vurguladığımız gibi, salt XIX. yüzyılla ve resim sanatı ile sınırlı değildir. Tüm çağlara genellemek belki aşırı ve yersiz sayılabilir; ancak XIX. ve XX. yüzyılın toplum belleğinde iz bıra-

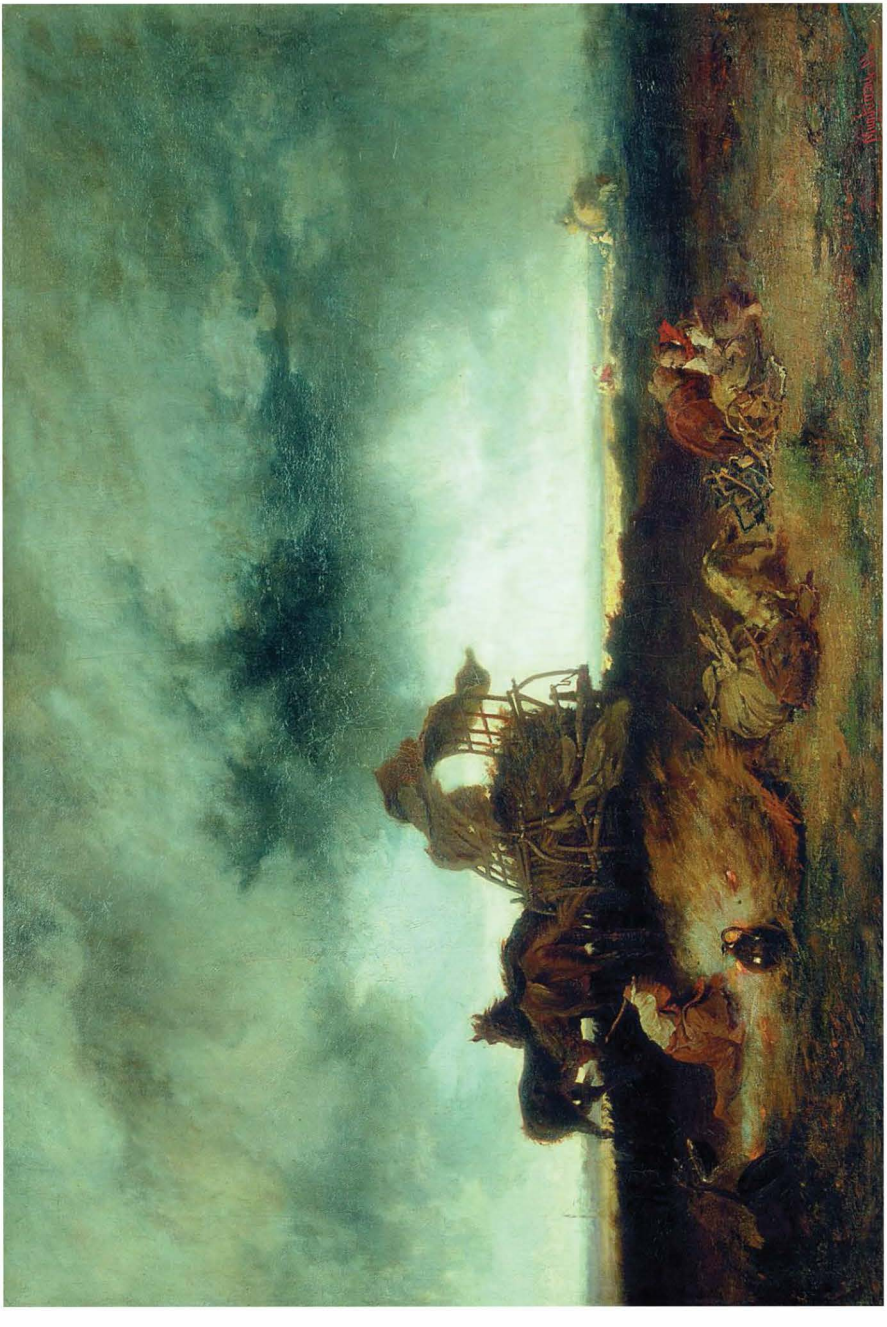
45 Çeviren: Sevgi Can Aysevener (Aysevener ve Tüleylioğlu, 2005:188). Tanınmış Macar yönetmeni Zoltan Fabri, aynı adı taşıyan 1977 tarihli filminin ilk karelerine bu şiirin yukarıdaki son dört dizesini yerleştirmiştir. Fabri'nin II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında bir Alman toprak sahibinin çiftliğinde çalışan Macar köylülerinin öyküsünü anlattığı bu filmde köylülerden biri, ironi ile karışık, şunları söyler: "Madem ki biz Almanlarla birlikte savaşıyoruz, Almanlar yenilecek demektir. Çünkü biz hep yitiren tarafta oluruz".

kan ve eserleri gelecek kuşaklara miras kalacak büyük sanatçıları, herhalde içinde yaşadıkları toplumdaki çarpıcı dönüşümü derinden algılayan, çağına tanıklık eden ve halkının kültürel kaynaklarına erişmeyi ve onu çağının "ruh"u ve değerleriyle birleştirmeyi başaranlar olacaktır.

Bodolai (1989)'nin deyimi ile "şefkatli gerçekçi" ve "Hıristiyan hümanist" Mihaly Munkacsy, XIX. yüzyıl Macar toplumundaki büyük alt-üst oluşu yaşam boyu çektiği yalnızlık ve uyumsuzlukların acıları ve kendi kişisel çelişkileri ile birlikte, sanatçı duyarlılığının ve ustalığının perspektifinden tuvale yansıtmış bu tür bir sanatçıdır.

Mihaly Munkacsy / *Otoportre* (1881)

Mihaly Munkacsy / *Bozkırda Fırtına* (1867)

Mihaly Munkacsy / *Ümitsizlik Çeşidi* (1868-9)

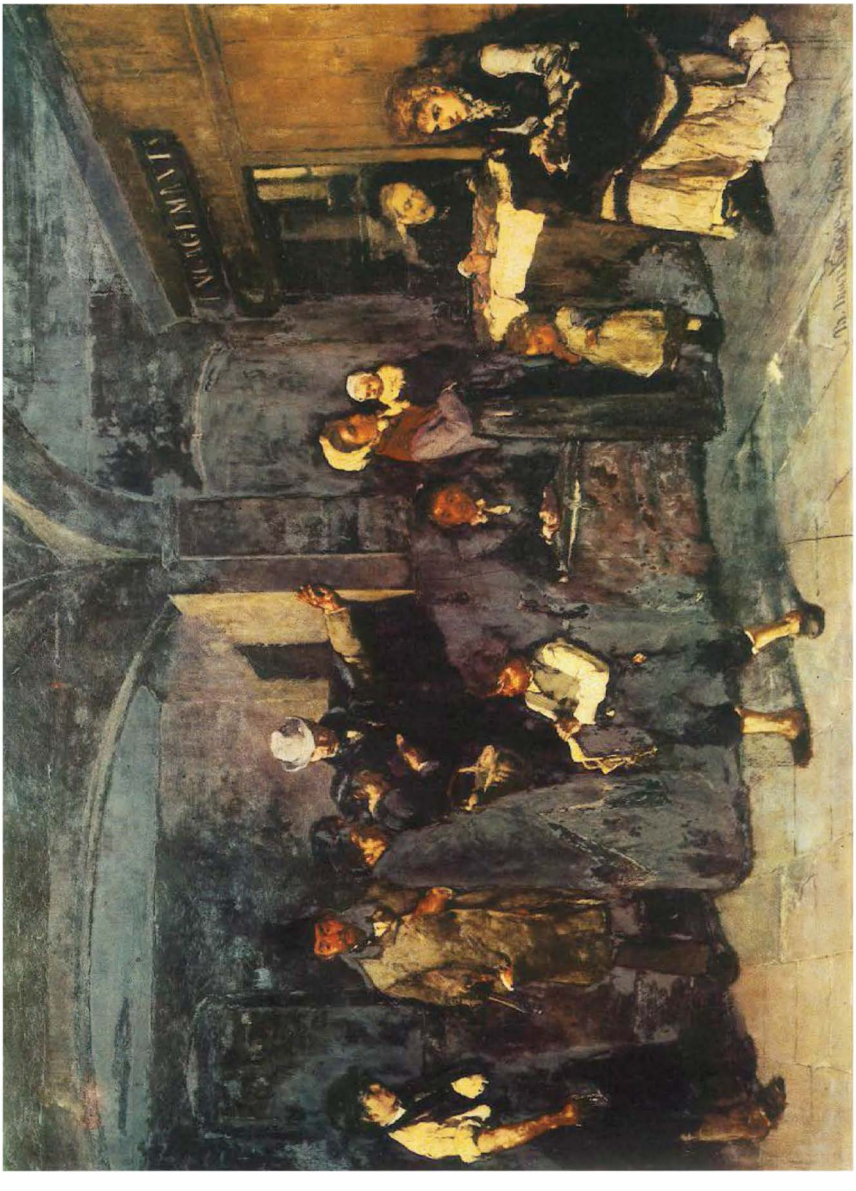
Mihaly Munkacsy / *Mahkumun Hücresi* (1869-72)

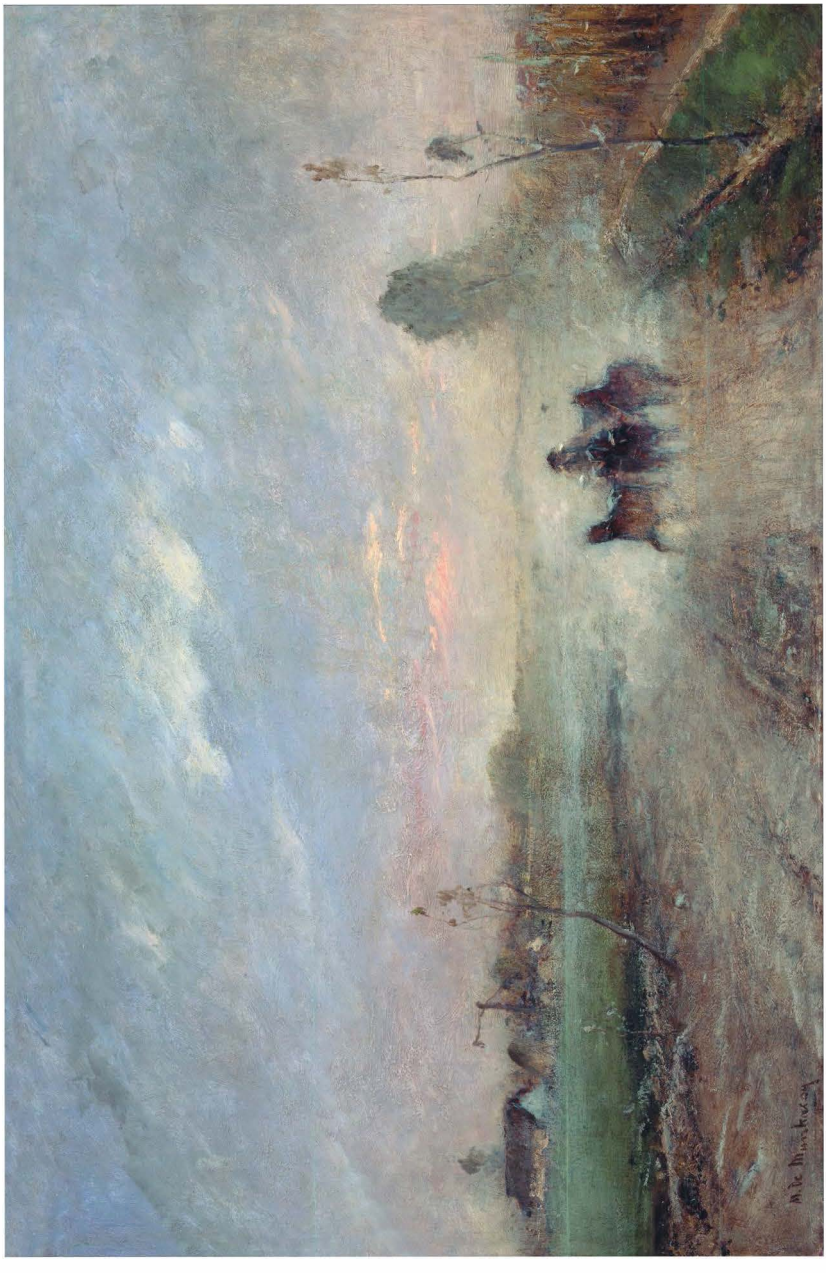
Mihaly Munkacsy / *Yayıkta Çalışan Kadın* (1872-3)

Mihaly Munkacsy / *Buğday Tarlası* (1874)

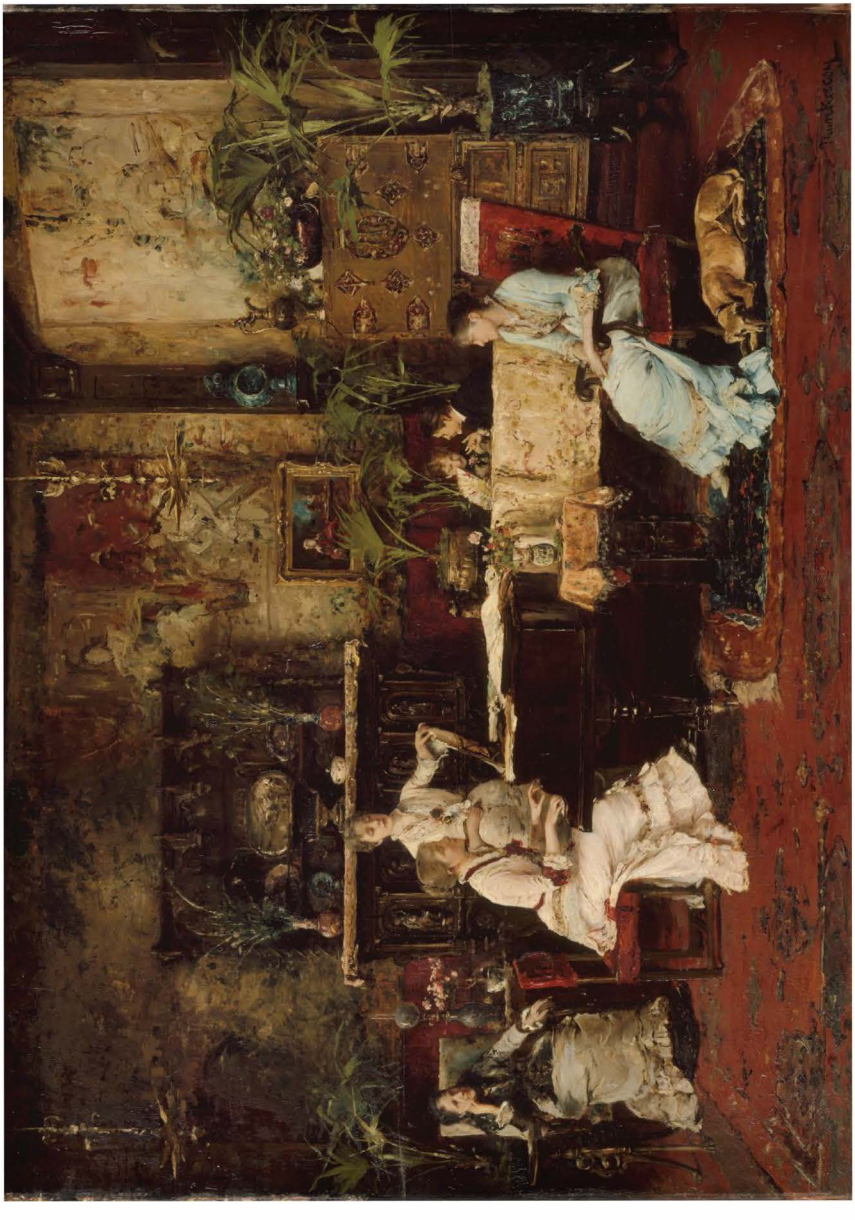
Mihaly Munkacsy / *Rehinci Dükkanı* (1874)

Mihaly Munkacsy / *Tozlu Köy Yolu, II* (1883)

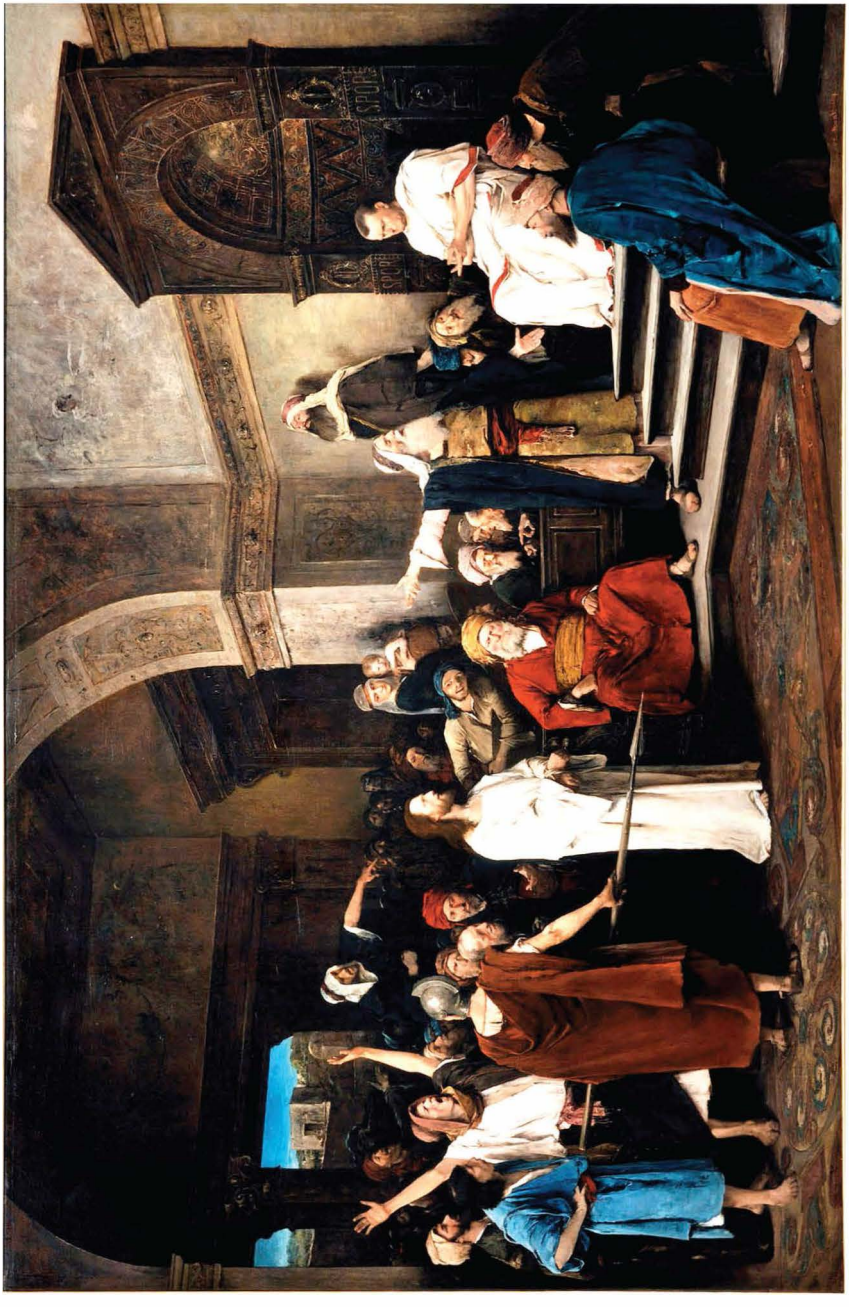
Mihaly Munkacsy / *Laszlo Paal'in Portresi* (1876-7)

Mihaly Munkacsy / *Müzik Odası* (1878)

Mihaly Munkacsy / *Kör Milton'un Kızlarına "Yitik Cennet"i Yazdırması* (1878)

Mihaly Munkacsy / *Pilatus Önünde İsa* (1881)

Mihaly Munkacsy / *Golgotha* (1884)

Mihaly Munkacsy / *Macaristan'ın Fethi* (1893)

Mihaly Munkacsy / *Çiçeklere Adanmış* (1896)

Mihaly Munkacsy / *Grev* (1895)

IV

Sevgili Anayurdu ve Alfons Mucha

IV. 1. GİRİŞ

Ünlü Çek ressam Alfons Maria Mucha'nın (1860-1939) sanat hayatını ve başlıca eserlerini Çek toplumunun tarihsel arka planına yerleştirerek incelediğimiz bu Dördüncü Kısım, kısa ve tanıtıcı Giriş'i izleyen üç bölümden oluşuyor. İkinci bölümde Çek toplumunun XIV. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen uzun dönemdeki siyasal ve kültürel tarihini özlü bir biçimde ve kronolojik sıra ile sunmaya çalıştık; söz konusu kronolojik dilimlendirmelerde ara sıra ileriye ve geriye atıflar yapmaktan kaçınmadık.

Tarihsel anlatıda XIX. yüzyıldaki gelişmeleri vurgulamakla birlikte, XIV. - XVIII. yüzyılları inceleme dışında bırakmadık. Böyle bir tercih uygun olmazdı; çünkü İkinci Bölüm'de açıkça sergilendiği gibi XIX. yüzyılın Çek siyasal tarihi ve Çek ulusalcı siyaseti, bu yüzyılların tarihsel mirası üzerinde biçimlendi. Kitabın Avusturya'ya ilişkin İkinci Kısmı'ndaki bazı paragrafları yinelememek için, bu bölümde Çek ulusal hareketinin siyasal mücadelesindeki örgütsel ve taktik öğelere, ya da XIX. yüzyılda Çek ekonomisinin gelişme perspektif ve örüntülerine çok az yer verdik; kültürel hayatın gelişimi üzerinde ağırlıkla durduk.

Kültür konularını da seçici bir biçimde ele aldığımızı belirtmeliyiz. Tarih ve dilbilim alanındaki çalışmalar, XVIII. - XIX. yüzyıllardaki Çek Rönesansı'nı (*obrozeni*) derinden etkilediği için, bu tür çalışmalar ve yazarları öncelikle ele alındı. Kitabın İkinci ve Üçüncü Kısım'larındaki yaklaşımlara bağlı kalınarak, plastik sanatlar ve mimarlık ön plana çıkarıldı. Buna karşılık, edebiyat ikincil ilgi alanımız olarak kaldı; sanat müziğine ise hemen hemen hiç değinilmedi. Bunun ciddi bir eksiklik olduğunu tes-

lim etmemiz gerekiyor; örneğin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki 'ulusal' sanat akımlarından söz edilirken Bedřich Smetana (1824-84), Antonin Dvořak (1841-1904) ve Leos Janaček'in (1854-1928) klasik müziğe yaptığı katkılara yer vermemek bağışlanabilir bir kusur değil. Burada geleneksel 'sayfa sınırlılıkları' özrünün ve müzik alanındaki cehaletimizin ardına sığınıyoruz.

İkinci bölümde incelediğimiz toplumsal gelişmelerin üzerinde gerçekleştiği coğrafya, 'Tarihsel Bohemya Krallığı' toprakları olarak adlandırılan, Bohemya ve Moravya ile Silezya'nın Habsburg İmparatorluğu sınırları içinde kalan parçasından oluşmaktadır. Söz konusu coğrafyayı XIV. - XX. yüzyıllarda önemli sayılara ulaşan Alman (ve birazı da Polonyalı) nüfus dolayısıyla, 'Çek toprakları' olarak adlandırmak terminolojik açıdan yanlış sayılabilir; ancak sağladığı basitlik dolayısıyla bu deyimi yeğledik ve bu topraklarda Alman kökenli nüfusun çoğunlukla olduğu yöre ve adacıklara metin içinde ayrıca değindik (bkz. VI.2.4). Toplumsal ve kültürel gelişmelerde başkentlerin oynadığı önemli rol göz önünde tutularak Çek topraklarının 'başkenti' Prag'ın demografik yapısına, kentleşme örüntüsüne ve kent yönetimine ilişkin açıklamalar da (tıpkı İkinci Kısım'da Viyana için yapıldığı gibi) metne eklendi (bkz. IV. 2.4 - 6).

Alfons Mucha'nın sanat hayatını ve eserlerini ayrıntıları ile incelediğimiz Üçüncü Bölüm'ün bir öncekinden epey kısa olması, okurumuzu şaşırtmamalıdır. Mucha, IV.3.1'de ele alındığı gibi, çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği toplumsal ortamdaki ulusalcı ve yurtsever duyarlılıklardan çok etkilenmiştir. Kariyerindeki yön değişiklikleri ve kararsızlıklar da böyle bir geçmişten izler taşır. 'Yüzyıl Sonu'na gelindiğinde, aynı insanın kimliğinde bir çatallaşma yaşandığı açıktır. Bir yanda Paris'teki uluslararası sanat çevrelerinin 'idol'ü haline gelen, kapitalist toplumun ticarileştirdiği ve alabildiğine metalaştırdığı dekoratif sanatlar dalında kendini kanıtlamış bir usta, öte yanda becerilerini ulusunun hizmetine sunma arzusu ile yanıp tutuşan bir yurtsever vardır. Benzer bir ikilem, Mucha'nın yurdu ve yurttaşları için de söz konusudur: Gelişmiş, kentlileşmiş, modern bir sanayi toplumu, ama uluslararası güç siyasetinin kıskaçlarından kurtulamayan görece küçük bir ulus...

Mucha'nın Batılı çevrelerin çok etkili olduğu uluslararası sanat dünyasındaki tanınmışlığı, sanat soyağacında yer alan *Arts and Crafts Movement*'ten etkilenmesiyle ve döneminin çok popüler sanat tarzı olan *Art Nouveau* türündeki ürünlerinin zarafet ve albenisiyle ilgilidir; pek çok Batı Avrupa'lı sanatsever onun Çek kökenini hatırlamakta güçlük çe-

kebilir. 1970'li ve 1980'li yıllar öncesinde yetkin eserler üreten bazı Çek yazarlar ve film yönetmenleri de aynı tutumla karşılaşmışlar, ancak Batı sanat piyasalarında 'alıcı' bulabilecek ürünler vermeye başladıktan sonra uluslararası üne erişmişlerdir. Bu algı asimetrisini dengelemek amacı ile Mucha'nın 1910'da anayurduna döndükten sonraki eserlerini, özellikle *Slav Destanı* dizisini özenle değerlendirmeye çaba harcadık.

Mucha'yı ve onun kuşağındaki pek çok sanatçıyı derinden etkileyen ve yaratıcı güçlerini harekete geçiren XIX. yüzyıl Çek ulusalcı hareketinin benzerleri, aynı yüzyıl Avrupa'sının pek çok ülkesinde izlenmiş, bu hareketler modern 'ulus'un dil ve kültür temelinde yeniden inşasına öncülük etmişlerdir. Dördüncü (ve son) Bölüm'de, uluslararası deneyime de atıfta bulunularak, bu yüzyılda Çek kimliğinin yaratılması süreci yakından irdeleniyor. İlginç olan husus, Çek kimliğini yeniden tanımlama süreçlerinin farklı siyasal parametrelerle 1918-39 Çekoslovakya'sında, 1948-89 dönemindeki sosyalist rejim altında ve 1990 sonrasında yinelenmesidir. Değer yargıları temelinde bu süreçlerin bazılarını aklamak, bazılarını da mahkûm etmek yerine, bunları anlamaya ve analiz etmeye çalışmanın daha doğru olacağı kanısındayız.

Giriş'i Çekçe sözcüklerin telaffuzunda okura yardımcı olacak Çerçeve VI.1.1'i ekleyerek tamamlıyoruz.[1]

ÇERÇEVE IV.1.1: ÇEKÇE SÖZCÜKLERİN TELAFFUZU ÜZERİNE KISA AÇIKLAMALAR

Çekçe Latin harfleri kullanarak yazılır ve esas itibariyle fonetiktir; harfler, tutarlı bir biçimde, yazıldıkları gibi telaffuz edilir. Bazı kelimelerin Türkçe telaffuzu şöyledir:

c: ts; ch: tek bir harf gibi, kalın h sesiyle; j: y; w: v; y: i.

Bazı harfler üzerine konulan çengel işaretleri telaffuzu şöyle değiştirir:

č: ç; Ď: dy; ě: ye; ň: ni; ř: rj; š: ş; Ť: ty; ž: j.

Latin alfabesindeki diğer harflerin telaffuzu, Türkçe'ninkine benzer. Sesli harfleri uzatmak için aksanlar kullanılır (á, é, í, ú, veya ů); ancak basitlik sağlamak üzere metinde bunları kullanmadık.

1 **Şu hususu da hatırlatalım: Bu kısımda Çek topraklarındaki yerleşim adları (dilimize Prag adıyla yerleşmiş Çek başkenti dışında) Çekçe adlarıyla, Çek asıllı kişilerin adları da Çekçe yazılışlarıyla verilecektir.**

IV.2. TOPLUMSAL ARKA PLAN[2]

IV.2.1. Uzak Geçmiş, 1300-1740

1415 Öncesi

IX. yüzyıl sonlarından itibaren Přemysl hanedanı tarafından yönetilen Bohemya Krallığı, giderek Kutsal Roma İmparatorluğu içinde idari özerkliğe sahip bir devlet niteliği kazandı. İmparatorların Bohemya Kralı'na bağışladığı Krallık ünvanı 1198'den itibaren kalıcı hale geldi ve Kral, İmparatorluğun yedi 'elektör'ünden biri oldu. XIII. yüzyılda Bohemya Kralları kendi toprakları üzerinde yargı erkini kullanabiliyorlar ve yurttaşlarını vergilendirebiliyorlardı. Bu yüzyıldan itibaren, toprağın görevlere bağlı olarak kişilere tahsisi uygulaması ile gerçek anlamda bir feodal aristokrasi oluşmaya başladı.

Bohemya Krallığı Orta Çağ'a özgü toprak kazanım ve kayıplarını ve taht kavgalarını sık sık yaşamakla birlikte, XIII. yüzyılda merkezileşmiş bir siyasal yapıya sahip ve ulusal bir devlet olmaya en yakın Avrupa ülkelerinden biriydi. Bu yüzyılda Bohemya kralları, ekonomik refahı artırma amacıyla kentlerin gelişmesine önem vermeye ve özellikle Alman kökenli ticaret erbabı ve zenaatkârların buralarda yerleşmesini özendirmeye başladılar. Bu politika daha sonra yüzyıllar boyu sürecek etnik gerilimlerin zeminini hazırlayan etmenlerden biri oldu.[3]

Bohemya Kralı Vaclav III'ün erkek varis bırakmadan 1306'da ölmesinden sonra Krallık, evlilik yolu ile Luxembourg soyuna geçti. 1310'da Prag'ı işgal ederek egemenliğini kuran Jan Lucembursky (1310-46), Bohemya'da yaşayan ve ülke ile yakından ilgilenen bir kral olmadı. 1333'den itibaren Çek topraklarına yerleşen ve çok genç yaşta Moravya'nın yönetimini üstlenen oğlu Karel IV'ün krallık dönemi (1346-78) ise, Bohemya'nın XIV. yüzyıldaki altın çağı sayılır. Karel IV, Bohemya Krallığı'nı Kuzey ve Batı'daki toprak kazanımlarıyla genişletirken, Krallığın Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki 'anayasal' statüsünü de değiştirdi. Yeni statüye göre Bohemya, İmparatorluğa bağlı bir

---

2 Bu Bölümdeki anlatı, büyük ölçüde Sayer (1998: Bölüm 2-5) ve Agnew (2004: Bölüm 4-11)'e dayanmaktadır.

3 1315'de Çek soyluları, Kral Jan Lucembursky'ye şöyle yakınıyorlardı: "Krallıktaki bu yabancılar, yasal ya da yasal olmayan yollardan para kazanıp biriktiriyorlar; Krallığınızın dışına kaçırıyorlar. ... Kral(ımız) burada doğan ve kendisine hizmete hazır olan bizleri mülklendirirse, ülkeye huzur gelir; Kral ve Krallık refaha erer; kaçırılan paralar burada kalır" (1340'da yazılmış bir günlüğe atfen aktaran: Sayer, 1998:32).

beylik (*fief*) olmaktan çıktı; Bohemya Kralı, İmparatorluktaki elektörler arasında birinci konuma yükseldi; yasal ihtilaflarda Çeklerin bir üst merci olarak İmparatorluk yargısına başvurma uygulaması kaldırıldı. Karel IV'ün İmparatorluk başkentine dönüştürdüğü Prag, 40 bin kişiye yükselen nüfusu ile Orta Çağ Avrupa'sının önde gelen ticari ve kültürel merkezlerinden biri oldu.[4] Karel IV, Prag'ın Hradčany semtini yeniden imar ve burada Aziz Vitus anısına (aynı yerdeki üçüncü) katedrali inşa etti; Prag'ın yakın çevresindeki tarihi Vyšehrad'ı yeniledi; Vltava Nehri üzerinde, bugün de kendi adını taşıyan büyük taş köprüyü (Karluv Most) yaptırdı ve başarılı bir kent planlaması ile Yeni Şehir'i (Nove Město) oluşturdu. Prag kent merkezinin bu yapılanması, XIX. yüzyıla kadar fazla değişmeden korunabildi.

Karel IV, Çek tarih ve kültür mirasına sahip çıkmak ve onu zenginleştirmekle birlikte, uluslararası bir başkentin Çekçeyi tek iletişim dili olarak kullanmakla yetinemeyeceğinin farkındaydı; bu nedenle çok dilliliği özendirdi ve 1356 tarihli bir buyruğu ile ardıllarının Çekçeye ek olarak Almanca ve İtalyanca bilmelerini şart koştu. 1348'de Orta Avrupa'nın ilk üniversitesi olan Prag Üniversitesi'ni kurdu. Bütün bu başarıları ile, ölümünden sonra kendisine yakıştırılan 'Anayurdun Babası' (*Otec Vlasti*) ünvanını hak ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.[5]

Karel IV, Orta Çağ'daki pek çok benzeri gibi, yolsuzluklara batmış yerel ruhban sınıfını arındırmak için de bazı girişimlerde bulundu; dönemin tanınmış din adamları Jan Milič (Öl. 1374), Matěj z Janova (1350?-94) ve Tomaš Štitny (1333?-1409) bu konudaki toplumsal duyarlılığın artmasına katkıda bulundular. Bu gelişmeler, Kiliseye göre, inancı tehdit eden günahkârlıklardı. 1370'li yıllarda İncil, ilk kez Çek diline çevrildi ve bu olay kurumsallaşmış ruhban sınıfının otoritesini aşındırdı. Daha sonraki onyıllarda Krallığı çökertecek olan dinsel ve ulusal gerilimler, Karel IV'ün oğlu ve ardılı Vaclav IV (1378-1419)'ün krallık döneminde adım adım yükseldi. Bu kavşakta, Çek toplumsal tarihinde çok önemli bir yer tutan Jan Hus'u (1370?-1415) ve onu izleyenleri yakından incelemek gerekiyor.

4 Bu nüfus düzeyine XVIII. yüzyılın ortalarından önce nadiren ulaşılabildi.

5 Karel IV'ün krallık döneminde Papalık makamında bulunan Clement IV, Kralın Paris'te geçirdiği çocukluk yıllarında onun eğiticiliğini üstlenmişti. İkisi arasındaki olumlu kişisel ilişkiler, 1344'te (daha Karel IV tahta çıkmadan) Prag'da bir başpiskoposluğun kurulmasında ve 1347'de inşa edilen Emmaus Manastırı'nda eski Slavonik Ayinin ihya edilmesinde etkili oldu.

Jan Hus ve Hus'çular, 1415-71

Jan Hus, Prag Üniversitesi'nde eğitim gördü; 1398'de bu üniversitede ders vermeye başladı ve aynı yıl papazlığa atandı. 1402'den itibaren Bethlehem Şapeli'nde Kilise'nin yolsuzluk ve kötülüklerini eleştiren vaazları kendisine geniş bir izleyici topluluğu kazandırdı.[6] İngiliz reformcusu John Wycliff'den (1326?-84) esinlenen Hus'un görüşlerinin çoğu, yaklaşık bir yüzyıl sonra Protestan Reform hareketini başlatan Martin Luther (1483-1546) tarafından da benimsenecekti.

Wycliff'ın görüşleri etrafındaki tartışma, 1380'li yıllardan itibaren Üniversitedeki Alman ve Çek öğretim üyelerini ikiye bölmüş, teoloji tartışması böylelikle ulusal bir boyut da kazanmıştı. 1403'te bir Alman rektör tarafından yönetilen Üniversite, Wycliff'in eserlerini 'sapkın' ilan ederek yasakladı; aynı tutumu 1408'de Prag başpiskoposu da benimsedi. 1409'da Kral Vaclav IV'ün kararı ile Çekler Üniversite yönetiminde çoğunluğu elde ederek Hus'u rektörlüğe getirdiler; bunun üzerine pek çok Alman kökenli öğretim üyesi ve öğrenci Prag'ı terk ederek Almanya'daki üniversitelere gitti. Başpiskoposun 1410'da Wycliff'in kitaplarını halkın önünde yaktırması ve Hus'u afaroz etmesine rağmen, Hus Bethlehem Şapeli'ndeki vaazlarına ve Üniversitede Wycliff'i savunmaya devam etti. Papalığın afaroz kararını tasdik etmesine aldırmayarak, Papalığın çıkardığı (ve ticaret konusu haline getirdiği) günahlardan arınma belgelerini eleştirmeye başladı. 1412'de Prag Almanları Bethlehem Şapeli'ni tehdide girişince, Hus Güney Bohemya'ya kaçtı; burada vaaz vermeye ve yazmaya devam etti. Bu bölge daha sonra Hus'cu hareketin temel direnç noktalarından biri olacaktı.

1414'te Hus, sapkınlık suçlamalarına karşı kendisini savunması için Konstanz Konsili'ne celb edildi ve Kral Vaclav IV'ün kardeşi (İmparator ve Macaristan Kralı) Zikmund'un (Alman kaynaklarında Sigismund) güvencesi üzerine çağrıya uydu. Konstanz'a gelir gelmez tutuklandı; görüşlerinden vazgeçmeyi reddedince, 6 Temmuz 1415'te kazıkta yakılarak idam edildi.[7] Çek soyluları, daha önce Hus'un tutuklanmasını protesto etmişlerdi; onun idamından sonra Konstanz Konsili'ne 452 imzalı sert ve suçlayıcı bir mektup gönderdiler ve "iyi, doğru ve Hristiyan insan, Eski ve Yeni Ahitlerdeki Tanrı buyruğunu sadakatle öğreten" Hus'a reva görülen muamelenin Bohemya Krallığı'nı ve Moravya Yönetimini

6 Bu şapel Çek dilinde vaaz verilmesi için 1391'de açılmıştı.

7 Din ululari, bir sapkına verilen güvenceden caymanın günah sayılmayacağını hükmederek Zikmund'u rahatlattılar.

aşağılama ve ulusa hakaret etme anlamını taşıdığını ileri sürdüler (Sayer, 1998:37)[8]. Olaylar tırmanmaya devam etti. Mayıs 1416'da bir başka din adamı Jeronym Pražsky (1379-1416) yine Konstanz'da yakıldı. Prag Üniversitesi'nin Hus ve Pražsky için yayınladığı şahadetname üzerine Konsil, Üniversiteyi süresiz olarak kapattı; bu buyruğa uymayı reddeden Üniversite Mart 1417'de Komünyon ayinlerinde hem şarap, hem ekmek kullanılmasından yana olduğunu ilan etti. Bu görüş, Hus'tan önce başka Çek din adamları tarafından dile getirilmiş, ama Hus Konstanz'daki sorgusunda buna katıldığını ifade etmişti. Böylelikle, kutsal şarap kupası Hus yandaşlarının simgesi haline geldi.[9]

1416-9 yıllarında Papa'ya sadık din adamları Prag ve diğer kentlerdeki kiliselerden kovuldu ve onların yerini Hus'çular aldı; Kilise toprakları işgal edilmeye başlandı ve manastırlar baskılandı. Kral Vaclav IV, bir süre reformcuların yanında yer almasına rağmen, İmparatorluğun işgal tehdidi üzerine 1419'da bütün kiliselerin eski din görevlilerine iadesini emretti. Bunun üzerine Hus'cu papazlar Komünyon ayinlerini açık havada, kendi istedikleri biçimde icra etmeye başladılar. Temmuz 1419'da Hus'çu vaiz Jan Želivsky'nin (1380-1422) tahrik ettiği kalabalık bir gösterici grubu, Yeni Şehir Belediye Binası'nı bastı ve kent meclisi üyelerini dışarı attı; çıkan kargaşada yedi meclis üyesi öldü. Ağustos 1419'da Kral Vaclav IV öldü; ölümü sonrasında Prag'ın yoksulları ve ipsiz-sapsızları manastırlara, kiliselere, kentli Almanların evlerine saldırdılar; kentli Almanların çoğu Prag'dan kaçtı.

Bu gelişmeler üzerine Vaclav IV'ün yasal ardılı İmparator Zikmund, Hus'çu soylularla bir uzlaşı aramaktansa, Papa'nın desteğini alarak 'sapkınları' ezmeye karar verdi. Buna tepki olarak Nisan 1420'de Prag Kalesi'nde toplanan Çek soyluları tüm Çeklere ve Moravya'lılara hitap eden, dinsel olduğu kadar ulusal duyarlılıklarla da yüklü bir bildiri yayımladılar. İmparator Zikmund'u "Çek Krallığı'nı, tacını ve özellikle Çek

8 Soylular, Kilise'nin dünya malına düşkünlüğünü eleştiren reformcuları desteklerken, söz konusu dönemde Bohemya Krallığı'ndaki toprakların yaklaşık 1/3'ünü oluşturan Kilise topraklarına el koyma beklentisi içindeydiler (Agnew, 2004: 40-2).

9 Hristiyan inançları üzerinde yeterli bilgisi olmayanlar için, burada kısa açıklayıcı notlara gerek var. Komünyon (Arapçası, Kudas) İsa Peygamberin havarileriyle birlikte yediği son yemeği anmak üzere kilisede bir kap içinde (İsa'nın bedenini ve kanını simgeleyen) ekmek ve şarabı kutsayarak yaptıklarına ayine verilen addır. Hus'tan önce Jakoubek Stříbra (1375-1429) ve Matěj z Janova Komünyon'un her iki nesne ile birlikte (*sub utraque specie*, yani hem ekmek hem de şarapla) yapılmasını öğütlemişler, Papa'ya sadık ruhban sınıfı buna karşı çıkmış, ayinde şarabı sadece papazların paylaşması biçimindeki mevcut uygulamanın sürmesini istemişlerdi. Salt törensel bir ayrıntı gibi görünen bu konunun nasıl olup da toplumsal bir çatışma simgesine dönüştüğü, metnin izleyen bölümlerinde daha iyi anlaşılacaktır.

dilini rezilce ve kabaca yok etmeye niyetli bir düşman" olarak aşağılayan bu bildiride soylular taleplerini şöyle sıraladılar: (i) Komünyon'un hem ekmek, hem şarapla yapılması; (ii) 'Tanrı Kelamı'nın doğru ve özgürce öğretilmesi; (iii) papazların İsa'nın emrettiği, havariler ve kilise babalarının kurallaştırdığı gibi davranması; (iv) Krallığın ve Çek dilinin ortak yararı için çalışılması. Bu taleplerden ilk üçü ve ona eklenen bir dördüncüsü (ruhban sınıfı mensuplarının işledikleri adi suçlar için din-dışı mahkemelerde yargılanması) 'Prag'ın Dört Maddesi' adıyla bilinen ve Hus'cu reformcuların tüm kesimlerince kabul edilebilecek bir minimum programı oluşturdu (Sayer, 1998:38).

Haziran 1420'de harekete geçerek Hradčany'yi işgal eden Zikmund'un 'haçlı' ordusu Güney Bohemya'lı, yoksullaşmış bir soylu olan Jan Žižka'nın (1360-1424) kumanda ettiği, Hus'cu köylülerden devşirilmiş, basit tarım araçlarından öldürücü silahlar üretebilen bir ordu tarafından Temmuz 1420'de bozguna uğratıldı. Hus'çuların bu zaferinden sonra Eski Şehir Kent Meclisi, kargaşa sırasında kentten kaçan, çoğu Alman kökenli kişilerin mülklerini Hus'çu Çeklere dağıttı. Kasım 1420'de Krallığın tarihi merkezi Vyšehrad'ı ele geçirmeye çalışan Zikmund, yeniden bozguna uğradı ve Bohemya'yı Hus'çulara terkedip çekildi.

1420-31 yılları arasındaki diğer dört 'haçlı' girişimi, (1424'de ölen) Žižka ve onun ardılı savaşçı-papaz Prokop Holy (1380-1434) yönetimindeki inançlı ve disiplinli Hus'çu ordular tarafından püskürtüldü ve Hus'çuların Çek topraklarında kontrol ettiği alan genişledi.[10] Ancak ülkede işlerliği olan bir merkezi yönetim mekanizması kurulamadı. Hus yanlısı Çek Diet'i, 1421'de Zikmund'un krallığını reddetmiş, ama bir halef üzerinde mutabakata varılamamıştı. Böylece ülkenin yöreleri ya yerel aristokrasinin, ya da sayıları çok artan ve hayatlarını yağmacılıkla sürdürebilen Hus'çu askeri komünlerin elinde anarşiye sürüklendi. Kilise topraklarına el konuldu; manastırlar yağmalandı; Alman kökenliler katledildi veya sürüldü; Hus'çulara boyun eğmeyen kasaba ve köyler yerle bir edildi. Dahası, Hus'çular da ikiye bölündüler: Prag'ın Dört Maddesi ile yetinen, ılımlı *Utraquist*'ler (bkz. Dipnot 9) ile Tabor'lular ve diğer köktenciler. Tabor'lular İncil dışında hiç bir dinsel otorite tanımıyor, ayinlerini Çek dilinde, dinsel giysilerden uzak, en basit bir biçimde yapıyor, dünyevi günahlardan arınmış, mütevazı bir hayat sürülmesini istiyorlardı. Tabor'lulardan bir kısmı, özellikle Hus'çu hareketin

10 Bu girişimlerin son ikisi, 1426'da (Bohemya'nın kuzeyindeki) Usti Nad Labem'de ve 1431'de (Bohemya'nın batı ucundaki) Domažlice'de başarısızlığa uğratıldı.

ilk yıllarında, köklü bir toplumsal eşitlikten ve özel mülkiyetin topluca kullanılmasından yana idiler.[11]

1431'deki son 'haçlı' girişimin başarısızlığından sonra Papalık, zor kullanmak yerine diplomasiyi tercih etti; esasen Utraquist'ler arasında müzakereye açık olanlar vardı. Utraquist önderlerden din adamı Jan Rokycana (1390?-1471) ve Prokop Holy, 1433'de Basel'de Papalık yetkilileriyle görüştüler. Prag'ın Dört Maddesi'nden ilki, yani Komünyon'un hem ekmek, hem şarapla yapılması talebi kesinlikle, diğerleri bazı kısıtlama ve çekincelerle kabul edildi. Tabor'lular ve onlara yakın eğilimde olan Oreb'liler Basel Mutabakatı'nı reddettiler; iki taraf arasında 1434'te Lipany'de gerçekleşen kardeş kavgası, bu kez Çek Katoliklerinin de desteğini alarak güçlenen ılımlı Utraquist'lerin zaferi ile sonuçlandı. Prokop Holy, bu savaşta öldü.

Lipany Savaşı Hus'çuların radikal kanadını çok yıpratarak uzlaşının önünü açmıştı. Ağustos 1436'da tüm öğeleriyle biçimlenen nihai uzlaşı (*Compactata*) uyarınca Zikmund, Bohemya Kralı ilan edildi; Basel Mutabakatı uzlaşının temeli sayıldı; Hus'çu kiliseler Roma'nın dinsel önderliğini yeniden benimsediler; bir imtiyaz olarak Çek'lerin Komünyon'u hem ekmek, hem de şarapla icra etmelerine izin verildi; toplumsal kargaşa yıllarında Çek soylularının el koydukları kilise toprakları ve krallık arazisi onların mülkü haline geldi; Jan Rokycana Zikmund tarafından Prag Başpiskoposu olarak tanındı.[12] Mülkiyet yapısındaki değişiklik, soyluların siyasal gücünü (ruhban sınıfı ve Kral aleyhine) artırdı.

1436 uzlaşısı Bohemya'da dinsel ve siyasal çekişmeyi sona erdirmedi. Zikmund'un 1437'de ölmesinden sonra damadı (Habsburg soyundan) Albrecht'in de 1439'da ölmesi, ülkeyi on yıl boyunca il yöneticilerinin eline bıraktı. İktidar boşluğunu 1439'da Prag'ı ele geçiren Utraquist önder Poděbrady'li Jiři doldurdu. 1458'de Çek Diet'i, Albrecht'in oğlu Ladislav da ölünce Poděbrady'li Jiři'yi krallığa seçti; esasen Jiři 1452'den beri ülkeyi fiilen yönetiyor, 1453'den bu yana küçük kral Ladislav adına kral naipliği yapıyordu. Kutsal Roma İmparatoru istemeye istemeye Hus'çu Jiři'nin Krallığını tanıdı; ama Papalık tanımadı. Papa Pius II, 1462'de Basel Mutabakatı'nı geçersiz saydı; onun halefi Paul II ise 1466'da Jiři'yi 'sapkınlığı' nedeniyle afaroz etti ve yeni bir kutsal savaş başlattı. Bohemya'nın bazı Katolik soyluları ile Macar Kralı Matyas Corvinus'un örgütledi-

11 Hus'çu hareket üzerinde epeyce etkili olan pasifist-anarşist düşünür Petr Chelčicky (1390?-1460?) tüm dünyevi otoriteyi reddediyor, dinsel tartışmalarda zora başvurulmasına karşı çıkıyor, Hristiyanların insan öldürmesini din ve ahlak dışı buluyordu.

12 Vatikan, Rokycana'nın atanmasını hiçbir zaman onaylamadı.

ği bu savaş da kesin bir sonuca ulaşamadı. Matyas Corvinus, 1468'de Moravya'yı işgal etti ve 1469'da Moravya'nın Katolik soyluları tarafından kral ilan edildi. Böylece Jiři'nin egemenliği Bohemya'nın Utraquist yöreleri ile sınırlanmış oldu. Ancak 1415'ten bu yana izlenen bu gelişmeler Bohemya Krallığı'nı hem siyasal, hem de ekonomik açıdan çok yıpratmıştı.

Bila Hora'ya Giden Yol, 1471-1620

Poděbrady'li Jiři 1471'de öldüğünde yurt içinden onun yerine geçecek bir aday üzerinde uzlaşılamadı; Çek Diet'i çareyi Krallığı Polonya'nın Jagiello hanedanına sunmakta buldu. Vladislav II (1471-1516) krallığını koruyabilmek için Matyas Corvinus'la savaşmak zorundaydı. İki tarafın da savaşı kesin zaferle sonuçlandıramayacağı ortaya çıkınca, 1479'da bir anlaşmaya varıldı; bu anlaşmaya göre, Vladislav II Bohemya'da, Matyas Corvinus ise Moravya ile Aziz Vaclav Krallığı'nın diğer yörelerinde egemen olacaktı. Vladislav II'nin Papalık ile ilişkilerini iyileştirmek amacı ile Katolik soyluları Bohemya'nın yönetsel mekanizmalarına yerleştirme çabaları, 1483'de Prag'da Hus'çuların isyanına yol açtı. Bu isyan Katolik / Utraquist ihtilafının zor kullanılarak çözülemeyeceğinin bir işareti olarak algılandı ve 1485'de Kutna Hora'da toplanan Çek Diet'i iki inanç arasındaki hoşgörüyü hükme bağladı; ancak bu biçimsel hüküm inanç kökenli gerilimlerin sonunu getirmeye yetmedi. Diet 1485 kararı ile, bir anlamda, Hus'çu 'devrim'ler ve onu izleyen savaşlar döneminin bittiğini ilan ediyordu.

Dinsel bir tepki olarak başlayan Hus'çu hareketin Çek halkından aldığı güçlü destek, iletişim dili Latince olan Kilise'nin yozlaşmışlığına yerel dili kullanarak karşı çıkması ile yakından ilgiliydi. Hus'tan yaklaşık bir yüzyıl sonra Alman Reformasyon hareketinin öncüleri de aynı yolu izleyerek yoksul yığınlara Almanca seslendiler; üstelik o dönemde yaygınlaşmaya başlayan basım imkanlarıyla görüşlerini topluma daha kolay ilettiler. Dolayısıyla, yerel dilin yaygınlığı, Çek ve Alman ön-ulusalcılığı bağlamında büyük önem taşıdı. İniş ve çıkışları XVIII. yüzyıl sonuna kadar sürüp giden (aşağıda ayrıntılarına değineceğimiz) inanç kavgalarından çok yıpranan Çek topraklarında XIX. yüzyıldaki modern ulusallaşma hareketi, XIX. yüzyıldaki diğer bazı örneklerin aksine, laik bir kültürel çizgide gelişti.

Vladislav Jagiello II ve onu izleyen Ludovic II (1516-26) 'ortalıkta görünmeyen' hükümdarlardı; onların krallık dönemlerinde ülke fiilen soylular, ruhban, seçkin askerler ve 'özgür kentler'in temsilcilerinden olu-

şan bir katmanlar koalisyonu (*estates*) tarafından yönetildi. Bu yönetim modelindeki kilit öğeler, Bohemya bölgesel Diet'inin ayrıcalıklı konumda olduğu beş ülke Diet'i ve daha küçük idari birimlerdeki yerel Diet'lerdi.[13] 1526'da Diet, Habsburg soyundan ve Kutsal Roma İmparatoru Karl V'in kardeşi Ferdinand I'i (1526-64) Kral seçti. Bu seçimde Osmanlıların Orta Avrupa'ya ilerleyişine karşı bir güvence arayışı da etkili idi.

Çek soylularının yanlış bir tercih yaptıkları kısa sürede ortaya çıktı. Ferdinand I, zaman geçirmeden Krallık makamının gücünü tahkim etmeye girişti; Diet'leri boşlayarak Krallığın iç ve dış politikası ile mali işlerini gözetme ve yürütme yetkilerini Viyana'da oluşturduğu birimlere taşıdı; 1528'de Prag'ın ve diğer kentlerin özerkliğini kısıtladı ve soyluların alt katmanlarının temsil edilebildiği geleneksel platformlar olan yerel Diet'leri dağıttı. 1546-7 Schmalkaldic savaşında soylu Çek Protestanlarının ve Çek kentlerinin Kral Karl V aleyhine Alman kentlerini desteklediği bahanesi ile kent yönetimlerini Krallığın tayin ettiği memurların denetimine aldı; Diet'in toplanma ve gündem belirlemesini bir Krallık imtiyazı haline getirdi; Diet'in Kral'ı *seçme* hakkını Habsburg hanedanından türeyen kralları *onaylama* hakkına dönüştürdü. Böylece Çek topraklarının Avusturya İmparatorluğu'na tedrici, fakat kesin bir biçimde eklenmesi süreci başlamış oldu; bu süreçte Bohemya'ya Alman göçleri yeniden başladı ve Alman kökenlilerin etkinliği giderek arttı. Ferdinand I'in ardılı Maximilian II'nin (1564-76) krallık döneminde söz konusu süreç derinleşerek sürdü. Bunun doğal sonucu, eski ulusal karşıtlıkların tazelenmesiydi.

Maximilian II'yi izleyen ve aynı zamanda Kutsal Roma İmparatoru olan Rudolf II (1576-1611), Karel IV gibi, Prag'ı İmparatorluğun başkenti yaptı; Prag'ı canlandırmak ve güzelleştirmek için yoğun çabalar harcadı; aralarında çağın önemli bilim adamlarından Tycho de Brahe ve Johannes Kepler'in de bulunduğu bilim ve kültür seçkinlerini sarayında topladı. Bu edimleri geleneksel güç ve imtiyazlarının giderek erimesinden tedirgin olan Çek soyluları ve kentlilerini tatmin etmek için yeterli değildi.

Habsburg soyundan kralların hüküm sürdüğü dönemde dinsel inançlar yine toplumsal çatışmaların odağındaydı; ancak bu bağlamda XVI. yüzyılın başından itibaren etkisini duyuran bazı gelişmelere dikkati çekmek gerekir:

13 Ülke Diet'leri yasama, Kral'ın vergi taleplerini onama, kişileri yurttaşlığa alma ve yerel askeri güçleri ülke dışında görevlendirme yetkisine sahiptiler. Metinde Çek Diet'i olarak da andığımız Bohemya Diet'i, bu yetkilere ek olarak, Kral'ı seçme hakkına da sahip olduğu iddiasındaydı. Kral, gerekli gördüğünde, Krallığı oluşturan beş ülke Diet'ini birlikte toplantıya çağırabilirdi (Genel Diet) (bkz. Agnew, 2004: 56-8).

(1) XVI. yüzyıldaki Alman Reform hareketi, Çek inanç dünyasında da bir hareketlilik yarattı ve Ferdinand I'in krallık döneminde Utraquist Kilise, Yeni ve Eski Utraquistler olarak ikiye bölündü. Yeni Utraquistler pratikte Luther'gil Protestanlığa yakındılar; buna karşı eski Utraquistler ise Katolikliğe yanaştılar. Bu yıllarda Katolik Kilisesi, kendi içindeki yolsuzluklardan arınma yolunda mesafe almış, Reformasyon'a karşı stratejisini netleştirmişti.

(2) Çek Protestan hareketi içinde Kardeşler Birliği (*Jednota Bratrska*) adıyla bilinen kesimin sayısal olmasa bile entelektüel ağırlığı arttı. Chelčicky'nin görüşlerinden etkilenen, XV. yüzyılın ortalarında Hus'çu radikallerden uzaklaşan ve 1468'de hem Katolik, hem Utraquist Kiliselerden koparak kendi cemaatlerini oluşturan Kardeşler'i diğer dinsel inanç gruplarından ayıran şey, mensuplarının toplumsal kökenlerinin farklılığı ötesinde, Hristiyan teolojisinden çok pratiğine verdikleri önemdi. Dinsel öğreti açısından, XVI. yüzyılın ilk yarısında Luther'ci, ikinci yarısında Calvin'ci Protestanlığa yaklaştılar; ancak o inanç grupları içinde erimediler. Kardeşler, Krallık yönetimi tarafından hep dışlandı. Poděbrady'li Jiři, kurmaya çalıştığı Utraquist hegemonyaya karşı olduğu için Kardeşler'i baskı altında tuttu; ardılı Vladislav II, Kardeşler'in kiliselerini kapattı ve kitaplarını yasakladı; Ferdinand I zamanında yurtdışına ve Moravya'ya sürüldüler. Başlangıçta yoksul kesimlerin, köylülerin ve zenaatkârların çoğunlukta olduğu grup, giderek kentli kesimleri ve soyluları da içerecek biçimde genişledi. Onların inisiyatifi ile 1578'de Güney Moravya'nın Ivančice kasabasında basılan *Kralicka İncili* daha sonraki kuşaklar tarafından Çek edebiyatının seçkin eserleri arasında anıldı.

(3) 1420'li yıllar Bohemya'sında Almanlar/Çekler ulusal ayrımı, Katolik/Protestan dinsel ayrımı ile hemen hemen örtüşüyordu. XVII. yüzyıl başlarında çok daha karmaşık bir görüntü ortaya çıktı; önde gelen bazı Çek soylu aileleri Katolik inanç grubunda yer alırken, bir kısım Alman soyluları ise Protestanlığı seçmiş bulunuyordu. Bohemya'nın batı ve kuzeyindeki sınır bölgelerinde yaşayan Alman kökenli nüfusun büyük çoğunluğu ise Luther'gil Protestandı. Rudolf II'nin 1609 tarihli "Majestelerinin Mektubu" soyluların, kentlilerin ve köylülerin inançlarında özgür olduklarını ilan ediyor ve Çek topraklarında Luther'ciliği meşrulaştırıyordu.

(4) Rudolf II ve onun halefi Matyas (1611-9) döneminde had safhaya varan bir ayrımcılıkla önemli kamu görevleri Katoliklere verilir oldu. 1562'de Cizvitler, kendi kolejleri Klementinum'u kurdular ve Utraquist'lerin kontrolündeki Prag Üniversitesi ile akademik düzeyde yarışabilir hale getirdiler. Klementinum'a 1616'da üniversite statüsü kazandırıldı.

Biriken ulusal ve dinsel gerilimler, Protestan Çek soylularının Mayıs 1618'de bir Genel Diet toplamaları ve iki gün sonra kalabalık bir topluluğun Prag Şatosu'nu basarak üç İmparatorluk görevlisini pencereden dışarı atması ile açığa çıktı. Ağustos 1619'da toplanan ve tüm Çek Krallığı topraklarının temsil edildiği Genel Diet, Krallığı soydan gelene devreden Habsburg modelini reddederek tahtı Palatinate'nin elektörü ve İngiltere Kralı James I'in damadı Frederick'e sundu. Kasım 1619'da taç giyen Frederick'in krallığı uzun sürmedi. Kral Matyas'ın meşru ardılı İmparator Ferdinand II'nin (1619-37) ordusu, 8 Kasım 1620'de Prag'ın yakın batısındaki Bila Hora'da (Türkçesi, Ak Dağ) Frederick'in (bir kısmı Bohemya'lı, bir kısmı da Macar, Alman ve Avusturyalı paralı askerlerden oluşan) ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı; Frederick ve maiyeti Prag'ı savunmasız bırakarak kaçtı. Bu savaş Çek tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıydı[14]

Baskı ve Yeniden Yapılanma, 1620-1740

Ferdinand II'nin öcü çok acımasız oldu. Ayaklanma suçlaması ile yargılanan 47 Çek soylusu ve kentlisinden 27'si 21 Haziran 1621'de Eski Şehir Meydanı'nda idam edildi. Yerel Protestan soylular, kentliler ve Çek aydınları katledildi veya göçe zorlandı; mülklerine büyük ölçüde el konularak, sadık Katoliklere ucuza satıldı veya hibe edildi. 1620'li yıllarda Kraliyet'e ve Kilise'ye ait olanların dışında kalan toprakların 3/4'ünden fazlası el değiştirdi ve bu süreç, bir kısmı Katolik Çeklerden oluşan yeni ve kurulan 'düzen'e sadık bir aristokrasi yarattı. Bohemya'nın sınıfsal yapısı köklü bir değişime uğradı: XVI. yüzyılın ortalarında küçük soyluların sahip bulunduğu toplam arazi, büyüklerin sahip olduğundan fazla idi; XVII. yüzyılın ortalarında büyük soyluların arazi payı % 60'lara yükselmiş, küçüklerin payı % 10 dolaylarına gerilemiş bulunu-

14 Çek soyluları, 1619'da askeri destek için Osmanlılar'la temas kurmuşlar, ama görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun (Avusturya İmparatorluğu'nun zor durumundan yararlanmak üzere) Avusturya'nın müttefiki Polonya ile 1620'de giriştiği savaşlar belirgin bir başarıya ulaşmadı ve Çek isyancılara (dolaylı da olsa) arzu ettikleri destek sağlanamamış oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun o yıllarda ciddi iç sorunlarla uğraştığı biliniyor.

yordu. Bu mülkiyet yapısı değişikliği, feodal emek yükümlülükleri (Çek dilinde, *robota*) yoluyla gerçekleşen sömürü oranını artırdı ve kırsal hayatın şartlarını daha da ağırlaştırdı.[15]

Ancak, Çek topraklarında Polonya, Doğu Prusya ve Rusya'dakine benzer bir 'ikinci serflik' döneminin yaşandığı savı, tartışmaya açıktır. Ogilvie (2005:69)'nin benimsediği tanım uyarınca 'ikinci serflik', Avrupa'nın erken modern çağında büyük topraklı soyluların kırsal nüfus üzerinde artan tahakkümü olarak nitelenecekse, bu tür gelişmelerin Çek topraklarında da izlendiğini kabul etmek gerekir[16]. Böylesi gelişmeler, köylülük üzerindeki toplumsal ve ekonomik baskıları azaltan Hus'çu devrimlerin sona ermesi ile başladı, Habsburg soyundan gelen krallar döneminde giderek hız kazandı, 1620 sonrasında ve özellikle Otuz Yıl Savaşları (1618-48) döneminde bir üst düzeye tırmandı, köylülerin soylular güdümündeki yerel yargı kademelerini aşarak il, ya da krallık düzeyinde hak arama imkanları fiilen ortadan kalktı. Ne var ki, köylülük üzerindeki sömürü ve baskının artışı, zamana yayıldı, böylece serfliğin 'derinleşmesi' büyük ve yaygın bir toplumsal şok yaratmadı. Üstelik, feodal toprak rejiminin cevaz verdiği çalışma mükellefiyetleri, çoğu kez en katı biçimiyle de uygulanmadı (Wright, 1975:240-4)[17].

1620'li yıllar inanç ve kültür düzleminde büyük baskıların izlendiği yıllardı. Bu bağlamda, Katolik olmayan papazlar Bohemya'dan sürüldü, halka ekmek ve şaraplı Komünyon yasaklandı; 1624'de Katolikliğin ülkede tek geçerli inanç olduğu ilan edildi, 1627'de Katolik olmayanların ya inanç değiştirmesi, ya da göçüp gitmesi istendi[18]. Rudolf II'nin "Majestelerinin Mektubu" yürürlükten kaldırıldı. Çek ve Moravya'lı soyluların yaklaşık 1/5'i, kentlilerin 1/4'ü inançlarını değiştirmektense ülke dışına göçmeyi yeğlediler. Çekçe basılı yayınlar için uzun bir yasaklı eserler listesi hazırlandı; Çekçe yayınlar sansürlendi. Çekçe eğitim ve yönetimde kullanılan bir dil olmaktan çıkarılarak, cahil ve sıradan insanların gün-

15 Artan kırsal yoksulluk, sonunda 1680 köylü isyanlarını ve 1692-5'deki Chod (Batı Bohemya) ayaklanmasını tetikledi. İmparatorluğun 1680, 1713, 1717 ve 1738 tarihli beratları, *robota*'yı ilke olarak korumakla birlikte köylülere kötü ve kural dışı muameleleri önlemeyi ve böylece onların tepkilerini kontrol altında tutmayı amaçlıyordu.

16 Avrupa'da 'erken modern çağ'ın XV. yüzyılın sonlarında başlayıp, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bittiği kabul edilmektedir.

17 Ogilvie (2005)'in 1583-1692 dönemi Bohemya kırsalındaki bir mikro düzey araştırması, bu dönemin 'soyluluğun kesin tahakkümü'nden çok, 'varlığını ve etkinliğini koruyan köy komünü / malikâne sistemi' ikilliği ile karakterize edilebileceğini ima etmektedir.

18 Katolikleştirme baskısı Çek toprakları ile sınırlı kalmadı; Avusturya'daki Protestan topluluklar da bu baskıdan paylarına düşeni aldılar.

lük iletişim ortamına indirgendi. Prag Üniversitesi, 1620'de Cizvitlerin yönetimine bırakılarak, 1653'de Klementinum ile Karl-Ferdinand Üniversitesi adı altında birleştirildi. Tüm bu gelişmeler, bir kültürel kıyımın somut tezahürleri idi.[19]

Ülkenin yönetimiyle ilgili yasal kurallar Bohemya'yı (şeklen İmparatorun şahsında Viyana'yla ilişkilendirilmiş bağımsız bir krallık gibi görünse de) fiilen Avusturya'nın bir eyaleti haline getirecek şekilde değiştirildi. 1624'de Viyana'ya taşınan Çek Başbakanlığı'nın yetkileri 1627'de artırılırken, Ferdinand II Bohemya'da 1627, Moravya'da 1628'de yürürlüğe koyduğu yeni nizamname (bir anlamda, anayasa) ile tüm Bohemya topraklarını Habsburg hanedanının mülkü olarak tanımladı ve katmanlar koalisyonunun yasama, yargı ve yürütme alanındaki yetkilerini önemli ölçüde kısıtladı. Diet'in gündemi kral/imparator tarafından belirlenmeye başladı. Diet'te üst düzeyli ruhban sınıfının oluşturduğu katmanın oy ağırlığı, kentliler, toprak sahipleri ve küçük soylular aleyhine artırıldı. Benzer şekilde, özgür kentlerin Diet'lerdeki temsil oranı da düşürüldü. Üst düzey kamu görevlileri Viyana'dan atanır oldu. Tüm bu gelişmeler sonrasında üst düzey soylular, dinsel özgürlüklerini yitirmiş ve siyasal güçleri gerilemiş de olsa, toplumsal ve ekonomik konumlarını koruduular ve bağımlı köylülük ile İmparatorluk arasındaki temel ilişki kanalını oluşturdular. Dahası, profesyonel ve ücretli bir bürokrasinin yokluğunda, İmparatorluğun Çek topraklarını yönetebilmesi için soylulara ihtiyacı vardı.

1618'deki ayaklanmanın tetiklediği 30 Yıl Savaşları, 1648'de sona erdiğinde Bohemya'nın nüfusu neredeyse yarıya, Moravya'nınki 2/3'e inmiş, ülke ekonomisi çökmüş durumdaydı. XVII. yüzyılın sonuna kadar savaş öncesinin tarımsal çıktı düzeyine erişilemedi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında güçlenen Aydınlanma hareketi ve yüzyıl sonu Avrupa'sını derinden etkileyen ekonomik ve siyasal devrimler, bu çöküş tablosundan çıkışın nesnel şartlarını hazırladı.

19 Bu kültürel kıyım yıllarında yaşayan Çek asıllı Cizvit papazı Bohuslav Balbin (1621-88) yurdu/dili ile dinine sadakati bağdaştırmaya çalıştı. Altı ciltlik eseri *Miscellania Historica Regni Bohemiae* (1679-87) yurdu Bohemya'nın coğrafyası ve doğal özellikleri ile belli başlı tarihsel kişi ve olayları (dönemin egemenlerine fazla ters düşmemeye dikkat ederek) anlatır. *Slav Dilinin ve Özellikle Çekçe'nin Savunusu* adlı kitabını Latince yazmıştı; bu eserin basılmasına 1775'e kadar izin verilmedi (Çekçe çevirisi ise 1869'da basıldı). Benzer şekilde Çek tarihini Hristiyanlaşmanın başlangıcından 1526'ya kadar özetleyen eseri *Epitome Historica Rerum Bohemicarum*'un basımı için sekiz yıl Bohemya valisinin izni beklendi (Sayer, 1998:49).

IV.2.2. 1740-1800 Dönemi

Maria Theresa ve Joseph II'nin Reformları

Aydınlanma düşüncesinden etkilenen Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi Maria Theresa (1740-80) ile oğlu ve ardılı Joseph II (1780-90), toplumu çağdaşlaştırıcı adımlar atmaya ve güçlü bir merkezi devlet aygıtı kurmaya kesin kararlı idiler. Maria Theresa'nın yönetim ve hukuk alanında yaptığı reformlarından en önemlileri şunlardı:

(1) Başkent Viyana'da sorumluluğu hem Avusturya, hem Çek topraklarını kapsayan bir idari birimin (İçişleri ve Mali İşler) oluşturulması (1749);[20]

(2) Prag'daki naiplik makamı yerine, 1763'de *Gubernium* adını alan, maliyeden ve askeri işlerden sorumlu, İmparatorluk Başbakanlığı'na bağlı yeni bir organ kurulması;

(3) İl valilerinin hatırı sayılır yerel soylular tarafından değil, Viyana'dan atanan maaşlı memurlar haline getirilmesi ve yetkilerinin artırılması; il sınırlarının tarihsel referans yerine, bürokratik esaslara göre belirlenmesi (1751);

(4) Yürütme ve yargı erklerinin daha belirgin biçimde ayrılması;

(5) Viyana'da bir üst yargı mercii olarak kurulan Yüksek Mahkeme'nin hem Avusturya, hem de Çek toprakları için hizmet görmesi.

Tüm bu adımların güç dengesini yerel soylulardan İmparatorluk merkezine kaydırdığı açıktı. Merkezileşme yönünde etkiler getiren diğer önlemler arasında (i) 1753'den itibaren düzenli aralıklarla nüfus sayımlarının yapılması; (ii) Avusturya ve Çek toprakları arasında Gümrük Birliği'nin oluşturulması (1775) ve (iii) feodal emek yükümlülüklerini yeniden düzenleyen (ve hafifleten) Angarya Hakkında Berat (1775)'ın yürürlüğe konulması da kayda değer.[21] Eğitim alanında da önemli reformlar başlatıldı. 1774'den itibaren her mahallede bir ilkokul, daha kalabalık yerlerde ortaokullar, büyük kentlerde ise liseler açılması ilkesi benimsendi.[22]

Maria Theresa Prusya ile giriştiği Yedi Yıl Savaşları (1757-63) sonrasında Alman nüfusun çoğunlukta olduğu Silezya'nın büyük bir parçasını

20 Bu birim 1763'de Çek ve Avusturya Başbakanlığı adını alacak, sorumluluk alanı hem Çek topraklarını, hem de Avusturya'yı kapsamaya devam edecektir.

21 Bu berat 1771'de Bohemya'yı sarsan kıtlık ve açlık ardından patlak veren 1775 köylü isyanının bastırılmasından sonra çıkarıldı ve önce Bohemya'da, kısa bir süre sonra da Moravya'da yürürlüğe konuldu.

22 İlköğretim, 1805'den sonra zorunlu kılındı.

yitirdi; buna karşılık Rusya ve Prusya ile Polonya'yı paylaşarak elde ettiği Galiçya ve Lodomeria ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1774'de kopardığı Bukovina'yı topraklarına kattı. Bu kayıp ve kazanımlar, İmparatorluktaki Alman nüfusun göreli payını geriletti; Çek kökenli nüfusun Bohemya Krallığı topraklarındaki göreli payını artırdı. Silezya'nın yitirilmesinin ve savaşların İmparatorluk bütçesine getirdiği yükleri karşılayabilmek üzere, Çek topraklarında zenaatların ve sanayinin geliştirilmesi zorunlu hale geldi. Bu gelişmeler daha sonraki onyıllarda Çek ulusal dirilişi üzerinde olumlu etkiler yarattı.

Joseph II'nin yönetiminde reformlar derinleşerek sürdü. Maria Theresa Katolik Kilisesi'nin genel yönetimi üzerindeki kontrolü korumak ve artırmaktan yana olmakla birlikte, Kilisenin iç örgütlenmesine müdahale etmemişti. Joseph II'nin İmparatorluğu sırasında alınan önlemlerin çoğu, Katolik Kilisesi'nin din dışı alanlardaki etkisini azaltmaya yönelikti. Bu bağlamda (i) Reformasyon Karşıtı Komisyon lağvedildi; (ii) İmparatorluğun Avusturya parçasındaki manastır ve rahibe evlerinin yarısı, özellikle sağlık ve eğitim hizmeti sunmayanlar kapatıldı; (iii) Kilisenin evlilikler üzerindeki yasal yetkisi kaldırıldı; (iv) teoloji öğretimi müfredatı üzerindeki devlet kontrolü artırıldı. Çok önemli bir adım da 1781 tarihli Hoşgörü Beratı ile atıldı; bu Berat'a göre Hristiyanlığın Katolik olmayan mezheplerine mensup olanlara ve Yahudilere hoşgörü ile davranılacaktı. Bunun Çek ülkesi için anlamı, Bila Hora'dan beri negatif ayrımcılığa uğrayan Protestanların toprak sahibi olabilmesi, kentlere yerleşebilmesi ve zenaat icra edebilmesi, akademik unvan edinebilmesi ve kamu görevlerine atanabilmesi idi. Hoşgörü Beratı'nı 1782'de Hoşgörü Buyruğu izledi. Joseph II, 1781 ve 1785 tarihli beratlarıyla, serf emeği üzerindeki feodal yükümlülükleri kaldırmamakla birlikte, kişiye bağlı serfliği ilga ederek serfleri özgürleştirdi; beylerin toprakları kiraya verdiği köylüler hakkında cezai takibat yapma hakkını kaldırdı; kiracıların beylere dava açabilmesine imkân sağladı. Ceza Kanunu'ndaki değişikliklerle Orta Çağ'dan kalma, barbarca cezalandırma yöntemlerine son verildi ve işkence yasadışı ilan edildi.[23] Joseph II, annesinin izinde, idari ve hukuki kurumları rasyonelleştirmeyi ve bölgeler/iller/belediyeler düzeyindeki özerklik alanlarını daraltmayı sürdürdü; 1785-9 döneminde yaptırdığı tarım sayımının ardından 1789 Vergi Beratı'nı çıkardı. Feodal emek yükümlüsü köylülerin vergi yüklerini azaltan, toprak sahiplerininkini artıran bu düzenleme

23 İmparatorluğun Avusturya parçasında Medeni Kanun'u standartlaştırma çabaları Maria Theresa döneminde başladı; Joseph II'nin döneminde sürdü ve 1811'de Genel Medeni Kanun'la sonuçlandı.

soylulardan gelen büyük tepkiler dolayısıyla, Joseph'in ölümünden kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırıldı. Sansür, önemli ölçüde hafifledi; yasak kitaplar listesi 1782'de iptal edildi.

Joseph II, Almanca'yı devlet organlarının ve üniversitelerin tek resmi dili haline getirdi; Bohemya'nın Latince eğitim verilen *gymnasium*'larına girebilmek için Almanca bilme şartını koydu. Maria Theresa'nın başlattığı ve onun döneminde daha da ileri giden bu 'Almanlaştırma', etnik ve kültürel art niyetler taşıyan, kasıtlı bir program olmaktan çok, Joseph'in etkinlik tutkusundan kaynaklanıyordu; onun esas amacı kamu yönetiminde dil birliği oluşturmak ve üniversitelerde bilim dili olma niteliğinden kuşku duyulmayacak bir dilde eğitim yapılmasını sağlamaktı. Ne var ki, bu dil politikası uzun dönemde ciddi sorunlar yaratmaya elverişliydi. Joseph II, Yahudilerin emlak edinmeleri, mesleklere ve yüksek okullara girmeleri önündeki engelleri de büyük ölçüde kaldırdı; Yahudilerin Alman adı ve soyadı almaları şartını koydu. Beklentisi, Yahudileri sivil toplumla bütünleştirmek, onları İmparatorluğun sadık uyrukları haline getirmekti.[24]

Maria Theresa ve Joseph II'nin reformlarına karşı, Bohemya ve Moravya dahil, İmparatorluğun pek çok bölgesinden yükselen aristokratik tepkiler önünde Joseph II'nin kardeşi ve ardılı Leopold II (1790-2) bir uzlaşı aradı ve İmparatorluktaki Diet'lere nelerin gözden geçirilmesini istediklerini sordu. Çek soyluları Joseph II'nin vergi reformlarının iptalini, köylülük üzerindeki feodal haklarının iadesini, okullarda Kilisenin gözetimini talep ettiler. Anayasal düzlemde ise, Ferdinand II'nin soyluların hak, öncelik ve imtiyazlarına özünde karşı olmadığını belirterek, bunlara dönemin olağanüstü şartları dolayısıyla 1627'de getirilen sınırlamaların kaldırılmasını, anayasanın bundan böyle onların rızası alınmadan değiştirilmemesini istediler. Taleplerine Çekçe'nin *Gymnasia*'ya, Latincenin üniversiteye yeniden girmesini de eklediler.

Reformların yaklaşık kırk yıldır sürerek ivme kazandığı düşünülürse, Leopold II'nin bu tepkisel ve gerici taleplerin tümünü karşılayamayacağı ortada idi; o da vergi kanununun iptali ve Çek dilinin kullanımında bazı tavizler vermekle yetindi. Esasen bu dönemde soylular için Çekçe, Çek topraklarının Avusturya'dan siyasal farklılıklarını dile getirmek için kullanılan tarihsel bir simge olmaktan çok öteye gitmiyor; soylular kendi aralarında Almanca iletişim kuruyorlardı. Karşılıklı gönül alma ha-

24 Prag merkezindeki Yahudi mahallesinin 1784'den beri, ona izafeten, Josefov olarak adlandırıldığı not edilmelidir.

vasında, 1791'de Leopold II'ye Prag'da taç giydirildi ve bu törende Çekçe kullanıldı; onun onuruna Bohemya'nın sınai gelişmesini ortaya koyan bir sergi düzenlendi; 1792'de Prag Üniversitesi'nde bir Çek Dili ve Edebiyatı Kürsüsü açıldı. Joseph II'nin ardılı Franz II (1792-1835)'ın Aydınlanma'ya sempatisi yoktu; Fransız Devrimi'nin değiştirdiği siyasal gündemdeki temel sorun, devralınan bürokratik yapıyı tutucu ve baskıcı bir yönetim anlayışının ihtiyaçlarına uydurabilmekti.

Bütünüyle ele alındığında Maria Theresa ve Joseph II reformları burjuvazinin ve kentli sınıf ve katmanların yükselişini hızlandırdı; serf emeğinin özgürleşmesi önündeki engelleri kısmen de olsa giderdi; Çek Aydınlanması'nın aşağıda değineceğimiz ilk ışıklarının belirmesini sağlayacak bir ortam oluşturdu. Yönetimin ve eğitim/kültür hayatının 'Almanlaştırılması' ikil etki yarattı; Alman kökenli olmayan halklara belirli dezavantajlar getirirken, bu dezavantajların bilincine varılması, ifade edilmesi ve ulusal alternatiflerin oluşturulabilmesi için de fırsatlar doğurdu.

Aydınlanma hareketi, Çek toplumuna çoğunluğu aristokratların inisiyatifi ile oluşturulan bilim ve kültür kurumları kazandırdı. Bunlar arasında daha verimli üretim tekniklerini yaymaya çalışan Ekonomi Derneği (1769), bilimsel bildiri ciltleri yayımlayan Matematik, Yurt Tarihi ve Doğa Tarihi Derneği'nin (1772) ardından yapılanan Bohemya Krallığı Bilim Derneği (1784), kurucusuna izafeten 'Kont'un Ulusal Tiyatrosu' adıyla bilinen Prag'ın (ve Bohemya'nın) halka açık ilk tiyatrosu (1783), Bohemya Krallığı Yurtsever İktisat Derneği (1788), Bohemya'nın ilk sanat galerisini açan Sanatın Yurtsever Dostları Derneği (1796) ve Prag Güzel Sanatlar Akademisi (1799) anılmaya değer. 'Aydınlanma'nın XIX. yüzyıl başlarında filizlenmiş iki önemli kuruluşu ise İmparatorluğun ilk yüksek eğitim veren okulu Prag Politeknik Enstitüsü (1806) ile Prag Müzik Konservatuarı'dır (1811).

Bu kurumların 'ulusal' ve 'yurtsever' gibi sıfatlarla adlandırılması, soyluların benimsediği 'toprak yurtseverliği' anlayışını yansıtıyordu. Söz konusu anlayış Çek ulusuna değil, Bohemya 'anayurdu'na odaklanan sevgi ve saygı üzerinde temelleniyordu. Soylular Çek tarihine de, Çekçe'nin XVIII. yüzyıldaki az gelişmişliğine de kayıtsız değillerdi; ancak bu konular onların yurtsever duyarlılıklarının sadece bir parçasını oluşturuyordu. Bu duyarlılıkların Almanca ifade edilmesi ve XVII. - XVIII. yüzyıllarda Çek kültür hayatını baskılayıcı kararlar alan Habsburg Hanedanı'na sadakatle bağlı kalınması onlar için tutarsız değildi.

Çek modern tarih araştırmalarında 'uyandırıcı'lar (*buditele*) olarak anılan aydınların ilk temsilcileri, incelediğimiz dönemde ortaya çıkmaya başladı. Esas itibariyle tarih, dil ve edebiyat alanlarında, soyluların maddi ve manevi desteğini de alarak, ürün veren bu aydınlar arasında Gelasius Dobner (1719-90), František Martin Pelcl (1734-1801), Josef Dobrovsky (1753-1829), Jilji Chladek (1743-1806), Karel Tham (1763-1816), Antonin Jaromir Puchmajer (1769-1820), František Jan Tomsa (1753-1814) ve Vaclav Matěj Kramerius (1753-1808) anılmaya değer.

Dobner'in iki önemli eserinden biri Vaclav Hajek tarafından kaleme alınan *Çek Vakayinamesi* (1541)'nin Latince yayınlanması ve yorumu, diğeri ise 1764-85 tarihleri arasında altı ciltte yayınladığı ve Çek tarih yazımının kaynaklarını belirlediği *Monumenta Historica Bohemiae*'dir. Dobner, Çek tarih yazımına tarihsel olguların eleştirel analizini ve analizin kaynaklarla doğrulanması anlayışını getirmiştir. Tarihçi ve dilbilimci Pelcl'in üç ciltlik ve Çek dilinde *Çek Vakayinamesi* (1791-6), Çek ulusal tarihinin eski çağlardan Karel VI'ün ölümüne (1348) kadar geçen dönemini ele alır; Pelcl bu çalışmasından önce *Çeklerin Kısa Tarihi*'ni (1774) Almanca yayınlamıştı. Onun derlediği bir belgeler koleksiyonu ise *Scriptores Rerum Bohemicarum* (1783-4) adıyla basılmıştır. Pelcl'in bir diğer önemli katkısı, Balbin'in *Çekçe'nin Savunusu*'nu 1775'de Çek diline çevirmesidir.

XVIII. yüzyılın dil ve tarih araştırmalarını XIX. yüzyıldakilere bağlayan köprü filolog, tarihçi ve Slav kültür tarihi araştırmacısı Dobrovsky'nin eserleridir. Dobrovsky 1784'te Bohemya Krallığı Bilim Derneği'nin ve 1818'de Ulusal Müze'nin kurulmasında öncü roller oynamıştır. Almanca yayımlanan *Çek Dili ve Edebiyatı Tarihi* (1792), *Çek Dilinin Ayrıntılı Grameri* (1809), *Çekçe-Almanca Sözlük* (1802,1821) en önemli eserleri arasında sayılır; çalışmalarını 1810'lu ve 1820'li yıllarda Slav dili ve lehçeleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Dobrovsky Çekçe'nin bir bilim ve kültür dili olabileceğinden kuşkulu idi, popüler edebiyat dili olarak kalacağını düşünüyordu. Daha sonraki kuşaklar bu görüşlerini eleştirdiler, ama eserlerinden çok yararlandılar. Onun çabaları olmasa idi, Çekçe yazı dili yetkinliğine kavuşamayacaktı. Chladek, teoloji profesörü ve Aydınlanma'nın amansız karşıtı idi; ama *Çekçe'yi İyi Konuşmak ve Yazmak İçin En Kısa Dersler* (1795) dilbilim çalışmalarına katkı getirdi.

Tham da dilbilim çalışmalarıyla seçkinleşen bir yazardı; *Almanca-Çekçe Sözlüğü*'nü (1788), *Güncel ve Tam Çekçe-Almanca Sözlük* (1807-

8) izledi; tanınmış yabancı edebiyatçıların eserlerini Çekçe'ye çevirdi. Dobrovsky ile yakın işbirliği içinde çalışan ve onun düşüncelerini popülerleştiren Tomsa, Çekçe'nin telaffuzunu modernleştirmeyi ve basılı eserlerde Gotik yerine Latin harflerinin kullanılmasını savunuyordu; *Çekçe'nin Grameri*'ni (1782), *Küçük Almanca-Çekçe Sözlük*'ü (1789) ve çok kapsamlı *Çekçe-Almanca-Latince Sözlük*'ü (1791) üretti. Edebiyatçı Puchmajer, *Seçilmiş Şiirler ve Şarkılar*'ı (1795) ile ilk çağdaş Çek şiiri seçkisini yayımladı; *Yeni Şiirler* başlıklı seçkiler dizisi 1797-1814 arasında okurlarıyla buluştu.

Bu 'uyandırıcılar' listesini 1789'dan itibaren *Yurt Haberleri* gazetesini çıkaran ve başyazarlığını yapan, buna ek olarak 1790'da ilk çağdaş Çek yayınevi *Česka Expedice*'yi kuran Kramerius'la tamamlayabiliriz.[25] Kramerius, Joseph II reformlarının ve başlangıçta Fransız Devrimi'nin destekçisiydi; daha sonraki yıllarda Fransa-Avusturya ilişkilerinin gerilmesi, yurtsever duyarlılıklarına aykırı düştü. Kramerius'un yazıları ve yayınları yüksek kültür ve edebiyat ürünleri sayılmazdı; ama o Çekçe'nin yazı dili olarak yaygınlaşmasına ve küçük yerleşimlerde Çekçe yazılmış basılı yayın okuma alışkanlığının gelişmesine burada adlarını andığımız kültür öncülerinden çok daha fazla katkı sağladı.

IV.2.3. 1800-48 Dönemi

Devrim Yıllarına Doğru

İmparatorluk yıllarında 1789 Fransız Devrimi'nin açılımlarını ve Napoleon Savaşları'nı yaşamış, Viyana Kongresi sonrasındaki 'restorasyon' çabalarının sorumluluğunu paylaşmış Franz I, öncülleri Joseph II ve Leopold II gibi, İmparatorlukta güç ve yetki merkezileşmesinden, bürokrasinin yapılandırılmasından ve Almanca'nın devlet dili olarak benimsenmesinden yana idi; ama onun yönetiminde Aydınlanma'ya yer olamazdı. İlerici düşünceler ve siyasal etkinlikler, Bohemya ve Moravya-Silezya *Gubernium*'ları yerine, doğrudan Viyana ile ilintili bir siyasal polis ağı ve sansür ile baskılanıyordu.

Buna rağmen, bu dönemde filizlenmekte olan genç yurtseverler kuşağı Çek Rönesansı'nı tarih, dil ve edebiyat araştırmaları düzleminden siyasal örgütlenme ve ajitasyon düzlemine çekmeye başladılar. Çek ulusal bilincinin gelişmesinde önderliği (nüfusunun % 70'den fazlası Çek kökenli

25 Ölümünden sonra oğlu, Vaclav Rodimil Kramerius ve František Tomsa, *Yurt Haberleri*'ni sürdürdüler.

olan) Moravya değil, Çek nüfusunun daha az (yaklaşık % 60) paya sahip olduğu Bohemya ve özellikle onun idari, iktisadi ve kültürel başkenti Prag ve diğer büyük kentlerinde yaşayanlar üstlendi[26]. Bohemya'lı liberal Almanların Çek aydınları ile siyasal işbirliği arayışı ise somut sonuçlara ulaşamadı; Almanlar mevcut 'polis devleti'ni liberal ve anayasal bir rejime dönüştürmeyi ve yurttaşların özgürlük alanlarını genişletmeyi temel amaç sayarken, Çek'lerin ilgisi dil, eğitim ve yeni anayasal düzenin kendilerine sağlayacağı özerklik üzerinde yoğunlaşıyordu.

1830'lu yılların sonlarına yaklaşıldığında Bohemya'nın katmanlar koalisyonu ülkedeki siyasal hoşnutsuzluğu ve reform taleplerini açıkça dile getirmeye başladı. Bu tutumlarında hazırladıkları ulusal reform programı uyarınca yetkilerini genişletmek isteyen Macar Diet'ini örnek aldıkları görülüyor (bkz. III.2.2)[27].

Koalisyon, Mayıs 1847'de mutlakiyete son verilmesini, Bohemya'nın anayasal ve hukuksal geleneklerinin tanınmasını ve parlamenter süreçlerin benimsenmesini içeren bir talepler dizisini İmparatorluğa sundu; bunların reddi üzerine Ağustos 1847'de İmparatorluğun vergi tasarılarını onaylamadı[28]. Artan gerilimin 1848-9'da tırmandığını aşağıda göreceğiz.

'Uyandırıcı'ların Bir Sonraki Kuşağı Üzerine

'Uyandırıcı'ların XVIII. yüzyıl Aydınlanma hareketinden esinlenen birinci kuşağı ile, onları XIX. yüzyılın ilk yarısında izleyenler arasında bazı önemli benzerlikler var: Bir sonraki kuşak da öncekiler gibi; (i) soylular çevresinin maddi ve manevi desteği ile gelişti; (ii) ilgisini esas itibariyle tarih ve dil araştırmaları ile edebiyat üzerinde yoğunlaştırdı; (iii) Çek ticaret ve sanayi burjuvazisi ile kentli orta sınıfların önemli siyasal aktörler olarak yükseldiği XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kayda değer bir toplumsal etki yaratamadı. Ancak bu aydınlar kuşağının Çek ulusal bilincine üç alanda önemli katkı sağladığını belirtmek gerekir:

---

26 Köklü bir Katolik geçmişten gelen Moravya'lılar Çek ulusalcılığına ilke olarak olumsuz yaklaşmıyorlar, ama Bohemya'nın etkinliğinin artmasına kuşku ile bakıyorlardı. XIX. yüzyılda Moravya lehçesini bir edebiyat dili konumuna yükseltme çabaları başarılı olamadı (Agnew, 2004:111).

27 Zamanın değişmekte olduğunun diğer işaretleri 1840'lı yıllarda sanayi işçilerinin protesto eylemleri ile ortaya çıktı. Bunların en şiddetlileri, Haziran-Temmuz 1844'de Prag ve varoşları ile Liberec yakınlarında gerçekleşti ve güvenlik güçleri tarafından zor kullanılarak bastırıldı. *Robota*'ya karşı son büyük köylü ayaklanmasının 1821'de Moravya'da patlak verdiği de burada not edilmelidir (Agnew, 2004: 107-8).

28 Merkezi hükümet bu vergileri yine de topladı!

(1) XVII. ve XVIII. yüzyıllarda giderek yerel bir lehçe konumuna gerileyen Çekçe'yi bir kültür ve bilim diline dönüştürme çabaları bir üst (ve daha başarılı) düzeye yükseltildi. Çekçe, onlar sayesinde, 'ulus'u tanımlayan ve diğer uluslardan ayıran temel bileşene dönüştü.[29]

(2) Bu kuşağın geliştirdiği tarih yazımı XIX. yüzyılın ikinci yarısında toplumdaki başat tarihsel anlatı niteliğini kazandı ve böylelikle Çek ulusalcı hareketlerini yönlendirir hale geldi.

(3) Çek halkının tarihsel ve toplumsal kökenlerine Slavik bir perspektiften bakma anlayışı güçlendi. Bu kuşak, bazı istisnaları dışında Slav kökenli olmayı Çekliğin temel öğelerinden biri saymaya, Çek ülkesini Slav kültür ve uygarlığının (Alman etkilerinden arındırılması gereken) batı ucu olarak algılamaya eğilimliydi. Ancak söz konusu kültürel tanımlama Pan-Slavizmin (ve özellikle onun Rus dostu versiyonunun) bu kuşakta genel kabul gördüğü anlamına gelmemekteydi.[30]

İlginç bir gözlem bu kuşak aydınlarından Çek bilim ve kültür hayatına çok önemli katkılar sağlamış bazı kişilerin aslen Çek olmamasıdır; örneğin tarihçi ve filolog Pavel Josef Šafařik (1795-1861) ve edebiyatçı Jan Kollar (1793-1852) Slovak kökenli idiler.[31] Bu gözleme başka paradokslar da eklenebilir: Daha sonra 'Ulusun Babası' sayılacak olan František Palacky, evinde eşi ve çocukları ile Almanca konuşmakta, modern Çek edebiyatının habercilerinden Karel Hynek Macha (1810-36) kız arkadaşı ile Almanca yazışmakta, besteci Bedřich Smetana gençlik yıllarında günlüklerini Almanca tutmakta idi. Modern Çek gazeteciliğinin kurucusu

29 Teolog, filozof ve matematikçi Bernard Bolzano (1781-1848) bu açıdan ayrıksı bir tutumu temsil eder. Bolzano, kişinin yaşadığı coğrafyayı onun anayurdu sayıyor, anayurdun sınırlarını o coğrafyadaki egemen devletin uyrukluğu ile belirliyor, 'yurt'un 'ulus' ile özdeşleşmesini gerekli bulmuyordu. Ona göre 'Anayurt Bohemya'daki temel toplumsal ayrışma dilden değil, ekonomik ve siyasal baskıların ulusal bileşenler arasında yarattığı farklılaşmadan türemekteydi. Anayurtta tek bir dilin yaygınlaşmasından, yerel dil ve lehçelerin erimesinden kaygılanmaya gerek yoktu. Böylesi eğilimler tümleşik bir ulusun oluşması için yararlıydı (aktaran: Sayer, 1998:59-60).

30 Pan-Slavist edebiyatçı Jan Kollar, Habsburg İmparatorluğu'ndaki halklara daha geniş özerklikler tanınmasını savunan 'Austro-Slavist' František Palacky (1798-1816) ve Pan-Slavizme hiç yakınlık duymayan gazeteci-yazar Karel Havlíček Borovsky (1821-56), bu aydınlar çevresindeki siyasal görüş ayrılıklarının örnekleri olarak anılabilir. Havlíček 1846'da Ruslar, Polonyalılar, Çekler ve Güney Slavlarının salt dillerinin yakınlığı dolayısıyla bir Slav ulusu oluşturamayacaklarını belirtmiş, 'ulus'u Bohemya, Moravya, Silezya ve Slovakya'nın Slav kökenli topluluklarını (Çeko-Slavlar) içerecek biçimde tanımlamıştır (bkz. Sayer, 1998:111).

31 Daha da ilginç sayılabilecek bir gözlem, Kollar ve Šafařik'in Ludovit Štur'un (1815-56) ayrı bir Slovak yazı dili geliştirme amaçlı çalışmalarına karşı çıkmalarıdır. Bir diğer ünlü 'uyandırıcı' Palacky de Moravya'da doğmuş olmakla birlikte, Slovakya ile yakından ilintilidir; 1810'lu yıllarda orada eğitim görmüş, Slav dillerinin çoğunu orada öğrenmiş, meslektaşı Šafařik ile orada tanışmıştır. Kollar/Šafařik/Palacky üçlüsünün bir başka ortakyanı, üçünün de Protestan olmasıdır.

sayılan Karel Havliček Borovski, 17-21 yaşlarında iken, yazı dili olarak Çekçe'sini geliştirmek için hâlâ çabalıyordu; hayatının sonuna kadar anne ve babası ile Almanca mektuplaştı (aktaran: Sayer, 1998:108).

Biyografik Notlar

• Tarihçiler

František Palacky (1798-1876), 'uyandırıcı'lar içinde en çok tanınan, Çek kültür ve siyaset hayatında silinmez izler bırakan bir tarihçidir. Meslek hayatına (Bohemya tarihi ile yakından ilgilenen ve Ulusal Müze'nin 1818'de kuruluşuna büyük destek sağlayan) Kont Šternberk ailesinin özel arşivcisi olarak başlamış, 1827'de Ulusal Müze'nin yayın organı *Bohemya Müzesi Dergisi*'nin *(Časopis Českeho Musea)* editörlüğüne getirilmiş, 1831'de Josef Jungmann ile birlikte bilimsel incelemelerin yayımlanmasına destek olacak *Matice Česka* adlı fonun oluşturulmasına öncülük etmiştir.[32] 1831'de Bohemya soylularının 'resmi' tarihçiliğine, 1841'de Ulusal Müze'nin İcra Direktörlüğü'ne atanmış, 1847'de (Josef Jungmann ile birlikte) Viyana Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Palacky 11 dil bilen, birincil kaynakları titizlikle ve ustaca kullanan bir araştırmacıydı. Avrupa'daki yetmişi aşkın arşivi tarayarak kaleme aldığı anıtsal eseri *Bohemya ve Moravya'da Çek Ulusu'nun Tarihi*'nin ilk üç cildi 1836-42 döneminde önce Almanca, daha sonra Çekçe yayımlandı. Çek tarihini 1419'a kadar inceleyen bu ciltlerin bazı bölümleri (özellikle Jan Hus ve Hus'çulara ilişkin olanları) polis sansürüne uğramıştı; 1848 Devrimlerinin görece özgürleştirdiği düşünce ortamında Palacky bu üç cildi gözden geçirerek Çek dilinde yeniden yayımladı. İncelenen dönemi 1526'ya kadar uzatan son iki cilt (dördüncü ve beşinci ciltler) 1847-67 döneminde Çekçe basıldı.[33]

Palacky'nin büyük başarısı ve XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Çek ulusalcı hareketine katkısı, Bohemya Krallığı'nın tarihten silinerek Habsburg İmparatorluğu'na bağlı, sadece adı olan bir krallık haline geldiği iki yüzyıl sonrasında Çek ulusunu geçmişi, bugünü ve geleceği olan bir tarihsel özne olarak kurgulayabilmesidir. Baş eserine koyduğu ad da bu

32 Burada Bohemya'nın Çek dilindeki karşılığının *Čechy* olduğuna işaret edelim. Çek ulusalcıları Avusturya'lı egemenlerle siyasal ilişkilerinde bu iki anlamlılığı ustaca kullanmışlardır.

33 Bir süre Palacky ailesine özel öğretmen olarak hizmet veren tarihçi Vaclav Vladivoj Tomek (1818-1905), Palacky'nin başeseri çizgisinde, inceleme dönemini 1608'e kadar uzatmıştır (Sayer, 1998:129; 136-7). Palacky'nin tarih anlatısında Bohemya'daki Habsburg hanedanının başlangıcı olan 1526'nın ötesine geçmeyişi, bir ölçüde, 1848 sonrasında artan siyasal etkinliği, bir ölçüde de bu dönemi incelemekteki bilinçli isteksizliği ile açıklanabilir. Ona göre, 1526'dan sonraki Çek ulusal tarihini yazacak kişi, 'yalan söylemek zorunda kalabilecek'tir!

kurguyu ifade eder; söz konusu olan tarih Çek ulusunun Bohemya ve Moravya'daki tarihidir, Bohemya Krallığı'nın ve orada yaşamış olanların tarihi değil. Bu kurgulama dönemin sosyoloji ve tarih yazımı ile uyumlu görünmemektedir. Örneğin Frederick Engels (1820-95), 1849'da Çekleri "tarihsel olarak kesinlikle mevcut olmayan, kendisine özgü tarihi bulunmayan" bir ulus olarak tanımlamıştı[34].

Palacky'nin tarihsel anlatısının özünde Hus'çu hareketi hem bir dinsel özgürlük mücadelesi, hem de Slavlar ve Almanlar arasında asırlarca süren çatışma içinde Çek ulusal varlığının tezahürü olarak algılaması yatar. Her iki algı da onun çağındaki ulusal mücadeleye destek olabilecek niteliktedir. Palacky'e göre, Germen dünyası ile ilişkiler sonucunda yozlaşmış olsa da, geleneksel Slav erdemleri (özgürlük aşkı, demokrasi, eşitlikçilik ve barışçılık), Çek ulusunun tarihine içerilmiş olarak XIX. yüzyıla taşınmıştır. Bu tarih okumasında ön plana çıkan şey, geçmişin içinde yaşanan dönem için bir ayna olup olmamasından çok, dönemler arasındaki benzerliklerin ulusalcı mücadele için bir dayanak oluşturabilme özelliğidir. Aşağıda değinileceği gibi, bir sonraki Çek tarihçileri kuşağı Palacky'nin eserindeki bu kuramsal zaafı açıkça dile getirmişlerdir.

Palacky'nin ulusalcı duyarlılıkları, onu 1848 Devrimleri sonrasında eylemli siyasete yöneltti. Mayıs 1848'de Frankfurt'ta toplanan geçici Alman Parlamentosu'na katılmayı 'Alman olmadığı ve Almanların işleriyle ilgilenmediği' için reddetti. Haziran 1848'de Prag'da toplanan Slav Kongresi'ne başkanlık etti; Avusturya İmparatorluğu'nun Güney Alman ve Slav devletlerinden oluşacak bir federasyona dönüşmesini savundu. 12-17 Temmuz 1848'de Bohemya, Moravya ve Avusturya Silezya'sının bağımsızlığı için başlatılan isyanın bastırılmasından sonra, Ekim 1848-Mart 1849 döneminde Kroměřiž (Kremsier)'de toplanan ve Habsburg İmparatorluğu'nun anayasal düzenini belirlemeye çalışan Parlamento'ya temsilci seçildi. Bu parlamentonun çözülüşü ve karşı devrimin 1851'de nihai başarıya ulaşmasından sonra, bir süre siyasetten uzaklaştı. 1860'da

34 Engels, genelde Orta ve Güney Avrupa Slavlarının, özelde Çeklerin 1848 devrim dalgası sırasındaki etkisiz (ve bir anlamda, gerici) tutumunu yorumlarken, tarihsel maddeci anlayışın özü olan sınıf analizinden uzaklaşarak, Hegel'gil "tarihsel olmayan halklar" kavramına başvurmuştur. *Neue Rheinische Zeitung*'da yayımlanan "Macar Mücadelesi" (Ocak 1849) ve "Demokratik Pan-Slavizm" (Şubat 1849) başlıklı makalelerinde, dünya devriminin geleceği için söz konusu halkların varlığını ve ulusal taleplerini dışlayıcı yorumlar yer almaktadır. Marx ve Engels, 1848'de aşırı iyimser devrimci beklentiler içindeydiler: Kapitalizmin çöküşü yakın ufukta ise, çöküşü hızlandırmak için devrimin destekçileri arasında yer alan (özünde sömürgen) bazı soylular ve Alman burjuvazisinin bazı kesimleri ile ittifaklar aranabilir ve büyük topraklılar ile köylülük arasındaki toplumsal karşıtlığın çözümü sosyalizm aşamasına ertelenebilirdi. Bu beklentilerinin gerçekleşmemesi sonrasında, Engels'in yukarıda değindiğimiz aykırı yorumlara yöneldiği söylenebilir (ayrıntılar için, bkz. Rosdolsky, 1987:4-55).

damadı František Ladislav Rieger (1818-1903) ile birlikte Çek Ulusal Partisi'nin (*Narodni Strana*) kuruluşuna öncülük etti. 1863'den itibaren bu parti içinde 'Yaşlı' ve 'Genç' Çekler'in izlenecek siyasal taktikler üzerinde ihtilafa düşmesi ile başlayan bölünme ve yeniden yapılanmaların öyküsünü (Kısım II'de ele alındığı için) burada yinelemeyecek ve Palacky'nin 1870'li yılların başında siyasetten fiilen uzaklaştığını kaydetmekle yetineceğiz.

Tarihçi ve filolog Šafařik, kendisini Slovakya'da geçirdiği öğrenim yıllarında tanımış olan Palacky'nin daveti üzerine 1833'de Prag'a geldi ve bir süre bazı 'yurtsever' soylular tarafından maaşa bağlanarak çalışmalarını sürdürdü. 1841'de Prag Üniversitesi Kütüphanesi'nde gözetmenliğe, 1848'de Kütüphane Müdürlüğü'ne atandı. Bu göreve ek olarak, 1848-9'da Prag Üniversitesi'nde yeni kurulan Slav Etüdleri Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi; ancak 1848 devrimlerinin yenilgiye uğramasının ardından kürsü kapatıldı. Šafařik üniversite kütüphanesindeki müdürlük görevini, sağlık sorunları dolayısıyla kesintilere uğrasa da, 1860'a kadar sürdürdü. Šafařik'in en önemli eseri, Slav halklarının eski çağlar tarihini inceleyen *Slav Antikitesi*'dir (1836-7). *Slav Etnolojisi* (1842) ise, Šafařik'in yaşadığı çağdaki Slav toplulukları hakkında kapsamlı bilgiler sunar. Šafařik, Çekçe kaleme alınmış olan bu incelemeler öncesinde *Slav Lehçelerinin ve Edebiyatının Tarihi*'ni (1826) Peşte'de Almanca yayımlamıştır. Ansiklopedik tarzda düzenlenmiş olan bu eserde tüm Slav dillerinin sistematik bir dökümü yer alır. Šafařik, 1838-42 döneminde *Bohemya Müzesi Dergisi*'nin editörlüğünü yürütmüştür.

• Dilbilimciler

Josef Jungmann (1773-1847), modern Çek yazı dilinin gelişmesine kuşkusuz en önemli katkıyı sağlamış bir dilbilimci ve edebiyatçıdır. Yazarlık hayatına tanınmış yabancı eserlerin çevirisi ile başlamış, bu çevirilerle en karmaşık edebi metinlerin bile Çek dilinde ifade edilebileceğini kanıtlamayı amaçlamıştır. Otuz yılı aşkın emeğinin ürünü olan beş ciltlik *Çekçe-Almanca Sözlük* (1834-9), modern Çekçe'nin sözcük hazinesine temel oluşturmuştur. Jungmann bu sözlüğü hazırlarken kendisini günlük konuşma dili ile sınırlamamış, Çekçe'nin erişebildiği tüm lehçelerinden sözcükler derlemiş, gelişmiş dillerin Çekçe karşılığı bulunmayan sözcüklerine ya arkaik metinlerden, ya da diğer Slav dillerinden karşılıklar türetmiştir; yarattığı bu sözcüklerin pek çoğu da kalıcılaşmıştır. Bu hacimli çalışmaya ek olarak, *Poetik: Örnekler Derlemesi ve Üslûp Üzerine Kısa Bir*

İnceleme (1820) ile edebiyat teorisi konulu ilk Çek başvuru kitabını yazmış, *Çek Edebiyatı Tarihi* (1825) ile çok geniş kapsamlı bir yazar/yazın taraması gerçekleştirmiştir.

Jungmann, kimyager-botanikçi Jan Svatopluk Presl (1791-1849) ve fizyolog Jan Evangelista Purkyne (1787-1869) ile birlikte Çekçe yayımlanan ilk bilim dergisi *Krok*'u kurdu.[35] Jan Svatopluk Presl ve botanikçi kardeşi Karel Borivoj Presl (1794-1852), Çekçe bilimsel terimler sözlüğünü oluşturan öncüler olarak bilinir.

• Edebiyatçılar

Daha önce adını andığımız Jan Kollar, aşk ve yurtseverlik temalarını işlediği iki soneler demetini *Slava'nın Kızı* (1824) adıyla yayımladı; bu sonelerde yazarın tanrıça Slava'nın kızı Mina'ya duyduğu sevgi, giderek yurt sevgisine dönüşmekteydi. Karel Hynek Macha, Çek modern şiirinin habercisi olan romantik 'destan'ı *Mayıs* (1836) ile ünlendi. Aynı zamanda edebi eser çevirileri de yapan şair František Ladislav Čelakovsky (1799-1852), yayımladığı iki şiir kitabına (*Rus Şarkılarından Yansımalar,* 1829 ve *Çek Şarkılarından Yansımalar*, 1839) ek olarak, halk şarkılarının, özdeyişlerinin ve deyimlerinin derlenmesine öncülük etti; bu alandaki çalışmalarının en yetkin örneği üç ciltte derlediği *Slav Ulusal Şarkıları* (1822-7)'dır. 1846'dan sonra Ulusal Müze Sekreterliğini, 1851'den sonra Prag Kentinin ilk resmi arşivciliğini yürüten Karel Jaromir Erben (1811-70) de etnografik ilgileri çok yoğun bir şair ve yazardı; *Ulusal Efsanelerden Bir Demet* (1853) adlı şiir kitabı çok sevildi. Erben iki ciltte derlediği *Bohemya'nın Ulusal Şarkıları* (1842, 1845), halk masalları ve efsanelerini özgün lehçeleriyle sunduğu *Slav Derlemesi* (1861) ve tematik olarak düzenlediği *Popüler Çek Şarkıları ve Ninnileri* (1862-64) ile de tanınır; iki bini aşkın özgün şarkı ve ninni metnini içeren bu sonuncu eser, XIX. yüzyıl etnografyasının en seçkin örnekleri arasında yer almaktadır. Čelakovsky ve Erben'in 'halk' kültürünü sahiplenen ve tanıtan çalışmaları Çek kimliğinin çağdaş imgelemine önemli katkı sağlamıştır. Josef Kajetan Tyl (1808-56) ise çok üretken bir tiyatro-roman yazarı ve aktör olarak popüler kültürün yaygınlaşmasına emek vermiştir.[36]

---

35 Çekçe 'adım, atılım' anlamına gelen *Krok*, aynı zamanda Çek'lerin efsanevi prensesi Libuše'nin babasının adıdır. İkili bir ima, açıkça okunuyor.

36 1918 Çekoslovakya'sı ve bugünkü Çek Cumhuriyeti ulusal marşının güftesi, Tyl'nin yazdığı *Fidlovačka* adlı müzikli oyunda yer alan *'Yurdum Nerede?' (Kde domov muj?)* şarkısının sözleridir; beste František Skroup'a (1801-62) aittir.

Ulusal Müze: Neye Niyet, Neye Kısmet?

Bohemya'nın soylu bir ailesinden gelen, İmparatorluğun seçkin devlet adamı ve Bohemya Krallığı'nın o dönemdeki Başyöneticisi (*Oberstburggraf*) František Antonin Kolovrat (1778-1861), Nisan 1818'de (resmi adıyla) Anayurt Müzesi'nin (*Vaterländisches Museum / Vlastenske Muzeum*) açıldığını ilan ederken, müzenin kuruluş amacını da tanımlıyordu: "ulusal yazına ve üretime ait olan her şeyi (bu müzede) bulundurmak, taramak ve incelemek" (aktaran: Sayer; 1998:53). Müzedeki koleksiyonların yedi grupta kümelenmesi öngörülmüştü: (i) Ulusal yazı veya belgeler; (ii) Çek topraklarındaki antik eserler, mezarlar, yazıtlar, heykeller vb.; (iii) Armalar, mühürler, sikkeler vb.; (iv) Harita, plan ve istatistikler; (v) Doğal nesneler (fosiller, mineraller, jeolojik buluntular, flora ve fauna); (vi) Kitap ve dergiler; (vii) Zenaat ve sanat ürünleri. Bu amaç ve kapsam XVIII. yüzyıl sonlarına özgü 'toprak yurtseverliği'ni yansıtıyordu.

Ancak İmparatorluk yöneticileri, Müze'nin kuruluşunu manen ve maddeten destekleyen Çek soyluları ve Çek kökenli uzman kadroların Müze'nin temel amaç ve işlevleri konusunda ciddi görüş ayrılıkları içinde oldukları kısa sürede ortaya çıktı. Sayer (1998: 55-6), kuruluş bildirgesi ile 1821 tarihli Müze Yönetmeliği'ni karşılaştırarak, Almanca ve Çekçe metinler arasında çeviri kusurlarına atfedilmeyecek anlam uyumsuzlukları olduğunu gösteriyor. Esasen Çek kökenli uzmanlar Müze'yi 'resmi' adıyla değil, her zaman Ulusal Çek Müzesi (*Narodni Českе Muzeum*), ya da kısaca Ulusal Müze adıyla anıyorlardı.

1833'de Prag Üniversitesi Avusturya Tarihi profesörü Josef Linhart Knoll, dönemin Çek ülkesi başyöneticisi Kont Antonin Bedřich Mitrovski'ye yazdığı (jurnal?) mektubunda Bohemya Krallığı Bilim Derneği ve Ulusal Müze'deki uzman kadroların Çek-yanlılığından yakınmakta ve dil ile ulusalcılık arasındaki bağıntıyı açıkça vurgulamaktaydı: "Tarih, bir ulusu eski bağımsızlık ve özgürlüğüne, eski yücelik ve ününe ulaşmak için kullanabileceği canlandırıcı ve coşturucu kaynakları gizler; ulusal dil bunu gerçekleştirmenin doğru yolunu gösterir." Bundan yaklaşık on yol sonra, Doğu ve Batı (*Ost und West*) adlı Almanca derginin editörü Rudolf Glaser, 'Müze(nin) etkinlikleri sürekli olarak yalnızca Slav öğesine odakla(n)makta ve anayurttaki Alman öğesi tümüyle görmezden gel(in)mektedir' diye yazıyordu (aktaran: Sayer, 1998:98-9).

Knoll ve Glaser, gidişin yönünü kestirmekte yanılmamışlardı. 1841'de Ulusal Müze'nin İcra Direktörlüğü'ne getirilen Palacky, 1842'de Müze'nin

'misyon'unu şöyle tanımlıyordu: "Çek topraklarının doğal özellikleri ve şartları ile, orada geçmişte ve günümüzde yaşayanların düşünsel faaliyetlerini diğer ülkelerinkinden farklılaştıran her şeyi derlemek ve bilimsel bir düzenleme ile sergilemek" Palacky'nin damadı Rieger, 1873'de Müze'nin işlevini yeniden tanımlarken, 'Çek toprakları' (*Česke země*) deyimi yerine, doğrudan doğruya (ulusa atfen) 'Çek' deyimini kullanacaktı (aktaran: Sayer, 1998:99). Özetlediğimiz bu öykü, aristokratik heveslerle oluşturulan bir kuruluşun nasıl giderek ulusal ve popüler bir 'misyon' kazandığını gösteren ilginç bir örnektir. Müzenin 1890'da yeni ve görkemli binasına taşınması, bu dönüşümü mekân düzleminde tescil eden bir olay sayılmalıdır.

IV.2.4. 1848-1890 Dönemi

Kısa Ömürlü Devrim

Ocak 1848'den itibaren çeşitli Avrupa ülkelerinde yükselen devrimci hareketlerden esinlenen Bohemya'lı Çek ve Alman liberaller (Çek radikallerinden önce davranarak) Mart 1848'de hazırladıkları bir dilekçeyi İmparator'a sundular. Bu dilekçe ile siyasal ve dinsel özgürlükler talep ediliyor, *robota*'nın ilgası, Prag'da yerleşik ve tüm Çek topraklarını temsil edecek bir Diet'in oluşturulması, eğitimde ve kamu dairelerinde Çekçe ve Almanca'nın eşitliğinin tanınması isteniyordu.

Dilekçeyi sunanlar, Viyana'daki çalkantılı siyasal ortamı ve Macarların (aynı günlere rastlayan) bağımsız ve sorumlu bir hükümet kurma kararlarını izleyerek, taleplerine bir ekleme yaptılar: Birleşik Çek topraklarını yönetecek, seçilmiş bir hükümetin kurulması. Bu haliyle dilekçe Nisan 1848'de yeniden Viyana'ya götürüldü ve taleplerin hemen hemen tümü, merkezi hükümetçe kabul edildi; sadece sonuncu talep, oluşturulması öngörülen İmparatorluk Parlamentosu'nun kararına bırakıldı.

Viyana'da Nisan-Mayıs 1848'de izlenen ve Çizelge II.3.1'de özetlediğimiz gelişmelere ek olarak, Bohemya Diet'i seçimleri de Çek tarafında görüş ayrılıkları ve kararsızlıklara yol açtı; bu arada Alman Birliği'ni destekleyen Bohemya Almanları Viyana ile müzakereleri yürüten komiteden çekildiler. Almanların Mart 1848'de oluşturdukları Frankfurt Ulusal Meclisi'ne öykünen bir girişim sayılabilecek Prag Slav Kongresi, Haziran 1848'de toplanarak bir manifesto ve İmparator'a hitaben (ihtiyatlı bir dille yazılmış) bir mesaj yayınladı; bu mesajda Habsburg İmparatorluğu'ndaki Slavlara özerklik tanınması öneriliyordu (bkz. Çizelge II.3.1). Diet seçim-

leri ve Slav Kongresi'nin yaratttığı gerilim, Çek radikallerinin isyanını tetikledi; ama bu isyan Prens Windischgrätz kumandasındaki ordu birlikleri tarafından kısa sürede bastırıldı; Slav Kongresi de dağıldı.

Bohemya *Gubernium*'unun yeni başkanı Kont Leo Thun, yeni seçilmiş Diet'i Temmuz 1848'de toplantıya çağırdı ve geçici bir Yönetim Konseyi atayarak, İmparator'un onayını talep etti. O sıralarda Innsbruck'a sığınmış olan İmparator Ferdinand I, Diet seçim sonuçlarını onadı; fakat Yönetim Komitesi'ni lağvetti. Aynı ayda İmparatorluk Parlamentosu seçimleri sonuçlandı ve Parlamento, Viyana'da çalışmalarına başladı. Viyana'daki ortamın sakinleşmesi üzerine, İmparator Ağustos 1848'de Viyana'ya döndü. Eylül 1848'de Parlamento, *robota*'yı ilga ederek, yeni toprak düzenine geçişteki tazminat ödemelerini ve diğer mali işlemleri kurallara bağladı.

Parlamento'nun en önemli görevlerinden biri olan yeni anayasa hazırlık çalışmaları, ulusal "fraksiyon"lar arasındaki görüş ayrılıkları dolayısiyle, çok yavaş ilerleyebiliyordu. Ekim 1848'de Viyana'da patlak veren ve yine Windischgrätz kumandasındaki ordu tarafından bastırılan isyan sonrasında İmparator ve maiyeti, bu kez Moravya'daki Olomouc kentine sığındı; Parlamento'nun anayasa çalışmalarına bir başka Moravya kentinde, Kroměříž (Kremsier)'de devam etmesi kararlaştırıldı.

Mart 1849'da tamamlanan bu çalışmaların önü kesildi; monarşik ve merkeziyetçi ilkelere dayanan Stadion Anayasası ilan edildi; (Aralık 1848'de tahta geçmiş bulunan) yeni İmparator Franz Joseph, Parlamento'yu fesh etti. Bu buyruklar, bir anlamda, devrimin sona erdiğini ve 'yeni mutlakıyetçi' bir döneme girildiğini ilân ediyordu. Bazı radikallerin Mayıs 1849'da Prag'da tasarladıkları kalkışma ise polis tarafından deşifre edildi; "fesatçılar" tutuklandı ve Prag'da ilân edilen sıkıyönetim, 1853'e kadar sürdü.

Hızlanan Toplumsal Dönüşüm

Habsburg İmparatorluğu'ndaki modern ekonomik büyüme süreci 1820'li yılların ikinci yarısında başlamış ve 1830'lu yıllardan itibaren 'makina-endüstriyel' sınai üretim önem ve ağırlık kazanmıştı (bkz. Kısım II). İmparatorluğun 'Batı'sında (bu meyanda Bohemya, Moravya ve Silezya'da) modern sanayinin gelişmesi, elverişli başlangıç şartları nedeniyle daha erken başlamıştı; özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha da belirginleşen İmparatorluk-içi ekonomik işbölümü, Bohemya ve Moravya'yı İmparatorluğun önde gelen sınai bölgelerine dönüştürdü.

Çek topraklarının göreli ekonomik gelişmişliği, Maddison (2003) ve Schulze (2000; 2007)'den yararlanarak hazırladığımız Tablo IV. 2. 1.'de açıkça izlenemiyor. Bunun başlıca iki nedeni var: (i) Tablo IV. 2. 1.'in ana kaynağı olan Maddison (2003) araştırmasının bugünkü Avusturya için yüksek ve güvenilirliği tartışmalı Kausel (1979) verilerine dayanması ve (ii) erişebildiğimiz veri kaynaklarında Çek ve Slovak toprakları için ulusal gelir tahminlerinin birlikte verilmiş olması; mevcut bilgilerle Slovak azgelişmişliğinin doğru nicel ölçülerde hesaba katılamaması yüzünden, Çek coğrafyasına ilişkin hasılanın düşük düzeylerde tahmin edilmesi[37]. Bu iki hata kaynağından sadece ilkinin göz önünde bulundurulması bile Çek topraklarının göreli gelişmişliğini göstermeye az çok yetmektedir (bkz. Tablo IV.2.1; son dört satır).[38]

1913 yılında Avusturya'daki nüfusun yaklaşık %36'sı Çek topraklarında yaşıyordu.[39] Daha da önemlisi, Avusturya sınai üretiminin ve sınai istihdamının yarıdan fazlası bu topraklarda gerçekleşiyordu (Cameron ve Neal, 2003: 255; Sayer, 1998: 84). 1910'da tarım sektörü çalışanlarının tüm çalışanlar içindeki payı, Avusturya'nın bütünü için %54 dolaylarında iken, bu oran Bohemya'da % 34 idi (krş. Tablo II.2.6). Belli başlı sanayi dalları arasında kömür madenciliği, demir ve çelik, mühendislik sanayileri, kimyasal ürünler, dokuma ve giyim, kağıt, biracılık ve gıda sanayileri yer alıyordu. Sınai gelişmeye paralel olarak, tarım sektörü de uzun vadeli bir gelişme trendi sergiliyordu; 1870-1913 döneminde birim alan başına ürün verimliliğinin kabaca ikiye katlanması, kırsal refaha olumlu yansıdı.

Ekonomik gelişme ve sanayileşmeye eşlik eden diğer önemli olgular arasında demografik hareketleri ve kentlileşmeyi özellikle vurgulamak gerekir. Ele alınan dönemde kırsal Çek nüfusunda kısmen Bohemya ve Moravya'nın kentlerine, kısmen de bugünkü Avusturya'ya, ya da İmparatorluk dışına büyük çaplı göç hareketleri izlendi. Kır kökenli Alman göçenlerin yönelimleri ise daha çok Almanya'ya ve bugünkü Avusturya'ya (özellikle Viyana'ya) doğru idi.

37 Bu tahminler Çekoslavakya'ya ilişkin verilerden hareketle ve Slovakya'da kişi başına ortalama verimliliğin (1990'da olduğu gibi) Çek verimliliğinin 0.873 katı olduğu varsayımı ile yapılmıştır. 1830-1913 döneminde göreli Slovak ortalama verimliliği, büyük bir olasılıkla, çok daha düşüktü.

38 Berend (2013: 458)'in aktardığı Palairet (1997) incelemesi, 1910'da Çek topraklarındaki kişi başına ulusal gelirin Avusturya'dakini az da olsa aştığını ima ediyor.

39 Slovaklar da katılırsa bu oran %45 dolaylarına yükselmektedir.

İç göçler, kentlileşmeyi çarpıcı boyutlara ulaştırdı. 1843'de Çek ülkesinde nüfusu 20 bin'i aşan kent sayısı yalnızca 2 idi (Prag ve Brno). 1900'e gelindiğinde (daha sonra Prag Büyükşehri sınırları içine alınacak olan dört varoş semti Karlin, Žižkov, Smichov ve Vinohrady de hesaba katılırsa) Prag'ın nüfusu 394 bin'e, Brno'nunki 164 bin'e, Kuzey Moravya'daki kömür ve çelik kenti Moravska Ostrava'nınki 115 bin'e, Plzeň'ninki 83 bin'e yükselmişti.[40] İç ve dış göçlerin etnik örüntüsü Moravya, Bohemya ve Silezya'daki Çek/Alman oransal nüfus paylarını toplamda çok fazla değiştirmemekle birlikte, bazı kentlerin (özellikle aşağıda ayrıca ele alacağımız Prag'ın) etnik yapısında çarpıcı değişikliklere yol açtı. Almanya ile sınırdaş olan (ve Çeklerin *pohraniči* olarak adlandırdıkları) yörelerde Alman kökenli nüfus, çoğunluğunu korudu. Bu tür yerel yoğunlaşmalar dışında, Alman nüfusun çoğunlukta olduğu küçük 'adacıklar' da bulunuyordu.

1850-1913 arasında (özellikle 1870-1913 döneminde) Çek toplumunun sosyolojik yapısı köklü bir değişikliğe uğramış, çağdaş ve müreffeh bir sivil toplum ortaya çıkmıştı. Modernleşme, ulusalcı hareketin öncülüğü işlevini de soylulardan Çek ticaret ve sanayi burjuvazisi ile giderek genişleyen ve çeşitlenen kentli orta sınıflara aktarmıştı[41]. Satınalma güçleri, kültür ürünlerine erişim imkanları ve örgütlenme becerileri yüksek bu kesimler etnisite ve dil düzlemlerindeki yarışma sürecinde avantajlı bir konum elde etmeyi kendi ekonomik ve siyasal çıkarları için gerekli buluyorlardı. Benzer algılar, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan süregelen avantajlarını koruma çabasında olan Alman kökenliler için de söz konusuydu. Tüm bu özlem ve eğilimler, Çek topraklarında Alman ve Çek kamusal hayatının ayrışması ve Almanca konuşanların giderek bir 'ulusal azınlık' niteliği kazanması ile sonuçlandı.

40 1900'de Prag'da 1922 Büyükşehir düzenlemesi sınırları içinde yaşayanların sayısı 514 bin'e çıkmış bulunuyordu. Brno, Moravska Ostrava ve Plzeň için verilen sayılarda varoşların nüfusu da hesaba katılmıştır.

41 XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çek ulusalcı hareketi, Habsburg İmparatorluğu'ndaki diğer ulusalcı hareketlere kıyasla, burjuvaziye çok daha fazla yaslanıyordu.

TABLO IV.2.1: AVUSTURYA'DA NÜFUS VE GELİR DÜZEYLERİ, 1830-1913

	1830	1870	1913
Nüfus (bin kişi)			
• İmparatorluğun Avusturya parçası	15830	20248	29339
• Bugünkü Avusturya	3538	4520	6767
• Bugünkü Çek Cumhuriyeti	5918[a]	7648	10221
• Diğer Yöreler[b]	6374	8080	12351
GSYİH (milyon $)[c]			
• İmparatorluğun Avusturya Parçası	16087	25003	62638
• Bugünkü Avusturya	4937	8429	23451
• Bugünkü Çek Cumhuriyeti	5639[a]	9190	22058
• Diğer Yöreler[c]	5511	7384	17129
Kişi Başına GSYİH ($)[c]			
• İmparatorluğun Avusturya Parçası	1016	1235	2135
• Bugünkü Avusturya	1395	1865	3465
• Bugünkü Çek Cumhuriyeti	953[a]	1202	2158
• Diğer Yöreler[b]	865	914	1387
Göreli GSYİH (endeks)			
• İmparatorluğun Avusturya Parçası	100	100	100
• Bugünkü Avusturya	137	151	162
• Bugünkü Çek Cumhuriyeti	94	97	101
• Diğer Yöreler[b]	85	74	65
Göreli GSYİH (endeks, Schulze'ye (2000) göre düzeltmeler yapıldıktan sonra)[d]			
• İmparatorluğun Avusturya Parçası	b.y.	100	100
• Bugünkü Avusturya	b.y.	131	129
• Bugünkü Çek Cumhuriyeti	b.y.	104	113
• Diğer Yöreler[b]	b.y.	79	73

Kaynak: Maddison (2003: 26, 34-65, 470-8)

[a] 1820-50 döneminden üstel enterpolasyonla türetilmiştir.

[b] Galiçya, Bukovina, Trieste Bölgesi ve Dalmaçya'yı içerir. Maddison'un tahminleri ve Çek İstatistik Ofisi'nin verilerinden hareketle, kalıntı olarak hesaplanmıştır.

[c] 1990 yılı Geary-Khamis $ değerleri.

[d] Bu endeks değerlerinin hesabında 'Bugünkü Çek Cumhuriyeti toprakları' ve 'Diğer Yöreler'deki göreli kişi başına gelir durumunun Maddison (2003)'un verilerine uyduğu varsayılmıştır.

Kamusal hayattaki ayrışma sürecinde eğitim alanındaki gelişme ve dönüşümler büyük önem taşıyor. 1848'den itibaren anadilinin ilkokullarda öğretim dili olması ilkesi kabul edilmişti. 1890'a gelindiğinde, Bohemya'da Çekçe eğitim gören ilkokul öğrencilerinin toplam sayısı 577

bin, Almanca eğitim görenlerinki ise 377 bin'di. Zorunlu ilköğretimin ulusal dil ortamında yapılması, Çek nüfusun uluslaşmasında tartışma gerektirmeyecek kadar önemli rol oynadı. 1860'lı yıllarda siyasal hayatın hareketlenmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte Çek dilinde veya Çekçe / Almanca karma eğitim veren orta öğretim kuruluşları çoğalmaya başladı. 1866 ve 1868 tarihli kanunlarla liselerin eğitim dili olarak ya Çekçe'yi, ya da Almanca'yı kullanmalarına karar verildi. 1890'lı yıllar Bohemya'sında Çekçe eğitim veren liseler ve teknik meslek okullarındaki toplam öğrenci sayısı, Almanca eğitim görenlerin sayısını aşmış bulunuyordu (Sayer, 1998: 89-90). Yine de anadili Çekçe olan ilk ve ortaöğretim çağındaki öğrencilerden kayda değer bir bölümü Orta Avrupa'nın en güçlü iletişim dili olan Almanca'dan kopmamak için Alman okullarını tercih etmeyi sürdürdüler; ama bu tür tercihler zamanla azalma eğilimi gösterdi. Çekçe eğitim veren okulları tercih eden Alman kökenli öğrenci oranı ise çok daha düşüktü (Cohen, 2006: 98-100).[42]

Eğitim alanındaki ayrışma, giderek yükseköğretim düzeyine de yayıldı. Prag Politeknik Enstitüsü 1869-70'de Çekçe ve Almanca eğitim veren parçalarına ayrılmıştı. Onu izleyen Karl-Ferdinand Üniversitesi, 1882'de Çek (Prag Üniversitesi) ve (eski üniversitenin adını taşıyan) Alman parçalarına bölündü. XX. yüzyıl başlarında Çekçe eğitim veren yükseköğretim kuruluşlarındaki toplam fakülte ve öğrenci sayısı, Almanca eğitim verenlerdeki sayıları aşmıştı.[43]

Kamusal hayattaki ikinci ayrışma alanı, sivil toplum kuruluşları idi. 1848 devrimlerinin öncesinde Prag'daki Çeklerin kurduğu Kentliler Kulübü (*Měštanska Beseda, 1845*), bu alandaki öncü girişim sayılmalıdır[44]. Bu girişimler, daha sonra toplumsal hayatın çeşitli dallarına yayıldı (örneğin aralarında Prag'daki *Hlahol*'un (1860) ve Moravya Öğretmenler Korosu'nun (1903) yer aldığı müzik dernekleri, jimnastik derneği *Sokol*

42 1860'lı yılların sonundan itibaren Alman okullarındaki öğrencilere (ailelerin rızası ile) seçimlik Çekçe dersleri verilebiliyordu. Kuzey Bohemya'dakiler gibi, bazı aşırı ulusalcı Almanların direnmesine rağmen, Prag'daki Alman ilkokulu öğrencilerinin % 80-90'ı ilkokulda Çekçe'yi öğreniyordu; daha ileri öğrenim aşamalarında Çekçe ders alma talepleri azalıyordu (Cohen, 2006:99).

43 Bir bütün olarak, Çek topraklarında eğitim alanında kaydedilen büyük başarı vurgulanmalıdır. 1770'de Maria Theresa'nın eğitim reformları başladığında Bohemya kırsalının kabaca 4/5'i herhangi bir dilde okur-yazar değildi. 1890 Bohemya'sında 6 yaşından büyük nüfus içinde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı erkeklerde %5'in, kadınlarda %7'nin altına inmiş bulunuyordu (Sayer, 1998:89).

44 *Měštanska*'yı kısaca 'kentliler' olarak Türkçeye çevirmek, sözcüğün gerçek yüklemini unutturmamalıdır. Söz konusu kentliler (Almanca sözlükteki karşılığı *Bildungsbürgertum* olan) iyi eğitim görmüş, üst sınıflardan gelen kentlilerdir. Yazar uyarısı için Prof. Joachim Becker'e teşekkür borçludur.

(1862), Çek Doktorlar Derneği (1862), Çek Hukukçular Birliği (1864) vb.)[45] Almanlar da kendi 'paralel' örgütlerini kurmakta gecikmediler: Prag'daki Alman liberal seçkinlerinin kurduğu çok amaçlı sosyal kulüp *Deutsches Kasino* (1862), Bohemya'daki Almanların Anayasal Derneği (1869), *Sokol*'un benzeri Alman Jimnastik Derneği (*Deutscher Turnverein*, 1861), *Kasino*'nun siyasal uzantısı olan ve Anayasal Dernek'in üzerinde 1882'de yeniden yapılanan Alman Kulübü (*Deutscher Verein*), Vinohrady'deki Alman Siyaset Derneği, *Kasino*'nun alt gelir gruplarına açılımı sağlamak üzere örgütlediği Alman Zenaatkârlar Derneği (*Deutscher Handwerkerverein*, 1884) bu bağlamda zikredilebilir (Sayer, 1998:104-6; Cohen, 2006: 49-56, 122-30)[46] Doğal olarak, bir Alman sporseverin *Sokol*'e bağlı birimlerde jimnastik yapması, ya da bir Çek aydınının Alman Kulübü'ne gitmesi önünde *yasal* engeller yoktu; ama toplumsal hayatta böyle eylemler, 'sağduyu'ya çok uygun düşmeyen meydan okumalardı. Ayrışmaya katkıda bulunan bir başka tutum da 1880'li ve 1890'lı yıllarda giderek güçlenen ve Çek'leri Alman ve Yahudi kökenlilerle ticari ilişkilerde bulunmamaya çağıran kampanyalardı.[47] Devletin kontrolündeki dinsel kuruluşlar, söz konusu ayrışmanın uzağında kalabildi.

Kamusal hayatın Çek ve Alman bileşenlerine ayrışması, Joseph II'nin reformlarından bu yana kendilerini Alman toplumuna daha yakın sayan Yahudilerle Çekler arasındaki ilişkilere de yansıdı. Esasen Antisemitik duyarlılıklar, Çek toplumundan hiç eksik olmamıştı.[48] Antisemitizmin tezahürleri (1892 yılındaki ticari boykot girişimindeki gibi) şiddet içermeyen nitelikte olabiliyor, bazen de (aşağıda değineceğimiz 1897 sokak eylemlerindeki gibi) Yahudileri hedef alabiliyordu. Bu nedenle bazı Çek ulusalcılarının Almanlar yerine Çeklerle işbirliği yapmaktan daha büyük avantajlar elde edebilecekleri yolundaki telkinleri Yahudi toplumu üzerinde kayda değer bir etki yaratmadı; ancak sınırlı sayıda Yahudinin Çekleştiği izlendi.[49] XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çek topraklarında yaşayan Yahudilerin trajedisi, yıllarca kader birliği içinde bulunduklarını varsay-

45 Plastik sanatlarla ilgili dernekleşmeler aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

46 İlginç bölünme öyküleri: (1) Perakende ticaretle uğraşanların örgütü Merkur'un kontrol çoğunluğu 1867'de Çek kökenlilerin eline geçince, Alman kökenliler Merkur'dan ayrılarak kendi tüccar kulüplerini kurdular (*Deutscher Kaufmannischer Verein*, kaydeden: Cohen, 2006: 50); (2) 1890'lara kadar tek çatı altında çalışan gönüllü itfaiye dernekleri, daha sonra Çek ve Alman parçalarına ayrıldı (kaydeden: Sayer, 1998: 105).

47 Bu kampanyaların sloganı olan "Herkes kendine!"yi (*Svuj k svému!*) ilk dillendiren Palacky olmuştur (Sayer, 1998: 116).

48 Bkz. Sayer (1998:113-8; 146)

49 Bkz. Sayer (1998:118) ve Cohen (2006:75-80)

dıkları İmparatorluk uyruğu Almanlar içinde Antisemitizmin yükselişine tanık olmaktı.

Kamusal hayattaki ilişkilerin böylesine gerildiği bir ortamda, açık çatışmalardan kaçınmak daha da güçleşmekteydi. 1897'de, Badeni hükümetinin Çek 'sorunu' ile ilgili tasarılarının *Reichsrat*'ta reddedilmesi (bkz. II.3.4) ve Badeni'nin istifası ardından Prag ve Plzeň'de patlak veren, Alman işyerleri, evleri ve okulları ile Yahudi sinagogları ve mal varlıklarının tahribi ile tırmanan sokak olayları, ancak önemli can kayıpları ile bastırılabildi. Benzer sokak hareketleri 1904-5 ve 1908'de de yinelendi. Bu kalkışmaları tetikleyen somut olaylar görünüşte farklı da olsa, gösterilen tepkinin temel nedeni Çek ulusalcı hareketinin ve/veya partilerinin karşılaştıkları tökezlemelerdi (Cohen, 2006:173). Yine de Çek ve Alman kökenliler ile Yahudiler arasındaki bireysel ilişkilerin bu tür kriz dönemleri dışında sürdürülebildiği izlendi. Farklı etnik kökenden gelen insanların yaşadığı yerleşimlerde ulusalcı siyasal hareketlerin kontrol edemediği, hayat tarzı ve kültürel değerlerin ortaklığından, komşuluktan, işyeri ve ticaret tanışlıklarından türeyen geniş bir 'manevra alanı' kalabiliyordu (Cohen, 2006:202). Toplumsal hayatın bu beşeri öğesi, I. Dünya Savaşı yıllarına kadar büyük trajedilerin yaşanmasını engelledi.

"Sevgili, Altın, Slav Prag'ımız"

1851'de Prag tahminen %41'i 'Almanca konuşan', varoşlarıyla henüz mekânda bütünleşmemiş bir kentti.[50] 1861'deki anayasal düzenlemelerden sonraki belediye meclisi seçimlerinde çoğunluğu elde eden Çek üyeler, belediye başkanlığına (modern çağın ilk Çek asıllı başkanı olan) František Vaclav Pštross'u (1823-63) getirdiler. Aynı yıl Çekçe, belediye bürolarında resmi bir dil olarak kabul edildi.

Cohen (2006: Bölüm 1), 1861 yılını Prag'daki Almanların siyasal ve ekonomik gücündeki kesin yıpranmanın miladı saymaktadır. Almanca konuşan nüfus oranı 1880'de % 15.3'e, 1900'de % 7.6'ya kadar hızla geriledi (Tablo IV.2.2). Bu gelişmenin Çek siyasal seçkinlerini yüreklendirdiği, 1882'de Belediye Başkanlığı'na gelen Tomaš Černy'nin göreve başlarken yaptığı konuşmasında kullandığı sözcüklerden izleniyor: "Tarih-

50 1851 ve 1869 sayımlarının nüfusun etnik yapısı ile ilgili verileri çok güvenilir bulunmamaktadır (Sayer, 1998:29; 335). İmparatorluk döneminin 1880 ve daha sonraki sayımlarında yer alan 'gündelik hayatta kullanılan dil' sorusuna verilen cevaplar, etnik kökeni birebir yansıtmasa da etnik kökenle çok yakından ilişkili sayılabilir (Cohen, 2006:67). Çekoslovakya'nın kuruluşundan sonraki sayımlarda yurttaşlara ana dilleri sorulmuştur.

sel kentimiz, yüz kuleli, eski, sevgili, altın, Slav Prag'ımız."[51] XIX yüzyılda Prag'da yaşanan demografik dönüşüm *Otto'nun Ansiklopedisi*'nde 'Prag'ın ikinci Çekleşmesi' olarak nitelenmekteydi (aktaran: Sayer, 1998:116).[52]

TABLO IV.2.2: PRAG NÜFUSU VE 'ALMANCA KONUŞANLAR' YÜZDESİ, 1880-1910 (bin kişi)

	1880	1890	1900	1910
Kent Merkezi (I-V) [a]				
Toplam	155.8	155.9	158.3	146.4
Almanca Konuşanlar, %	19.7	17.3	11.0	11.0
VI-VIII. Mahalleler [b]				
Toplam	24.3	32.4	57.4	72.1
Almanca Konuşanlar, %	2.7	2.3	1.9	2.4
Dört Varoş Mahallesi [c]				
Toplam	75.8	125.9	178.3	223.4
Almanca Konuşanlar, %	9.9	8.3	6.3	6.6
Prag+ Dört Varoş Mahallesi				
Toplam	255.9	314.2	394.0	442.0
Almanca Konuşanlar, %	15.3	12.2	7.6	7.0

Kaynak: Cohen (2006:71).

[a] Stare Město, Nove Město, Mala Strana, Hradčany ve Josefov.

[b] Vyšehrad, Holešovice ve Libeň.

[c] Karlin, Smichov, Vinohrady ve Žižkov.

Prag'da Almanca konuşan nüfusun mutlak ve göreli azalışı, dört faktörden kaynaklanan etkilerin bileşkesi olarak ortaya çıktı (Cohen, 2006: 69-76):

(1) Alman kökenlilerin Prag'a yönelik iç göçlerinin sayıca yetersiz kalması. Bu durum Prag'ın hızla gelişen ve kentle bütünleşen varoşlarındaki Almanca konuşanlar oranının düşüklüğünde tezahür etmektedir. Doğal olarak, Prag'ın XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik gelişme temposu ve örüntüsü, iç göçlerin sadece nicelik ve niteliğini değil, etnik bileşimini de etkilemiştir.[53]

(2) Alman nüfusunun yoğunlaştığı tarihsel kent çekirdeğindeki düşük doğurganlık oranları.

51 Bu konuşma, belediye meclisindeki az sayıda Alman kökenli üyenin de istifasına yol açmıştır.

52 'Birinci Çekleşme' ile Prag'ın Hus'çular elinde bulunduğu dönem kastedilmektedir (bkz. IV. 2.1).

53 XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında Prag'ın kentleşme hızı, İmparatorluk başkentleri Viyana ve Budapeşte'dekilerin altında kaldı. Bu dönemde Prag'ın ekonomik gelişme profili, sınai beceri ya da ticaret ve büro hizmetlerinde deneyim sahibi olmayanlara geniş istihdam imkanları sağlamaya yeterli değildi (Cohen, 2006: 73-5).

(3) Prag dışına göçler.

(4) 'Etnik sadakat'in kayması, başka bir deyişle Çek'liğe asimile olma.

Bu faktörlerden ikinci ve üçüncüsünün fazla ağırlık taşımadığı, buna karşılık özellikle alt-orta ve emekçi sınıflara mensup Almanların yaşadıkları çevreye Çekleşerek uyum gösterdikleri genellikle kabul ediliyor. Benzer süreçler, Prag'ın görece yoksul mahallelerinde yaşayan Yahudiler için de söz konusu olmuştur. Prag'ın varlıklı, eğitim görmüş, liberal siyasal görüşlere daha yakın Alman kanaat önderleri, aynı etnik ve/veya kültürel kökenlerden gelen düşük gelirli katmanlara açılarak onların desteğini kazanmakta çok başarılı olamamışlar, davranışları daha çok kendi varlık ve ayrıcalıklarını koruma kaygısı ile biçimlenmiştir. Bu tutum, son tahlilde, onları kayıplı çıkarmıştır.

Tarihçiler, Yazarlar ve Yazılı Kültür Ürünleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Çek tarih yazımında iki farklı yaklaşım izlenmektedir. Bunlardan ilki, Palacky'nin söylemine bağlı kalarak inceleme döneminin (daha önce adını andığımız Tomek'in yaptığı gibi) uzatılması, ya da (Karel Vladislav Zap'ın (1812-71) yaptığı gibi) tarih yazımının popülerleştirilmesidir. İkincisi ve daha önemli olanı, Palacky çizgisindeki tarih yazımını yöntem ve bulguları itibariyle eleştiren yeni bir tarihçi kuşağının ortaya çıkmasıdır.

Bu kuşakta yer alan Çek pozitivist tarih yazımının öncüsü Jaroslav Goll'a (1846-1929) göre Palacky'nin temel eseri, Çek tarihi kadar, Palacky'nin bizatihi kendisini ve onun içinde yaşadığı çağın değerlerini yansıtmakta, toplumu 'uyandırma' ve eğitme özlemi bilimsel tutumun önüne geçmektedir. Josef Pekař (1870-1937) ise, (feodal) XV. yüzyıl önulusalcılığı ile XIX. yüzyıl ulusalcılığı arasında anlamlı benzerlikler kurmaktaki güçlüğü vurgulamaktadır.[54]

Palacky ve Tomek'in eserlerinin 1608'in ötesine geçmemesi ve XVII. - XVIII. yüzyılların (belki de bilinçli olarak) inceleme dışı bırakılması sonucunda Habsburg hanedanının ve Katolik dinsel tahakkümün bu yüzyıllarda Çek toplumunu ciddi bir dönüşüme uğrattığı görmezden gelinmektedir. Pekař'a göre Çek soylularının 1618-20 kalkışmasını salt bir ulusal isyan saymak gerçeği aşırı basitleştirmekte, Bohemya'da Habsburg hanedanı kurulduktan sonra yükselen Katolik/Protestan çatışması ile soyluların aristokratik ve kentsel imtiyazlarını aşındıran monarşik merkezileşmenin

54 Bu yazarlar, Palacky'nin eserini başlıca dört açıdan eleştirmektedirler: Anakronizm, özcülük (essentialism), teleoloji ve romantizm (Sayer, 1998:130).

etkileri ihmal edilmektedir. 1620'de Bila Hora'da bozguna uğrayan 'Çek' ordusu, Hus'çu köylü savaşçılardan çok farklı, tümüyle Alman komutasında, çoğunluğu yabancı ve paralı askerlerden oluşan bir ordu idi. Bila Hora sonrası XVII. yüzyıl, Alman kökenli bir siyasal gücün Çek ulusal varlığını ezmesi yanında, Kıta Avrupası'nı sarsan din kavgalarının ve modern merkezi devletler oluşumunun sancılarını da taşıyordu. Prag'dan 1624-7 döneminde dinsel nedenlerle kaçan kentli ailelerin (en varlıklı olanları da içeren) önemli bir bölümü Alman kökenli idi. Özetle, gerçek hayattaki karmaşıklığı aşırı basitleştiren bir tarih yazımının eksik ve yanıltıcı olması kaçınılmazdı. Bu eleştirilerin geleceğin siyasal önderlerinden Tomaš Garrigue Masaryk'i (1850-1937) etkilediğine aşağıda değineceğiz.

Ancak Palacky'nin tarih yazımı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında popüler kültüre nüfuz etmeye başlamıştı. Tarihsel olayları efsaneleştirerek kurgulayan roman ve tiyatro yazarı Alois Jirasek (1851-1930) bu türün kuşkusuz en etkili adıydı. Şiir dalında Jaroslav Vrchlicky (1853-1912) ve Svatopluk Čech (1846-1908) yurtsever duyarlılıklarını epey geniş okur topluluklarına iletmeyi başardılar. Çek toplumundaki ilk 'özgür kadın'lardan biri olan Božena Němcova (1820-62), 1820'li yılların Kuzey Doğu Bohemya'sı kırsalında kurguladığı *Büyükanne* (*Babička*, 1855) adlı eseriyle 'kır'ın saflığını ve insancıllığını yücelterek, XIX. yüzyıl Çek romanının çok sevilen örneklerinden birini yarattı.[55]

Yazılı kültürün çok önemli bir öğesi olan Çekçe gazeteler 1848-9 devrim yıllarında büyük bir atılım kaydetmişlerdi. Bu atılım, 1850'lerin baskıcı İmparatorluk rejimi altında hemen hemen sıfırlandı; ama 1860'lı yıllardaki siyasal 'normalleşme'nin ardından basın - yayın hayatı yeniden ve hızla canlandı. 1860'lı yılların sonunda sosyalist düşünceleri savunan gazete ve dergiler de ortaya çıktı. Doğal olarak, süreli yayınların tümü kalıcı olamadı, yine de 1890'a gelindiğinde Bohemya'da çıkan süreli yayınların sayısı (17'si günlük gazete olmak üzere) 418'e yükselmişti; bunların 253'ü Çek dilinde idi. 1904'de sadece Prag'da Çekçe ve Almanca toplam 12 günlük gazete çıkıyordu. Süreli yayınlarda nicel gelişmeye ek olarak, çok önemli bir nitel çeşitlenme de yaşandı; en büyük paya sahip olan siyasal içerikli yayınlar dışında iktisat, ticaret, hukuk, eğitim ve gençlik, bilim, sanat ve edebiyat vb. alanlarda uzmanlaşan gazete ve dergiler de yayımlanmaya başlandı (Sayer, 1998: 91-4).

55 Němcova ile birlikte, Çek feminist hareketinin öncüsü, Bohemya'nın ilk kadın gazetesi *Ženske Listy*'nin bir süre editörlüğünü yapan, yurtsever eğitimci ve yazar Eliška Krasnohorska'yı (1847-1926) da anmak hakşinaslık olur.

Bu bağlamda, Çek toplumunu, kendi dilinde, 'yüksek sanat'ın ürünleriyle tanıştırmayı amaçlayan haftalık *Zlata Praha* (Altın Prag) dergisine özellikle değinmek gerekir. *Zlata Praha* diğer yayıncılık faaliyetlerine aşağıda değineceğimiz Jan Otto'nun (1841-1916) girişimiyle 1884'de yayın hayatına başladı ve 1929'a kadar varlığını sürdürdü. Bu dergi, genelde ulusalcı bir siyasal tavrı benimsemek ve Slav siyaset ve kültür coğrafyasına yakın bir ilgi göstermekle birlikte, aşırı siyasallaşmanın uzağında kaldı; dönemin seçkin edebiyatçılarının eserlerini ve ressamların tıpkıbasımlarını yayımladı; Çek kültür ve sanat hayatı ile ilgili tanıtıcı ve/veya eleştirel yazılara ve fotoğraflara sayfalarında yer verdi. Otto'nun süreli yayınları arasında çok etkili olan diğer ikisi, güncel olayları aktaran ve yorumlayan *Světozor* (Dünya Gözlemcisi) ile edebiyat dergisi *Lumir* idi.[56]

I. Dünya Savaşı öncesindeki en büyük Çek yayınevini kuran Otto'nun Çek kültür hayatına en büyük katkısı, 1888-1909 arasında 28 cildi yayımlanan *Ottuv Slovnik Naučny*'dir (Otto'nun Ansiklopedisi). Otto, dönemin Prag Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Tomaš Masaryk'in önerisiyle başlattığı bu projede, başta anılan üniversite olmak üzere, Çek topraklarındaki tüm yüksek ve orta öğretim kuruluşlarının bilimsel yeteneklerini harekete geçirmeyi başarabildi.[57] Kapsam ve bilimsel yetkinlik açısından, döneminin *Encyclopaedia Britannica*'sına yaklaşacak kırattaki bu ansiklopedinin küçük/kısaltılmış (*Maly Ottuv Slovnik Naučny*) ve cep kitabı boyutundaki (*Kapesni Ottuv Slovnik Naučny*) diğer iki versiyonu, 1900'lü yıllarda yayımlandı. Otto'nun Çek kültür hayatına diğer hizmetleri arasında *Halkın Aydınlanması* ve *Erişilebilir Ulusal Kütüphane* adları ile başladığı (ve önemli Çek edebiyatçılarını ucuz baskılarla halka tanıttığı) diziler de anılmalıdır.

Resim ve Plastik Sanatlar

Çek sanatçıları 1799'da kurulan (ve fazla 'resmi' buldukları) Güzel Sanatlar Akademisi'nden koparak ve çoğu kez ona meydan okuyarak, özel sanat dernekleri kurmaya hevesli idiler.[58] Bunların XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki önemli örneklerinden biri, 1863'de Josef Manes'in (1820-71)

56 *Lumir*, efsanevi bir Çek ozanının adını taşır. Bu dergi yayın hayatına 1851'de girmişti.

57 Geniş kapsamlı bir Çek bilimsel ansiklopedisinin hazırlanması düşüncesi, çok daha önceden, Palackyve Jungmann tarafından dile getirilmişti.

58 İzleyen paragraflarda adlarını andığımız sanatçıları dernek ve gruplarla birlikte incelemeye çalışacağız.

önderliğinde kurulan Sanat Derneği (*Umělecka Beseda*) idi. Geniş bir üye tabanı olan ve sadece plastik sanatların değil, ulusal müzik ve edebiyatın gelişmesine de katkıda bulunmayı amaçlayan Sanat Derneği, Çek kültür ve sanat hayatında epey etkili oldu.[59]

Bu dönemde eser veren sanatçı kuşağının yurtsever duyarlılıklarını temsil eden iki önemli yapı, Prag'daki Ulusal Tiyatro (*Narodni Divadlo*, 1868-83) ve sanat evi Rudolfinum'dur (1885). Ulusal Tiyatro'nun dekorasyonu, pek çok tanınmış sanatçının katkılarıyla gerçekleşti. Bunlar arasında heykeltraşlar Bohumil Schnirch (1845-1901), Antonin Wagner (1834-95) ve Josef Vaclav Myslbek (1848-1922), ressamlar Mikolaš Aleš (1852-1913) ve Vojtech Hynais (1854-1925) yer alıyordu.[60]

En verimli yaşları incelediğimiz dönemin ilk iki onyılına rastlayan ressamlardan Josef Navratil (1798-1865), romantik geleneği sürdürüyordu ve çok gelişmiş bir renk duyarlılığına sahipti. Yine aynı geleneğe bağlı olan ve bir sonraki sanatçı kuşağının ulusal eğilimlerine çok iyi hitap eden Josef Manes ise peyzajları, portreleri ve janr resimleriyle ünlendi.

1870'li yıllardan sonra gerçekçi akımın etkileri giderek ağır basmaya başladı. Bu akım içinde sayabileceğimiz Josef Vaclav Myslbek, Çek heykel sanatının XIX. ve erken XX. yüzyıldaki en başarılı temsilcilerinden biriydi. Fransız heykel sanatından etkilenen ve 'anıtsal'ı kavramak ve yansıtmakta büyük bir ustalık sergileyen Myslbek'in Ulusal Tiyatro'daki *Müzik* adlı heykeli dışında en çok tanınan iki eseri Prag'daki *Aziz Vaclav Anıtı* (1887-1913) ile Vyšehrad'daki *Zaboj ve Slavoj*'dur (1892-5). Gerçekçi akımın seçkinleri arasında Antonin Chittusi (1847-91)'yi de anmak gerekir; Chittusi, doğallığı bütün karmaşasıyla ve kendine özgü fırça darbeleriyle resmeden bir peyzaj ressamıydı.

Bütün bu sanatçı profilleri içinde Mikolaš Aleš'e özel bir yer ayırmak uygun olur. Ulusalcı sanat geleneğininin Josef Manes'ten sonraki ikinci önder ressamı olan Aleš, tablolardan duvar resimlerine, süslemelerden kitap ve dergi illüstrasyonlarına kadar çok çeşitli alanlarda ürün vermiştir. Çek aydınları için Aleš, halktan biri değil, halkın kendisiydi (bkz. Sayer, 1998:104). Yazar Karel Čapek, 1933'deki bir anma yazısında onu şöyle ta-

59 Derneğin ilk yönetim komitesinde Manes'e ek olarak tarihçi-yazar Karel Jaromir Erben ve besteci Bedřich Smetana da bulunuyordu. Dönemin tanınmış yazarları Jan Neruda (1834-91) ve Jaroslav Vrchlicky (1853-1912) de dernek üyesi idiler. Sanat Derneği 1930'lu yıllarda giderek tutucu bir çizgiye yaklaştı (Sayer, 1998:103, 202)

60 Sanat hayatını aşağıda ayrıntıları ile inceleyeceğimiz Alfons Mucha'nın Aleš'le 1880'lerden beri saygılı bir ilişki içinde olduğu ve Hynais'i de yakından tanıdığı biliniyor (bkz. Sayer, 1998:148).

nıtıyor: "Aleš'in eserlerinde bize hitap eden şeyler, 'yurt' sözcüğünün bize ifade ettiği şeylerin tümüdür: Çocukluğumuzun dünyası, doğa, insanlar ve tarlalardaki yaratıklar, doğduğumuz yöre, masallar, efsaneler ve tarih, halk ve krallar, barışın kutsallığı ve silahların çatışması" (aktaran: Sayer, 1998:190).

Çek sanat hayatının bir diğer köklü örgütü olan Manes Güzel Sanatlar Derneği (Çekçe kısa adıyla *SVU Manes*), Sanat Derneği'nin atılımcı niteliğini yitirmesinden yakınan bir grup Güzel Sanatlar Akademisi öğrencisi tarafından 1887'de kuruldu; Mikolaš Aleš, *SVU Manes*'in ilk başkanı oldu. *SVU Manes*, üyelerinin siyasal eğilimleri itibariyle Sanat Derneği'nden daha az yurtsever ve ulusalcı sayılmazdı; ancak uluslararası ve modernistik akımlara duyarsız değildi. Bu tutumu 1900'lü yıllar ve sonrasında düzenlediği uluslararası sergilerde açıkça görüldü. 1890'lı yıllar ve sonrasının ünlü sanatçılarından Miloš Jiranek (1875-1911), Jan Preisler (1872-1918), Max Švabinsky (1873-1962), Antonin Slaviček (1870-1910), Stanislav Sucharda (1866-1916) ve Arnošt Hofbauer (1869-1944), *SVU Manes*'te önemli sorumluluklar üstlendiler. Dernek üyelerinin Özgür Yönelimler (*Volne Směry*) adıyla 1896'dan itibaren çıkarmaya başladıkları dergi, Çek kültür hayatında düzenli ve süreli olarak yayımlanan ilk sanat dergisi idi. Bu önemli dergiye aşağıda yeniden değineceğiz. Dernek şemsiyesi altında toplanan sanatçılar arasında üslûp birliği yoktu; nitekim dernek üyelerinden oluşan küçük sanatçı grupları 1890'lar ve sonrasında çok farklı akımlara yöneldiler. Onları bir arada tutan şey, 'eski' sanat anlayışına ve akademik bağnazlıklara karşıtlıklarıydı.

Bir Efsane Yaratmak

Avrupa'nın tarihinde ulusal 'dava'ya hizmet etmek ve 'ulusal gelenek'i oluşturmak amacı ile efsaneler yaratmanın çeşitli örneklerine rastlanıyor; ama aşağıda anlatacağımız öykü ulaştığı trajik boyutlar itibariyle çok ilginçtir.[61]

1816'da gazeteci-yazar Josef Linda (1789-1834) 'Vyšehrad Altında Şarkı' adını taşıyan, Orta Çağ'dan kalma bir Çek şiirinin el yazmasını 'tesadüfen bulduğunu' açıklamıştı. Bir yıl sonra arkadaşı ve komşusu Vaclav (Vaceslav) Hanka (1791-1861), Dvur Kralove kasabasındaki kilise kulesinin mahzeninde incelemeler yaparken bir kağıt destesi 'buldu'. Bu deste daha sonra *Dvur Kralove Elyazması* (*Rukopis Kralovedvorsky*, kısaca *RK*) adıyla ünlenecekti. Bir sonraki yıl (aynı adı taşıyan kasabadan çıktığı

61 Benzer bir sahtecilik öyküsü, İskoçların 'Ossian Balladları'dır (Sayer, 1998:146).

için) *Zelena Hora Elyazması* (*Rukopis Zelenohorsky*, kısaca *RZ*) adı verilen metin, kim olduğu bilinmeyen biri tarafından Prag Belediye Başkanı'na yollandı. Adı geçen iki elyazmasının, sırasıyla, XIII. ve X. yüzyıldan kalma Çek şiirlerini içerdiği öne sürülüyordu.

Edebi bir değer taşıdığı kabul edilen, Çek tarihinin ve Slav kültürünün eski çağlardan bu yana süregelen özgünlüğü ve yüceliğinin kanıtı sayılan bu elyazmalarının yayımlanması büyük bir heyecan yarattı. Elyazmaları kaynak-kitap ve ansiklopedilerde zikredildi; yabancı dillere de çevrildi. *RK*'yı 'ortaya çıkaran' Hanka, yurt içinden ve başta Rusya olmak üzere bazı yabancı ülkelerden gelen ödüllerle gönendirildi; öldüğünde gösterişli bir cenaze töreniyle (daha sonra Çek ünlülerinin mezarlığına dönüşen) Vyšehrad Mezarlığı'na gömüldü.[62]

RK ve *RZ*'den sonra başka elyazmaları da ortaya çıktı; bunlar arasında yine Hanka tarafından 1849'da açıklanan *Libuše'nin Kehaneti* de vardı.[63] Açıklandıkları tarihlerden itibaren, tüm bu elyazmalarının 'sahih' olup olmadığı tartışılmaya başlandı. Çek kültür hayatının önderlerinden tarihçi ve dilbilimci Josef Dobrovsky *RK* ve *RZ*'nin sahte olduğuna emindi; bunu açıkça da yazdı. Ancak, 1850'li yıllarda filolog ve tarihçi Pavel Josef Šafařik ile tarihçi František Palacky aksi görüşü dile getirdiler.

Ok, bir kere yaydan çıkmış, elyazmalarının doğurduğu coşku sanata yansımaya başlamıştı. Tanınmış ressamlar Josef Manes ve Mikolaš Aleš *RK* ve *RZ*'yi resimlendirdiler; heykeltraş Josef Myslbek, *RK* ve *RZ*'de adları geçen iki düşsel kahraman Zaboj ve Slavoj'u güzel bir heykelle ölümsüzleştirdi ve Ulusal Tiyatro için Zaboj'un bir heykelini yaptı; Mikolaš Aleš ve František Ženišek (1849-1916) Dvur Kralove'yi Ulusal Tiyatro fuayesinde resmettiler; Bedřich Smetana'nın *Libuše* operasının librettosu kısmen *RZ*'ye dayandırıldı; Emanuel Chvala'nın (1854-1924) *Zaboj* operası 1918'de Ulusal Tiyatro'da ilk defa sahnelendi; Ulusal Tiyatro'nun temeline konulan taşlardan biri 1241'de Kubilay Han ordularının yenilgiye

62 Ateşli bir Pan-Slavist ve Rus dostu olan Hanka'nın hayat öyküsünde ona çevresindeki insanların saygı ve güvenini kazandıracak çalışmalar var: Çek Orta Çağı'ndan kalma pek çok belgenin derlenmesi ve yayımlanması, bazı önemli yabancı tarih kitaplarının Çekçe'ye çevrilmesi, dilbilim incelemeleri, 1848'de Prag'da toplanan Slav Kongresi'ne katılım ve aynı yılda kurulan Slav Ihlamur Ağacı (*Slovanska Lipa*) adlı yurtsever derneğin ilk başkanlığı, yerel ve İmparatorluk parlamentolarında üyelik ve hepsinden önemlisi, Ulusal Müze'de 1819'dan ölümüne kadar kütüphanecilik ve arşiv sorumluluğu görevlerinde bulunması. Toplum, böyle bir kişinin sahtecilik yapmayacağına inanmış olmalı. Ne var ki, Hanka'nın Ulusal Müze'deki arşiv sorumluluğu sırasında bazı elyazmalarını 'iyileştirme'ye alışık olduğu sonradan anlaşıldı (Sayer, 1998:147).

63 Přemysl hanedanının kurucusu sayılan Prenses Libuše (IX. yy.), efsaneye göre Prag için şu kehanette bulunmuştu: 'Büyük bir kent görüyorum, yüceliği göklere ulaşacak' (aktaran: Sayer, 1998:141)

uğratıldığı (?!) Hostyn'den getirildi; *RK*'deki *Jaroslav* balladında anılan bu 'zafer'i kaydeden başka bir tarihi belge yoktu; vs. (Sayer, 1998: 142-6).[64]

1886'da Prag Üniversitesi'nin iki öğretim üyesi, Tomaš Masaryk ve Jan Gebauer (1838-1907), Masaryk'in çıkardığı *Atheneum* dergisinde yayımlanan makaleleri ile *RK* ve *RZ*'nin sahte ve olası yazarlarının Linda ve Hanka olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koydular. Bu yazıların ardından fırtına koptu; Masaryk ulusalcı basın tarafından 'hain' ilan edildi. Romantik Slav mitolojisinden nefret eden Masaryk de, amacının Çek ulusalcılığını reddetmek değil, ona ahlaki ve çağdaş bir nitelik kazandırmak olduğunu belirterek karşı saldırıya geçti. Çek halkının inancına göre, Jan Hus'un son sözleri 'Gerçek kazanacaktır!' ('*Pravda Vítězí!*') idi; sonuçta öyle oldu.[65]

Popüler Ulusalcılığın Zirvesi ve...

Çek burjuvazisi ulusalcılığın bayrağını soylulardan devraldığında halk (*lid*) ile ulus'u (*narod*), popüler (*lidove*) ile ulusal'ı (*narodni*) bilerek örtüştürmeye çaba harcamış, soyluluğa örtülü bir eleştiri de getirmişti: Kendi popüler/ulusal değerlerini korumaya kararlı halk yığınları olmasaydı, iktidarını sürdürebilmek için dış egemenlere taviz vermeye ve uzlaşmaya razı soyluluk, Çek varlığını sürdürmeyi başaramazdı. 'Popüler'i yücelten bu siyasal tavır, uzun bir hazırlık döneminin ardından 1895'de Prag'da düzenlenen Çeko-Slavik Etnografik Sergi ile zirveye ulaştı. Düzenleyenlerin öncelikli amacı, tıpkı 1890 Sanayi Sergisi gibi, Çek toplumunun özgüvenini pekiştirecek büyük bir siyasal gösteri yaratmaktı.

Wittlich (1992:181)'e göre Sergi natüralist/eklektik bir anlayışın ürünü idi. Düzenleyenler Bohemya, Moravya, Silezya ve Slovakya'dan derledikleri her türlü etnografik malzemeyi kır hayatını olabildiğince gerçekçi bir biçimde yansıtmak üzere bir araya getirmeye çalışmışlardı: kırsal mimari tarzlarını yansıtan 'canlı tablolar', zenaat ürünleri, giysiler, süsleme sanatlarından örnekler, folklorik gösteriler vb. Çağdaş Çek sanat ürünleri de unutulmamıştı, ama vurgu kesinlikle kırsal olana ve 'içe' dönüktü. Başka bir deyişle, Sergi'ye egemen olan anlayış, idealize edilmiş bir kırsal hayat tablosu çizmeye ve Çek'liği bunun üzerine inşa etmeye çalışıyordu; oysa Sergi'yi izleyenlerin çoğu bu hayat tarzından yıllar önce kopmuştu (Sayer, 1998:125). İzlenimci ressam, yazar ve eleştirmen Miloš Jiranek, 1909'da bu

64 Efsanelerin çok zor öldüğü biliniyor. 1930'larda Çekoslovakya'daki faşist örgütlenme Bayrak'ın (*Vlajka*) siyaset belgelerinde *RK* ve *RZ* savunuluyordu.

65 Bu slogan 1920'de Çekoslovakya'nın Cumhurbaşkanlığı amblemine yer aldı.

günleri hatırladığında şunları yazacaktı: "Anısı bugün bile beni ürküten 'ulusal kutlamalar' gördük: Geçit törenleri, Prag terzilerinin imalatı 'ulusal giysiler', kentli hanehalklarından devşirilmiş 'halk sanatı' ürünleri, cilalanmış çerçeveler içindeki boyalı nakışlar... Ulusal sanat ve geleneklerin korunması üzerine o kadar çok şey söyleniyordu ki, sonunda genç kuşağın bağımsızlık ruhu bu manevi baskıya isyan etti... Hissediyorduk ki bize örnek olarak gösterilen bu 'halk sanatı' bir çıkmaz sokaktır, tükenmiştir, geçmişte kalmıştır" (aktaran: Wittlich, 1992:181). Ulusalcı siyaset ve 'ulusal sanat'a bakış, 1890'lı yıllar ve sonrasında bu ve buna benzer entelektüel tepkiler uzantısında biçimlenecektir.

IV.2.5. 1890-1918 Dönemi

Ulusalcılığın Yeniden Tanımlanması

1890'lı yıllar ve sonrasında Çek ulusalcılığının yeniden tanımlanması süreci yaşanırken, bu süreçte çok etkili olmuş düşünce ve siyaset adamı Tomaš Garrigue Masaryk'in özgeçmişi ve siyasal kariyeri üzerinde kısaca durmakta yarar var. Masaryk Slovak bir baba ile Moravya'lı, Slav kökenli, Almanca eğitim görmüş (ve evinde Almanca konuşan!) bir annenin oğlu olarak, Moravya'nın Slovakya sınırındaki Hodonin'de doğdu. Brno'daki Alman lisesinde ve Viyana'da orta öğrenim gördü. Üniversite öğrenimini Viyana'da tamamlayarak, 1879'da felsefe doktoru ünvanını aldı. Üniversitedeki yıllarında etik ve ulusal sorunlarla yakından ilgilenmeye başladı; Anglo-Sakson filozoflarının ve Johann Gottfried von Herder (1744-1803)'in görüşlerinden esinlendi. 1878'de New York'da Charlotte Garrigue ile evlendi; Amerikalı eşinin soyadını ortanca adı olarak benimsedi. Hayatının daha sonraki yıllarında içinde doğduğu Katolik inanç çevresinden uzaklaşarak Protestanlığı seçti. Masaryk'in etnik sorunlara ve inançlara hoşgörülü yaklaşımında aile kökeni ve ortamının önemli etkisi olduğu aşikâr.[66]

Masaryk, 1882'de Prag Üniversitesi'nin Çek kesimine profesör olarak atandı ve Çek ulusalcılığı üzerindeki görüşlerini geliştirmeye başladı. Çek ulusalcılığını tümden reddetme gibi bir düşüncesi yoktu; ancak onu ahlaki ve modern bir temele dayandırmak amacındaydı. Masaryk'e göre bu temel, Palacky gibi tarihçilerin ve Šafařik gibi dilbilimci-tarihçilerin

66 Kızı Alice'in anılarına göre, Tomaš ve Charlotte Masaryk'in 1882'de Viyana'dan Prag'a dönüşlerinden sonra aile evde Çekçe konuşur olmuştu. Tomaš Masaryk'in oğlu Jan, 1939'daki bir radyo konuşmasında 'Biz Masaryk'ler Slovak'ız' diyerek karmaşayı daha da artırdı (aktaran: Sayer, 1998:342).

anlatıları üzerine kurulamazdı. *Çek Sorunu* (1894) adlı eserinde şunları dile getiriyordu: "Gerçekten, tarih hayatın öğretmenidir... Ama esas öğretmen, bugünün, bugünkü hayatın kendisidir. Şimdiye dek bugünden geçmişe bizim için yararlı olandan daha fazla saptırıldığımız yadsınamaz; bu tek yanlılık ulusal dava için ciddi bir tehlikeyi gizliyor. Šafařik ve Kollar tek yanlı bir biçimde aklımızı Slav geçmişine yöneltiyorlar; Palacky bu tek yanlılığı kısmen, bize Çek özgeçmişini göstererek düzeltmeye çalışıyor. Ama bizim her şeyden önce bugünü anlamamız gerek" (aktaran: Sayer, 1998:155).

Bu satırların ima ettiği gibi, Masaryk Slav tarih ve kültürünün mitleştirilmesinden hoşlanmıyor, Çek tarihinin 'anlam'ını Hus, Komensky ve Kardeşler Birliği gibi inanç önderlerinin temsil ettiği ahlaki tutumda arıyordu. Ona göre Çek reform hareketi, özünde ahlaki ve dinsel nitelik taşıyordu; teolojik bir hareket değildi. Anılan kişi ve grupların önemi, ruhban sınıfının cehaletine karşı çıkmalarında ve çağdaş hümanizmin habercileri arasında yer almalarında yatıyordu; XV - XVII. yüzyıl soylularındaki 'toprak yurtseverliği'nin Çeklere özgü içeriği abartılmamalı idi. Masaryk tarihe 'daima sosyolojik gözlemleri(ni) desteklemek ve kanıtlamak' için baktığını belirtiyor, tarihçilerin 'ampirizm'ine karşı çıkarak bunun yerine 'organik' olarak adlandırdığı, olguları tarihsel yer ve zamanın ihtiyaçlarına göre 'seçerek' yorumlayacak bir yaklaşımı öneriyordu.[67] Bu öncüllerden hareketle, çağdaş bir Çek ulusal programının ana öğelerini 'hümanizm, ulusallık, anayasallık, toplumsal reform ve halkın eğitimi' olarak tanımlıyordu (Sayer, 1998:145,155-6).

Masaryk bir yıl sonra kaleme aldığı *Günümüzün Krizi* (1895) adlı eserinde siyasetin (siyasal hakların genişletilmesi bağlamında) sosyalleşmesi gereğini vurguluyor, milliyet kavramının, demokratik olmanın ötesinde, giderek popüler olmayı ima edeceğine işaret ediyordu. Tarihsel maddeciliğe ve Marksizme yandaş olmamakla birlikte, Masaryk'in Çek ulusalcılığını çağdaş sosyoekonomik kategoriler üzerinde temellendirme çabası içinde olduğu ve yaşadığı dönemdeki sosyal demokrat hareketlerin siyasal önemini iyi kavradığı açıktı; *Sosyal Sorun* (1898) adlı eserinde, "sosyal sorun'un Çek sorununun özü ve yegâne çözümü" olduğu yolundaki inancını dile getirmekteydi.

67 Masaryk, tarihçi Palacky'e yönelttiği eleştirilerde yalnız değildi; bir sonraki kuşağın seçkin tarihçilerinden Josef Pekař (1870-1937) da bilimsel tarih yazımına bağlı kalmadığını öne sürdüğü Palacky'yi eleştirmişti (bkz. Dipnot 54). Pekař'ın (Masaryk'in üzerinde fazla durmadığı) bir başka eleştiri konusu, XV. ve XIX. yüzyıl Çek ulusalcılığı arasında anlamlı bir benzerlik bulunmadığı idi (Sayer, 1998: 130,134)

Masaryk, *Reichsrat*'ta 1891-3 yıllarında Genç Çekler Partisi'nin, 1907-14 döneminde ise 1900'de Karel Kramař (1860-1937) ile birlikte kurduğu Gerçekçi Parti'nin temsilcisi olarak görev yaptı.[68] Değişen zamanların Çek siyasal hayatına en çarpıcı yansıması, üç onyıl boyunca Çek ulusalcı hareketindeki başat parti Genç Çekler'in 1907 Bohemya seçimlerinde (sınıf çıkarlarını 'ulusal' çıkarların önüne koyan) Sosyal Demokratlar karşısında ağır bir yenilgiye uğramasıydı.

Masaryk ve partisi *Reichsrat*'taki görev yıllarında Çek sorununun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve Avusturya ile işbirliği içinde, Çek topraklarına özerklik tanınarak çözülmesinden yana bir tutum sergilemişti. Bu tutum, o yıllarda 'pozitif siyaset' olarak adlandırılıyordu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Masaryk'in ve onun yakın çevresinde yer alan siyasetçilerin düşünce ve eylemlerinde köklü bir değişime yol açtı. Masaryk ve arkadaşları, 1914-8 yıllarında Çek ve Slovak muhalefetini Habsburg İmparatorluğu içinde ve dışında, siyasal ve askeri düzeylerde örgütlemek, bu muhalefete Müttefik Avrupa Ülkeleri ve ABD nezdinde destek sağlamak için yoğun çaba harcadılar. Buna karşılık, 1916-7'de Prag'daki Çek Ulusal Komitesi'nin ve 1917'de (I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ilk kez) toplanan *Reichsrat*'taki Çek temsilcilerinin siyasal ufku, Habsburg İmparatorluğu içinde kalarak özerklik elde etmekle sınırlıydı.

1918'de savaşın seyri ve uluslararası siyasal konjonktür hızla İmparatorluk aleyhine gelişti; Masaryk ve arkadaşları içte ve dışta güçlenmeye devam ettiler. Temmuz 1917'de Çek Ulusal Komitesi, bağımsız bir cumhuriyet fikrini desteklemeye başladı; Ağustos 1918 sonrasında sürgündeki geçici hükümet, İtilaf devletleri nezdinde Çek ve Slovak halklarının temsilcisi olarak tanınır hale geldi. İmparatorluk 7 Ekim 1918'de son bir siyasal hamle yaparak, ABD Başkanı Wilson'a bir barış çağrısı yaptı ve onun Ocak 1918'de ABD Senatosu'nda ilan ettiği 14 İlke'ye uygun bir biçimde, 10. İlke uyarınca İmparatorluktaki uluslara bağımsızlık yerine özerklik verileceğini ilan etti.

Bu çağrının Wilson tarafından reddi üzerine, İmparatorluğun çözülüşünü tescil eden olaylar dizisi kısa sürede, ardı ardına gerçekleşti: 18 Ekim 1918'de Masaryk ve arkadaşları Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayın-

68 1905'den sonra Çek İlerici Partisi adıyla bilinen ve Çek sanayi burjuvazisinden destek alan bu parti, 1918'de Cumhuriyet'in ilanından sonra dağıldı; üyelerinin çoğu Ulusal Demokrat Parti'ye, bir kısmı da Ulusal Sosyalist Parti'ye katıldı. Partinin kurucularından Kramař, bir süre sonra Genç Çekler Partisi'ne geçti (bkz. Dipnot 69).

ladılar; 28 Ekim 1918'de Çekoslovakya Cumhuriyeti kuruldu; 1 Kasım 1918'de Macarlar bağımsız bir devlet kurarak İmparatorluktan resmen koptular ve 11 Kasım 1918 tarihli Mütareke'den bir gün sonra Reichsrat'taki Alman milletvekilleri bağımsız Alman-Avusturya (*Deutsch-Österreich*) Devleti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Masaryk, bağımsız bir devlet kuruluşu yolundaki çabalarının kendisine kazandırdığı büyük itibar ile Çekoslovakya'nın ilk Cumhurbaşkanı oldu (Heimann, 2011: Bölüm 2).[69]

Modernizmin Yükselişi

1890'lı yılların ilk yarısında giderek mayalanan modernizmin ilk güçlü sesi, František Šalda (1867-1937) önderliğinde bir grup sanatçı ve edebiyatçının 1895'de yayımladıkları 'Çek Modernizminin Manifestosu' ile duyuldu. Šalda ve arkadaşları sadece sanatta değil, siyasette de 'eski yöntemler'i reddediyor, genel seçme ve seçilme hakkını, emekçi haklarını ve diğer toplumsal hakları, kadınların kültürel ve toplumsal hayata daha geniş ölçüde katılımını savunuyorlardı. Sanatta bireycilikten yana ve "ulusal şarkı taklitlerine, şiirselleştirilmiş folklor tekerlemelerine" karşı idiler; 'ulusal sorun'a bakışları, o dönemin başat anlayışına kıyasla 'sapkın' sayılabilirdi.[70]

Genç kuşağın 'sıra dışı' (*decadent*) sanatçılar olarak adlandırılan bir kesimi, tarihselciliğin reddi ve sanat yaratısında bireyciliğin vurgulan-

69 Çek siyasal hayatının XX. yüzyıl başında kazandığı akışkanlığı sergilemek üzere, burada uzun bir parantez açarak, Masaryk'in Gerçekçi Parti'deki yol arkadaşı Karel Kramař'ın siyasal kariyeri üzerinde kısaca durmakta yarar var. Liberal-ulusalcı görüşlere sahip ve Rus/Slav dostu Kramař, kurulmasına öncülük ettiği Gerçekçi Parti'den koparak Genç Çekler Partisi'ne katıldı ve bu partinin önderliğine kadar yükseldi. Kramař, modernleştirilmiş bir Pan-Slavizm'den ve 'pozitif siyaset'ten yana idi. Bu görüşler doğrultusunda Prag'da 1908'de toplanan Slav Kongresi'nde çok aktif bir rol aldı. Giderek uzlaşmaz bir ulusalcılığa kayan Genç Çekler'den 1914'de koparak, 1918'de Ulusal Demokrat Parti'yi kurdu. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Habsburg İmparatorluğu'na karşı yurtiçi direnişin başlıca organizatörlerinden biri haline geldi ve gıyabında (1917'deki siyasal afla kaldırılan) ölüm cezasına çarptırıldı. 1917'de Çek Ulusal Komitesi'ni canlandıran ve Komite'deki Çek siyaset önderlerini bağımsızlık fikrine ısındıran da Kramař olmuştur. Kramař'ın Masaryk ile ilişkileri 1914'den sonra zaman zaman kopmuştu; ama siyasal gücü, 1918'in çalkantılı siyasal ortamında ilk Çekoslovak hükümetine Başbakan olmasını sağladı. Masaryk'le zoraki birliktelik çok uzun sürmedi; Kramař Temmuz 1919'da Başbakanlık'tan ayrıldı.

70 Manifesto'dan: 'Çek'liği hiçbir şekilde vurgulamıyoruz. Kendimiz olalım; o zaman Çek olacağız... Dilimizden korkmuyoruz. Ulusça gelişmişiz; dünyanın hiçbir gücü onu bizden koparamaz. (Çekçe'nin korunması) bizim için bir amaç değil, daha yüksek hedeflere ulaşmanın aracıdır. Bu nedenle Alman tarafının ulusallık sloganı altında yürüttüğü zorbalığı kendimiz yapmışçasına eleştiriyoruz... Alman yurttaşlarımızca karşılıklı bir anlayışın peşinde olacağız... İşçiler kendilerini enternasyonalist ilan ettiklerinde bile, onları ulusun bir parçası sayıyor muyuz? Evet. Ulusallık Genç Çekler'in ya da Yaşlı Çekler'in imtiyazı değildir' (aktaran: Sayer, 1998:154).

masında 'Manifesto' yazarları ile uzlaşmakla birlikte, kültür ve sanata genel bakışta ayrışıyorlardı.[71] Çağdaş Batı Avrupa sanatından ve özellikle Fransız sembolist edebiyatından çok etkilenen 'sıra dışı' sanatçılar, doğa ve toplumun bayağı gerçekleriyle uyumlu sanata kökten karşı idiler; simgeler ve idealler üzerine kurulu bir sanat evrenini özlüyorlardı. Bu anlayışı 1894'te yayımlamaya başladıkları *Modern Dergi*'de (*Moderni Revue*) dile getirmekteydiler. Šalda ve yandaşlarının başını çektiği görüş ise sanat ve hayat arasındaki birliği vurguluyor, modern sanatçının hayatla yüzleşerek form ve içeriği birbirine bağlayan özgün ve kişisel bir sentez oluşturması gerektiğini savunuyordu. Šalda'nın 1890 tarihli bir makalesinde 'sentetizm' olarak tanımladığı bu görüşün 1900'lü yıllarda yeniden güncellik kazandığına aşağıda değineceğiz.

İlginçtir ki aynı tarihlerde siyaset dünyasında ulusal söylemi modernleştirme düşüncelerini dile getirenler sanatta da modernleşmeden yana idiler. Örneğin, Tomaš Masaryk, *Çek Sorunu* adlı eserinde tarihçi František Palacky ve gazeteci Karel Havliček Borovsky'nin (1821-56) kişiliklerinde somutlaştırdığı tarihselcilik/gerçekçilik ikileminde gerçekçilikten ve 'güncel'den yana tavır almaktaydı. Masaryk, aynı eserde Çek sanatçılarının dış dünyaya eğitsel ve akçalı bağımlılıklarını dile getirerek şunları kaydediyordu: "Tarihsel ve yurtsever bir resim, her zaman Çek ve gerçek anlamda ulusal değildir... Yurtseverce de olsa, bir tarihsel konu, gerçek bir ulusal karakter taşımayabilir" (aktaran: Sayer, 1998:156).[72]

Çek sanat ve kültür hayatının çeşitlenmesi, 1890'lı yıllar ve sonrasında derinleşerek sürdü. 1898'de çoğunluğu Prag sanat okullarında öğretim üyesi olarak çalışan bir başka grup da Güzel Sanatlar Birliği'ni (*Jednota Umělcu Vytvarnych*) kurdu ve 1903'de *Eser* (*Dilo*) adlı sanat dergisini çıkardı.[73] *SVU Manes*'in dergisi *Volne Směry* ise sanat kuramından edebiyata, plastik sanatlardan mimarlığa kadar açılan geniş bir

71 Wittlich (1992:12-3)'e göre tarihselcilik, "ulusal kimliğin bilincinde olmak ve paylaşılan geçmişi aramak ve benimsemek üzere, kahramanlarını, efsanevi kişilerini, askeri başarılarını, mitlerini ve tarihini kullanarak ulusal kimliği güçlendirmek"tir. Bu tanıma göre tarihselcilik, tarihsel eklektizmden farklıdır; ikincisi geçmişe atıfta bulunmak ve ondan üretilen formları benimsemekle birlikte, bunları bir ulusal bilinç sorunu olarak algılamaz. *SVU Manes*'i kuranların Çek sanat geleneğine bakışı bu görüşe yakındır.

72 Šalda'nın yazılarında Masaryk'ten övgü ile söz etmesi ve onun siyasal tutumunu desteklediğini belirtmesi, okurlarımız için şaşırtıcı olmasa gerek (bkz. Wittlich, 1992:12).

73 Josef Manes ve arkadaşları aynı adla 1849'da bir dernek kurmuşlar, ancak bu dernek 1856'da dağılmıştı (bkz. Sayer, 1998:352).

yelpazede makale ve incelemeler yayımlamaya devam etti; ancak çeşitlenen sanat ve kültür ortamında belirli bir yayın politikasını sürdürmekte güçlüklerle karşılaştı.[74]

XX. yüzyılın ilk onyılında Çek sanat derneklerindeki gelenekçiler ve modernistler, kozmopolitlik/kültürel ulusalcılık temel eksenlerinde ayrışmışlardı. Buna modernistler arasındaki ikincil ayrışmalar da eklendi. 'Sekizler' (*Osma*) adıyla tanınan ve ilk sergilerini 1907'de Prag'da açan grup ile, onların 1911'de *SVU Manes*'ten koparak Güzel Sanatlar Grubu (Çekçe, kısaca *Skupina*) adını alan ardılları Çek kültürel hayatına fovizm, ifadecilik ve kübizm gibi modern sanat akımlarını taşıdılar.[75] Bir başka kopuş da genç sembolistlerin 1910'da Sursum Grubu'nu oluşturmaları ile gerçekleşti. 1913'de şair Stanislav K. Neumann'ın yayınladığı yarı mizahi, yarı ciddi fütürist manifesto ('Açık Pencere') genç kuşak modernistlerinin geleneksel sanat anlayışına artık hiç saygı ve yakınlık duymadıklarının ifadesiydi.

1890-1918 döneminde Çek plastik ve dekoratif sanatlar dünyasında izlenen belli başlı akımlar ve bunların önde gelen temsilcileri şöyle özetlenebilir:

(1) İzlenimcilik ve Sembolizm: Antonin Slaviček kırları, ya da kent hayatını konu alan peyzajlarında, bu alana getirdiği yenilik ve yoğun beşeri duyarlılıkla dikkat çeker. Antonin Hudeček'in (1872-1941) Fransız '*pointillisme*'inden esinlenen tabloları lirik bir incelik ve yüksek bir teknik beceri ürünüdür. Otokar Lebeda (1877-1901), görsel gerçeğin anlatımına eklediği ifadeci ve duygusal vurgu ile izlenimciliğin bir sonraki aşamasına geçmiş olduğu izlenimini yaratır. Miloš Jiranek ise döneminde sadece izlenimci bir ressam olarak değil, *SVU Manes*'e ve Çek sanat eleştirisi yazınına sağladığı katkılarla tanınmıştır. Sanat kariyerine bir yeni-romantik olarak başlayan ve daha sonra Sembolizme ulaşan Maxmilian Pirner (1854-1924), bu tarzın öncülüğünü yapan bir ressam olmuş, onu mistik duyguları çok güçlü, dönemin Çek yazarlarından fazlasıyla etkilenen, tasarımcı ve heykeltraş František Bilek (1872-1941) izlemiştir. Bilek'in eserleri insan varlığının ortak simgeleri ve hayatın trajik deneyimi üzerinde yoğunlaşır. Jan Preisler, özgün

74 Dokuzuncu yayın yılında (1904/5) *Volne Směry*'nin Preisler, Hufbauer, Vladimir Zupansky (1869-1928) ve Šalda'dan oluşan Yayın Kurulu'nun politikası (i) artistik disiplini geliştirmeyi, (ii) yaşayan sanat geleneği ile bağları güçlendirmeyi, (iii) küçük bir azınlığa hitap eden anarşizm ve bireycilikten uzak durmayı öngörüyordu. Genç sanatçıları bu kalıba uydurmak mümkün olmadı; 1902'den sonra dergi editörü olarak görev yapan Šalda, 1907'de bu görevden ayrıldı; 1909'da hem *SVU Manes*'ten, hem *Volne Směry*'den koptu (Wittlich, 1992:195, 203-5).

75 Sayer (1998:160)'e göre *Osma*'nın 1907 sergisi, özgün Çek modern sanatının gerçek başlangıcı idi.

kişisel yönüyle sembolist ve izlenimci öğeleri bir araya getirerek, XX. yüzyıl Çek resminin habercileri arasında yer almış bir ressamdır; eserleri gizemli, bilmecelerle yüklü ve hüzünlüdür. *SVU Manes*'in yönetiminde ve *Volne Směry*'nin yayın kurulunda uzun yıllar görev yaptığı da anımsanmaya değer. Max Švabinsky, deyim yerindeyse, her taşın altından kalkan bir yetenektir; tasarımcı, grafik sanatçısı ve ressam olarak çeşitli eserler vermiş, eğiticilik yapmış, *SVU Manes*'te ve *Volne Směry*'de önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Kariyerine İngiliz Pre-Rafaelit'lerden esinlenen bir yeni-romantik olarak başlamış, ama ona ün kazandıran eserleri, özellikle portre çalışmaları olmuştur. Arnošt Hofbauer ise, afiş sanatının başarılı örneklerini veren, *SVU Manes* ve *Volne Směry* için çok emek harcayan bir sanatçı olarak anılmaya değer. Sembolizmin ikinci dalgası I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce Sursum Grubu'nun çalışmaları ile başlamıştır. Bu grupta yer alan ressam, grafik sanatçısı ve illüstratör Jan Zrzavy (1890-1977) ile ressam, heykeltraş ve yazar Josef Vachal (1884-1969) Çek modern sanatının başlıca temsilcilerinden sayılır.

(2) Dekoratif Sanatlar: Bu alana emsalsiz katkılar getirmiş olan Alfons Mucha'yı Üçüncü Bölümde ayrıca ele alacağımız için burada yalnızca grafik sanatçısı ve illüstratör Vojtech Preissig'i (1873-1944) ve iki grupta yer alan bazı çalışmaları anımsatmakla yetineceğiz. Bir süre Paris'te Mucha ile birlikte çalışan, grafik tasarımlarında ve litografik ürünlerde daha belirsiz ve uçucu çizgiler ve mat renklerle kendine özgü, zarif bir *Art Nouveau* tarzı geliştiren Preissig 1920'li yıllar ve sonrasında soyut resme yönelmiştir. Sözünü ettiğimiz iki grup çalışmadan ilki, Prag'daki Uygulamalı Sanat Okulu'nda yönetici ve/veya eğitici görevlerde bulunmuş sanatçıların *Art Nouveau* tarzındaki mimari dekorasyon ve dekoratif nesne üretimleridir. Bu eserlerin önemli bir kısmı 1900 Paris Uluslararası Sergisi'nde ve 1904 St. Louis Dünya Fuarı'nda sergilenmiş ve büyük takdirle karşılanmıştır. İkinci grup çalışma ise, sanatçılar kooperatifi *Artel* çevresinde çok çeşitli dekoratif ürünler üretilmesidir. Söz konusu nesnelerin üretiminde başlangıçta *Art Nouveau* tarzı ağır basmış, daha sonra başka tarzlar da denenmiştir (Wittlich, 1992:88-103,231).

(3) Heykel: Myslbek'in öğrencilerinden Stanislav Sucharda'nın *František Palacky Anıtı* (1912) ve Ladislav Šaloun'un (1870-1946) *Jan Hus Anıtı* (1915), anıtsal heykel kategorisinin Prag'daki en parlak iki ürünüdür. Her iki sanatçı da tanınmış Fransız heykeltraş Auguste Rodin'in

(1840-1917) natüralist ve ifadeci üslubundan esinlenmişlerdir. Rodin'in çok etkilediği diğer iki sanatçı, Josef Mařatka (1874-1937) ve Bohumil Kafka (1878-1942), kendilerine özgü üslûplara erişebilmiş, anlatım gücü ve duyarlılığı yüksek heykel ve büstler üretmişlerdir.[76] Quido Kocian (1874-1928) ve Jan Štursa (1880-1925) farklı sanat geleneklerinin temsilcileridir. Myslbek'in öğrencisi olan Kocian, Neo-Barok duyarlılıklardan yola çıkmakla birlikte, sonradan sembolizme yönelmiştir. Štursa ise, 1910'lu yılların 'sentetist' öğretisi uzantısında, natüralist heykel anlayışından uzak bir stilizasyona giderek Neoklasik bir senteze yönelmiş, (başta Kotěra olmak üzere) döneminin mimarlarıyla işbirliğine girişerek dekoratif heykeller de yapmıştır.

(4) İfadecilik ve Kübizm: Bu başlık altında ele alacağımız ilk üç ressamın bazı ortak yanları vardır. Üçü de 1910'lu yıllardaki öncü sanatçılar topluluğunun yetkin temsilcileridir; üçü de hem konu, hem resim tekniği açısından 'ilkelcilik'e yaslanır; üçü de 'Sekizler Grubu'na mensuptur. Onların süslemeye ve onun beraberindeki düşsel ve ritmik öğelere ters düşen resim anlayışında renk, günlük hayatla kişilerin ruhsal dünyası arasındaki çatışmayı ve çağdaş kentli insanın açmazlarını yansıtmakta bir araçtır (Wittlich, 1992:170-1) [77] 1960'lı yılların ortalarına kadar izlenimci eserler veren Antonin Prochazka (1882-1945), olgunluk yıllarında ifadeciliğe yönelmiştir. Emil Filla (1882-1953) ve Bohumil Kubista (1884-1918) I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda Çek Kübizminin resim sanatındaki en başarılı örneklerini vermişlerdir. Kübist hareket içinde yer alan, ancak 1912'de bu üçlüden kopan Josef Čapek (1887-1945) dönemin öncü sanatçıları arasında yer alır, beşeri ve toplumsal konularda sergilediği duyarlılıkla tanınır. Kübist anlayışa bağlılığı dolayısıyla burada andığımız heykeltraş Otto Gutfreund (1889-1927) ise, çağdaş hayatın ve uygarlığın açmazlarına ve güçlüklerine tanıklık eden özgün eserleriyle, bu sanat dalında benzersiz bir yer ve öneme sahiptir.[78]

(5) Diğerleri: Geometrik soyutlamalara dayalı resmin Avrupa'da ilk örneklerini veren František Kupka'yı (1871-1957) burada ele almayacağız.

---

76 Rodin'in 1902'de Prag'da düzenlenen ve bizzat kendisinin de katıldığı sergisi, Çek heykel sanatçıları üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. Mařatka'nın 1900-4 yıllarında Rodin'in Paris'teki atölyesinde çalıştığı, Kafka'nın da 1904-8 döneminde Paris'te yaşadığı ayrıca not edilmelidir.

77 İki resim tarzı arasındaki gitgelleri dolayısıyla, bazen bu sanatçılara 'Kübo-ekspresyonist' sıfatı yakıştırılmaktadır. Bu üçlüde yer alan Filla, aynı zamanda Güzel Sanatlar Grubu (*Skupina*)'nın da üyesi idi.

78 Gutfreund da *Skupina*'nın üyeleri arasındaydı.

Kupka, Çek kökenli olmakla birlikte meslek yıllarının hemen tümünü Fransa'da geçirmiş, ülkesiyle siyasal ve duygusal bağlarını korumasına rağmen Çek sanat dünyası ile yoğun bir etkileşim içerisinde olmamıştır. Kupka, resimleri yanında (Fransızca kaleme aldığı) *Plastik Sanatlarda Yaratı* (1923 / 1989) adlı eseri ile de bilinir (Sayer, 1998:325).

Kentsel Modernizm ve Mimarlık

1791'deki ilk sanayi sergisinin yüzüncü yılını kutlamak amacı ile Prag'da düzenlenen Bohemya Krallığı Jübile Sergisi, Çek ülkesindeki ekonomik ve toplumsal gelişmenin XIX. yüzyıl sonuna doğru eriştiği görece yüksek düzeyi kanıtladı ve Çek toplumunda güçlü bir özgüven duygusu yarattı. Böyle bir gelişmişlik ve üretkenlik düzeyinde Prag'ın hızlı ve düzensiz kentleşmesinin yol açtığı sorunlar çözülebilirdi; yeter ki kentleşme ve mimarlık anlayışları işlevsel ve çağdaş olsun (Wittlich, 1992:29-30). Bu algı doğrultusunda Prag kent yönetiminin 1890'lı yıllardaki temel gündemi, kent merkezini (özellikle Eski Şehir (Stare Město) ve Yahudi mahallesi Josefov'u modernize etmek ve yenilemekti.[79] Bu amaçla 1887'de hazırlanan bir proje, 1893'te resmen onaylandı ve kent merkezindeki derme-çatma, sağlıksız yapıların yıkımına başlandı.[80] Ancak yapı işleriyle uğraşanların, mülk sahiplerinin ve spekülatörlerin dizginlenemeyen kazanç hırsları, işin ölçeğini büyüttü; yıkımlar Yeni Şehir'e (Nove Město) ve kent çevresindeki bazı yerleşimlere de yayıldı. Prag'ın tarihsel karakterinin tahrip edildiği yolundaki sert eleştirilere muhatap olan Prag Belediye Meclisi özgün yenileme projesini 1902'de değiştirmek zorunda kaldı. Sonuçta ilk proje kısmen uygulandı; yine de Eski Şehir'deki Belediye Binası ve Yahudi Mahallesi'ndeki birkaç sinagog dışında çok az sayıda tarihsel bina yıkımdan kurtulabildi.

Yenileşme ve modernleşme çabaları hem yıkımlarla boşalan arsalara, hem de imara açılan parsellere yapılacak binaların hangi mimari üslûba göre inşa edileceği sorusunu ortaya çıkardı. 1890'lı yılların başında hayli güçlü olan 'tarihselci' mimarlık geleneği, tercihin esas itibariyle

79 1890'lı yıllarda Bohemya'da siyasal çoğunluğu temsil eden Genç Çekler Prag'ı (Viyana gibi) bir büyükşehir yönetimine kavuşturmak ve kent merkezi ile çevre yerleşimleri bütünleştirmek istiyorlardı. İmparatorluk merkezi yönetiminin kesinlikle karşı çıktığı bu reform, 1920'de gerçekleştirilebildi.

80 Bu yıkımın bazı önyargılardan etkilendiği (örneğin Habsburg boyunduruğundaki dönem ile büyük ölçüde örtüşen Barok mimari miras aleyhine, Gotik tarihsel miras lehine yönlendirildiği, ya da Antisemitik güdüler taşıdığı) savları, epey abartılı görünüyor (krş. Sayer, 1998:137). XIX. yüzyıl sonlarında Prag, gerçek bir Barok kenti idi; Barok tarzı aleyhindeki bir ayrımcılık, tarihsel kenti düpedüz yok etmek anlamına gelecekti.

Neo-Rönesans veya Neo-Barok tarzlarından biri üzerinde yoğunlaşacağını ima ediyordu. Farklı mimarlık ilkelerinden yola çıkan bu tarzlardan hangisini seçmenin daha uygun olacağı, o dönemin estetik ve sanat tarihi uzmanları arasında epey tartışıldı (Wittlich, 1992:39). Sonunda Prag'daki Barok mimari mirasın zenginliği ağır bastı ve 1890'lı yıllar uygulamasındaki tercihler daha çok Neo-Barok yönünde oldu (bkz. Çizelge IV.2.1).[81] Ancak hem mimarlar, hem de kent yöneticileri üslûp seçiminde müzakereye ve uzlaşmaya açık bir tutum sergiliyorlardı. Örneğin 1890'ların tanınmış mimarlarından Friedrich Ohmann (1858-1927) kişisel eğilimleri itibariyle eklektik idi; o yıllardaki Neo-Barok eserlerinin ardından *Art Nouveau* tarzındaki tasarımlara gitmekten kaçınmadı. Bir başka 'geç tarihselci', Osvald Polivka (1859-1931) da benzer davranışlar gösterdi. Bu sanatçılara göre yeni ve modern eserler, 'eski' ile çelişmeden ve onu değersizleştirmeden mimari varlığa eklenebilirdi. Buna karşılık, öncü sanatçı ve mimarlar kuşağı, tarihselciliği ve modernliği birbirinin karşıtı olarak algılamaya ve ikisi arasındaki çatışmanın modernliğin zaferi ile sonuçlanacağını ileri sürmeye eğilimli idi (Wittlich, 1992:46). Bu tartışma ortamı, XX. yüzyılın ilk onyılında *Art Nouveau* mimarinin önünü açtı. Wittlich (1992:115)'e göre, "gerçeklik ile fantezinin, somut ile idealin, sıradan ile törenselin sürekli olarak birbirini tamamladığı ve dönüştürdüğü" bu mimarlık tarzı, anılan onyılda Çek toplumunun duyarlılıklarını temsil etmekteydi.

Bu bağlamda, 1900'lü yıllarda *Art Nouveau*'nun yükselmesine önemli katkıda bulunan Jan Kotěra (1871-1923) üzerinde durmak gereklidir. Viyana Akademisi'nde Otto Wagner'in öğrencisi olan ve *Wiener Sezession*'un usta sanatçılarını yakından tanıyan Kotěra, 1898'de yurduna döndüğünde Prag Uygulamalı Sanat Okulu'nda profesörlüğe atandı ve daha sonraki yılların başarılı mimarları arasında yer alacak olan Josef Gočar (1880-1945), Otokar Novotny (1880-1959), Antonin Pfeiffer (1879-1938) ve Bohumil Waigant (1886-1930) gibi öğrenciler yetiştirdi.[82] Kotěra Wagner'den öğrendiği bazı ilkelere meslek hayatı boyun-

81 Israrla Neo-Rönesans tarzına bağlı kalan Josef Schulz (1840-1917) gibi istisnalar da not edilmelidir (bkz. Çizelge IV.2.1).

82 *Art Nouveau* hareketi içinde ya da çevresinde yer alan mimarlardan Antonin Engel (1879-1958), Pavel Janak (1882-1956), Josef Chochol (1880-1956), Kamil Hilbert (1859-1933) ve Josef Zasche (1871-1957)'nin Viyana Akademisi'nde eğitim gördüklerini, bunlardan ilk üçünün Otto Wagner'in öğrencileri olduğunu bu vesileyle kaydedelim. Viyana ve Prag sanat çevreleri arasındaki etkileşime bir başka örnek de *Wiener Sezession* hareketinin oluşturduğu *Wiener Werkstätte*'yi çağrıştıran Prag Sanat İşlikleri'nin 1912'de kurulmasıdır. Genç dekoratif sanatçıların 1908'de kurdukları *Artel* adlı kooperatif de *Wiener Werkstätte*'den etkilenmiştir.

ca uydu. 1900'de *Volne Směry* dergisinde şunları yazmıştı: '(M)imarlık yaratısının iki işlevi vardır: İlki, mekânın yaratılması; ikincisi ise onun dekore edilmesi. Mekânın yaratıcı bir biçimde kavramlaştırılması gerçeğin kendisi, dekorasyon ise gerçeğin ifadesidir (aktaran: Wittlich, 1992:94-5; vurgular bizimdir). Bu önermeler bir yapının işlevsel ve sanatsal öğelerinin birbirinden ayrılabileceğini ilke olarak kabul eden 'geç eklektizm'den kopuşu dile getirir. Kotěra, *Wiener Sezession*'un işlevsel ve dekoratif öğeleri birbirinin tamamlayıcısı sayan 'tümel sanat eseri' anlayışına bağlı kalmıştır (Wittlich, 1992:95-6).

Kotěra, kamu yetkilileri ile ilişkilerinde kendi 'saf' (*purist*) sanat anlayışından taviz vermeye çok yatkın değildi; bu nedenle önemli eserlerinin çoğunu Prag dışında ve/veya özel siparişlerle gerçekleştirdi. Onun ve öğrencilerinin kariyer çizgisi, başlangıçtaki *Art Nouveau* natüralizminden daha soyut ve dekoratif bir sentetizme doğru evrildi. Bu süreçte hem Çek kültür hayatındaki çeşitlenmenin, hem de Kotěra'nın yabancı sanatçılardan etkilenmesinin payı vardı.[83]

Çek kültür hayatında sentetizm ilk defa 1890'ların ortalarında Šalda tarafından bir edebiyat eleştirisi yöntemi olarak formüle edilmişti. 1900'lü yılların ortalarında bu anlayış, Šalda'nın *Gelecek İçin Mücadele* (1905) başlığı altında derlediği denemelerinin de katkısıyla, yeniden canlandı. Sentetizme göre modern sanat, tesadüflerin ve birbirinden kopuk yaratıların tezahürü değil, sanatçının öznel deneyimi ve toplum düzeninin nesnel gerçekliği arasında bir denge kurma çabasının ürünü idi (Wittlich, 1992:194-202). Sentetist anlayışın yansıdığı dekoratif/geometrik üslûp 1900'lerin ikinci yarısından itibaren biçimlenmeye başladı[84]. Bu eğilime daha yaşlı mimarlar kuşağından katılanlar da oldu. 1910'lu yılların ortalarında etkisini yitirmeye başlayan sentetizmin bir başka dolaylı katkısı da plastik sanatlar ve mimarlıkta Neo-Klasik eğilimleri özendirmesiydi.

XX. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da Kübizm az sayıda sanat seçkininin uğraşı ve merakı olagelmişti. Oysa Çek sanat çevrelerinde Kübizm, modern sanat yaratısında yeni bir evreyi temsil eden önemli bir akım olarak algılandı; resim ve heykeldeki başlangıçlardan sonra mimarlığa,

83 Hendrik Petrus Berlage (1856-1934) ve Frank Lloyd Wright (1869-1959) gibi büyük ustaları Çek mimarlık çevrelerine tanıtan Kotěra olmuştur (Wittlich, 1992:207)

84 Dekoratif/geometrik üslup, Wittlich (1992:23)'e göre, iki farklı düzlemde geliştirilecek ilişkilerle karakterize edilmekteydi: (i) temel mimari form ve dekorasyon arasındaki ilişki; (ii) yapının işlevselliği ve sembolik dekor arasındaki ilişki. Çek mimarlık sanatının 1910'lu yıllarında dekoratif referanslar, egzotik öğeler de içerecek biçimde, alabildiğine çeşitlendi.

daha sonra da uygulamalı sanat dallarına ve tiyatroya yansıdı. Böylelikle, Kübist sanatçılar Çek mimarlığının 1910'lu yıllardaki gelişmesine özgün katkılar sağladılar. Önemsenmesi gereken bir diğer husus da, başta Kotěra olmak üzere Josef Gočar, Otokar Novotny ve Vlastislav Hofman (1884-1964) gibi sanatçıların mimarlık teorisine katkı amaçlı çalışmalarıdır. Bu bağlamda, adı geçen mimarların *Volne Směry*, yayın hayatına 1911'de giren *Aylık Sanat Dergisi* (Umělecky Měsičnik) ve Mimarlar Birliği'nin yayın organı olarak 1908'de çıkmaya başlayan *Üslûp*'da (*Styl*) yayınlanmış makaleleri kayda değer.

Özetle, *Art Nouveau* mimarisi, Çek ülkesindeki etkisini ve albenisini I. Dünya Savaşı yıllarına kadar korumuştur. Genelde Çek sanat hayatının, özelde Çek mimarlığının iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde izlediği gelişme çizgisi, aşağıda değinileceği gibi, Batı Avrupa'daki gelişmelere paraleldir.

IV. 2.6. İki Savaş Arası Dönem, 1918-1938

Oluşumu ve İşleyişiyle Ulus-Devlet[85]

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı sonrasındaki Versailles Barış Konferansı'nda ve onu izleyen uluslararası antlaşmalar dizisinde Çekoslovakya'nın toprak taleplerine hoşgörü ile yaklaştılar. Bu tutumlarında Orta Avrupa'daki Alman siyasal gücünü kırma amacı ve Çek ve Slovakların Habsburg savaş gücünü çürüterek sağladıkları 'hizmet'i ödüllendirme isteği etkili oldu. Böylece Çekoslovakya'nın sınırları, tarihsel Bohemya Krallığı'nın sınırlarına uygun bir biçimde, ülkenin kuzey, batı ve güneydeki sınır bölgelerinde önemli bir Alman nüfusu çoğunlukta bırakarak çizildi. Slovakya'nın güneyinde ise kayda değer bir Macar azınlık kaldı. Masaryk ve arkadaşları, bu 'maksimalist' sınır düzenlemesinden fazlasını zaten düşlemiyorlardı (Heimann, 2011: 37-47, 59-60).

85 Buradaki anlatı, esas itibariyle Sayer (1998: 163-95) ve Agnew (2004: Bölüm 11)'e dayanmaktadır.

ÇİZELGE IV.2.1: PRAG'DA 1890-1918 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN ÖNEMLİ MİMARLIK ESERLERİ

Yapı Adı/Semt[a]	İnşa Tarih(ler)i[b]	Mimar(lar)	Yapı Tarzı
Ulusal Müze/YŞ	1890	Josef Schulz	Neo-Rönesans
Sanayi Sarayı/MD	1891	Bedřich Münzberger	Geç Tarihselci[c]
Sanayici Valtera'nın Malikanesi/?	1891	Friedrich Ohmann	Neo-Barok
Prag Tasarruf Bankası/EŞ	1892-4	Osvald Polívka & Antonín Wiehl	Rönesans Klasisizmi
Jan Petr Straka Akademisi/KM	1893-5	Václav Roštlapil	Neo-Barok
Assicurazioni Generali Binası/YŞ	1895	Osvald Polívka & Friedrich Ohmann	Neo-Barok
Zemska Bank/YŞ	1894-6	Osvald Polívka	Geç Tarihselci[c]
Wiehl Evi/YŞ	1896	Antonín Wiehl	'Çek Rönesansı'
'Bohemya Kartalları' Evleri/EŞ	1896-7	Friedrich Ohmann	Neo-Barok
Peterka'nın Evi/YŞ	1899	Jan Kotěra	'Lirik' *Art Nouveau*
Dekoratif Sanatlar Müzesi/J	1897-1901	Josef Schulz	Neo-Rönesans
Hotel Central/YŞ	1899-1901	Friedrich Ohmann, Alois Dryák & Bedřich Bendelmayer	*Art Nouveau*
Prag Tasarruf Bankası (Yeni Bina)/EŞ	1899-1901	Osvald Polívka	Neo-Barok
Prag Kent Müzesi/MD	1899-1902	Antonín Balšánek	Geç Tarihselci[c]
Prag Sigorta Şirketi/EŞ	1903-5	Osvald Polívka	Art Nouveau
Hotel Evropa/YŞ	1903-5	Alois Dryák & Bedřich Bendelmayer	Art Nouveau
Topič Yayınevi Binası/EŞ	1903-5	Osvald Polívka	Klasisizme yakın
Apartman/YŞ	1904-5	Kamil Hilbert	*Art Nouveau*
Aziz Adalbert Kilisesi/MD	1904-5	Matěj Blecha	Modernize Gotik
Hlahol Koro Binası/YŞ	1903-6	Josef Fanta	*Art Nouveau*
Viiyana Bankaları Birliği/EŞ	1906-8	Josef Zasche & Alexander Neumann	Dekoratif/Klasik
Čech Köprüsü/EŞ	1906-8	Jan Koula & Jiří Soukup	Art Nouveau
Ana Demiryolu İstasyonu/YŞ	1900-9	Josef Fanta	Art Nouveau
Beaufort Yayınevi/YŞ	1908-9	Osvald Polívka	Klasisizme yakın
Kotěra Evi/MD	1908-9	Jan Kotěra	Art Nouveau
Laichter'in Evi/MD	1908-9	Jan Kotěra	Art Nouveau
Golden Goose Hotel/YŞ	1909-10	Matěj Blecha & Yardımcıları	Sentezci / Dekoratif[d]
Eski Şehir'in Yeni Belediye Binası/EŞ	1908-11	Osvald Polívka	Eklektik
Štenc Evi/EŞ	1909-11	Otokar Novotny	Saf/Dekoratif[e]
Belediye Sarayı/EŞ[f]	1904-12	Osvald Polívka & Antonín Balšánek	*Art Nouveau*
'Siyah Bakire' Binası/EŞ	1911-2	Josef Gočar	Kübist/Klasik Sentez
Adam Eczanesi/YŞ	1911-3	Matěj Blecha & Emil Kraliček	Sentezci/Dekoratif
Apartman/MD	1912-3	Josef Chochol	Kübist
Urbanek'in Evi/?	1913	Jan Kotěra	'Saf, tektonik' *Art Nouveau*
Koruna Binası/YŞ	1911-4	Antonín Pfeiffer	Sentezci / Dekoratif[d]
Šupich Binası/YŞ	1913-6	Matěj Blecha	Sentezci / Dekoratif[d]

Kaynak: Wittlich (1992).

[a] Kısaltmalar EŞ: Eski Şehir (Staré Město)
YŞ: Yeni Şehir (Nové Město)
KM: Küçük Mahalle (Mala Strana)
J: Josefov
MD: Kent Merkezi Dışında
?: Bilgi Yok

[b] Tek tarih verildiğinde, bu tarih inşaatın bitim tarihidir.

[c] Bu deyim eserin Neo-Barok ve Neo-Rönesans kategorilerinden birine kesinlikle yerleştirilemediğini ima etmektedir.

[d] 'Synthetist-decorative' karşılığı

[e] 'Purist-decorative' karşılığı

[f] Çekçe adıyla, Obecni Dum.

Masaryk'in Çekoslovakya'sı sadece ulusal bağımsızlık vaadiyle değil, çağdaş, demokratik ve sosyal devletten yana bir Cumhuriyet vaadi ile de kurulmuştu. Yeni doğan ulus-devlet bu tür vaadler doğrultusunda önemli reformlar gerçekleştirdi: Alman ve Avusturya tekelleri kamulaştırıldı; iş günü çalışma süresi 8 saatle sınırlandırıldı; işsizlik sigortası sistemi getirildi; aristokratik unvan ve imtiyazlar kaldırıldı; büyük toprak sahipliği tarımsal arazide 150, genelde 250 hektar'ı aşmamak üzere sınırlandırıldı, kamulaştırılan toprakların çoğu küçük üreticilere ve topraksızlara dağıtıldı. Daha sonraki el değiştirmeler orta-ölçekli işletmelere yaradı.

I. Dünya Savaşı öncesinde de görece güçlü bir siyasal hareket olan Çek Sosyal Demokratlar, 1920 genel seçimlerinden % 25.7 oy oranı ile birinci parti olarak çıktılar; ikinci ve üçüncü sıradaki rakipleri Tarımcılar Partisi ve Alman Sosyal Demokratlar'ın oy oranı, sırasıyla, % 13.6 ve % 11.1 idi. 'Sol'da yer alan partilerin toplam oyların % 47.5'ini almalarına rağmen, 'sol' bir koalisyon kurulamadı. Kısa bir süre sonra Çek Sosyal Demokratlar bölündü; partinin Marksist kanadının Bolşevik model uyarınca bir devrim gerçekleştirme amaçlı çabaları (genel grev, fabrika ve kamusal bina işgalleri vb.) hükümet tarafından can kayıpları göze alınarak bastırıldı. Bu gelişmelerden sonra Marksist kanat, 1921'de Çek Komünist Partisi'nde (kısaca KSČ) örgütlendi. Tarımcılar Partisi'nin oyların % 13.7'sini alarak birinci sıraya yerleştiği 1925 genel seçimlerinde KSČ oyların % 13.2'sini alarak ikinci büyük parti oldu. İki savaş arası dönemde KSČ ülkeyi yöneten koalisyon hükümetlerine katılmamakla birlikte, ülkenin en güçlü siyasal partilerinden biri olma niteliğini korudu. Dolayısıyla, komünizm II. Dünya Savaşı sonrasında Kızıl Ordu'nun peşinden Çekoslovakya'ya taşınmış bir ideoloji olmanın çok ötesinde, Çek toplumunda güçlü sınıfsal destekleri olan bir siyasal hareketti.

1929 ve 1935 genel seçimlerinde hiçbir parti, erişilen azami oy oranı olan % 15.2'yi aşamadı.[86] Böyle bir oy dağılımı koalisyon hükümetleri-

86 Paradoksal bir biçimde, 1925 sonrasındaki seçimlerde erişilen bu % 15.2'lik üst sınıra 1935'de ayrılıkçı Südet Alman Partisi ulaşmıştı. (Burada bir parantez açarak, Südetler'in Çek topraklarını kuzey, batı ve güneyden çepeçevre sınırlayan, at nalı biçiminde bir bölge olduğunu ve 1930'da ülkedeki 3.2 milyon Alman'dan yaklaşık 2.5 milyon'unun bu şeritte yaşadığını belirtelim. Çekler, buranın "Südetler" adıyla anılmasından hoşlanmazlar, "sınır bölgeleri" (*pohraničí*) deyimini kullanmayı yeğlerlerdi). 1933'de Hitler'in Almanya'da iktidara gelişinden cesaret alarak, Almanya ile birleşme taleplerini yükselten, radikal ulusalcı Alman Ulusal Partisi (DNP) ve Alman Ulusal Sosyalist İşçi Partisi'nden (DNSAP) katılımlarla güçlenen Südet Alman Partisi, 1935 genel seçimlerinde Alman kökenli nüfusun oylarının % 67.4'ünü toplamıştı. Çekoslovakya'nın çözülmeye başladığı 1938 yılındaki yerel seçimlerde partinin Alman kökenlilerden aldığı oy oranı % 86'yı aşmıştı.

ni kaçınılmaz kılıyordu. Koalisyon hükümetlerinin istikrarı ise 'Beşli' (*Pětka*) adı verilen ve beş parti liderinden oluşan informel grubun kişisel ilişkileri ve pazarlıkları ile sağlanıyordu; söz konusu partiler Tarımcılar Partisi, Genç Çekler'in siyasal mirasçısı olan ve Kramař tarafından 1918'de kurulan, ortanın sağındaki Ulusal Demokratlar, 1919'da Katolik ağırlıklı hareketlerin birleşmesiyle kurulmuş orta-sağ Halk Partisi, Sosyal Demokratlar ve Ulusal Sosyalistler idi.[87] Gündelik politikanın uzağında kalmayan Cumhurbaşkanı Masaryk kişisel prestijini kullanarak koalisyonlardaki tıkanıklıkların aşılmasını sağlıyor, 1920 ve 1926'da olduğu gibi, zorunlu durumlarda parti bağlantısı olmayan 'teknokrat' kabineler kuruyordu. KSČ, böyle işleyen bir parlamenter demokrasi modelini burjuvazinin iktidarını garantiye alan bir düzenleme olarak niteliyor ve şiddetle eleştiriyordu.

Çekoslovakya'nın yönetilmesini güçleştiren bir önemli neden, I. Dünya Savaşı'nın yerleşik uluslararası işbirliği örüntüsünü tahrip ederek ve uluslararası ticareti zorlaştırarak ulusal hasılayı baskılaması idi. Savaş dönemi enflasyonunu sönümlendirmek ve yeni ulusal para birimi Kron'un istikrarını sağlamak amacı ile (Ulusal Demokrat Partili) Maliye Bakanı Alois Rašin'in uyguladığı deflasyonist politikalar da ulusal hasıla kayıplarına yol açarak toplumsal tepkileri yükseltti. Pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, Çekoslovakya'da da savaş öncesi sınai hasıla düzeyine ancak 1925'de ulaşılabildi.

Bu sıkıntıların üzerinden çok zaman geçmeden patlak veren Büyük Depresyon, yığınların yaşama standartlarındaki iyileşmeyi fiilen durdurdu. Yaklaşık 14 milyon nüfuslu ülkede işsiz sayısı 1929'da 50 bin'in altında iken, 1933'de 938 bin'e tırmandı ve bu sayı 1937'ye kadar 500 bin'in üzerinde seyretti. 1933'de sınai üretim düzeyi, 1929'dakinin en az % 40 altında idi. Bu gelişmeler Sosyal Demokratların popüler desteğini aşındırırken, siyasal yelpazenin sağ uçlarında yer alan partileri ve ayrılıkçı siyasal hareketleri güçlendirdi. I. Dünya Savaşı sonrasında çizilen sınırlar, İmparatorluğun Avusturya parçasındaki sınai kapasitesinin yaklaşık 3/5'ini Çekoslovakya'da bırakmıştı ve bu kapasite esas itibariyle Çek topraklarında yerleşikti. Büyük Depresyon'un sanayi sektörü üzerindeki yıkıcı etkisi, Çek Silezya'sının, Bohemya'nın ve Moravya'nın sanayileşmiş yörelerinde yoğunlaştı; bu yörelerde Alman kökenli nüfusun görece yüksek oranı, Alman ayrılıkçılığını körükleyen ek bir etmen

87 Sağ kanattaki partilerin siyasal yelpazedeki konumu, ülkenin Çek ve Slovak parçasında önemli farklılıklar sergiliyordu; örneğin Slovak Halk Partisi, Çek adaşından farklı ve faşizme yatkın bir siyasal oluşumdu.

oldu. Depresyonun yoğunlaştığı yıllarda Alman Sosyal Demokrat Partili Sosyal Refah Bakanı Ludwig Czech'in yönettiği sosyal destek ödemelerinden sanayileşmiş yöreler (ve dolayısıyla buradaki Alman kökenli nüfus) daha yüksek pay alıyordu; ama Almanların 'etnik ayrımcılık' yakınmaları sürüp gitti.

Sınıf kökenli gerilimlere ek olarak, Çekoslovakya etnik sorunlarını yönetmekte de büyük zorluklarla karşı karşıyaydı. 1921 sayımına göre yaklaşık 13.4 milyon kişi olan ülke nüfusunun % 51'i Çek, % 23'ü Alman, % 14'ü Slovak, % 6'sı Macar, % 3.5'i Rüten, Ukraynalı ve Rus, % 1.5'i Yahudi, % 1'i de diğer etnik kökenlerden oluşmaktaydı.[88] Bohemya'da Alman kökenli nüfusun oranı, ülke ortalamasına kıyasla daha yüksekti (yaklaşık % 33). Böyle bir bileşim, Habsburg İmparatorluğu'nu yönetilemez hale getiren etnik sorunların daha küçük ölçekte yeniden üretilmesi anlamına geliyordu. Ne var ki, meşruluğunu tek bir ulusun değil, bir uluslar topluluğunun devleti olmaktan alan Habsburg İmparatorluğu'ndan farklı olarak Çekoslovakya ulus-devlet modeli üzerine kurulmuş; bu model nüfusun Çekler ve Slovaklar dışında kalan % 35'ini 'azınlık' statüsüne getirmişti.

Almanlar, yeni ulus-devletin azınlığı olmayı başlangıçtan beri içlerine sindirememişlerdi. Çekoslovakya'nın bağımsızlığının ilan edildiği 28 Ekim 1918 gününden hemen sonra, Viyana'daki *Reichsrat*'ın Bohemya'lı Alman temsilcileri ulusal kaderini belirleme hakkının kendileri için de geçerli olduğu savı ile, Kuzey Bohemya'da Almanların çoğunlukta olduğu yörelerde bağımsızlık ilan ettiler; Kuzey ve Güney Moravya ile Güney Bohemya'daki Almanlar da kısa sürede aynı yolu izlediler. Avusturya yönetimi tüm bu yöreleri ve Moravya'daki Alman anklavlarını Avusturya'nın bir parçası olarak tanıdı. Avusturya ve Çekoslovakya arasındaki müzakereler sonuç vermeyince, Çekoslovak hükümeti 'devlet olma hakkı'na dayanarak söz konusu yöreleri işgale başladı ve Almanlarda büyük öfke yaratan bu süreç 1918 yılı sonunda tamamlandı. Masaryk'in 1918'de Çekoslavakya'daki Almanlardan "göçenler" ve "sömürge kuranlar" diye söz etmesi, daha sonraki yıllarda kaçındığı büyük bir gaftı.[89]

Çekoslovak hükümetinin azınlık haklarını güvenceye almak üzere bazı önemli düzenlemeler yaptığı da teslim edilmelidir. Anayasa'nın ta-

88 Din esasına göre bildirim hesaba katılırsa, Yahudi kökenlilerin toplam nüfustaki payı % 2.5 dolaylarına yükseliyordu.

89 Çekoslovakya'nın onuncu kuruluş yıldönümünde Masaryk, Çekoslovakya'nın "etnisite ve dil itibariyle karma bir devlet" olduğunu vurgulamakla birlikte, "çoğunluğun kendi karakteristiklerini topluma aşılaması" gerektiğini belirtiyordu (Agnew, 2004: 199). Bu ifade Çek ulusalcılığının 1920'li ve 1930'lu yıllardaki tezahürleriyle uyumlu görünüyor.

mamlayıcı parçası sayılan 1920 tarihli Dil Kanunu, ülkenin idari bölümlerindeki nüfus oranları % 20'yi geçtiği takdirde ulusal azınlıklara resmi kuruluşlarla ilişkilerinde kendi dillerini kullanma hakkını tanıyordu. Çekoslovakya'da Almanların kendi okulları, üniversiteleri, gazeteleri ve yayınevleri, tiyatroları ile diğer sivil toplum kuruluşları vardı ve Alman siyasal partileri, iki savaş arası dönemin koalisyon hükümetlerine bakan da verdiler. Ancak Çekoslovakya adını taşıyan bir devletin yabancılaştırıcı etkisi, Almanların kolektif belleğinden silinmedi.

Çekoslovakya'nın etnik problemleri, Alman azınlık ile sınırlı değildi. Slovakya ve yerel dilde *Podkarpatska Rus* adıyla anılan Rütenya hiçbir zaman Orta Çağ'daki Çek Krallığı'nın parçası olmamıştı. Tarihte Çekler ve Slovakların aynı devletin yönetimi altında bulundukları tek dönem, IX. yüzyıldaki kısa ömürlü Moravya İmparatorluğu dönemiydi. Slovaklar ve Çekler arasında dillerinin benzerliği ve Slav kökenleri dışında ortak payda bulmak güç, Rütenler ile Çekler arasında ortak payda bulmak ise hemen hemen imkânsızdı.[90] Çek ulusalcı söylemine Slovaklar XIX. yüzyılda katılmış; asimile olmuş Slovak kökenli aydınlar (örneğin Jan Kollar, Pavel Josef Šafařik, Çekoslovakya'nın ilk Savunma Bakanı olan astronom Milan Rastislav Štefanik (1880-1919)) Çek toplum hayatına önemli katkılar sağlamışlardı.[91] 1867 tarihli *Ausgleich* ile yönetimi İmparatorluğun Macaristan Krallığı parçasına bırakılan Slovakya'da uygulanan baskıcı Macarlaştırma politikası, Slovak ulusal bilincinin oluşmasını engellemişti. Macarlaştırma, eğitim alanında çok katı ve etkili bir biçimde uygulanıyordu: 1900'lü yılların sonuna doğru ilköğretim okullarının yaklaşık 1/10'unda (haftada en az 18 saati Macarca olmak şartı ile) Slovakça eğitim yapılabiliyordu; 1919'da ilköğretimde çalışan öğretmenlerin yalnızca 1/10'u Slovakça konuşabiliyordu; 1909'da Slovakya'daki liselerin hiçbirinde Slovakça eğitim yoktu. Tarihsel deneyim ötesinde, Çeklerin barındığı Bohemya ve Moravya ile Slovakya arasında büyük sosyolojik farklar vardı. Bohemya ve Moravya, XX. yüzyıl başında çağdaş bir toplumun tüm özelliklerini taşıyordu: ileri düzeyde kentlileşmiş bir nüfus, yüksek okuryazarlık oranı, sanayileşmiş bir ekonomi, kökleşmiş siyasal partiler, sendikalar ve işveren örgütleri, canlı bir eğitim ve kültür hayatı... Yoksul Slovakya, gelişmişlik göstergeleri açısından Bohemya ve Moravya'nın çok gerisinde idi. *Podkarpatska Rus*, Slovakya'dan da az gelişmişti.

90 Slovakların 'ortak düşmanı' Habsburg İmparatorluğu'na karşı Çek'lerle siyasal (ve I. Dünya Savaşı yıllarında askeri) işbirliğine gitmiş olmaları, bu önermeyle çelişmez.

91 Masaryk'in babası da Slovak'tı; ama o annesinin memleketi Moravya'da doğmuş ve orada yetişmişti (bkz. Sh.205).

Çek ve Slovak toplumları arasındaki büyük gelişmişlik farklarının ancak Çek tarafından sağlanacak parasal ve beşeri kaynaklarla azaltılabileceği gerçeği, iki toplum arasında hiyerarşik bir ilişki biçimi yarattı ve Çek tarafına Slovakları 'uygarlaştıracak' gündem ve kuralları belirlemekte üstünlük kazandırdı. Slovaklardan beklenen, esasen mevcut ve kurumsallaşmış Çek varlığı ve onun tanımladığı ulusal simgelerle uyumlu davranmaları idi. Bu hiyerarşinin somut örnekleri eğitimde görüldü. Çek topraklarında lise öğrencileri 'Çek dilinin belli başlı lehçelerini, özellikle edebi Slovakça'yı tanımak'la yükümlü iken, Slovak liselerinde öğrenciler 'Çekoslovak dilinin belli başlı lehçelerine ek olarak, edebi Çekçe'yi bilmek'le yükümlü sayıldılar (Sayer, 1998:174; vurgular bizimdir). Ancak yeni Cumhuriyetin ilk onyılında Slovakya'daki eğitim kurumlarında (Slovakça'yı bilen öğrenciler eliyle) Slovakça eğitim yapılmasında çok büyük mesafe alındığını da kaydetmek gerekir.[92]

Cumhuriyetin ilanından önce 30 Mayıs 1918'deki Pittsburg Mutabakatı ile Slovakya'ya kendi yönetimi, parlamentosu ve yargısına sahip olacağı bir özerklik vaad edilmişti. İyi eğitimli yerel kadroların yokluğu ve mevcut yerel kadroların da Macarlaşmış olduğu gerekçe gösterilerek bu vaad yerine getirilmedi ve Slovakya'yı ilgilendiren temel kararların Prag'da alınmasına devam edildi. Bu tutum Slovak ulusalcılığını güçlendirdi; nitekim ayrılıkçı Slovak Halk Partisi'nin Slovakya'daki oy oranı 1929 genel seçimlerinde % 28.5 iken, 1935'de % 33'ün üzerine çıktı.[93] Buna karşılık *Podkarpatska Rus*'a bir ölçüde özerklik tanındı.

Özetle, 1918-39 döneminde Çekoslovak devleti, (Slovaklar dâhil) Çek olmayan azınlıklara karşı bireysel haklar düzleminde tümüyle dışlayıcı ve ayrımcı davranmamakla birlikte, azınlıkların yerel ve ulusal düzeyde siyasal hayata katılımını yeterli ölçüde sağlayamadı ve onlardaki dışlanmışlık algısını gidermeyi başaramadı.

Ulusal Başkent: Büyükşehir Prag

1890'lı yıllarda İmparatorluk merkezi yönetiminin Prag'ı bir büyükşehir yönetimine kavuşturma tasarılarını engellediğine değinmiştik (bkz. Dipnot 79). Bu engellemenin nedeni, büyük çoğunluğu Prag'ın tarihi mer-

92 1920 tarihli Dil Kanunu'na göre devletin resmi dili "Çekoslovakça" idi; Çekçe ve Slovakça bu sanal dilin iki lehçesi sayılıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, kanun yapıcılar söz konusu iki lehçenin zamanla ortak bir dil (büyük olasılıkla, Çekçe) içinde eriyeceği beklentisi içinde idiler. Slovaklar kendi dillerinin giderek ortadan kalkacağı iması taşıyan bu düzenlemeye gücendiler.

93 Ekim 1918 - Mart 1939 döneminde Çek-Slovak birlikteliğindeki zorluk ve açmazların ayrıntılı bir anlatımı için, bkz. Heimann (2011: Bölüm 4).

kezinde yerleşmiş olan Almanlarla Çekler arasındaki siyasal ve ekonomik güç dengesinin Almanlar aleyhine daha da bozulacağı kaygısı idi. Prag'ın beş tarihsel mahallesi[94] ile bunlara 1884-1910 döneminde eklenen üç çevre semtinden oluşan merkezin toplam nüfusu, 1910 sayımına göre 218 bin kişi idi.

Şubat 1920'de çıkarılan ve Ocak 1922'de yürürlüğe giren bir kanun ile Prag çevresinde yer alan 38 yerleşim yeri merkeze bağlandı ve böylece oluşturulan Prag büyükşehrinin nüfusu (1921 sayımına göre) 677 bin'e yükseldi.[95] Sözkonusu 38 yerleşim içinde daha önce bağımsız kent belediyeleri tarafından yönetilen, görece yüksek nüfuslu varoşlar (Karlin, Smichov, Žižkov ve Vinohrady) da yer alıyordu. Çevre belediyeleri özerklik ve yetkilerini yitirmekten hiç mutlu olmadılar; ancak yerleşenleri içinde Çek asıllıların çok yüksek oransal paylara sahip olduğu bu kentlerin büyükşehre katılması, Prag'ı tam anlamıyla bir Çek başkenti konumuna ulaştırdı.

Prag'ın bir ulusal başkent kimliği kazanmasında daha ileri bir aşama, tarihsel Hradčany semtini yeni Cumhuriyet'in egemenliğinin ve devlet ile yurttaşları arasında yenilenen bağın bir simgesine dönüştürmeyi amaçlayan imar hareketiydi. XIX. yüzyıldaki hızlı kentleşme yıllarında Hradčany nüfus yitirmiş, askeri ve bürokratik yapıların yığıldığı bir semt haline gelmişti. 1918'den sonra başlatılan çalışmalarla Hradčany Kalesi, yakınındaki eski krallık sarayı ve bahçelerle birlikte restore edildi ve halka açıldı; semtin en önemli tarihsel yapılarından Aziz Vitus Katedrali, çeşitli eklemeler ve yenilemelerle 1929'da tamamlandı.[96]

Çek Ulusalcılığının Yeni Tezahürleri

İki savaş arası dönemde Çek ulusal bilincini hükümet ve/veya sivil toplum kuruluşları eliyle kamusal hayata yansıtma çabalarının pek çok örneği var. Aşağıda bu örneklerden bazılarını sunuyoruz (Sayer, 1998: 176-95).

---

94 Bu mahalleler Eski Şehir (*Stare Město*), Yeni Şehir (*Nove Město*), Yahudi mahallesi (Josefov), Küçük Mahalle (Mala Strana) ve Hradčany'dir.

95 Büyükşehrin 1922'de kesinleşen sınırları içinde, 1900'de yaşayanların sayısı 514 bin idi (aktaran: Sayer, 1998:335)

96 1929, Çeklerin aziz mertebesine yücelttikleri Kral Vaclav'ın, kardeşi (ve halefi) Boleslav I tarafından katledilişinin bininci yılı olması dolayısıyla özel bir anlam taşıyordu. Rejimin vermek istediği mesaj, açıkça şuydu: "Biz bin yıldır buradayız, burada olmaya da devam edeceğiz!" Aziz Vitus Katedrali'nin çevre düzenlemelerinde bir kısım önemli tarihsel yapıların tahribinden kaçınılamadı. Katedral içindeki dekorasyon çalışmaları 1930'lu yıllarda da sürdü (Sayer, 1998:180-1).

- Jan Hus'u anma: Jan Hus'un 1415'de 'şehit edildiği' gün olan 6 Temmuz resmi tatil günü ilan edildi. Hus'u anma törenlerindeki devlet katılımını protesto eden Papalık elçisi, 1925'de Prag'ı terk etti; Vatikan'la Çekoslovakya'nın ilişkileri iki yıl sonra düzelebildi. Hus'u yüceltme girişimlerine paralel olarak, Katolik din eğitmenlerinin okullarda ders vermeleri yasaklandı.
- Eğitim: 1882'de Prag'da kurulan Çek Üniversitesi, 1920'de Universita Karlova adıyla yeniden yapılandırıldı ve İmparator Karel IV'ün 1348'de kurduğu Orta Avrupa'nın ilk üniversitesine ait tüm varlıkların tek meşru varisi olarak tanındı; Prag'daki Alman üniversitesinin Karl-Ferdinand adını kullanmasına izin verilmedi, bu ad Çeklerin unutmaya çalıştığı Avusturya boyunduruğunu çağrıştırıyordu. Orta öğretimdeki tarih ve coğrafya derslerinin müfredatı ayrıntılı ve yönlendirici bir kesinlikle belirlendi.
- Sokol: Bu 'yurtsever' jimnastik derneğinin üye sayısı I. Dünya Savaşı öncesinde 194 bin iken, bağımsızlık sonrasında 554 bin'e, 1937'de 819 bin'e ulaştı. Sokol'un 1920, 1926, 1932 ve 1938'de düzenlediği festivaller, ulusal ve Slavik duyarlılıkların dile getirilmesi için uygun ortamlar oluşturuyordu.
- Anma ve Kutlamalar: Ulusalcı sanat anlayışının ünlü temsilcileri Bedřich Smetana, Mikolaš Aleš, Josef Manes ve (1930'da öldükten sonra) Alois Jirasek'in adları kentin köprüleri, meydanları ve rıhtımlarına verildi. Svatopluk Čech, Miroslav Tyrs, Josef Manes, Eliška Krasnohorska ve Jaroslav Vrchlicky'nin anılarına yeni anıtlar yapıldı. 1920'de Manes ve 1924'de Smetana'nın 100'üncü, 1932'de Aleš'in 80'inci doğum yılları çeşitli sanat etkinlikleri ve sergilerle kutlandı. 1930'da ölen edebiyatçı Alois Jirasek'in cenaze töreni tüm devlet erkânının katıldığı büyük bir gösteriye dönüştürüldü.

Ve Çözülme...

Avrupa'da iki savaş arası dönemin az sayıdaki liberal-demokratik rejim denemelerinden biri olan Çekoslovakya, 1935 sonrasında Orta ve Güney Avrupa'da yükselen faşizmin baskısını giderek daha çok hissetmeye başladı. Çekoslovakya'nın 29 Eylül 1938'de İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya liderlerinin Münih'teki buluşması ardından Almanya'nın Südetler'e girişi ile başlayan ve Mart 1939'da Çek topraklarının işgali ile sona eren trajik çözülme sürecinin ayrıntılı anlatımına burada girişme-

yeceğiz[97]. Ancak bu süreç kadar trajik bir olaylar dizisini nakletmekle yetineceğiz: Çeklerin ünlü şairi Karel Hynek Macha, öldüğünde (Münih Mutabakatı uyarınca Almanya'ya bırakılan) Südetler'deki Litoměřice'ye gömülmüştü. 10 Ekim 1938'de Alman orduları Südetler'e girmeden Macha'nın ölü bedeninin kalıntıları acilen Prag'a kaçırıldı. Ne var ki, Macha'ya ününe lâyık yeni bir mezar yapılamadan, 15 Mart 1939'da Almanlar Prag'ı işgal ettiler. Macha, 6-7 Mayıs'ta yaklaşık 250 bin kişinin (ve ilginç bir şekilde işgal altındaki Çek ülkesinin göstermelik devlet başkanı, yazar Emil Hacha'nın (1872-1945) da katıldığı hüzünlü törenlerden sonra Vyšehrad Mezarlığı'na gömüldü. Yaklaşık on hafta sonra Alfons Mucha da buna benzer bir 'son yolculuğa' çıkacaktı.

Sanat Ortamına Bakışlar

Aralarında Josef Čapek, Jan Zrzavy, Rudolf Kremlička (1886-1932), Vaclav Špala (1885-1946) ile Vlastislav Hofman'ın da bulunduğu 'İnatçılar' (*Tvrdošijni*) 1918'de Prag'da açtıkları ilk sergileriyle savaş öncesi modernizminin değerlerine bağlılıklarını teyit ettiler. İnatçılar'ın kübist ve ifadeci akımların yerel ve özgün bir sentezini yapmaya çalıştıkları söylenebilir. Grupta yer alanlardan ressam, grafik tasarımcı ve illüstratör Vaclav Špala, kariyerinin başlangıç yıllarında fovizm ve kübizmden etkilenmişti; daha sonra hem yerel gelenekten, hem de modern üslûptan izler taşıyan peyzaj ve natürmortlar yaptı. Rudolf Kremlička'da Fransız izlenimcilerin etkisi hâlâ çok güçlüydü. Mimar, mimarlık kuramcısı, ressam ve tiyatro dekoratörü Vlastislav Hofman ise kübist okulun temsilcilerindendi.

İki savaş arası dönemin en önemli kümelenmesi, 1920'de oluşan ve kurucuları arasında Karel Teige (1900-51), Jaroslav Seifert (1901-86), Vladislav Vančura (1891-1942) ile Adolf Hoffmeister'in (1902-73) bulunduğu *Devětsil* grubudur.[98] Çok çeşitli dallardaki sanat ve kültür insanlarını bir araya getiren grupta üyelerin büyük çoğunluğu sosyalizme ve Sovyetler Birliği'ne yandaştı ve KSČ ile yakın ilişki içindeydi. Grubun önderi sayılabilecek olan ve grup manifestolarını kaleme alan sanat ku-

97 Eylül 1938'deki Münih Mutabakatı'nı izleyen altı ayda Çekoslovakya'nın çözülmesiyle sonuçlanacak iç ve dış gerilimler giderek arttığında, Slovakya'nın özerkliği sorunu yeniden ağırlıklı bir gündem maddesi haline geldi ve Slovak Ulusal Meclisi, Almanların Çek topraklarını işgal ettiği 15 Mart 1939'dan bir gün önce Slovakya'nın bağımsızlığını ilan etti. O günlerde Karpato-Ukrayna adıyla anılan *Podkarpatska Rus* ise, 15-27 Mart 1939'da Macaristan tarafından işgal ve ilhak edildi.

98 *Devětsil*, bir çiçek adı olduğu gibi, *devět* (dokuz) sözcüğü yolu ile antik çağ sanatının dokuz ilham perisini de ima ediyordu.

ramcısı, eleştirmen ve grafik sanatçısı Karel Teige, 1923-31 döneminde yayımlanan *Revue Devětsilu* adlı derginin editörlüğünü de üstlendi. Teige'nin sanat anlayışı sürekli bir evrim sergiledi; 'proleter sanat'tan kendisinin formüle ettiği 'poetizm'e, daha sonra gerçeküstücülüğe uzandı. Jaroslav Seifert ve Vladislav Vančura, Çek edebiyatının önemli adlarıydı; ressam, karikatürist, illüstratör ve yazar Adolf Hoffmeister ise çok zengin bir toplumsal ilişkiler ağı içinde yer alıyordu.[99]

František Muzika (1900-1974), Alois Wachsmann (1898-1942), Jindřich Štyrsky (1899-1942), Toyen (1902-80), Otokar Mrkvička (1898-1957) ve Josef Šima (1891-1971) gibi farklı eğilimlerdeki ressamlar, sanat hayatlarının belirli evrelerinde *Devětsil* ile yoğun ilişkiler içinde idiler. František Muzika sanat hayatının ilk yıllarında Bohumil Kubista'dan etkilenmiş, daha sonra ilkelci-neoklasik bir anlayışa yönelmişti; 1920'li yılların ortalarından itibaren üslûbu 'lirik kübizm' olarak adlandırılabilecek bir nitelik kazandı. Ressamlığı yanında, bir tiyatro tasarımcısı ve mimar da olan Alois Wachsmann (1898-1942) kariyerine Fransız kübizminden esinlenerek başladı, giderek belirgin şiirsel duyumlar taşıyan bir gerçeküstücülüğe yakınlaştı.

1923'de *Devětsil*'e katılan Jindřich Štyrsky ve Toyen, 1920'lerde Paris'te geçen yıllarında soyutlama ve gerçeküstücülükten yola çıkarak *artificialisme* adlı bir sentez oluşturmaya çalıştılar; 1930'lu yıllarda ise Çek gerçeküstücülüğünün resimdeki başlıca temsilcileri oldular. Ressam, illüstrator ve karikatürist Otakar Mrkvička, 'proleter sanat'ın bir uzantısı sayılan siyasal karikatürün ilginç örneklerini verdi. Josef Šima, geometrik soyutlamalarında başarılı idi; 1920'li yılların sonuna doğru Fransa'ya yerleşti ve 1929'da çıkan *Le Grand Jeu* adlı derginin sanat direktörü oldu. *Devětsil* içinde yer alan ressam, heykeltraş ve sınai tasarım uzmanı Vincenc Makovsky (1900-66) kübist karakteri ağır basan heykeller üretti; 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren gerçekçiliğe yöneldi.

Devětsil'in tarihselcilikten ve dekoratif güdülerden tümüyle uzaklaşmış, işlevselci ve konstrüktivist eğilimleri ağır basan, çok etkili bir mimarlar kesimi (ARDEV) vardı ve bu kesim Bauhaus akımı ile de yakın ilişki içindeydi. Bu kesimden mimar, mobilya tasarımcısı, eğitici ve araştırmacı Jaromir Krejcar (1895-1949), özellikle anılmaya değer. Krejcar 1923'de (Teige ve Seifert'le birlikte) *Disk* adlı öncü sanat dergisini

99 Seifert 1984'de Nobel edebiyat ödülünü kazandı. Hoffmeister sanat faaliyetleri dışında gazetecilik, siyaset ve diplomatlıkla da uğraştı.

çıkarmış, 1927'de Moskova'daki Uluslararası Mimarlık Sergisi'ne katılmış, 1934-5'de Sovyetler Birliği'nde çalışmış, 1937'de Paris'teki Uluslararası Sergi'nin mimarlık dalında ödül kazanmıştı.[100] Mimarlık alanındaki gelişmelerden söz edilirken, mimar František Gahura'nın (1891-1958) 1930'lu yılların ortalarında Bata firmasının işçileri için hazırladığı toplu konut projesini anmak gerekir. Bu proje, uluslararası mimarlık çevrelerinin övgülerini kazanmıştı.

Devětsil 1931'de dağıldı; zamanla Stalinci bir siyasal çizgiye yaklaşan KSČ'nin yedi önemli Çek yazarını 'radikal küçük burjuva görüşleri' dolayısıyla 1929'da partiden ihraç etmesi bu dağılmada katalitik bir rol oynadı. 1935-7 yıllarında SSCB'de Stalin karşıtlarının tasfiyesi ve basında bir kısım modern sanatçıları formalizm, dekadanlık ve seçkincilikle suçlayan kampanyalar, etkisini Çekoslovakya'da da gösterdi; KSČ'nin çizgisini benimseyen bir kısım yazar ve sanatçılar eski yoldaşlarını çok ağır bir dil kullanarak itibarsızlaştırma yarışına giriştiler.[101] Bardağı taşıran damlalardan biri de 1937'de Moskova'da düzenlenen Çekoslovak Sanatı Sergisi'ne gönderilen eserlerden bazılarının (bu meyanda Švabinsky, Špala, Filla, Zrzavy, Makovsky, Štyrsky ve Toyen'in resim ve heykellerinin) Sovyet sansür yetkilileri tarafından teşhirden çıkarılması oldu. II. Dünya Savaşı'nı çok çetin şartlar altında geçiren Çek öncü sanatçıları, çok az istisnası ile, 1948'de kurulan sosyalist rejim tarafından dışlandılar (Sayer, 1998:209-220 ve Bölüm 6).

100 Krejcar, 1934-5'deki Sovyetler Birliği deneyiminden düş kırıklıklarıyla yurduna döndü; sosyalist hareket ve Teige ile ilişkisini kopardı.

101 Başta bizzat Karel Teige olmak üzere, siyasal 'sol'da yer almaya devam eden bazı yazar ve sanatçılar, kişisel ve mesleki onurlarını korumayı başardılar. 1948'de kurulan sosyalist yönetim tarafından toplumsal sorumluluklarından uzaklaştırılan Teige'nin 1951'de ölmesinden kısa bir süre sonra, rejimin kontrolündeki kültür ve sanat dergisi *Tvorba*'da "Teige'cilik: Kültürümüzde Trotsky'ci bir Ajanlık" adlı üçlü bir yazı dizisi yayımlandı (Sayer, 1998:267,379).

IV.3. BİR SANATÇININ PORTRESİ: ALFONS MARIA MUCHA[102]

IV.3.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları, 1860-87

Mucha, 1860'da Güney Moravya'nın Ivančice kasabasında doğdu. Babası bir mahkeme mübaşiri idi ve ailenin yaşadığı konut birimi, yerel hapishane ile aynı binadaydı. Yoksulluğun ne olduğunu, beş kardeşinden üçü küçük yaşlarda veremden öldüğünde çok iyi anladı. Onbir yaşında iken, güzel sesi dolayısıyla Brno'daki Petrov Katedrali'ndeki çocuklar korosuna burslu olarak kabul edildi; bu burs onun Brno'da Çek dilinde eğitim görmesine imkan sağladı. Çok dindar bir kadın olan (ve Mucha'yı yedi yaşında iken beraberinde kutsal yörelere götüren) annesinin gözetimindeki yıllardan sonra, Petrov Katedrali'nin mistik atmosferi ve dinsel müziğin belleğinde yer eden tınıları da Mucha'nın inançlı bir Hristiyan olarak yetişmesinde etkili oldu.

1875'de sesi nitelik değiştirdiğinde bursu kesildi; 1877'de Ivančice'ye döndü; babasının ona bulduğu bir küçük memurlukta çalışmaya, bu arada yerel amatör tiyatrolarla ilgilenmeye ve resim dersleri almaya başladı. Bilinen ilk resim çalışmaları gelecekte sergileyeceği büyük yetenek konusunda fazla işaret vermiyordu; nitekim 1878'de Prag Güzel Sanatlar Akademisi'ne yaptığı başvuru reddedildi ve kendisine "daha yararlı olacağı bir başka meslek bulması" salık verildi.

İkinci Bölüm'de incelediğimiz Çek ulusal diriliş hareketi, Moravya'daki gündelik hayata Habsburg İmparatorluğu'nun Almanlaştırma politikasına direnerek Çekçe eğitim veren okulları korumak ve yaşatmak, Moravya'nın etnik ve folklorik varlığını yüceltmek bağlamında yansıyordu. Moravya köylülerinin Pazar günlerindeki işlemeli giysileri, badanalı evlerinin çiçekli dış süslemeleri, yerel panayırlarının canlılığı Mucha'nın belleğinden hiç silinmedi. İlk gençliğinde içinde yaşadığı toplumsal ortam, onun sanatın işlevlerine bakışını da biçimlendirdi. Onda giderek kökleşen bu bakışa göre sanat, manevi ideallerin ifadesinde ve toplumsal değerlerin yüceltilmesinde bir araç olmalıydı.

Formel bir sanat eğitimi görmeyen genç Mucha, daha iyi bir kazanç peşinde 1879'da Viyana'ya gitti ve tiyatrolara dekor yapan Kautsky-Brioschi-Burghardt firmasında dekoratör yardımcısı olarak çalışmaya başla-

102 Bu bölüm Arwas (1998a; 1998b; 2000), Brabcova-Orlikova (1998), Dvořak (1998a; 1998b; 2000), Lipp (2000), Sayer (1998), Ulmer (1994) ve Wittlich (1992; 2000a; 2000b; 2000c; 2000d; 2000e)'deki bilgilere dayanılarak yazılmış, okuru yormamak için metin içinde bu yazarlara atıflar eserlerinden yapılan doğrudan aktarmalarla sınırlı tutulmuştur.

dı. Baş müşterisi Burgtheater'in 1881'de yanarak harap olması sonrasında firmanın işleri daraldı; firma da genç ve deneyimsiz işçisi Mucha'ya yol verdi. Bu olaydan sora Mucha (hem bugünkü Avusturya sınırına, hem de Ivančice'ye yakın) Mikulov adlı küçük bir kentte portre ressamlığı ve dekorasyon işleri ile geçimini sağlamaya çalıştı ve Mikulov'da kısa zamanda tanındı. Bir süre sonra Mikulov Kontu Karl Khuen-Belassi ile tanıştı ve kontun Hrušovany Emmahof Şatosu'ndaki duvar resimlerini restore etmeye başladı. Mucha'nın çalışmasından çok memnun kalan Kont, onu Kuzey İtalya ve Tirol'deki gezilerinde yanına aldı ve 1883'de Tirol'de Khuen-Belassi ailesinin mülkü Gandegg Şatosu'nda yaşayan erkek kardeşi ile de tanıştırdı. Kontun amatör bir sanatçı olan kardeşi Mucha'ya parasal destek sağlayarak, onu 1884'de Münih Sanat Akademisi'nde eğitime gönderdi. Münih, o yıllarda tüm Orta Avrupa'nın genç sanatçılarını çeken önemli bir merkezdi.

Mucha, Viyana'daki yıllarında çağının ünlü ressamı Hans Makart'ın (1840-84) eserlerini tanıma fırsatını bulmuş, onun tarihsel konuları işleme yeteneğinden, "saf" sanatı dekoratif sanatla eşleştirme eğiliminden, büyük ölçekli tablolarından etkilenmişti[103]. Münih'te janr ve peyzaj ressamı Ludwig von Löfftz (1845-1910) ile janr ve tarihsel konular ressamı Johann Herterich'in (1843-1905) öğrencisi oldu. Münih'te sosyal ilişkilere açıklığı dolayısıyla çeşitli sanat derneklerinin faaliyetlerine katıldı; bu meyanda (XVII. yüzyılda yaşamış Çek ressamı Skreta'nın adını taşıyan) Slav Ressamlar Derneği'ne başkanlık da yaptı.

Mucha'nın Münih'teki çalışmalarından bugüne kalabilen en önemli eser, 1887'de Pisek (North Dakota, ABD)'de yerleşmiş Çek topluluğunun kilisesindeki mihrap için yaptığı ve Hristiyanlığı Slav topraklarına yayan azizler Cyril ve Methodius'u resmettiği yağlı boya tablodur. Bu tablonun kompozisyonu, Münih'te gördüğü akademik eğitimin izlerini taşır; anılan eserle Mucha, Münih Sanat Akademisi'nden bir ödül de kazanmıştır.

1887'de Münih'teki eğitim dönemi tamamlandığında Kont Khuen-Belassi, onun eğitimini sürdürmesini istedi; yeni eğitim yeri olarak Paris üzerinde karar kılındı. Mucha, Paris'te önce Académie Julian'a, 1888'de oradan ayrılıp Académie Colarossi'ye öğrenci olarak kaydoldu. Sanatçının Paris'teki yılları böylece başladı.

103 Makart'ın çok ünlü (ve Viyana 'sosyete'sinin uğrağı) stüdyosunu belgeleyen çizimlerle, Mucha'nın Paris'teki stüdyosunun fotoğrafları arasındaki karşılaştırmalar, iki stüdyo arasında hem eşyalar, hem de genel atmosfer itibariyle benzerlikler olduğunu göstermektedir (Brabcova-Orlikova, 1998: 16).

IV. 3. 2. "Yüzyıl Sonu" Paris'inde Mucha, 1888-1904

Ayakta Kalma Mücadelesi, 1888-94

1880'li yılların sonlarına yaklaşıldığında Fransa, 1871 Prusya Savaşı'nın ve onu izleyen toplumsal kargaşanın sarsıntılarını atlatmış, ekonomisini ve kültür hayatını canlandırmaya başlamıştı. İkinci Teknolojik Devrim'in yenilikleri (örneğin elektrik enerjisinin ve motorlu araç kullanımının yaygınlaşması) gündelik hayatta çarpıcı değişiklikler yaratıyor, ses ve görüntü kayıt ve sunum sistemlerinin gelişmesi ile basım tekniklerindeki ilerleme, yığınsal sanat piyasalarının önünü açıyordu. Paris'te 1889'da inşa edilen Eiffel Kulesi, bir anlamda, ticaret ve teknolojideki atılımların simgesiydi. Mucha'nın Paris'teki yılları, Fransızların "Güzel Çağ" (*Belle Epoque*) adını verdikleri, 1873-96 küresel depresyonunun sona ermesiyle başlayan ve I. Dünya Savaşı öncesine kadar süren bir refah konjonktürü ile örtüşecekti.

Böyle bir ortamda, kendi yeteneklerini kanıtlamak için pek çok ülkeden Paris'e akın eden sanatçılar, Fransız başkentinin dünyanın önde gelen sanat merkezine dönüşmesine katkıda bulunuyorlardı. Mucha'nın gelir güvencesi, toplumsal ilişkilere ve (müzik dahil) pek çok sanat dalına aşinalığı, kişisel çekiciliği ve Paris'liler için "egzotik" sayılan Slav kökeni, ona Paris'te geniş bir dost çevresi kazandırmaya başlamış, keyifli bir hayat sürmesini kolaylaştırmıştı.

1889'da Kont Khuen-Belassi, Mucha'nın sanat çalışmalarına yeterli zaman ve çaba harcamadığı düşüncesiyle, parasal desteğine son verdi. Bu olay, Mucha'nın yaşama şartlarını çok ağırlaştırdı ve onu geçinebilmek için, düşük kazanç da getirse, önüne çıkan her işi (kitap, dergi ve takvim resimlemeleri, tek tük afişler ve taşbaskılar, tiyatro kostümleri tasarımı vb.) kabul etmeye zorladı. 1894'e gelindiğinde onun Paris'teki sanat hayatında kendine özgü bir yer açmaya çalışan yüzlerce sanatçıdan pek farkı yoktu; geçmiş kariyer çizgisi böyle bir yer için fazla umut da vermiyordu. Bu çizgi 1894 Noel'inde dönemin yıldız oyuncusu Sarah Bernhardt'ın baş rolünü oynadığı *Gismonda* adlı oyuna yaptığı afişle kırıldı. Mucha biyografileri söz konusu siparişin tesadüflerin sonucu olarak mı, ya da bir tasarım yarışmasının sonucu olarak mı onun üzerinde kaldığı konusunda kesin bir yargıya götürmüyor (krş. Arwas (2000: 44) ve Brabcova-Orlikova (1998: 29).[104] Bu anlatılanlardan hangisinin doğru olduğu çok da önemli sayılamaz; önemli olan, Mucha'nın 1895-1904 onyılında kendine özgü bir üslûba sahip, ünlü bir sanatçı konumuna gelmesidir.

104 Güçlü bir kader inancına bağlı olan Mucha, yakın çevresine ilk açıklamayı yapmıştır.

Dekoratif Sanat ve "Le Style Mucha"

İkinci Kısım'da ekonomik ve siyasal devrimlerin sürgit yaşandığı XIX. yüzyılda sanatçıların iki büyük meydan okuma ile karşılaştıklarına işaret etmiştik: (i) yükselen kapitalizmin sınıflı toplum yapısında 'yüksek' sanat ürünleri dışında kalan 'popüler' kültür ve sanat ürünleri için yığınsal taleplerin oluşması; (ii) sanat ürünleri talebindeki nitel ve nicel gelişmelere cevap verebilmek üzere yüksek ve uygulamalı sanat dalları arasında işlevsel bağların oluşturulması.

Bu meydan okumanın farkında olan sanatçılar 1890-1910 döneminde Avrupa'da ve giderek ABD'de yaygınlaşan *Art Nouveau* akımına önemli katkılar sağladılar.[105] *Art Nouveau*'nun soyağacı incelendiğinde İngiltere'de çizginin ifade gücünü vurgulayan "Estetikçi"leri ve uygulamalı sanatlara canlılık ve zarafet kazandırmayı çok önemseyen *Arts and Crafts* Hareketi'ni bu akımın habercileri arasında saymak gerekir. *Art Nouveau*, çeşitli Avrupa ülkelerinde ülkeye özgü şartlar dolayısıyla değişik görünümler alsa da, bu akım içinde yer alan sanatçıların ortak bir amacı paylaştıkları söylenebilir: XIX. yüzyıl Avrupa'sında çok etkili 'tarihselci' ve/veya doğayı, herhangi bir biçimde, 'kopyalayan' sanat anlayışından uzaklaşarak, yeni bir üslûp yaratmak. Resim ve grafik sanatlar dalında bu amaç, belirgin dekoratif / süsleyici karakteristikler taşıyan, doğal nesneleri stilize eden ve çizginin (form, doku, mekân ve renk gibi) diğer görsel öğelerin aleyhine ön plana çıkarıldığı bir 'tarz'da somutlaştı.[106]

Fransa'da *Art Nouveau*'nun gelişmesinde etkili olan üç etmenden ayrıca söz etmek gerekir:[107]

(1) Paris'in öncü sanatçıları arasında güçlü olan Sembolizm akımı dekoratif sanatlara bakışı yönlendirdi; bu alandaki sanatçıların yüce ve soyut duyarlılıkları sembolik ve sentetik formlarla sanat alıcısına ulaştırmakta aracı olabilecekleri, dolayısıyla yaptıkları işin yaratıcılıktan uzak bir süslemeyle sınırlı kalmayabileceği kabul edildi.

(2) Sembolist akımda merkezi bir konumu olan idealist ve mistik görüşler, "yüzyıl sonu" Fransa'sında spiritüalizm ve okültizme duyulan merakı artırdı; söz konusu eğilimler Hristiyan mistisizmini eski çağların ve/

105 *Art Nouveau* deyimini sanat tarihçilerinin değil, Paris'te bu akımın pek çok eserini sergileyen bir galerinin "uydurduğuna" bu vesile ile değinelim.

106 Aynı ana akımın farklı kollarında yer alan sanatçılar arasında doğrudan etkileşim bazen mevcut olmayabilir. Örneğin Mucha'nın *Wiener Sezession*'dan hiç hoşlanmadığı biliniyor.

107 Bkz. Lipp (2000: 12).

veya Avrupa dışındaki toplulukların inanç dünyalarından gelen kültürel etkilere açtı.

(3) XIX. yüzyıl psikologlarının bazı saptamaları (örneğin tüketicilerin ve bu meyanda sanat alıcılarının prestij simgeleri edinmek istedikleri ve tercihlerini görsel bir hipnoz altında yaptıkları yolundaki savları), dekoratif sanatçıları bazı idealist vizyonlarını bilinç-dışı yöntemlerle tüketicilere iletebilecekleri konusunda cesaretlendirdi.

Mucha özelinde her üç etmen de etkili olmuştur. Paris'te Sembolist akımın tanınmış adlarıyla görüştüğü, Sembolizmin resim dilini etkileyen, kilit önemde edebiyat eserlerine aşina olduğu, Paul Gauguin (1848-1903), Paul Serusier (1864-1927) ve *Les Nabis* adıyla bilinen öncü sanatçılar grubu ile yakın ilişkide olduğu biliniyor. Bunlar yanında Mucha'nın diğer esin kaynaklarına da işaret edilmelidir. Viyana'daki gençlik yıllarında eserlerini tanıdığı Makart, afiş ressamları Chéret ve Grasset,[108] İngiltere'nin Pre-Rafaelitleri, *Arts and Crafts* hareketine bağlı sanatçılar bunlar arasındadır. Figürlerinin mozaik arka planları, duruşları, gösterişli giysileri ve mücevherleri Bizans sanatını iyi incelediğini gösteriyor. Japon sanatından öğrendiği şey, güçlü stilize çizgileri doğa kaynaklı ayrıntılarla dengeleme becerisidir. Moravya halk süsleme sanatlarından bazı motifleri eserlerine taşıdığı da açıktır.

Mucha'nın büyük ustalığı, bütün bu etkileri mükemmel bir biçimde sentezleyerek kişisel bir üslûp geliştirebilmesinde yatar. Formlarını taklit ederek kendilerine dekoratif sanat dallarında yer açmaya çalışan Fransız sanatçılar onun zarafetine, özgüvenine ve yetkinliğine ulaşamadan unutulup gitmişlerdir. 1895-1904 dönemi Fransa'sında *Art Nouveau* tarzındaki dekoratif sanat ürünlerine *Le Style Mucha* deyiminin yakıştırılması, bu nedenle, yersiz ve haksız değildir.

Bu vesile ile Mucha'nın eserlerinde merkezi bir yer tutan "Mucha Kadını"na değinmeliyiz. Lipp (2000: 13)'in sözcükleriyle Mucha Kadını, "anlatılması güç, fakat zorlayıcı vizyonu ile bize hipnotik bir işaret göndermektedir; sağlıklı, ayartıcı, coşturucu, erotik açıdan kırılgandır. Bakışı, bir uyanış anında poz vermişçesine, yarı - odaklanmıştır; sevgili izleyicisi ile başka bir dünyanın belli belirsiz anımsanan bir imgesi arasında salınmaktadır. Ayartıcılığı, belki rüzgardan dağılmış, belki de taranmamış, yüzünü bir hâle gibi saran saç bukleleriyle daha da art-

108 Grasset'nin afişlerindeki figürlerin statik, ama teatral duruşları Mucha'ya örnek olmuştur (Brabcova-Orlikova, 1998: 20).

maktadır. (Mucha Kadını), Toulouse - Lautrec, Redon, Beardsley, Klimt, Denis ve Gauguin'in çağdaş eserlerini dolduran marazi, silik ve şeytansı dişilerin antitezidir". Mucha Kadını, bu kez "Slav köylü kadını ve cennet perisi alaşımıyla", 1910 sonrasındaki eserlerinde tekrar karşımıza çıkacaktır (Sayer, 1998: 150).

Atılım Yılları, 1895 - 1904

Mucha'nın Paris'teki on atılım yılı, hayranlık uyandıran bir üretkenlikle geçti. Bu dönemdeki eserlerini altı kümede ele alabiliriz:

(1) Afişler ve Diğer Litografik Baskılar: 1890'lara gelindiğinde, Jules Chéret (1836-1932), Eugène Grasset (1845-1917) ve daha sonra Henri de Toulouse-Lautrec'in (1864-1901) öncü çalışmaları ile Fransa'da afiş sanatı iyice yerleşmişti. Mucha'nın çok beğenilen ve üstelik satış başarısı da kazanan *Gismonda* afişi bu öncülerinkinden çok farklı idi. Bu oyunu tanıtan afişte Mucha, Sarah Bernhardt'ı donuk renklerle, idealize edilmiş bir Madonna'yı çağrıştıracak biçimde, narin ve doğal boyuna yakın ölçülerde resmetmişti. Sarah Bernhardt'in zarif ve uçucu figürünün duruşu ve giysileri, oyunun dramatik içeriği ile ilişkilendirilmiş, gerçeklik ve stilizasyon tüm afiş yüzeyinde çok iyi uyumlaştırılmıştı. Mucha, *Gismonda*'dan sonra kendisiyle 5 yıllık bir sözleşme yapan Sarah Bernhardt için benzer üslûp ve kompozisyon ilkelerinden yola çıkan 5 afiş daha hazırladı (*Lorenzaccio*, 1896; *La Dame aux Camélias*, 1896; *La Samaritaine*, 1897; *Medée*, 1898 ve *Hamlet*, 1899).[109] Mucha'nın 1896'da *Journée Sarah* adıyla özel bir toplantı için hazırladığı ve 1897'de *Le Plume* dergisinde illüstrasyon olarak kullanılan afişindeki Sarah Bernhardt portresi, yüz ifadesi itibariyle, tüm bu oyunlardaki karakterlerin görsel ortak paydasıdır (Wittlich, 1992: 81). Mucha Sarah Bernhardt'ın diğer üç gösterisi için de afiş ve program tasarımları geliştirdi. O, yıldız oyuncuya sadece bir hizmet sağlayıcısı değil, tiyatro sanatının form, jest ve renk estetiğini kavramaktaki duyarlılığı ve dekor ve kostümler konusundaki engin bilgisi ile çok yararlı bir danışmandı. Doğaldır ki, etkileşim iki yönlüydü; Mucha için tiyatro, resimlerindeki sembolik 'jest dili'nin ve fantastik giysilerin ilham kaynağı oldu.

Sarah Bernhardt afişlerinin başarısı, Mucha'ya sanat çevrelerinden başka afiş siparişleri de kazandırdı (örneğin *Salon des Cent: 20'nci Ser-*

109 Sarah Bernhardt'ın *Lorenzaccio* ve *Hamlet*'deki baş erkek kahraman rollerini oynaması, Fransız tiyatrosunda ilginç bir yenilikti.

gi, 1896; *Salon des Cent: Mucha Eserleri Sergisi,* 1897). Bunlara ek olarak, Mucha çeşitli ticari faaliyetler (basım, turizm, bisküvi, tütün mamulleri ve alkollü içkiler, sigara kağıdı vb.) için albenili afişler ve litografik baskılar üretti (örneğin *Cassan Fils*, 1896; *Monaco/Monte Carlo*, 1897; *Biscuits Champagne Lefèvre-Utile*, 1896; *Job*, 1896 ve 1897; *Bières de la Meuse*, 1897; *Möet & Chandon*, 1899; *Cycles Perfecta*, 1902)[110]. Mucha'nın modern sanatlar içinde afiş sanatına daha önemli bir yer kazandırdığını ileri sürmek yanlış olmaz.[111]

(2) Dekoratif Paneller: Mucha'nın temsilcileri arasında yer aldığı *Art Nouveau* anlayışı, stilize örüntülerin dekoratif amaçlarla mükerrer kullanımına sık sık başvuruyordu. Mucha ise, dekoratif panellerinde çoğunluğu doğal çevreden türeyen geleneksel temalara dayalı ve birbiriyle tutarlı (iki, ya da dört panele yerleştirilmiş) imgeler dizisi oluşturmaya çalıştı. Bunlar arasında *Dört Mevsim* (1896), *Bizans Başları* (1897), Çiçekler (1898), *Sanatlar* (1898), *Günün Zamanları* (1899), *Kıymetli Taşlar* (1900) ve *Yıldızlar* (1902) anılmaya değer. Bu eserlerin odağında "Mucha Kadını" yer alır; bu kadın figürü çiçekler ve bitkisel motiflerle, mükerrer simgesel öğelerle bezenir.

(3) Desenler ve Pasteller: Mucha'nın desenleri (aşağıda değineceğimiz dekoratif ürün tasarımları ile ilgili olanlar hariç) esas itibariyle gelecekteki eserleri için hazırlık çalışmalarıdır. Çok çeşitli malzeme (kalem ve boyalı kalem, füzen, tebeşir, suluboya, guvaş, çini mürekkebi vb.) kullanarak ürettiği pastellerin bir kısmı da benzer nitelik taşır. Ancak pastellerinin bazıları, kendi başlarına, birer sanat eseri sayılacak olgunluktadır. Önceden programlanmış olmaktan çok, değişik bir tarz arayışının, ya da ruhsal bir içtepinin tezahürü sayılabilecek bu eserler süssüz ve basit, ama yüksek bir ifade ve etkileme gücüne sahiptir. Örnekler olarak *Işıklı Çift* (1900), *Vizyon* (1900), *Hayaletler* (1900), *Koltukta Oturan Kadın* (1900) ve *Ağlayan Kız* (1900) zikredilebilir. Bu

110 Kimi özel siparişlerde Mucha'nın yaratıcılıktan uzak kaldığı, önceden resmettiği 'stereotip' figürler, yüzler, pozlar ve renkler üzerinde küçük değişiklikler yaparak yeni litografik ürünler türettiği de teslim edilmelidir (Ulmer, 1994: 12). Ticarileşen sanat, bu tür 'kaza'lara daha fazla açık hale gelmektedir.

111 Mucha erişilebilir fiyatlarla sanatseverlere de sattığı afişler ve dekoratif panellerden mutluluk duyuyordu. 1936'da Brno kentinde afişleri sergilendiği zaman, program broşürüne şunları yazmıştı: "Sanat, bu dünyadaki aç ve susuz ruhları doyuracak tek besindir... Eserleri karşılığında sanatçılar... insanların ruhsal yücelmesine yaptıkları katkılarla sadece halkın değil, tüm insanlığın şükranlarını kazanacaklardır" (aktaran: Brabcova-Orlikova, 1998: 20). Medyada tanıtım amacıyla pek çok aracın kullanıldığı günümüz şartlarında, afiş sanatının XIX. ve XX. yüzyıllardaki işlevsel önemini tasavvur etmek güçleşmektedir. İncelediğimiz çağın insanları için afiş, her şeyden önce, bir sanat ürünüydü.

eserlerin 1900 yılında kümelenmesi, sanatçının o yıl içinde bulunduğu ruhsal çalkantılarla yakından ilgilidir.

(4) Tablolar: Münih Sanat Akademisi'nde gördüğü eğitim, onu bir tablo ressamı için gerekli becerilerle cihazlandırdığı halde, Mucha andığımız on yılda diğer grafik sanat çalışmalarının yoğunluğu dolayısıyla tablolarına fazla zaman ayıramadı[112]. İncelediğimiz dönemin anılmaya değer az sayıda eseri arasında *Kadın Peygamber* (1896), *Otoportre* (1899), *Kırmızı Manto* (1902) ve eşi *Marie'nin Portreleri* (1903; 1905) var.

(5) İllüstrasyonlar: Mucha 1889'dan itibaren, daha çok geçimini sağlama kaygısı ile, çeşitli Fransız popüler dergilerine tarihsel olayları, janr sahnelerini ve tiyatro kostümlerini betimleyen illüstrasyonlar yapmış, çeşitli öykü kitaplarını ve romanlarını resimlemişti. 1895 öncesindeki illüstrasyonları içinde en başarılı olanlar yazar Xavier Marmier'in *Büyükannenin Masalları* (1890) ve tarihçi Charles Seignobos'un *Alman Tarihinden Sahneler ve Epizodlar* (1892) adlı eserlerinde yer aldı.

1895 sonrasındaki eserleri arasında ikisi özellikle anılmaya değer. Bunlardan ilki Robert de Flers'in (Edmond Rostand'ın Sarah Bernhardt ve tiyatrosu için hazırladığı *Uzaktaki Prenses* adlı oyununu yeniden yazarak ürettiği) *Ilsée, Tripoli Prensesi* (1897) adlı eserinin resimlemeleridir. Bunlara "illüstrasyonlar" deyip geçmek haksızlık olur; *Ilsée* bir edebiyatçı ile bir ressamın bütünleşik ürünüdür. Mucha'nın ruhsal ve doğal güçleri, insanı koruyan ve yücelten bilgelik ve iyiliği temsil edecek biçimde, insan varlığı üzerinde simgeleştirme anlayışı bu eserde belirgindir.

İkinci eser ise Hristiyanlığın temel dualarından birini resimleyen *Le Pater*'dir (1899). Fransız ve Çek sanat dostları için az sayıda basılmış bu kitapta Mucha, duayı yedi parçaya ayırmış, her parçayı üç sayfada (önce sözcüklerin grafik süslemelerle bezenmiş halinde, daha sonra kendi yorumu ile, en sonunda görsel bir betimleme ile) işlemiştir. *Le Pater*'in görünmeyen Tanrı'sı, "dünyanın büyük ruhu", ilahi ışığının ilhamı ile insanı doğa, toprak ve sevgi ile buluşmaya yönlendirmektedir. Mucha'nın insan ve onun evrendeki konumu üzerindeki Yeni-Platoncu, spiritüalist ve Masonik düşüncelerini yansıtan (ve geleneksel Katolik anlayışla fazla ilgisi olmayan) bu eseri sanat çevrelerince övgü ile karşılanmıştır. Bizzat Mucha da *Le Pater*'i en beğendiği eserleri arasında saymakta idi.

112 1900'lere gelindiğinde, bu durumdan kendisinin de yakındığını aşağıda göreceğiz.

(6) İç Mimari ve Dekorasyon: Bu başlık altında iki önemli çalışmaya değinilebilir: Aşağıda yeniden ele alacağımız *Bosna-Hersek Pavyonu* (1900) ve Mucha'nın mücevher imalatçısı dostu George Fouquet'nin şık ve gösterişli butiği için cephe ve iç mimari tasarımı (1901). Mucha daha önce Fouquet'ye çok değişik ve çarpıcı mücevher tasarımları da yapmıştı. *Art Nouveau* iç mimari estetiğinin en güzel örneklerinden biri sayılan bu mekân düzenlemesinde Mucha'nın amacı, sadece işlevsel ve etkin bir ticari işyeri değil, bizatihi kendisi mücevher sayılabilecek, büyülü bir çevre atmosferi yaratmaktı; bu amaçla doğal dünyadan seçilmiş çeşitli öğeler (dallar, çiçekler, kelebekler, balıklar, mercanlar ve kıymetli taşlar) stilize edilerek kullanılmış, mekâna yerleştirilen heykeller ve vitray, Mucha'nın elinden çıkmasa bile, onun ilişkili olduğu sanatçılar çevresine, onun gözetiminde yaptırılmıştı.

Mucha'nın heykel dalındaki yeteneğini gösteren bronz büstlerinden bazıları da anımsanmalıdır: Ünlü heykeltraş Rodin'in etkilerini taşıyan *Kaya Üzerindeki Çıplak* (1898); ametistle bezenmiş bir taç taşıyan ve uzun saçları göğüslerini kısmen örten mahzun bir genç kadın figürü ile temsil edilen *Doğa* (1899-1900; bu eser 1900 Paris Uluslararası Sergisi'ndeki Avusturya Pavyonu'na konulmuştur); bronz üzerine gümüş işlemeli ve yaldızlı *Genç Kadın* (1900). Son iki eser Mucha'nın daha önceki bazı afişlerinden esintiler taşır.

(7) Dekoratif tasarımlar: Fouquet butiğindeki iç mimari başarısının ardından, Mucha tüm dekoratif tasarımlarını (eğitsel amaçlarla da kullanılmasını öngördüğü) tek bir ciltte toplamaya girişerek, *Dekoratif Belgeler*'i (*Documents Décoratifs*, 1902) yayımladı. Bu ciltte afişlerinin küçük boyutlara indirgenmiş versiyonları ve çiçekli süsleme motifleri ile mobilya, mücevher, çanak-çömlek, cam eşya ve dokunmuş ürün tasarımları yer almakta idi. Bu girişim, bir anlamda, iki boyutlu görsel estetiğin gündelik hayata üç boyutlu olarak taşınmasıydı ve *Art Nouveau*'nun Fransa'daki gerileme yıllarının başlangıcına denk düşse de, sergilediği üslûp birliği ve zenaat ustalığı büyük takdirle karşılandı. *Dekoratif Belgeler*'in kazandığı başarı, Mucha'yı insan figürünün farklı geometrik formlarda nasıl kullanılabileceğini örnekleriyle sergileyen *Dekoratif Figürler*'i (*Figures Décoratives*, 1905) hazırlamaya yöneltti. Bu kitap sanatçının anayurdu ile ABD arasındaki gidiş-gelişleri sırasında Paris'te basıldı. 40 folio'dan oluşan kitap illüstrasyonlar, afişler ve taşbaskılar ile mücevherlerin tasarımında kullanılabilecek genç kız ve çocuk desenlerini içeriyordu.

Mucha'nın 1900'lü yıllarındaki uğraşlarına eklenen bir diğer çalışma alanı da eğiticilikti. Sanatçı önce (bir zamanlar öğrencisi olduğu) Académie Colarossi'de, daha sonra da (yeni açılan) Académie Carmen'de yer kiralayarak dekoratif sanat dersleri verdi ve (bazıları ABD'den gelen) çok sayıda öğrenci yetiştirdi.

Kısa bir Bilanço

Mucha, Paris'te geçen yaklaşık onbeş yılının başlarında ayakta kalmaya çabalayan bir sanatçı iken büyük ustalık düzeyine, tanınmamışlıktan şöhretin zirvesine çıktı. Bu çarpıcı yükseliş, ona kazanç ve keyifli bir hayat sağladı; ama onda daha sonraki kariyer çizgisinde önemli bir kırılmaya yol açacak kaygılar da yarattı.

Bu kaygıları ve sonuçlarını aşağıda ele alacağız. Batı Avrupa ve ABD ağırlıklı sanat yazınında Mucha, her zaman Paris yıllarının emsalsiz *Art Nouveau* ustası olarak tanındı; 1960'lı yıllarda hem Batı'da, hem de anayurdunda yeniden hatırlandığında kariyerinin bu evresi ön plana çıktı. Bu değerlendirme, pek de yersiz sayılamaz. Salt Paris'teki başarılı yıllarıyla bile Mucha, dünya sanatında seçkin bir yer kazanmayı hak etmişti. Ancak sanatçının bir insan olarak portresini çizebilmek için, onun hayat öyküsünü tüm çalkantılarıyla ve bu çalkantıların onun ruhunda bıraktığı izlerle birlikte ele almak gerekiyor.

Yeni Bir Yönelim Arayışı

1899'da Mucha Avusturya Hükümeti'nden 1900 Paris Uluslararası Sergisi'nde açılacak Bosna-Hersek Pavyonu'nunun iç dekorasyonu için bir teklif aldı. Habsburg İmparatorluğu'nun 1878'de Bosna-Hersek'i işgal ederek yönetimini üstlenmesi, Mucha'ya göre, Slav kökenli halkların Alman egemenliğine boyun eğmesinin bir başka örneği idi. Yine de (içine kolay sindiremediği) teklifi kabul etti, bu işi Güney Slav halklarının özlemlerini ve folklorik değerlerini sergileme fırsatı sayarak... Projenin hazırlık aşamasında Balkanlar'da uzun geziler yaptı; Balkan ülkelerinin tarihini ve geleneklerini inceledi. Bu gezilerin onu çok etkilediği anlaşılıyor. Paris'e "hayretler içinde" döndü: "Tüm bu zamanlarda arayıp durduğum şeyi Balkan Slavları arasında buldum... Onların tarihindeki muhteşem ve trajik olayları betimlerken kendi ülkemin ve tüm Slavların sevinçlerini ve acılarını düşündüm" (aktaran: Sayer, 1998: 19).

Mucha'nın pavyon için yaptığı iç dekorasyonun merkezinde, Bosna-Hersek tarihindeki olaylardan esinlenen on iki panel bulunuyor, bun-

ların çevresinde çiçekli süslemeler yer alıyor, kemerli tavanlarda Bosna efsaneleri anlatılıyordu. Dekorasyondaki siyasal mesajı farketmemeleri imkânsız olan Avusturya yetkililerinin nihai 'ürün'ü kabul etmeleri, üstelik Mucha'nın İmparator Franz Joseph tarafından Şövalyelik Nişanı ile ödüllendirilmesi ilginçtir. Mucha büyük beğeni kazanan bu dekorasyon ve uluslararası sergiye yaptığı diğer katkılar dolayısıyla 1901'de Fransa tarafından da ödüllendirildi. Bosna-Hersek Pavyonu için yaptığı çalışmalar, Mucha'da gelecekteki sanat hayatına yön verecek bir proje fikrinin mayalanmasına yol açtı: Slav halkları arasındaki bağları vurgulayan, efsanevi ve idealize edilmiş bir Slav tarihini büyük ölçekli tuvallerle sergileyeceği bir eserler dizisi yaratmak. Bu fikir aşağıda ayrıntıları ile ele alacağımız *Slav Destanı*'nda biçimlendi.[113]

1900'lü yılların başında Mucha bir diğer ikilemle karşı karşıyaydı: Geçmiş sanat yıllarında hep bir ressam olmayı amaçladığı halde Paris'teki yılları onu dekoratif sanatlara yöneltmiş, bu alandaki başarıları ona ün ve servet kazandırmıştı. Ancak Mucha benimsediği gösterişli hayat tarzı ve beşeri eğilimleri itibariyle bu servetin 'üstüne yatacak' biri değildi. Paris'teki yükseliş yıllarında taşındığı ve özgün sanat ürünleriyle bezediği, haftada bir konuklarını ağırladığı geniş stüdyosu, her meslekten seçkinlerin uğrağı olmuştu; üstelik Mucha, memleketlisi olsun ya da olmasın, zordaki sanatçılara cömertçe parasal destek sağlamaktan geri kalmıyordu[114]. Bu açmazdan çıkmak için Mucha başta afişler, dekoratif paneller ve illüstrasyonlar olmak üzere dekoratif sanatlardaki sözleşmeli yükümlülüklerini adım adım azaltmaya, böylece özgür sanatsal yaratı için zaman kazanmaya çalıştı. Örneğin, 1900 öncesinde yılda ortalama 20 afiş hazırlarken, yaptığı afişlerin sayısı 1900'de 9'da, 1901'de 5'e, 1902'de 8'e, 1903'de 4'e, 1904'de 2'ye düştü (Brabcova-Orlikova, 1998: 26). Yurduna hizmet için düşlediği çalışmalara finansal kaynak sağlamak için bulduğu

113 O günlerde bir arkadaşına yazdığı mektupta şu satırlar yer alıyor: "Gece yarısıydı ve ... stüdyomda resimlerim, afişlerim ve panellerim arasında yalnızdım. Çok heyecanlandım. Eserlerimin en yüksek sosyetenin salonlarını süslediğini, dünyadaki pek çok insanı gülümseyen ve soylulaştırılmış portreleriyle şımarttığını gördüm. Efsanevi sahneler, çiçek çelenkleri ve kadınların güzellik ve inceliğini yücelten çizimlerle dolu kitapları gördüm. Ulusum susuzluğunu çukurdaki su birikintisiyle giderirken benim zamanımı, değerli zamanımı harcadığım şeyler bunlardı. Halkıma ait olan şeylere günahkârca el koyan bir kişi olduğumu düşündüm. (Y)emin ettim, hayatımın bundan sonrası sadece ulus için yaptığım çalışmalarla dolacak" (aktaran: Sayer 1998: 19).

114 Yoğun toplumsal ilişkilerinin ve ruhsal yücelmeyi kutsama eğilimlerinin bir yansıması olarak Mucha 1898'de Paris'teki Mason Locası'na katıldı; 1919'da ilk Çek Mason Locası'nın kuruluşuna katkı sağladı ve giderek "Büyük Üstad"lığına yükseldiği bu locaya ölümüne kadar bağlı kaldı. Yazışmaları, bu tür faaliyetler için epeyzaman harcadığını gösteriyor (Brabcova-Orlikova, 1998: 21).

çözüm, daha yüksek parasal kazanç umudu ile ABD'ye gitmekti. Bu kararında, mali darlık çektiği zaman ABD turneleri ile durumunu düzelten Sarah Bernhardt'ı örnek aldığı görülüyor.

IV.3.3. ABD'deki Yıllar, 1904-10

1904'de ABD'ye gittiğinde Mucha'nın niyeti, burada ününü pekiştirerek, daha çok para kazanarak ve kişisel ilişki ağını güçlendirerek 1900'lü yılların başında belirlediği temel sanat hedeflerine yaklaşmaktı. Paris'teki Amerika'lı dostları onu ABD'de kazançlı portre ressamlığı imkanları bulabileceği konusunda umutlandırmışlardı. Buna ek olarak, söz konusu yıllarda Fransa'da *Art Nouveau*'nun düşüş eğilimine girdiğine, bu tarzı zirveye taşıyan sanatçıların yeni ve daha ileri sanat formlarını aramaya başladıklarına da işaret edilmelidir. Mucha bu eğilimleri sezmemiş olamazdı.

Bir yanlış anlamayı önlemek için, Mucha'nın 1904-10 dönemini tümüyle ABD'de geçirmediğini belirtmeliyiz. Sanatçı 1904-13 arasında her yıl kısa, ya da uzun sürelerde ABD'de kalmasına rağmen, başladığı işleri tamamlamak için arasıra Paris'e dönüyor, bazen de kişisel nedenlerle ülkesine gidiyordu. Özel hayatındaki bazı önemli değişiklikler de bu yıllarda gerçekleşti; Paris'te tanıdığı sanat öğrencisi Marie Chytilova (1882-1959) ile 1906'da Prag'da evlendi, kızları Jaroslava 1909'da ABD'de doğdu.[115]

Mucha'nın ABD'de ilk farkına vardığı şey, kendisinin burada esas itibariyle bir dekoratif sanat, özellikle afiş ustası olarak tanındığı idi. Buna rağmen Mucha'nın ABD'deki ilk beyanat ve röportajlarında artık bu alanlarda çalışmak istemediğini belirtmesi, onu, daha baştan, pek çok kazançlı işin uzağında bıraktı. Sonraki ABD yıllarında bu tür işleri (bazen "imza değeri" düşmesin diye, öğrencilerinin adını kullanarak) düşük bedellerle üstlendiği bile oldu. Mucha, ABD'deki sanat ticaretinin uzun dönemli, güvenceli sözleşmelerle değil, çoğu kez gelgeç anlaşmalarla yürütüldüğünü de iyi kavramamıştı. Bu nedenle, katıldığı girişimlerin bazıları başarısızlıkla sonuçlandı; dostları ve tanıdıklarının fazla kazanç getirmeyen işlerine de epey zaman harcadı. Yine de enerjik, yakışıklı, toplumsal ilişkiler kurmakta becerikli bir sanatçı olarak, varlıklı kesimlerden portre siparişleri almayı başarabildi. Bu alandaki zaafı çizimlerde ve kalem, kalem

115 Nişanlısı Maruška'nın ('Marie'cik') 1903'de yaptığı ışıltılı, duygu ve sevgi yüklü pastel portresini burada not edelim. Maruška 1905 tarihli guvaş portrede daha olgun bir genç kadın görünümündedir.

boya, suluboya, guvaş ve zamklı boya gibi malzemeleri kullanmaktaki yetkinliğine rağmen, yağlı boya resim tekniğindeki özgüven eksikliği idi. Ancak kısa sürede bu eksikliğin üstesinden gelebildi.

Mucha'nın ABD yıllarındaki portreleri iki grupta toplanabilir. Birinci grupta 'sosyete' için yaptığı, biçimsel özellikleri ağır basan portreler yer alır. Bu portrelerde Fransa'da yaptıklarından farklı olarak, resmettiği kişilerde algıladığı karakter özelliklerinden çok, resmin kişiye ve içinde bulunduğu ortama benzerliği ön plana çıkmaktadır (örneğin, *Frances Crane Leatherbee*, 1909-10). Mucha, ister bir bedel karşılığında sanat alıcısına, ister bir armağan olarak dostlar çevresine yapılmış olsun, bu portreler üzerinde özenle ve çok yavaş bir tempoda çalışıyordu (Dvořak, 1998a: 33). İkinci grup ise, Mucha'nın geçmişteki 'tarz'ına daha yakın ve içtenlikli, canlı desenler ve dekoratif nitelik taşıyan afiş - portrelerden oluşur (bkz. *Otoportre* (1907), *Maude Adams* (bir desen ve iki afiş - portre, 1908), *Slavia Olarak Josephine Crane Bradley* (1908), *Ethel Barrymore* (1909)).[116]

Talihin yardımıyla Mucha, ABD'de kendisine düzenli gelir sağlayacak öğretim üyelikleri de buldu; 1905'de New York'ta uygulamalı tasarım dersleri, 1905'de Pittsburg ve 1906'de Philadelphia'da ders ve konferanslar verdi. 1907'den 1910'a kadar Chicago Art Institute'da misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Eğittiği seksene yakın öğrenci arasında geleceğin Amerikan resim sanatında ün kazanacak yetenekli gençler de vardı. Öğrencilerine dostça davranışı, ilginç ve alışılmadık öğretim tarzı ile başarı ve beğeni kazandı.

Mucha'nın 1904-10 dönemindeki başlıca çalışmaları şöyle özetlenebilir:

(1) Tablolar ve pasteller: Kudüs'te inşası öngörülen bir kilise için Mucha'nın hazırladığı tasarımlar, projeden vazgeçilince başka ürünlere dönüştü: Duvar süslemesi yerine, büyük bir tuvalde zamklı boyu ile resmedilen *Zambakların Madonna'sı* (1905) ve vitray yerine *Ahenk* (1908) adını taşıyan büyük boyutlu bir pastel[117]. Mucha, 1904'de başladığı *Art Nouveau* tarzının en güzel örneklerinden biri sayılan ve ilkin *Petronius ve*

116 Amerika'lı iş adamı Charles Crane'in diğer kızı Josephine'in resmi, üç yerde kullanılmıştır: (i) Çek Bankası Slavia'nın afişinde (1907); (ii) Josephine'in portresi olarak (1908); (iii) Çekoslovak Cumhuriyeti'nin ilk banknotlarından birinde pagan Slav tanrıçası Slavia figürü olarak (1920). 1908 portre düzenlemesinde tabloyu çerçeveleyen ve Mucha'nın *Art Nouveau* dekoratif süsleme becerisinin zarif bir örneği olan bordür, Crane ailesinin Slav Davası'na destekleri için de örtülü bir teşekkürdür (Dvořak, 1998a: 36).

117 Bu pastelden hareketle Mucha, 1920'de Chicago'da sergilenen bir yağlı boya tablo da yapmıştır.

Eunice adını verdiği yağlı boya tabloyu, 1920'de son defa elden geçirdi ve ona *Quo Vadis* (1920) adını verdi.[118]

(2) New York'taki Alman Tiyatrosu: Mucha, bu tiyatronun sahne-önü (proscenium) için beş büyük ölçekli dekoratif panel ile perde, salon, koridorlar, merdivenler ve fuaye için tasarımlar hazırladı. Bu proje Mucha'nın ABD'de *Art Nouveau* tarzındaki en kapsamlı çalışmasıydı. Tiyatro bir süre sonra kapanma talihsizliğine uğradı; el değiştirdi; sonradan sinemaya dönüştü ve 1929'da tiyatro binası yıkıldı. Alman Tiyatrosu'ndan günümüze kalanlar, fotoğraflar ve hazırlık çalışmalarının eskizlerinden ibarettir.

(3) İllüstrasyonlar, dergi kapakları ve ticari litografik ürünler: 1906-9 yıllarına ait olan bu eserlerdeki tasarımların çoğunluğu, Paris'teki benzerlerinin (ABD'deki tüketici zevklerine de göz kırpan) uzantıları veya türevleri idi (Dvořak, 1998a: 35-9). Mucha'nın ABD dönemine ait pek çok eseri ya özel koleksiyonlarda kalmış, ya da bunların izi yitirilmiştir.

Mucha'nın ABD yıllarındaki büyük dönemeç, 1909 Noel'inde yakın dostu Amerikalı sanayici Charles Crane'in kızı Frances Crane Leatherbee'nin evinde misafir iken gerçekleşti ve Crane'ler Mucha'ya (onun büyük hülyası olan) *Slav Destanı*'na akçalı destek sağlayacaklarını bildirdiler. Öykünün bundan sonrasına aşağıda, *Slav Destanı* başlığı altında devam edeceğiz.

IV. 3. 4. Anayurda Dönüş ve Sonrası, 1910-1939

Değişen Sanat Ortamında Mucha

Mucha, İkinci Bölüm'de ayrıntılarıyla incelediğimiz bir dönüşüm süreci geçirmekte olan yerel sanat ortamından yıllar önce kopmuştu. Eşi Marie Aralık 1909'daki mektubunda Mucha'yı şöyle uyarıyordu: "Uzun zamandan beri Bohemya'da yaşamıyorsun, dolayısıyla buranın nasıl değiştiğini bilmiyorsun" (aktaran: Sayer, 1998: 160). Anayurdu dışında geçirdiği çeyrek yüzyılda Mucha yurtseverliğinden hiçbir şey yitirmemiş, ama yaşadığı gönüllü sürgünde yurtseverliği Çek ulusalcılığının statik simgeleriyle az çok özdeşleşmişti. Bir mektubunda, Çek sanatındaki çağdaş gelişmeleri ulusa ihanet gibi algıladığı izleniyor: "Yabancı efendilere

118 Nihai adına rağmen, bu eserin Havari Aziz Peter'in hayatı ile doğrudan ilgisi yoktur; Polonyalı yazar Henryk Sienkiewicz'in aynı adı taşıyan romanından aktarılan bir aşk öyküsünü betimlemektedir.

ve modellere yirmi yıllık hizmet sonunda, eski, özgün gelenek ve geçmişten kalan, yozlaşmamış, müstesna (yerel) sanat formları hemen hemen unutuldu... 1900'den bu yana Çek ulusunun kendine özgü bir sanatı yok" (Sayer, 1998: 160). Mucha'nın organik bir evrim geçireceğini umduğu ulusal gelenek, Çek öncü sanatçılar kuşağı için çağı geçmiş zevksizliklerin yeniden üretilmesinden öte anlam taşımıyordu ve Mucha çağdışılığı kendi kişiliğinde temsil ediyordu. Bu kuşak, uzun yıllarını yurt dışında ün ve servet kazanmaya harcamış bir sanatçının yurtsever - idealist tavırlar takınmasını ise düpedüz küstahlık sayıyordu.

Obecni Dum

1909'da Mucha (1905'den beri inşa halinde olan) Prag Belediye Sarayı'nın (*Obecni Dum*) iç dekorasyonunu yapmak üzere bir çağrı aldı ve bu çağrıyı yurduna dönmek ve halkına hizmet etmek için de bir fırsat sayarak kabul etti. Zorunlu masraflar dışında Belediye'den bu iş için ücret istemediğini de belirtti[119]. Bu öneri, Prag'daki sanat çevrelerinde büyük tepkilere yol açtı. *SVU Manes* ve Güzel Sanatlar Birliği, Çek basınının da desteğiyle Mucha aleyhine olumsuz bir kampanya başlattı; onlara göre, Mucha uluslararası şöhretini yerel yetenekleri köksteklemek için kullanıyordu. Sonunda bir uzlaşıya varıldı: Mucha binanın Başkanlık Salonu'nu, aralarında Mikolaš Aleš, Max Švabinsky ve František Ženišek'in de yer aldığı (pek de genç ve öncü sayılamayacak) ressamlar grubu ise diğer iç mekânları süsleyecekti.

Mucha, yuvarlak Başkanlık Salonu'nun kubbesine bir tavan freski, duvarlarına üç panel ve sekiz pandantif yaptı. "Slav Ahengi" adını taşıyan tavan freski, Mucha'nın çok sevdiği Slav Birliği temasını işliyordu. Üç duvar panelinin birinde Slav gençliğinin idealize edilmiş, güçlü ve güzel temsilcileri "Ulus Ana"ya bağlılık yemini ediyor, "Zincirlenmiş Prag" ve "Özgürlüğü Düşlemek" adlı panellerde Çeklerin özgürlük mücadelesi simgeleniyordu. Sekiz pandantif ise Mucha'nın Çek toplumsal tarihinde önemli yeri olan bazı seçkin insanların kişiliğinde somutlaştırdığı ve ulusun bekası için vazgeçilmez saydığı erdemleri (sadakat, adalet, dürüstlük vb.) temsil ediyordu.

119 Mucha bir kültür merkezi olarak hizmet görecek Obecni Dum'daki çalışmasını "*Sezession* aracılığı ile Prag'ın Almanlaştırılmasına karşı mücadele"nin bir aracı saydığını söylemişti. Obecni Dum'un Prag'da *Art Nouveau* tarzında inşa edilen son büyük yapı olduğu hatırlanırsa bu iddia pek inandırıcı görünmüyor (bkz. Sayer, 1998: 161). Genç sanatçılar kuşağı ise projeye tümüyle karşıydı; onlara göre yapı da, bezemeleri de çağı geçmiş bir sanat anlayışını temsil ediyordu.

Çek Afişleri ve "Kamusal Hizmetler"

1910'lu ve 1920'li yıllarda Mucha, kültürel veya toplumsal hizmet amaçlı faaliyetleri tanıtmak üzere afişler üretti. Bunlar arasında (i) Oskar Nedbal'in *Prenses Hyacinta* adlı oyununu (1911); (ii) Moravya Öğretmenler Korosu'nun konserini (1911); (iii) doğum yeri Ivančice'de düzenlenecek yöresel sergiyi (1912)[120]; (iv) Tüm *Slav Destanı* dizisinin sergisini (1928); (v) Çek dilinde eğitim veren okullara kaynak sağlamak için düzenlenen piyangoyu (1911), (vi) yine eğitim amaçlı Ulusal Birlik Piyangosu'nu (1912); (vii) 6'ncı Sokol Jimnastik Şenliği'ni (1912); (viii) 8'nci Sokol Jimnastik Şenliği'ni (1925); (ix) Viyolonsel sanatçısı "harika çocuk" Zdeňka Černy'nin Avrupa konser turunu (1913)[121] tanıtmayı amaçlayan afişler, sanatsal kaliteleri ile anılmaya değer. 1920'li yıllardaki afişleri arasında yer alan *Russia Restituenda* (1922) ve *Çekoslovak Y.W.C.A. Şubesi* (1922) de Mucha'nın beşeri duyarlılıklarını yansıtır.

Sıraladığımız bu afişlerden ilkinde Mucha'ın Paris'teki yıllarını anımsatan bir 'hava' sezilir; ancak diğerlerindeki tasarım ve üslûp Paris afişlerinden farklıdır. İzleyen üç afişte (başta Moravya'nın geleneksel giysileri olmak üzere) folklorik öğeler ile güzel ve sağlıklı, Slav görünümlü genç kız figürleri ön plana çıkar. Daha sonraki dört afişte Çek halkının özgüven kazanmasına ve toplumsal dayanışmasına katkıda bulunma isteği belirgindir. Černy afişi bu temalardan uzaktır; sade bir tasarımla sanatçıyı tanıtır. *Russia Restituenda*, iç savaşla çok acı çekmiş ve açlık tehlikesiyle karşılaşmış bulunan Rus halkı için uluslararası bir yardım çağrısıdır. *Y.W.C.A.* afişi için hazırladığı taslaktaki saçı örülü genç kız, başının çevresindeki yıldızlı hale ve arka planda yer alan mavi üçgenle, Mucha'nın 1890'lardaki sembolizmini anımsatır.

Çekoslovakya'nın kuruluş yıllarında Mucha, yeni kurulan devletin banknotları, pulları, ulusal amblemi ve hatta polislerinin yeni üniforması için tasarımlar yapmaktan yüksünmedi. Ona göre, ulus için yapılan hizmetin büyüğü - küçüğü olmazdı.

Pasteller ve Tablolar

Mucha'nın yurda dönüşünden sonra çizdiği pasteller içinde en etkileyicisi, üç düşsel çizimi bir araya getiren ve I. Dünya Savaşı'nın deh-

120 1913'de açılması öngörülen bu sergi gerçekleşmedi; afiş Mucha'nın doğduğu yere sevgisinin yadigârı olarak kaldı.

121 1914-5 için programlanan bu konser turu, savaş dolayısıyla gerçekleşmedi.

şetini anlatan *Savaş*'tır (1917). Çalışmalarında yağlı boyayı malzeme olarak kullanmaktaki çekingenliğinden ABD'deki yıllarında tümüyle kurtulmuş olan sanatçı, 1910'lu ve 1920'li yıllarda, bir kısmını daha sonra ABD (1920; 1921) ve Fransa'da (1936) sergilediği yağlı boya tablolar yaptı. Bunlardan *Fransa Bohemya'yı Kucaklıyor* (1918) adlı allegorik eseri, Çekoslovakya'nın kuruluşuna Fransa'nın sağladığı desteğe karşı duyduğu şükranı ifade eder. *Issızlıkta Bir Kadın* (diğer adıyla *Yıldız;* 1925), *Slav Destanı*'na hazırlık aşamasında gözlemlediği Rus köylü kadınlarından esinlenerek ve eşi Marie'yi model gibi kullanarak yaptığı bir tablo idi. Üslûp itibariyle birbirine yakın görünen diğer üç eseri, *Noël en Amérique* (1919), *Elmalı Hırvat Kadın* (1920) ve *Kader* (1920) farklı dürtülerin ürünleridir. Folklorik giysiler içindeki tek kadın figürünün yer aldığı bu eserlerden ilki, Mucha'nın kariyerinde önemli bir dönemeci oluşturan 1909 Noel'inden anımsadıklarının dışavurumu, ikincisi *Slav Destanı* için yaptığı alan araştırmalarının türevi, üçüncüsü ise Mucha'daki güçlü kader inancının simgesel anlatımı olarak nitelenebilir. Sade ve zarif tonlarıyla dikkati çeken *Saçları Çözülmüş Kız ve Lâleler* (1920), Chicago sergisi için hazırlanmıştır. Yukarıda andığımız eserler listesine kızı Jaroslava ve oğlu Jiří'nin albenili portreleri de eklenmelidir (1919, 1922, 1930).

Slav Destanı

1909 sonu / 1910 başında Chicago'lu sanayici Charles Crane, Mucha'nın 1909'da kendisine sunduğu ayrıntılı öneri uyarınca *Slav Destanı*'na toplam 100 bin $ parasal destek sağlamayı kabul etti[122]. İyi eğitim görmüş, Slavofil ve Çek dostu Crane ile Mucha arasında varılan anlaşmaya göre, Crane Mucha'ya yılda 15 bin $ ücret ödeyecek ve her biri 6m x 8m boyutunda 20 büyük duvar resminden oluşan dizi, tamamlandığında, Prag kentine bağışlanacaktı[123]. Crane, Prag kent yönetiminin diziye daimi sergi binası yaptırmasını da şart koşmuş, ama anlaşmaya bu binanın en geç hangi tarihte tamamlanacağı kaydı konulmamıştı. Mucha'nın düşlediği şey bu binanın bir yüce ölüler anıtı değil, yaşayan bir mekân, tüm Slav

122 ABD Başkanı Wilson'un Rusya diplomatik misyonuna danışman olarak hizmet sunan Charles Crane, 1918'de kurulacak Çekoslovakya'nın ilk cumhurbaşkanı Tomaš Masaryk'in de yakın dostu ve siyasal destekçisi idi. Charles Crane'in oğlu Richard'ın Çekoslovakya'daki ilk ABD büyükelçisi olması, bu ilişkiler bağlamında, sürpriz sayılmamalıdır (Dvořak, 1998b: 105).

123 Uygulamada 7 resim, bu ölçüleri aştı; diğerleri ise kabaca 4m x 6m ya da 4m x 5m boyutlarında yapıldı. Bu boyut değişiklikleri, kullanılan tuval kumaşının fiziksel özellikleri ile ilgili idi (Dvořak; 1998b: 98).

halklarının ruhsal ve kültürel 'ev'i olması idi. *Slav Destanı*, üç ana tema dolayımında geliştirilecekti: (i) Mucha'nın Slav soyunun erdemleri arasında saydığı barışçıllık, inanca bağlılık, kendini bilgi ve sanata adamışlığın yüceltilmesi[124], (ii) Slav halklarının savaşçı komşularından gördüğü zulüm ve baskıların dramatik biçimde sergilenmesi; (iii) Slavların birlik içinde olmamalarından kaynaklanan zaafların (esefle) anlatımı.

Mucha, *Slav Destanı* üzerindeki çalışmalarına ülkesine döndüğü 1910 yılında başladı. Çek'lerin ve diğer Slav halklarının Habsburg İmparatorluğu'ndan koparak bağımsızlaşmak için mücadelelerini yoğunlaştırdıkları bir siyasal konjonktürde ulusalcı temalarla yüklü tarihsel resimler, bu mücadelenin öğeleri olarak algılanıyordu. Mucha'nın ilk planı, diziyi beş yıl içinde tamamlamaktı; ama bir yandan araya giren başka sanat uğraşları, öte yandan 1914'de patlak veren I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı malzeme tedarik sorunları ve elverişsiz çalışma şartları dolayısıyla projenin gerçekleşmesi daha uzun bir zamana yayıldı. Yine de 1918'e gelindiğinde Mucha, 20 duvar resminin 11'ini tamamlamıştı (Çizelge IV.3.1).

Eserlerin sergilenmesi de anlaşmadaki zamanlamaya uymadı. 1919'da Prag'daki Klementinum'un büyük yemekhanesinde 11 eserden 5'i sergilendi ve farklı tepkiler aldı[125]. Ziyaretçilerin büyük çoğunluğu eserleri ve eserlere yön veren Slav vizyonunu takdirle karşıladılar; ama Çek öncü sanatçılar topluluğu (aşağıda yeniden ele alınacağı gibi) sergiye ya kayıtsız kaldı, ya da olumsuz eleştiriler yöneltti.

Kendi yurdunda arzu ettiği yaygın beğeniye kavuşamayan Mucha, ABD'deki 1920 (Art Institute / Chicago) ve 1921 (Brooklyn Museum / New York) sergilerindeki büyük başarısıyla kıvanç duydu. Söz konusu sergilerde Mucha'nın diğer resimleri, desenleri, afişleri, litografik baskıları ve dekoratif eserleri yanında, *Slav Destanı*'nın beş resmi de yer alıyordu. Mucha'nın hem bu beş resmi, hem de diğer eserleri ABD'deki sanat çevrelerinden olumlu eleştiriler aldı.

Tüm dizi tamamlanınca Mucha ve Crane, 1928'de düzenlenen resmi bir törenle *Slav Destanı*'nı Prag Belediye Başkanlığı'na sundular ve eserler 1928-33 döneminde Prag, Brno ve Plzeň'de sergilendi. Bağış senedindeki

124 Yazar Ferdinand Peroutka (1895-1978), 1923'de Çeklerin "ulusal karakteri" üzerindeki popüler söylemi eleştirirken, "insanlık"ın Slavlara özgü bir erdem sayılamayacağına, "insanlık"ın "telgraf ve telefon gibi uygar ve uluslararası bir şey" olduğuna esprili bir dille işaret ediyordu (aktaran: Sayer, 1998: 160).

125 Diğer altı eser, sergi kataloğunda zikredildi.

boşluk dolayısıyla, sergi binası inşaatını savsaklayan belediye, 1933'de tuvalleri ambalajlayıp Şehir Galerisi'nde depoladı. 1939'daki Alman işgali sırasında 'sakıncalı' hale gelmiş olan eserler, gizlice Çek Ülke Arşivleri Binası'na taşındı; burada bir sel baskınına da uğrayıp hasar gördü. Savaş sonrasında ve 1950'lerde hemen hemen unutulan *Slav Destanı* 1960'larda yeniden 'keşfedildi' ve altı yıl süren bakım ve restorasyon çabaları ardından 1968'de Mucha'nın memleketi Moravya'nın Moravski Krumlov kentindeki bir şatoda daimi sergi mekânına kavuşturuldu.

ÇİZELGE IV. 3.1: *SLAV DESTANI* / YİRMİ BÜYÜK DUVAR RESMİ

Yıl	Konular
1912	Özgün Anayurtlarında Slavlar (G); Svantovit'in Kutsanması (G); Slav Dillerinde Tapınmanın Başlangıcı (G).
1914	Nikola Zrinski'nin Sziget'i Savunması (G),[a] Kralicka İncili'nin Basımı (Ç); Rusya'da Serfliğe Son Verilmesi (G).
1916	Kroměříž'li Milič (Ç); Jan Hus, Bethlehem Şapeli'nde Vaaz Veriyor (Ç); Křižky'deki Toplantı (Ç).
1918	Petr Chelčicky Vodňany'de (Ç); Jan Amos Komensky (Ç)[b]
1923	Bulgar Çarı Simeon (G); Hus'cu Kral Poděbrady'li Jiří (Ç); Vitkov Savaşı'ndan Sonra (Ç); Sırp Çarı Štěpan Dušan'ın Taç Giymesi (G).
1924	Přemysl Hanedanından Bohemya Kralı Otakar II (Ç); Grunwald Savaşı'ndan sonra (G)
1926	Kutsal Athos Dağı (G); Slavların Yüceltilmesi (G), Slavik Ihlamur Ağacı Altında Gençlerin Andı (Ç)[c]

Not: Eser adları yanına eklediğimiz G ve Ç harfleri, işlenen konunun genel Slav toplumsal tarihiyle mi (G), ya da Çek tarihiyle (Ç) mi ilişkili olduğunu belirtir.

[a] Macar kaynaklarında Miklos Zrinyi ve Szigetvar. Slav tarihiyle çok ilgili görünmeyen bu savunma, Mucha'nın Hristiyanlık gayreti ve Zrinyi'nin Çek asıllı eşi Eva Rožmberk dolayısıyla diziye katılmıştır.

[b] Kullandığımız kaynaktaki tarih kayıtları Dr. Lenka Bydžovska ile yazışmalarımıza göre düzeltilmiştir.

[c] Mucha, bu eserini bitmiş saymıyordu; yaşadığı sürece herhangi bir yerde sergilemedi.

Kaynak: Dvořak (1998b: 106-23)

Mucha'nın *Slav Destanı*'ndaki tekil resimlerle ilgili tasarımları bir edebiyatçının yazdığı büyük bir cildi bölümlendirmesini andırıyordu. 20 duvar resminin 10'u Çek toplumsal tarihinden alınmış konulara, 10'u da Slav halklarının tarihindeki büyük dönemeçlere ilişkindi. Mucha, Çek tarihinden konular seçerken, özellikle Jan Hus'un yaşadığı çağa ve bu çağı izleyen iki çalkantılı yüzyıla eğilmiş, özel olarak Çek'leri doğrudan ilgilendiren 10 resimden 6'sının konusunu bu dönemden seçmişti. Mucha, ikinci bir konu kümelendirmesini de tematik düzlemde yapmıştı; 20 resmin beşli tematik grupları şöyle idi: (i) savaşlar; (ii) dinsel konular; (iii) kültürel konular ve (iv) allegoriler.

Sanatçı, tekil resimlerin konularını ve görsel öğelerini belirlerken başta František Palacky olmak üzere, Karel Zap, Jaroslav Bidlo ve Miloslav Novotny gibi dönemin Çek tarihçilerinin eserlerini inceledi; Slav halkları üzerindeki araştırmaları ile tanınan Fransız tarihçi Ernest Denis'e de danıştı. Resimlerinin arka planındaki toplumsal ve düşünsel ortamı daha iyi algılamak amacı ile kendi ülkesinde, Rusya ve Balkan ülkelerinde çeşitli inceleme gezileri de yaptı. *Slav Destanı*'nı oluşturan resimlere koyduğu adlara (tarihsel geçmişi yeterince bilmeyenleri yönlendirecek) tematik açıklamalar da ekledi.[126]

Geniş ölçekteki nihai çalışma aşaması öncesinde Mucha, çok sayıda renkli taslak tablo hazırlıyor, ayrıca canlı modeller kullanarak çizim egzersizleri de yapıyordu. Bu küçük ölçekli çalışmaların geniş ölçeğe taşınması dikkat ve ustalık gerektiriyordu. Büyük tuvallerin sarkmasını önlemek için uygun türde kumaş seçmeye gösterdiği özen ve tuval kumaşını taşıyıcı metal iskelete küçük aralıklarla tutturması, yağlı boyadan daha dayanıklı, yumurta akı ve sarısıyla kıvamlandırılmış zamklı boyalar kullanması Mucha'nın teknik konulardaki titizliğinin güzel örnekleriydi. Bu titizlik sayesinde *Slav Destanı* dizisi, 1933-62 dönemindeki çok kötü depolama şartlarına rağmen yok olmaktan kurtulabildi.

Hazırlık çalışmaları ile birlikte düşünüldüğünde, *Slav Destanı*'nın muazzam bir sanat çabası olduğu açıktır. Mucha'nın tarihsel resim kategorisine getirdiği büyük yenilik, (i) kişisel üslubunda ağır basan "renk sembolizmi" ile tarihsel süreçleri canlı tablolar (*tableaux vivants*) halinde resmetme arayışını, (ii) kendi özgün *Art Nouveau* tarzının iki boyutluluğu ve pastel renkleri ile akademik resmin üç boyutluluğunu ve renk zenginliğini başarı ile bir araya getirebilmesidir. Doğal olarak, *Slav Destanı*'ndaki eserlerin yaratıldığı zaman aralığının uzaması, önceki ve sonraki resimler arasında kalite ve üslûp farklarına yol açmıştır. Dizinin en başarılıları sayılan ve 1912'de tamamlanan ilk üç eser, esas itibariyle mitoloji düzlemindedir. Bunlar Mucha'nın çok başarılı olduğu dekoratif üslûptan izler taşır; sembolizm ile (tuvalde donup kalan) hareketin, gerçekçilik ile hayal gücünün bağdaştırılmasındaki ustalık ile dikkati çeker. Daha sonraki tablolarda mitolojiden (sanatçı tarafından algılandığı biçimiyle) yaşanmış tarih düzlemine geçildiğinde, sembolizmden kısmen uzaklaşarak resimde imgesel bütünlüğü sağlama kaygıları ön plana çıkar (Wittlich,

126 Örnekler: "Petr Chelčicky Vodňany'de: Kötülüğe Kötülükle Karşılık Verme!" (10. Resim); "Hus'çu Kral Poděbrady'li Jiři: Antlaşmalar Korunmalıdır" (13. Resim); "Vitkov Savaşı'ndan Sonra: Tanrı Gücü Değil, Gerçeği Temsil Eder" (14. Resim).

1992: 186).[127] Ancak, tüm dizi boyunca süregelen şey, Mucha'nın tarihsel geçmişten yola çıkarak günümüz insanında dürüstlük, cesaret, inanç ve ideallere bağlılık gibi erdemlere ulaşma özlemidir.

Dönemin Çek öncü sanatçıları ve kültür seçkinleri, *Slav Destanı*'nı günü geçmiş bir yurtseverlik anlayışının geçmişte kalmış bir tarzda ifade edilmesi olarak yorumladılar. Örneğin Stanislav K. Neumann'a göre, *Slav Destanı* "sahte bir artistik ve allegorik duyarlılığın türettiği, şekerlenmiş bir azınanlıktan başka bir şey değil(di)" ve bu eserler "daimi olarak sergilenirse halkın sanat zevkine zarar verebilir(di)". 1928'de tüm dizi sergilendiğinde, František Žakavec, özellikle dizinin son resmi "Slavların Yüceltilmesi"ni bağlı kaldığı renk sembolizmi anlayışı dolayısıyla sertçe eleştirdi ve *Slav Destanı*'nı Çek sanatını temsil eden anıtsal bir eser değil, Çek Slavofilliğinin önemli bir tezahürü, bir tür "tarihselleştirilmiş İncil" olarak niteledi. 1930'lu yılların Çek sanat eleştirmenleri de *Slav Destanı*'nı XIX. yüzyıl Çek şairlerinin romantik vizyonunu yansıtan I. Dünya Savaşı öncesi Slavizminin bir öğesi saydılar (Dvořak, 1998b: 102-3).

Bu algı 1980'lerin ilk yıllarına kadar sürdü.[128] Örneğin Mucha'yı dekoratif sanatlarda büyük bir yetenek sayan ve sanata en büyük katkısının Paris'teki yıllarında gerçekleştiğini ileri süren Brabcova'ya göre, *Slav Destanı* bir "artistik hata" idi. Ona göre Mucha'nın kişisel trajedisi, "kendi yeteneğini anlamaması, ...bir düşüncenin sergilenmesi peşinde, kişisel duyumlarını ifade etmekten vazgeçmesiydi. Yaşadığı zamana ve gelecek kuşaklara hitap ettiğini düşündüğü alanlarda, bir önceki yüzyıldan devralınan ülkülerle yolunu yitirdi ve çağı geçmiş mesajlarına dinleyici bulamadı" (aktaran: Sayer, 1998: 251)[129]. Jiři Kotalik de 1980'lerdeki "resmi" siyasal yoruma bağlı kalarak, tüm *Slav Destanı* dizisinin "yanlış bir tarih mitolojisi" oluşturduğunu, "burjuva cumhuriyetin resmi ideolojisine tapınarak, XIX. yüzyılın güçsüzleşen desteklerini canlandırmaya ve bir araya getirmeye" çalıştığını yazdı (aktaran: Dvořak, 1998: 105).

---

127 Salt zamana bağlı olarak ortaya çıkan üslûp farklılıklarını örneklemek üzere, dizinin (her ikisi de mitoloji düzleminde yer alan) ilk resmi "Özgün Anayurtlarında Slavlar" ile son resmi "Slavların Yüceltilmesi"ni karşılaştırmak yerinde olur.

128 1948-80 döneminde Çekoslovakya'daki sosyalist rejim, XIX. yüzyılın "ulusal sanat" anlayışını çeşitli vesilelerle canlandırdığı (örneğin Mucha'nın öncülü ressamlar Josef Manes ve Mikolaš Aleš'i ısrarla yücelttiği) ve 1930'lu yıllara özgü Çek artistik modernizmini itibarsızlaştırdığı halde, Mucha'yı unutmayı ve unutturmayı yeğledi. Bunu "tesadüfi" bir olay değil, tarihin ve sanat tarihinin seçici bir okuması olarak yorumlamak uygun olur (bkz. Sayer, 1998: 251-7).

129 Brabcova'nın bu görüşlerinden 1990'lı yılların sonunda da fazla uzaklaşmadığı görülüyor (bkz. Brabcova-Orlikova, 1998: 29).

Özetle, Mucha ulusunun kendi Slavik geçmişi ile ilgili bilincinin ona geleceği için de güç ve özgüven kazandıracağına inanıyor, *Slav Destanı*'nı bu bilinci geliştirme amacıyla üstlendiği bir görev sayıyordu. 1928 sergisinin kataloguna şunları yazmıştı: "Ulusun ruhuna kendi yolumda hitap etmek istedim" (aktaran: Dvořak, 1998: 96). 1920'li yıllar ve sonrasında yaşadıklarının onda büyük düş kırıklıkları yarattığını tahmin etmek zor değil.

Son Yıllar

1930'lu yıllarda Mucha, üç önemli sanat eylemine girişmiştir[130]. Bunlardan ilki, Prag Kalesi içindeki Aziz Vitus Katedrali'ne yaptığı, Slav halklarının ve Çeklerin Hristiyanlaşmasını betimleyen vitraydır (1931). Canlı renklerle bezenmiş bu vitrayın merkezi panelinde sonradan ulusal azizler mertebesine yükseltilen Bohemya beyi Vaclav (ölümü: 929 veya 935) ve büyükannesi Ludmila yer alır; onların etrafındaki 36 panelde VIII. yüzyıl misyonerleri Cyril ve Methodius'un hayat öyküleri anlatılır.[131]

Mucha'nın (Paris'te yerleşmiş bulunan) modern / soyut eserler ressamı František Kupka ile ortak sergisi, 1936'da Paris'te düzenlenir ve Mucha sergiye 139 eseri ile katılır. Bu retrospektif, Dvořak'a (1998: 41) göre hem Mucha'ya duyulan saygının ifadesi, hem de bir vedadır; çünkü dünya (ve Mucha) bir yıkımın eşiğindedir.

Mucha, Paris sergisinden sonra, ileride anıtsal bir "triptik"e dönüştürmeyi tasarladığı *Akıl Çağı / Bilgelik Çağı / Sevgi Çağı* üzerindeki hazırlık çalışmalarına döner (1936-8). Onun simgeler dünyasında akıl ve sevgi iki uçta yer almaktadır; bu iki ucu uzlaştıracak yol ise bilgelikten geçer. Giderek bozulan sağlığı ve yaklaşan II. Dünya Savaşı'nın gerilimleri, bu projenin kalem, suluboya ve guvaşla resmedilen eskizlerden öteye geçmesine fırsat vermemiştir.

Sanatçı, Mart 1939'da Alman ordularının Prag'ı işgal etmesinden sonra tutuklanır, Gestapo tarafından uzun süre sorgulanır ve serbest bırakılır; ancak sağlığı bu olaydan sonra büsbütün bozulur ve Temmuz 1939'da ölür. Cenaze törenleri dahil, "her türlü gösterinin ve halka açık

130 Mucha'nın çok sevdiği, başı beyaz örtülü, bol ve işlenmiş keten giysili simgesel Slav Kadını figürünü kullandığı 1935 tarihli iki tablosu, kanımızca tüm eserleri içinde fazla önem taşımaz. Bu resimlerden birinin modeli, kızı Jaroslava'dır.

131 Aynı öykülerin *Slav Destanı*'ndaki "Slav Dillerinde Tapınmanın Başlangıcı" adlı duvar resminde ele alındığı anımsanmalıdır (bkz. Çizelge IV. 3. 1).

konuşmaların" yasaklandığı bir ortamda, yurttaşları onu ressam Max Švabinsky'nin duygulu bir konuşması ile Prag'ın Vyšehrad Mezarlığı'nda seçkin Çek sanatçılarına ayrılmış bir kubbe-altı mezarına uğurlarlar. 1889-93 yıllarında inşa edilmiş bu anıt-mezara vaktiyle şu sözcükler yazılmıştı: "Ölü de olsalar, hâlâ bize sesleniyorlar" (Sayer, 1998: 20-2).

IV.4. SONUÇLANDIRMAK ÜZERE

Çeklerin Avrupa siyasetinde ilgi odağı haline geldiği dönemler, yurtlarının büyük siyasal güçler arasındaki çatışmaya sahne olduğu yıllarla çoğu kez örtüşmektedir: Örneğin Otuz Yıl Savaşları'nın habercisi Bila Hora (1620), 1918-39 Çekoslovakya'sının II. Dünya Savaşı öncesinde çözülüşü, Soğuk Savaş yıllarının Doğu Avrupa'sındaki öncü siyasal depremlerin en önemlilerinden biri (1968) ve Orta/Doğu Avrupa Sosyalizmi'nin çöküşünü tescil eden "Kadife Devrim" (1989) (Sayer,1998:15) ... Ancak bu örneklerden hareketle, Çek tarihinin belirli bir siyasal yörüngeden yoksun olduğu, ya da Çek ulusunun tarihsel bir özne niteliği taşımadığı sonucuna varmak yanlış olur. XIX. yüzyıldaki Çek uluslaşma hareketinin benzerleri, aynı yüzyıl Avrupa'sının pek çok ülkesinde izlenmiştir; yine de bu süreç modern 'ulus'un dil ve kültür temeli üzerinde yeniden inşasının öğretici bir baş-örneği olarak ele alınmaya ve incelenmeye değer kanısındayız.

Çek uluslaşma süreci, 'Çek Kimliği'nin her defa yeniden tanımlandığı çeşitli evrelerden geçmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında soyluların 'toprak yurtseverliği'nden yola çıkılmış, yüzyılın ikinci yarısında Çek burjuvazisi ve kentli orta sınıflar tarihçi, dilbilimci ve edebiyatçıların 'halk' ve 'ulus' kavramlarını örtüştürme eğilimlerine sahip çıkmışlardır. Bu dönemde, Hus'çu mücadelelerin dinsel ve ahlaki öğeler yanında ulusal bir nitelik de taşıdığını savunan bazı Çek aydınları, kendi gerçeklerini yabancı ve düşman Avrupa güçlerine (bir anlamda, herkese) karşı savunan bir Çek kimliği tasavvur etmişlerdir[132]. 1890'lı yıllar sonrasında ulusalcılığa tarihsel mitler ve önyargılardan arınmış, güncel bir yorum getirme çabalarına tanık olunmuştur.

'Çek Kimliği'ni yeniden tanımlama girişimleri, farklı siyasal parametrelerle 1918-39 Çekoslovakya'sında, 1948-89 dönemindeki sosyalist

132 Bu tasavvurun somut örneği, edebiyatçı Alois Jirasek'in *Herkese Karşı* (*Proti Vsem*) adlı romanıdır (1893).

rejimde ve 1990 sonrasında yinelenmiştir.[133] "Avrupa kültür, tarih ve geleneğinin bir parçası olarak Çek toplumu" vizyonu dışında iki seçenek tasavvur edilebilirdi: (i) "Slav Dünyası'nın batı ucu olarak Çekler"e özgü bir konumlandırma arayışı; (ii) 1970'li yılların "Barış İçinde Birlikte Var Olma" tezlerinden esinlenerek, Merkezi Avrupa'da iki farklı dünya görüşünün kesiştiği ve sentezlendiği bir hoşgörü ve çeşitlilik ortamının parçası olmak (Agnew, 2004:330-1). Doğu Avrupa Sosyalizmi'nin 1980'li yıllar sonundaki tümel başarısızlığı bu seçenekleri fiilen ortadan kaldırdığında, Çek burjuvazisi ve siyasal seçkinleri, Çeklerin Avrupa'dan dışlanma olasılığını kesinlikle ortadan kaldıracağına inandıkları bir perspektifi, yani AB üyeliğini tercih etmişler, Ocak 1996'da yapılan 'resmi' katılım başvurusu, epey kısa sürede, Nisan 2003'de Katılım Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Özetle, yeni bir toplum tahayyülünün ortaya çıkışı ve bu tahayyüle göre 'ulusal gelenek'in yeniden biçimlendirilmesini Çek toplumuna özgü bir olay saymamak gerekir. Bu bağlamda, Çek toplumunun Batı Avrupa'dakilerden farklılığı, bu değişimin tedrici olarak değil, belirli kırılma anları ile ortaya çıkışındadır.

XIX. yüzyılda Çek topraklarındaki ulusallaşmanın Alman kökenlileri ve Yahudileri 'ulusal azınlıklar'a nasıl dönüştürdüğüne IV.2.4-5'de değinmiştik. 'Ana akım' tarih yazımında, toplumsal gerilimleri artıran ve çok etnili bir ülkeyi giderek yönetilemez hale getiren bu tür gelişmeleri ulusalcılığın 'zimmet hanesi'ne yerleştirmek olağandır. Unutulmaması gereken şey, Liberal Uzun Dönem (1820-1913)'in sonlarına yaklaşıldığında 'çok uluslu / etnili imparatorluk'un sürdürülebilir bir siyasal seçenek olmaktan uzaklaştığı ve ulus-devlet modeline geçişin kaçınılmazlaştığıdır.

Ulus-devlet modelinin uygulanmasındaki başarı, doğaldır ki, tekil ülkelerdeki siyasal kadroların uzgörü ve yetkinliği yanında, uluslararası konjonktürün ve jeopolitiğin sınır şartlarına bağlıdır. Habsburg İmparatorluğu'nu yönetilemez hale getiren etnik sorunların benzerini (daha küçük çapta da olsa) 1918'de önünde bulan genç Çekoslovakya'nın

133 Sayer (1998:Bölüm 7) Çekoslovakya'daki sosyalist rejimin Çek tarihini "seçici" olarak okumasının çeşitli örneklerini vermektedir. Bunlar arasında belki de en ilginç olanı, Hus'un vaaz verdiği Bethlehem Şapeli'nin 1948-54 de "Çek halk hareketinin beşiği" sayılarak yeniden inşasıdır. O dönemde eğitim ve kültür alanında önemli sorumluluklar üstlenmiş Zdeněk Nejedly (1878-1962)'nin şu sözleri yorum gerektirmiyor: "Hus bugün yaşasaydı, bir siyasal partinin başkanı olurdu; konuştuğu yer (kilisesinin) minberi değil, Prag'ın Lucerna Cafe'si veya Vaclav Meydanı olurdu. Onun partisi, kesinlikle söyleyebiliriz ki, biz komünistlere çok yakın olurdu" (aktaran: Agnew, 2004:238).

yaklaşık yirmi yıl süren yönetimini, Heimann (2011)'ın yaptığı gibi, etnik hoşgörüsüzlük ve ırkçılıkla suçlamak haksızlıktır.[134] IV.2.6'daki açıklamalarımızda, arızi tökezlemelere rağmen, Çekoslovakya'nın bu dönemde parlamenter demokrasiyi yürütebildiğine, ülkede temel kişisel özgürlükleri ve azınlık haklarını korumakta oldukça başarılı olduğuna işaret ettik. İktidarı paylaşan siyasal kadroların (XIX. yüzyıldan artakalan ulusalcı şartlanmaların etkisi ile) rejimin sürdürülebilirliğinin garantisi saydıkları Çek çoğunluğunu kayırıcı bazı yanlışlıklardan kaçınamamış olmaları, 1918-39 Çekoslovakyası'nı tümel bir başarısızlık örneği saymak için yeterli değildir.

Ekim 1933 ve Mart 1936'daki yasal düzenlemelerle, ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğü ile kamu güvenliği tehlikeye düştüğünde hükümete (siyasal partileri ve diğer örgütleri kapatmaya kadar varan) olağanüstü yetkiler tanınmasını, Mayıs 1935'de Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım antlaşmasının imzalanmasını, Mayıs 1938'de Çek Ordusu'nun kısmi seferberlik düzenine geçmesini merkezi yönetimin Almanya ve müttefiklerini tahrik eden ve ülkedeki Alman nüfusun uzlaşmazlığını bileyen kışkırtmalar saymak yanlıştır. Tüm bu tepkisel kararların öncesinde Nazi Almanyası'nın tek yanlı ve dünya barışını tehlikeye atan eylemleri vardır. Benzer biçimde, Çek - Slovak siyasal hayatının faşizmin 'cazibe'si altında yozlaştığı Eylül 1938 - Mart 1939 dönemindeki antidemokratik uygulamaların faturasını Çek siyasal kadrolarına çıkarmak ve bu uygulamaları 1918-38 rejiminin 'doğa'sında mevcut otokratik, baskıcı ve ayrımcı 'gen'lerin dışavurumu olarak nitelemek de doğru değildir.

Kırılgan ve adaletsiz Versailles Barışı'na (1919) taraf olan büyük devletler, dünya barışının korunması için üstlerine düşen sorumlulukları yerine getirmedikçe ve işlerliği olan bir dünya ticaret ve ödemeler sistemi kurulmadıkça, Çekoslovakya gibi küçük ve ekonomisi dışa açık ülkelerin ayakta kalabilmeleri güçtü.[135] 1930'lu yıllarda Orta ve Güney

134 Çekoslovak Cumhurbaşkanı Benes'in Ekim 1945'de "Alman Sorunu'nun nihai çözümü"nden söz etmesine ve uygulamayı Ağustos 1945'den sonra çıkarttığı kararnamelerle yönlendirmesine bakılarak, 1945-8'de yaklaşık 3.0 milyon Alman'ı Çekoslovakya'dan göçe zorlamanın tüm günahını Çek siyaset adamlarına yüklemek de haksızlıktır. Ağustos 1945 Potsdam Anlaşması ile Doğu ve Orta Avrupa'da zorunlu Alman göçüne cevaz veren Müttefikler de günaha ortaktılar.

135 Versailles Barış Müzakereleri ve sonrasında İtilaf Devletleri'ne egemen olan düşünce, savaşın bedelini yenilenlere ve özellikle Almanya'ya ödetmekti. Dönemin Fransız Maliye Bakanı Louis-Lucien Klotz'un popüler deyişi *"Le Boche paiera!"*da ("Hans" ödeyecek!) ifadesini bulan bu yaklaşımın yirmi yıl sonra dünyaya ödetmeye başladığı fatura çok ağır olmuştur.

Avrupa'da yükselen faşizmin baskısını giderek daha çok hisseden Çekoslovakya, tek başına, ya da Romanya ve Yugoslavya ile oluşturmaya çalıştığı işbirlikleriyle bu güçlüklerin üstesinden gelemezdi. Nitekim, gelemedi de...

XIX. yüzyılda yükselen Çek ulusalcılığının 1890'lı yıllara kadar pek çok sanatçıyı (ve bu meyanda, sanat hayatını ayrıntıları ile ele aldığımız ressam Alfons Mucha'yı) derinden etkilediğine ve yaratıcı güçlerini harekete geçirdiğine yukarıdaki bölümlerde değinmiştik. Siyasal planda, Çek ulusalcılığına yeni bir içerik kazandırma çabalarına paralel olarak, 1890'lı yıllardaki Çek sanat ortamında modernist/kozmopolit eğilimlerin filizlenmeye başladığı görülüyor. Bu eğilimler, Batı Avrupa'nın gelişmiş kültür merkezlerindeki öncü sanat akımlarını Çek topraklarına taşıdı; plastik sanat dallarında ve mimarlıkta (IV.2.5'de ele aldığımız) özgün ve yüksek nitelikli eserler veren sanatçılar yetişti.[136]

Ne var ki, Mucha böyle bir dönüşüm geçirmekte olan yerel sanat ortamından yıllar önce kopmuş, kariyerinin en parlak dönemini Paris'te, ürettiği incelmiş-arınmış dekoratif sanat eserlerini gelişmiş bir 'piyasa'ya sunarak geçirmişti. Bu gönüllü sürgün yıllarında Mucha'nın yurtseverliği eksilmemiş, ama onun yurt sevgisi Çek ulusalcılığının eski simgeleriyle yoğrulmuştu. "Yüzyıl Sonu"na gelindiğinde Mucha'nın bir kimlik çatallaşması yaşadığı açıktı: Bir yanda uluslararası sanat çevrelerinin 'idol'ü haline gelen bir *Art Nouveau* ustası, öte yanda becerilerini ulusunun hizmetine sunma özlemiyle dolu bir yurtsever vardı. Herhangi bir modern Çek sanatçısı yerine Alfons Mucha'nın hayat öyküsünü Çek toplumsal tarihine izdüşürmeyi denememizin nedeni de, bireysel kertedeki bu çelişki ile Çek toplumunun çelişkilerinin büyük ölçüde örtüşmesi oldu.[137]

Mucha'nın söz konusu ikilemden çıkabilmek için bulduğu çare, 1904-10 döneminde ABD'de ün ve para kazandırıcı işlere girişmek, bireysel ve kurumsal ilişkiler ağını genişletmek, böylelikle yurduna sunmak istediği hizmetler ve gerçekleştirmeyi özlediği sanat yaratıları için imkânlar hazırlamak olmuştur. 1910'da anayurduna dönüşünü izleyen iki onyılda Mucha, büyük - küçük demeden, 'ulusa hizmet' saydığı birçok sanat uğra-

136 1888- 1918 dönemindeki Çek modern ressamları ile ilgili kapsamlı ve yetkin bir inceleme için, bkz. Wittlich (2012).

137 Mucha'nın ölümü ile bağımsız 1918-39 Çekoslovakya'sının yıkılışı, ilginç bir raslantı olarak, aynı yılda gerçekleşti.

şına girişti. Bu uğraşlar içinde merkezi bir yer tutan anıtsal eseri, 1912-26 döneminde gerçekleştirdiği 20 büyük duvar resminden oluşan *Slav Destanı* dizisidir.

Mucha'nın yaşadığı dönemdeki Çek öncü sanatçıları, eleştirmenleri ve kültür seçkinleri *Slav Destanı*'na ya kayıtsız kaldılar, ya da olumsuz eleştiriler yönelttiler. Onlara göre *Slav Destanı*, çağdışı bir yurtseverlik anlayışının ve I. Dünya Savaşı öncesi romantik Slavizm'inin geçmişte kalmış bir tarzda ifadesiydi. Kendi yurdunda arzu ettiği takdire mazhar olamayan Mucha'nın bu eleştirilerden çok incindiğine kuşku yok. Söz konusu olumsuz tutum, onun ölümünden sonra, sosyalist rejim altında da sürdü; rejim XIX. yüzyılın "ulusal sanat" anlayışını çeşitli vesilelerle yücelttiği halde, Mucha'nın eserlerini görmezden gelmeyi yeğledi. Bu yıllarda sanat tarihçileri ve eleştirmenleri, *Slav Destanı*'nı kendi yeteneklerinin nerede olduğunu kavrayamayan bir sanatçının "artistik hata"sı ve yanlış bir tarih mitolojisinden hareketle, burjuva ideolojisine sunduğu bir destek olarak yorumladılar.

Bu algı 1980'li yıllarda değişmeye başladı ve Mucha'nın dekoratif sanatlardaki başarısı üzerindeki vurguya ek olarak, onun *Slav Destanı*'nda sergilediği görkemli sanat çabasına ve ustalığına saygı da giderek ön plana çıktı. Plastik sanatlar ve sanat tarihi alanında uzmanlığı bulunmayan, dolayısıyle *Slav Destanı* üzerinde sanatsal bir 'yargı'da bulunma hakkını kendinde görmeyen bir sanatsever olarak, bu tutumu doğru bulduğumuzu söylemeliyiz. Mucha'nın büyük bir kararlılık ve özveri ile, tasarım ve yapımına yaklaşık çeyrek yüzyıllık sanat hayatını harcadığı *Slav Destanı* projesi, böyle bir saygıya lâyıktır.

Son olarak, eserlerini esas itibariyle İki Savaş Arası Dönem'de veren, büyük çoğunluğu hayatının belirli bir döneminde KSČ üyesi olan, sosyalizme ve Sovyet Devrimi'ne sempati ve saygı ile yaklaşan öncü Çek sanatçılar kuşağının yaşadığı büyük düş kırıklıkları ve acılara değinmeliyiz. Bu "yitik kuşak" sanatçılarının Sayer (1998: Bölüm 5-7)'de nakledilen kader çizgileri, Mucha'nınkinden çok daha trajik. Mucha, 1910-39 döneminin sanat ve kültür seçkinleri tarafından sertçe eleştirilmekle birlikte, bu yılları burjuva saygınlığının halesi altında geçirdi. Yitik kuşağın böyle bir talihi olmadı; kimisi II. Dünya Savaşı yıllarında veya savaş sonrasının baskıcı ve anlayışsız yönetimleri altında yok olup gitti; kimisi dışlanma veya aşağılanmaya katlanmak zorunda bırakıldı; kimisi manevi bir çü-

rüyüş sergileyerek ülkesindeki yeni rejim(ler)le uzlaştı; kimisi yurt dışına göçtü; kimisi de geçmişteki devrimci heveslerinden koptu. Büyük toplumsal alt-üst oluş dönemlerinde öncü sanatçılar, bu alt-üst oluşu kendi benliklerinde yaşıyor ve yaşatıyorlar. Yaratıcı, öncü ve ayrıksı olmak kolay iş değil...

Alfons Mucha / *Gismonda* (1894)

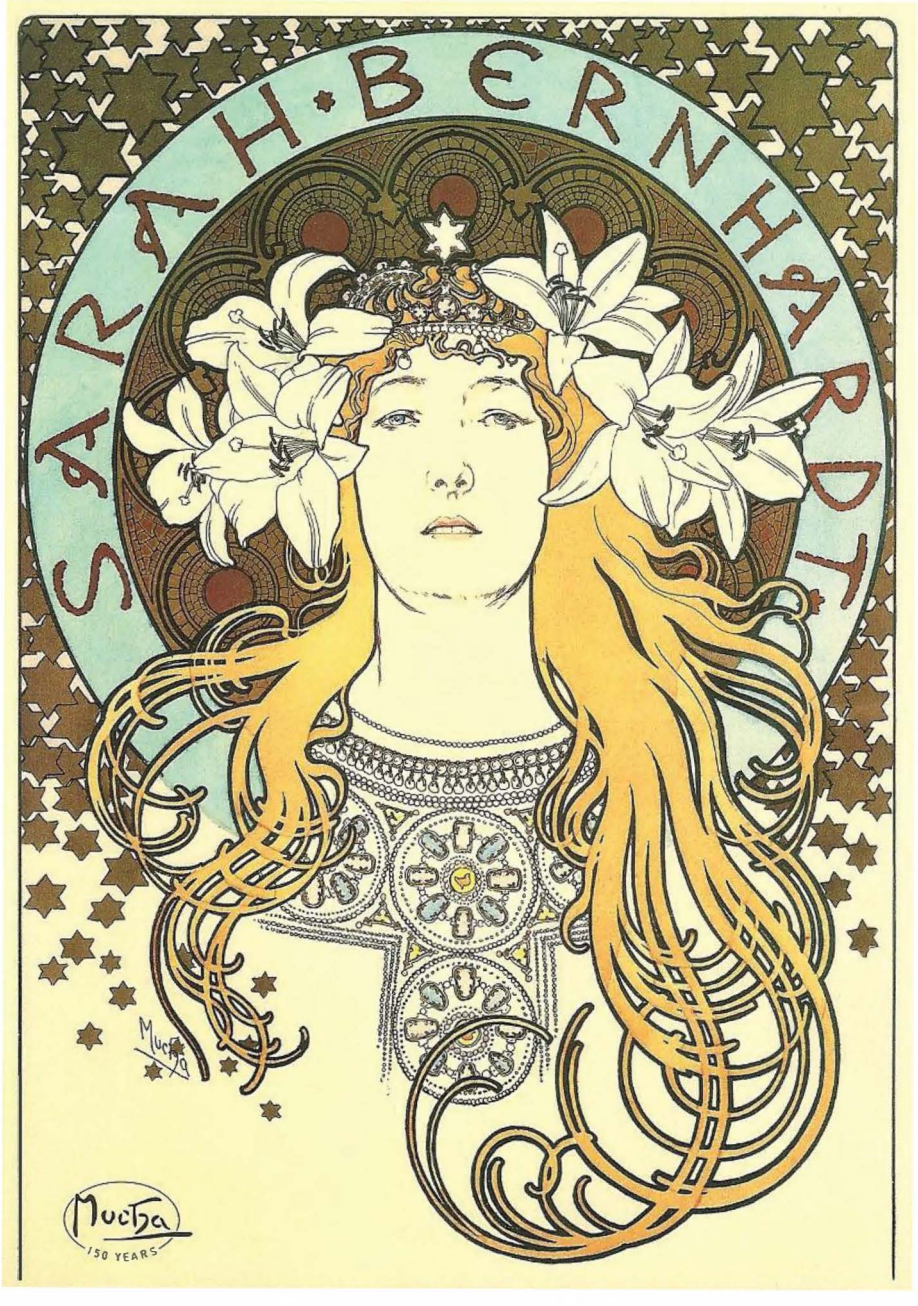
Alfons Mucha / *Lorenzaccio* (1896)

Alfons Mucha / *La Dame Aux Camelias* (1896)

Alfons Mucha / *Medée* (1898)

Alfons Mucha / *Journée Sarah* (1896)

Alfons Mucha / *Job* (1898)

Alfons Mucha / *Cycles Perfecta* (1902)

Alfons Mucha / *6. Sokol Festivali* (1912)

Alfons Mucha / *Ulusal Birlik Piyangosu* (1912)

Alfons Mucha / *Maude Adams* (1908)

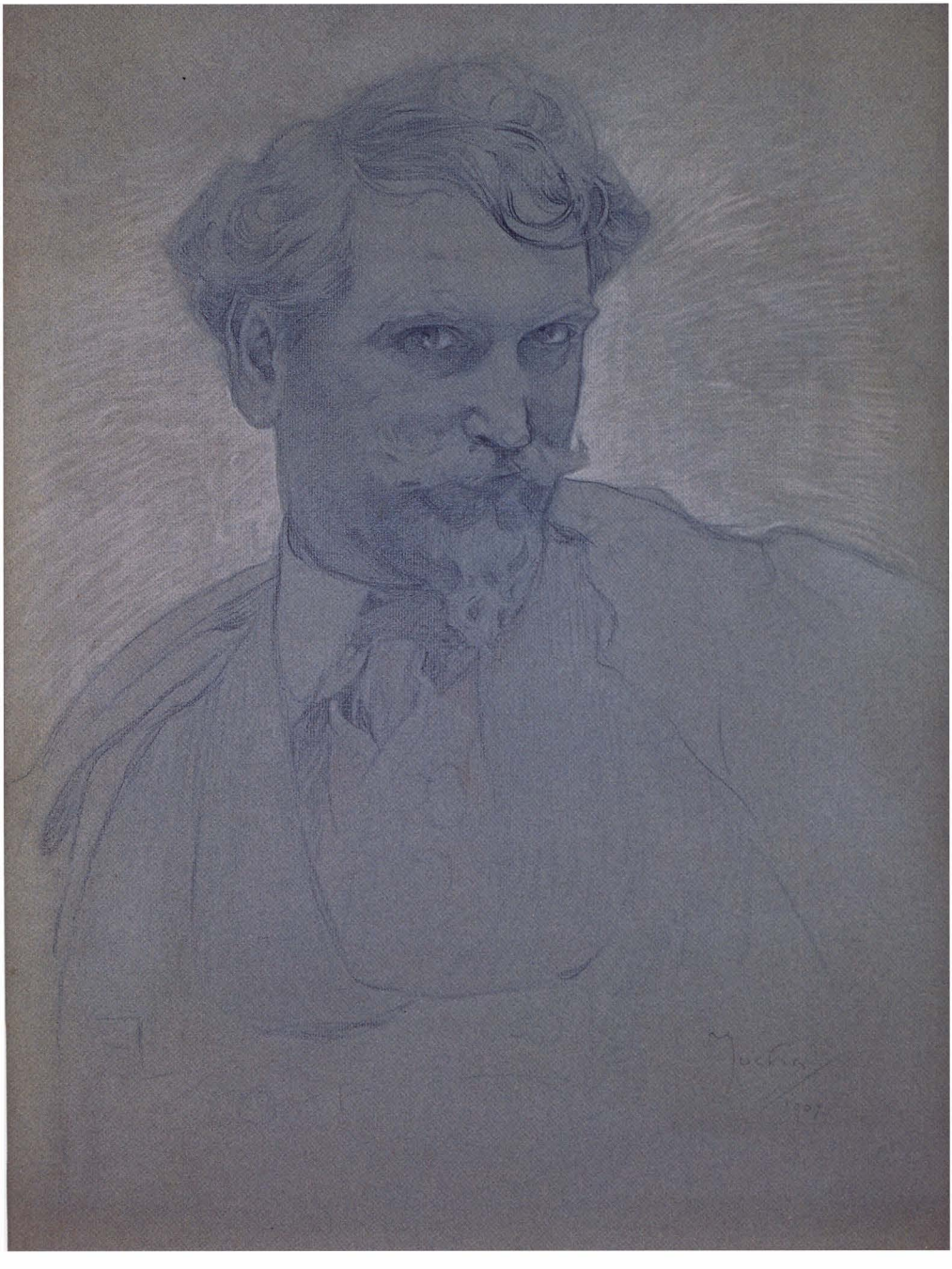
Alfons Mucha / *Ethel Barrymore* (1909)

Alfons Mucha / *Jaroslava Mucha* (1916)

Alfons Mucha / *Maruška* (1903)

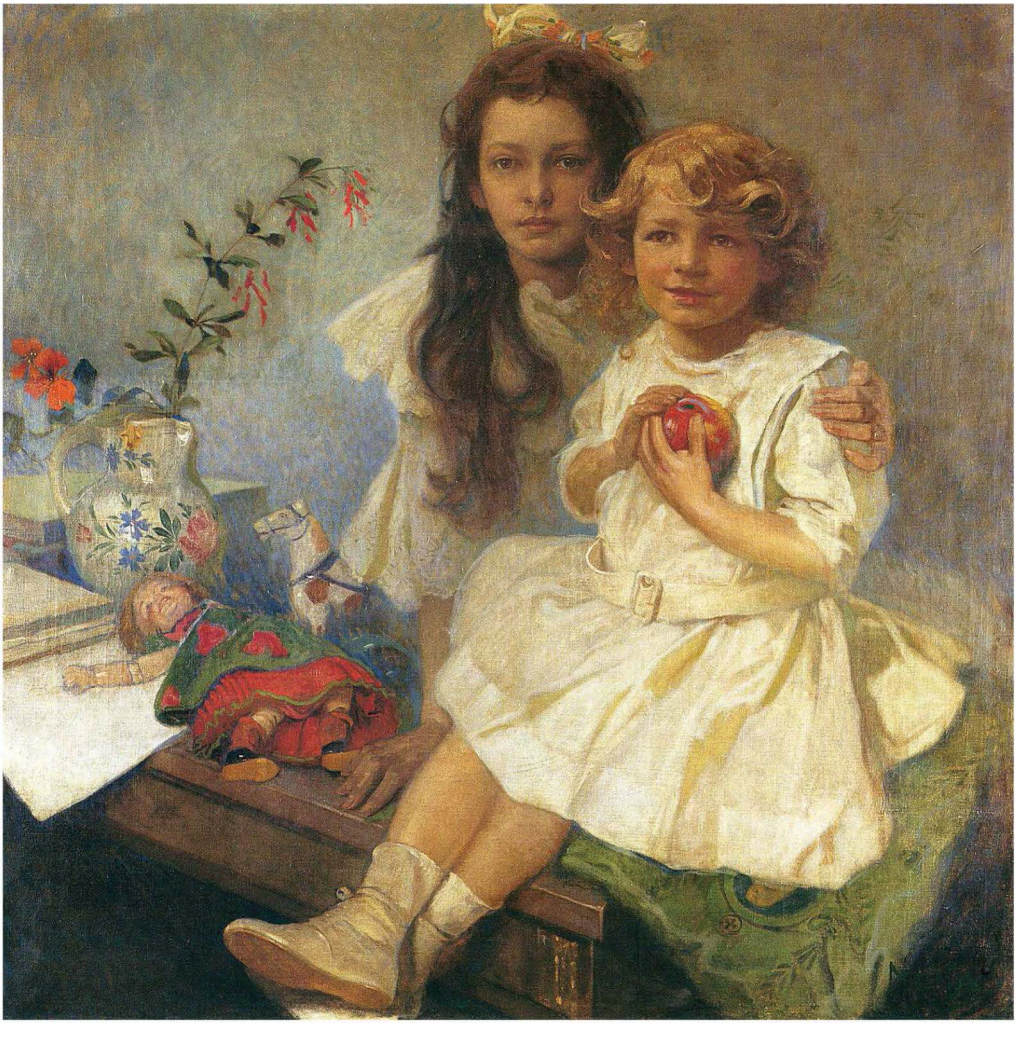
Alfons Mucha / *Otoportre* (1907)

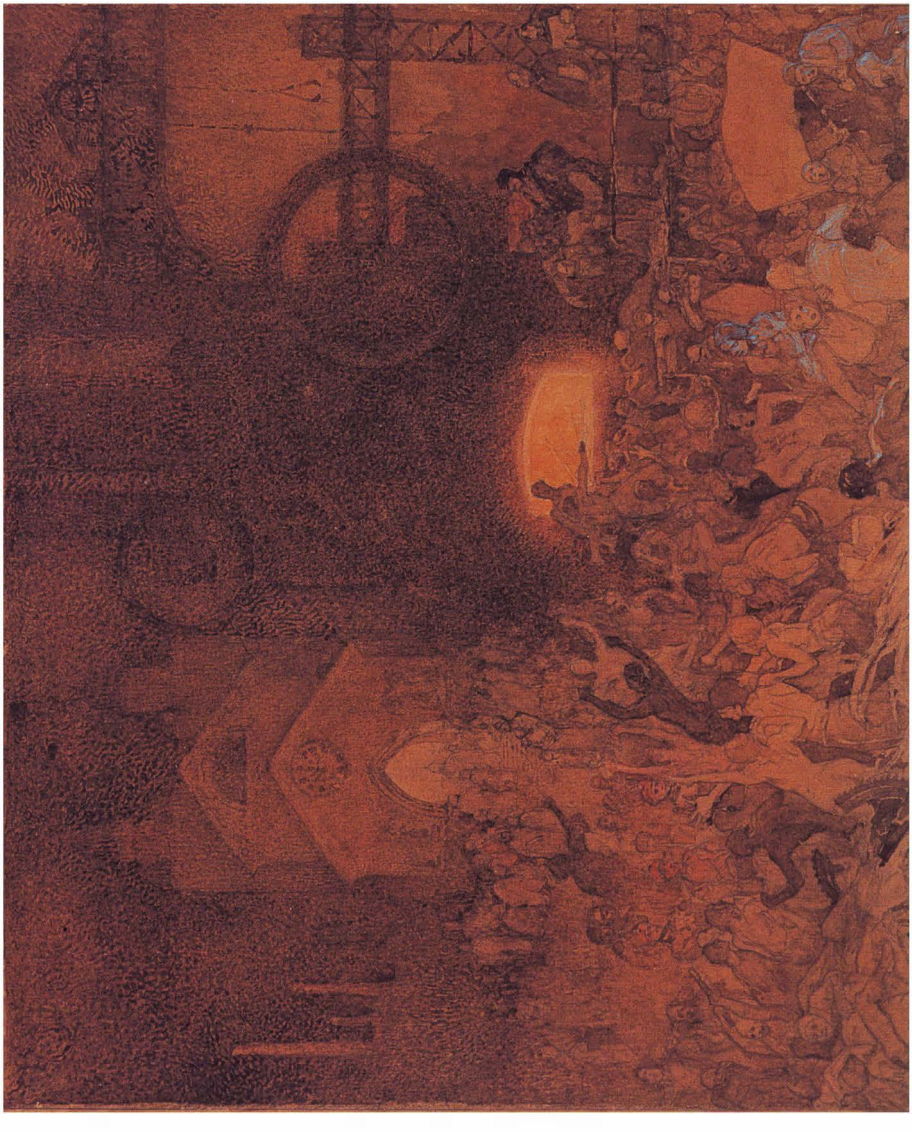
Alfons Mucha / *Zambakların Madonna'sı* (1905)

Alfons Mucha / *Quo Vadis?* (1904-20)

Alfons Mucha / *Jaroslava ve Jiři* (1907)

Alfons Mucha / *Akıl Çağı* (1936-8)

Alfons Mucha / *Aziz Vitus Katedrali'nde Vitray* (1931)

Alfons Mucha / *Mevsimler: İlkbahar - Yaz* (1896)

Alfons Mucha / *Mevsimler: Sonbahar - Kış* (1896)

Alfons Mucha / *Günün Zamanları: Sabah - Gündüz* (1899)

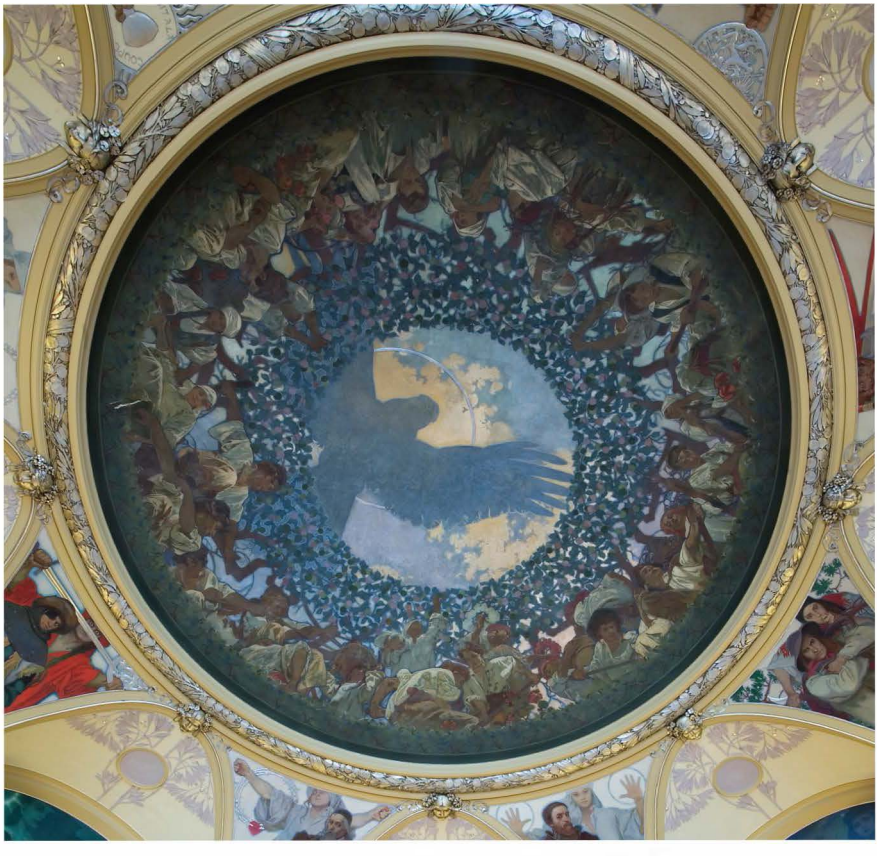
Alfons Mucha / *Günün Zamanları: Akşam - Gece* (1899)

Alfons Mucha / *Doğa* (1899-1900)

Alfons Mucha / *Obecni Dum: Başkan Odası* (1910-1)

Alfons Mucha / *Obecni Dum: Tavan Freski* (1910-1)

Alfons Mucha / *Özgün Anayurtlarında* (1912)

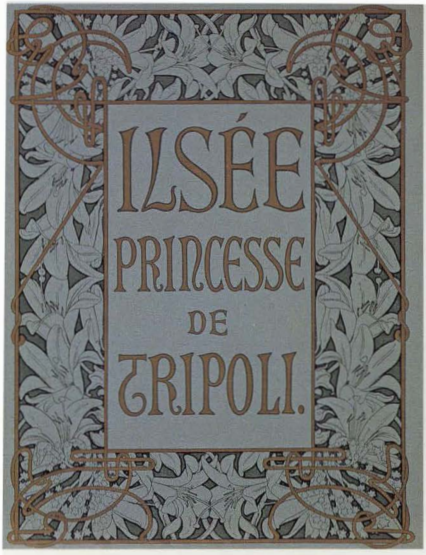
Alfons Mucha / *Slav Dillerinde Tapınmanın Başlangıcı* (1912)

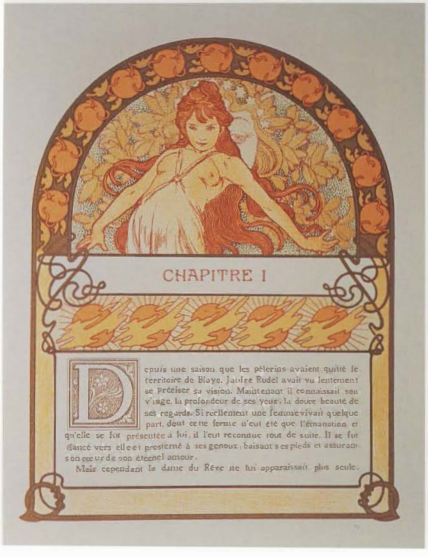
Alfons Mucha / *Rusya'da Serfliğe Son Verilmesi* (1914)

Alfons Mucha / *Slavların Yüceltilmesi* (1926)

Alfons Mucha / *Ilsée* (1897)

Alfons Mucha / *Le Pater* (1899)

V

BİTİRİRKEN

V.1. "UZUN" XIX. YÜZYILDA HABSBURG İMPARATORLUĞU'NA TOPLU BAKIŞ

"Uzun" XIX. yüzyılda Orta Avrupa'nın ve bu meyanda Habsburg İmparatorluğu'nu oluşturan bölgelerin toplumsal yapısı büyük değişimler geçirdi; yapısında çeşitli feodal kalıntılar taşıyan tarım toplumları, giderek sanayi toplumlarına dönüştü. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve XIX. yüzyılın ilk yarısında devam eden tarımsal reform çabaları kırsal kesimdeki toplumsal ilişkileri çözerken, XIX. yüzyılın ikinci yarısında modern sınai yapılar biçimlenmeye başladı. XVIII. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda baskısını artırarak süren nüfus hareketleri, bu süreçleri hızlandırıcı etkiler yarattı.

Bu çalışma bağlamında feodal toplumun çözülüşünü tüm ayrıntıları ile ele almak mümkün olmadığından, üstelik bu çözülüş söz konusu coğrafi alanda önemli farklılıklar gösterdiğinden, burada sadece bazı kısa anımsatmalarla yetineceğiz.[1] XVIII. yüzyılın sonrasından itibaren Habsburg merkezi devlet aygıtı, feodal beylerin geleneksel hak ve çıkarlarına müdahale etmeye başlamıştı. XIX. yüzyılın ilk yarısında kapitalizmin ve ticari ilişkilerin gelişmesi ile kırsal emek hareketliliğinin arttığına ve emek gücünün giderek parasallaştığına II-IV. Kısımlarda değinmiştik. Bu dönemdeki reformlar (i) köylülüğün (aynî veya parasal) feodal ve yasal yükümlülüklerini hafifletmeye; (ii) daha akılcı bir kaynak kullanımı ve verimlilik artışı sağlayacağı beklentisiyle, özel mülkiyetin yaygınlaştırıl-

1 Conze (1969: 69-77) malikâne sisteminin yaygın olduğu Bohemya, Moravya ve Avusturya Silezyası ile büyük topraklı soyluluğun çok güçlü olduğu Macaristan'daki tarımsal yapıların dönüşümü arasındaki farklılıklara dikkat çeker. Habsburg İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerindeki soylu toprakların "Mart Öncesi" (*Vormärz*) olarak bilinen 1815-48 dönemindeki reform girişimleri karşısındaki davranışları, Blum (1949)'da özenle incelenmiştir.

masına dönüktü. 1848 devrimleri sonrasındaki yasal düzenlemeler reform sürecini son aşamasına getirdi ve böylece köylülük, Batı Avrupa'dan çok sonra özgürleşebildi.

Tarım reformlarından beklenen verimlilik artışı arzu edilen ölçülerde gerçekleşmedi. Köylülüğün özgürleşmesi, tüm İmparatorluktaki sermaye birikim temposu üzerinde de kayda değer bir etki yaratmadı. Dolayısıyla, 1848 Devrimleri sonrasında oluşan yeni toprak düzeni, ekonomik sonuçlarından çok, hiç de azımsanmayacak siyasal ve toplumsal sonuçları itibariyle önem ve anlam kazandı: Geçmişte daha düşük bir statüye sahip bulunan köylüler, hukuk önünde eşit yurttaşlara dönüştü. 1848 sonrasında emeğin hareketliliğini artıran diğer iki önemli yasal düzenleme, lonca sisteminin ortadan kaldırılması ve meslek seçme özgürlüğünün tanınması idi.

Habsburg İmparatorluğu'ndaki modern ekonomik büyüme ve sanayileşme süreci, 1820'li yılların sonlarına doğru, ekonomik ve siyasal devrimlerini XVIII. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirmiş İngiltere ve Fransa'dan epey sonra başladı. Söz konusu süreç, XIX. yüzyılda Avrupa kıtasının tümünü etkileyen, ama Avrupa'nın batısından doğusuna gidildikçe güç yitiren kapsamlı bir toplumsal ve ekonomik dönüşümün parçası idi.

İmparatorluk, bu coğrafi spektrumun ortasında yer almış ve ekonomik gelişmede gecikmiştir. İmparatorluğun tümü için ne XIX. yüzyıl Alman sanayileşmesini karakterize eden uzun dönemli başarılardan, ne de XIX. ve XX. yüzyılların bazı geç sanayileşen ülkelerinde gözlemlenen ve birkaç onyıl kararlılıkla sürdürülen büyük atılımlardan söz edilebilir. İmparatorluk, 'devrim' olarak nitelenebilecek ölçekte, görece kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiş büyük bir sınai dönüşüm yaşamamıştır. Sonuç olarak, Batı Avrupa ülkeleri ve Almanya ile İmparatorluk arasında ciddi bir gelişmişlik açığı ortaya çıkmış, bu açık I. Dünya Savaşı öncesine kadar geçen yıllar boyunca giderilememiştir. Ancak göreli başarısızlık, I. Dünya Savaşı eşiğinde İmparatorluğun bir ekonomik yıkıma yaklaştığı biçiminde yorumlanmamalıdır.

İmparatorluk sınırları içindeki bölgesel gelişme örüntüleri, Avrupa ölçeğindeki büyük resmin daha sınırlı bir coğrafyada yinelenmesi olarak yorumlanabilir. İmparatorluğun bugünkü Avusturya ve Çek Cumhuriyeti'ni içeren (ve basitlik sağlamak üzere II – IV. Kısımlarda sadece 'Avusturya' olarak andığımız) 'Batı'sındaki, yani Cisleithania'daki modern ekonomik gelişme (başlıca Macaristan ve Slovakya'yı içeren ve

kısaca 'Macaristan' adıyla andığımız) Transleithania'dakine kıyasla daha erken başlamıştır. Sayısal veriler, I. Dünya Savaşı öncesine kadar İmparatorluk içi gelişmişlik farklılıklarının giderilemediğini göstermektedir. Avusturya'nın görece karmaşık sanayi dallarında, Macaristan'ın ise başlangıçta tarımda, daha sonraları tarıma dayalı sanayilerde uzmanlaşması üzerine kurulu bir ekonomik işbölümü tüm XIX. yüzyıl boyunca geçerli olmuştur.[2] 1873 dünya ekonomik bunalımının ardından gelen depresyonun etkileri sönümlendikten sonra, sınaî gelişme hem Avusturya'da hem Macaristan'da hız kazanmış, ama tarım kesiminin ekonomideki ağırlığı devam etmiştir. Tüm İmparatorlukta 1913'de bile çalışan nüfusun yaklaşık 2/3'ü tarımda işlendirilmekteydi (söz konusu oran Macaristan'da 3/4 dolayında bulunuyordu).

İmparatorluk XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa imalat sanayi çıktısının yaklaşık 1/10'unu üretmekteydi; bu oran yüzyıl sonuna doğru fazla değişmedi. Ekonomi, XIX. yüzyılda Avrupa'nın ekonomik önderleri olarak seçkinleşen İngiltere, Fransa ve Almanya'ya kıyasla dışa kapalı idi; ancak bu dışa kapalılık, bir ölçüde, çok geniş bir coğrafyaya yayılan İmparatorluk içindeki ekonomik işbölümünü de yansıtıyordu. Ticaret dengelerinin seyri, İmparatorluğun 1873 ve sonrasındaki ekonomik bunalımı atlattıktan sonra ticaret fazlaları vermeye başladığını ve böylelikle Avrupa'nın marjinal bir sermaye ihracatçısı olmaya evrildiğini, ancak I. Dünya Savaşı'na yaklaşıldığında dış ticarette ciddi açıklar verildiğini ima ediyor. Tüm bu göstergeler, İmparatorluğun XIX. yüzyıl ve sonrasında Avrupa ve dünya siyasetinde güç sahibi olma iddiasına aykırı düşüyordu; bu aykırılık somut gelişmelerle de doğrulandı.

Bir yandan nüfus artış hızının yükselmesi, öte yandan (i) yeni toprak düzeninde kırsal emek hareketliliğinin artması; (ii) küçük üreticiliğin 1873 krizi sonrasında düşen tarımsal fiyatlar önünde ezilmesi; (iii) köylülüğün toplumsal farklılaşması; (iv) tarımda aşırı borçluluk, yetersiz kredilendirme ve (v) tarımsal topraklarda mülkiyet parçalanması gibi olgularla yan yana gelişen sınaî emek gücü talepleri, büyük çaplı iç (ve dış) göçleri tetikledi. İç göçler, İmparatorluğun büyük kentlerinde, bazen etnik gerilimler de taşıyan, sınıf odaklı siyasete elverişli bir ortam oluşturdu. Nüfus hareketlerinin Viyana ve Budapeşte ile Bohemya ve Moravya'nın belli başlı kentlerine nasıl yansıdığını Kısım II-IV'de incelemiş bulunuyoruz. Viyana'nın uzun XIX. yüzyıldaki çarpıcı kentleşmesinin kent planlaması

2 Macaristan'ın XIX. yüzyıl sonlarında bazı makine imalat sanayii dallarını geliştirmesi, bu işbölümü örüntüsü dışında kalan ayrıksı başarılar olarak kayda değer. Bkz. III.2.5.

kuramındaki yenilikleri nasıl beslediğini de II. Kısım'da sergilemeye çalıştık.

İmparatorluğun ekonomik gelişme ve sanayileşmesini başarılı bir izleğe oturtamamasının doğal kaynak ve fiziksel / beşeri sermaye cihazlanmasıyla ilişkili, "teknik" nedenlerini kitabın II. ve III. Kısımlarında ayrıntılandırdık. Feodal emek yükümlülükleri ile kırsal emek gücünün hareketliliği ve parasallaşması üzerindeki kısıtların kapitalizmin doğasına ters düştüğü kabul edilebilir; ama araştırmacıların çoğunluğu söz konusu kısıtların 1848 devrimleri öncesinde çok aşındığı ve bunların İmparatorluktaki kapitalist gelişmeye aşılamaz engeller çıkarmadığı kanısındadır. Dolayısıyla, göreli iktisadi başarısızlığın nedenlerini iktisat politikalarını kurumsallaştırma düzleminde de aramak gereklidir.

Vormärz dönemi (1815-48) yönetimlerinin, sanayiin gelişmesi de dahil, her türlü değişime kuşku ile bakan tutuculuğu ve merkantilist çağdan kalma "kendine yeterlilik" ve korumacılık anlayışını sürdürmekteki ısrarı, bu dönemde tutarlı sanayi ve dış ticaret politikalarının formüle edilmesini engellemişti. 1848 Devrimlerini izleyen üç onyılda İmparatorluk iktisat politikalarının oluşturulmasında çok etkili olan liberaller, İmparatorluk içi gümrük birliğini ve parasal birliği tesis ettiler; gümrük tarifelerini dış ticareti serbestleştirecek yönde gözden geçirdiler; fiskal ve finansal sistemlerin işlerliğini iyileştirecek önlemler aldılar. Bu kazanımlar, İmparatorluğun I. Dünya Savaşı sonundaki nihai çöküşüne kadar korundu. Ancak 1848 sonrasındaki başat politika çerçevesinin "Liberal Çağ"ın ruhunu, yani karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan kaynak tahsisi ve / veya uluslararası rekabetin zorladığı teknolojik gelişme vizyonunu tümüyle içselleştirdiği söylenemez. Başka bir deyişle, İmparatorluktaki liberal perspektif, finans ve ticaret alanını serbestleştirmenin çok ötesine geçemedi, üretim ve verimlilik hedefleriyle tamamlanamadı.[3] İktisat politikalarının eşgüdümü, çoğu zaman uzun ömürlü olmayan siyasal uzlaşı manevralarıyla sağlanabildi. Geç sanayileşen ve modernleşen bir siyasal toplum bağlamında ve kapitalist düzenin veri alınması durumunda, liberal iktisat anlayışının bir üretim perspektifi ile eşleştirilmesi, XIX. yüzyıl Almanya ve Japonya'sındaki gibi, toplumda belirli bir mutabakata dayanan güçlü bir yönetimi gerektiriyordu. Böyle bir yönetimin tabanını oluşturabilecek, etnisite ve dil açısından görece homojen bir siyasal toplumdan yoksun olması, İmparatorluğu bu opsiyondan yoksun bıraktı.

3 Yüzyıl sonrası Alman ve Avusturya iktisadi düşüncesinde etkisini duyurmaya başlayan kürsü sosyalizmi / devlet sosyalizmi türünden akımlar da iktisat politikalarına bir üretim / verimlilik vizyonu kazandırılması için yeterli olamadı (bkz. II.3.7).

İktisat düzlemindeki göreli başarısızlıklarına rağmen Avusturya'lı liberaller yığınların toplumsal enerjisi önündeki engelleri önemli ölçüde kaldırmış, ekonomik ve siyasal çağdaşlaşmanın önünü açmışlardır. Aristokrasi ile uzlaşmak ve ona taviz vermek zorunda kalmış olsalar da, anayasal monarşide ifadesini bulan kanun devleti anlayışının yerleşmesi ve yurttaşlık haklarının tesisi, Liberallerin başarı hanesine yazılmalıdır. Yargıda ve eğitimde laikleşme onların uzun ve kararlı mücadelesi ile gerçekleşmiştir. Benzer değerlendirmeler XIX. yüzyılın Macar ulusalcıları ve liberalleri için de büyük ölçüde geçerlidir.

II-IV. Kısımlarda örneklediğimiz sanatçı profilleri, liberal kültürün XIX. yüzyıl Habsburg İmparatorluğu coğrafyasındaki geç çiçeklenmesinin ürünleri sayılmalıdır. Ele aldığımız siyasal ve ekonomik dönüşümler çağında sanatçı-siyasal toplum etkileşimi farklı biçimlerde ve değişik yoğunluklarda gerçekleşebilirdi. Kitabın II-IV. Kısımlarında eserlerini ve hayat öykülerini incelediğimiz üç ressam (Gustav Klimt, Mihaly Munkacsy ve Alfons Mucha) bu farklı etkileşim biçimlerine örnek olmak üzere seçilmiştir. Kanımızca modern çağın sanatçıları toplumsal dönüşümü algılamak ve ifade etmekte toplum bilimleriyle uğraşan akademisyenlerden çoğu kez daha yetkindirler.

Çok-etnili, çok-dilli Habsburg İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda yaşadığı çeşitli siyasal bunalımları aşamadığı ve derin bir yönetim zaafiyeti sergilediği, I. Dünya Savaşı'nı tetikleyen gelişmelerin Avusturya'nın işgali altındaki Bosna-Hersek'te 1914'de patlak verdiği bilinmektedir. Eski İmparatorluk coğrafyasında iki savaş arasında kurulmasına çalışılan yeni uluslararası düzenin istikrar kazanamaması, II. Dünya Savaşı'nın tetikleyicileri arasında sayılagelmektedir. Bazen ima yoluyla, bazen da açıkça, Habsburg İmparatorluğu yönetimi altında yaşayan ve Alman kökenli olmayan halkların ulusalcı hareketleri bu trajik sonuçların önde gelen nedenleri arasına katılmaktadır. Zaman ve coğrafya açısından yakınlıklar gösteren bir başka çöküş öyküsü de Osmanlı İmparatorluğu'nunkidir; bu çöküş öyküsünde Balkanlar ve Orta Doğu halklarının ulusalcı / ayrılıkçı mücadelelerine öncelikle yer verilir. Dönemin bir başka kayıplısı Çarlık Rusyası'nın 1914 öncesindeki sınırları içinde bulunan bazı bölgeler, bugün de bazı ulusal / etnik gerilimlerin çatışma sahnesi olmaya devam etmektedir. Giderek, ulusalcı hareketler dünya halklarını birbirine düşüren ve dünya barışı için en büyük tehlikeyi oluşturan akımlar olarak nitelenmiştir; ülkemizde de bu anlayış epey yaygındır.

İncelememize konu olan Habsburg İmparatorluğu XIX. yüzyıl toplumsal tarihinde Çek ve Macar ulusal bağımsızlık hareketlerinin anlam ve niteliğini saptayabilmek, günümüzdeki ulusalcı hareketleri doğru tanımlayabilmek için, modern çağda ulusalcılığın ne olduğu / ne olmadığı konusunda bir yazın değerlendirmesine ihtiyaç bulunduğu kanısındayız. Bir sonraki bölüm, bu ihtiyaç gözönünde tutularak yazılmıştır.

V.2. ULUSALCILIĞA BAKIŞLAR

V.2.1. Zaman İçinde Bir Gezinti

XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen sürede ulusalcı düşüncenin algılanması ve incelenmesinde belirgin değişmeler izlendi (Breuilly, 2006: xvi-li):

(1) I. Dünya Savaşı'na kadar ulusalcılık, ulus-devletlerin oluşumuyla ve tekil ulusal tarihlerle bağlantılı olarak tarihçiler ve siyasetçiler tarafından irdelenen bir konu idi. Modern toplumun Marx, Weber ve Durkheim gibi öncü kuramcıları, ulusalcılığı spesifik bir inceleme konusu olarak ele almadılar; esas itibariyle veri kabul ettiler.[4] Burjuva düşüncesine yakın yazarlar ulusalcılığa (anayasal rejimlerin ve ilerici / liberal kültürün yaygınlaşmasına sağladığı katkılar dolayısıyla) olumlu yaklaştılar. Buna karşılık Marksist geleneğe bağlı yazar ve düşünürler için ulusalcılık, egemen sınıf ideolojisinden türeyen yanlış bir bilinçlenmenin tezahürü idi.[5] Bu anlayışa özünde bağlı kalınakla birlikte, Karl Renner (1870-1950) ve Otto Bauer (1881-1938) gibi Avusturyalı Marksistlerin daha nüanslı bir tutum sergiledikleri, ulusalcılığı 'sanal'ın ötesinde, 'gerçek' farklılıkları ifade eden duyarlılıklar olarak kavradıkları söylenebilir. Uluslararası emek hareketi bağlamında, Vladimir Lenin'in 1914-6'da formüle ettiği ve Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'nde kabul gören tezler, şu temel ilkeye dayanıyordu: Ezilen ulusların burjuvazisi, ezen ulusların ayrıcalıkları ve baskısına karşı mücadele ediyorsa desteklenmeli, ama onun kendisi için ayrıcalıklar sağlamasına karşı çıkılmalıdır (Prashad, 2013: 434-42)

4 Anderson (2006:3)'a göre, "ulusalcılık, Marksist kuram için rahatsızlık verici bir anomali'dir; tam da bu nedenle, onunla yüzleşmek yerine, daha çok etrafından dolanmak yeğlenmiştir" (vurgu yazara aittir). Tarihsel maddeci görüşe yakınlığı bilinen Anderson'un bu yorumunu ilginç buluyoruz.

5 Ülkemizdeki Marksistler arasında bu görüşün epey yaygın olduğu biliniyor. Popüler basından bir örnek olarak, bkz. Öz (2014).

(2) İki savaş arası dönemde ulusalcılık, ister tekil ulus düzeyinde, ister uluslararası düzeyde ele alınsın, esas itibariyle tarihçilerin ilgi ve inceleme alanında kaldı. Edward Carr *Ulusalcılık ve Sonrası* (1945) adlı eserinde araştırma ilgisinin bundan böyle (geçmişteki akıl dışı söylemleriyle dünya barışını olumsuz etkilemiş olan) etnik ulusalcılığa değil, ulus-devletlerin tarihlerine ve toplumsal yapılarına yönelmesi gerektiğini ima ediyordu.

(3) Sömürgeciliğin biçimsel olarak tasfiye edildiği 1945-70 döneminde ulusalcılık düşüncesi değişik bir bağlama, eski sömürgelerde ulus-devlet inşasının ve modernleşmenin kuram ve pratiğine taşındı. Batı ülkelerinde böyle bir paradigmadan hareket eden araştırmalar, genellikle siyaset bilimcilerinin uğraşı oldu; tarihçiler de ulus-devletlerin iktisadi, siyasal ve toplumsal tarihi üzerindeki çalışmalarını sürdürdüler. Marksist yazındaki ilgi ise, daha çok, genç ulus-devletlerin sosyalizme kazandırılmasına odaklandı. Dönemin sonlarına doğru ulusalcılığa başlıca iki perspektiften yaklaşıldığı görülüyor: (i) ulusalcılık, ulusal tarihin (olumlu, ya da olumsuz) ulusal duyarlılıklarla bütünleşik bir öğesidir, tekil ülke tarihlerinin incelenmesiyle tipleştirilebilir ve yorumlanabilir; (ii) ulusalcılık modern ve akılcılıktan uzak bir öğretidir, güçlendiğinde ulusalcı duyarlılıkları ve giderek ulus-devletleri yaratır, onu anlamak ve yorumlamak için, bu tür akımların kökenindeki fikirler ve/veya aydınlardan yola çıkılmalıdır.[6]

(4) 1970'li yıllarda Batı Avrupa ve Kanada'da ayrılıkçı hareketlerin yükselmesi, bunun yanında Üçüncü Dünya'daki ulusal inşa çabalarının tükenme eğilimine girmesi, ulusalcılık üzerindeki incelemelere yeni bir yönelim ve ivme kazandırdı.[7] Bu ivmenin etkileri, çoğu 1980'li yıllarda yayımlanan, modernist paradigmaya bağlı eserlere yansıdı (örneğin, bkz. Anderson, 1983; Brass, P., 1985; Breuilly, 1982; Gellner, 1983; Hobsbawm, 1991; Hobsbawm ve Ranger, 1982; Nairn, 1977). Bu eserlerin bazılarına aşağıda yeniden değineceğiz.

(5) 1980'lerin sonlarına doğru ve 1990'ların başında Doğu Avrupa Sosyalizmi'nin çöküşü ve Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın etnik /

6 Hroch (2011)'un aşağıda ele alacağımız incelemesi, birinci perspektifin karşılaştırmalı analizle bütünleştirilmiş olgun bir örneği olarak önemle kaydedilmelidir. İkinci perspektife bağlı sayılabilecek yazarlara örnek olarak Kedourie (1960; 1970) zikredilebilir.

7 Bu yıllarda Kuzey İrlanda'daki İrlandalıların, İskoçların, Baskların, Katalanların ve Quebec'deki Fransız kökenli Kanadalıların etkili protestoları yanında, Fransa, Belçika ve Galler'de kültürel kaynaklı ve siyasal açıdan daha güçsüz azınlık tepkileri izlendi. Ortaya çıkan gerçek, ulusalcılığın Batı ülkeleri ve özellikle Avrupa için tümüyle tükenmiş ve geçmişte kalmış bir akım olmadığı idi.

ulusal gerilimleri çok yüksek düzeylere çıkartan süreçlerle çözülmesi, ulusalcılığa duyulan ilgiyi daha da artırdı; bu alandaki çalışmalar ve etnisite incelemeleri sayıca çok arttı ve hemen hemen tüm sosyal bilim dallarının katkıları ile çeşitlendi. Bir kısmı yerel dillerde yazılmış ve Batı Avrupa dillerine çevrilmemiş bu zengin yazından Day ve Thompson (2004), Lawrence (2005), Özkırımlı (2000; 2005) ve Smith, A.D. (1990) özellikle anılmaya değer.

V.2.2. Avrupa'da Ulusal Canlanma: Hroch

Hroch, 1969 ve 1971 tarihli özgün (ve ilki Almanca basılmış) çalışmalarına dayanan, ama İngilizce çevirisi daha geç yayımlanan *Avrupa'da Ulusal Canlanmanın Toplumsal Ön Şartları* (1985'de) adlı eserinde uyguladığı karşılaştırmalı yöntem ve tipleştirme / dönemleştirmedeki başarısı ile ulusal hareketlerin analizinde yeni bir çığır açmıştır. Hroch, 1980'li yıllar yazınına damgasını vuran, ulusalcılıktan ulusa giden ve ulusun "icat edilmiş" öğelerini vurgulayan kuramlaştırmalara uzaktır; 'ulus'un tarihsel zaman içinde oluştuğu, XIX. yüzyıl ve sonrasında fiilen var olduğu kanısındadır. Ona göre ulus, tanımı daha da muğlâk ve belirsiz olan 'ulusalcılık'a kıyasla daha iyi bir araştırma nesnesidir (Hroch, 2011: 8-10).

Hroch'un araştırma konusu olan ve onun 'küçük uluslar' olarak adlandırdığı toplumlar, egemen olmayan bir etnik kümelenme ile başlamış ve giderek modern bir ulus kimliği kazanmış toplumlardır; burada 'küçük' sıfatı nicel anlamda değil, nitel anlamda kullanılmıştır. Hroch, bu toplumlardaki ulusal hareketlerin nihai aşamada (içinde burjuvazinin de önemli bir yer tuttuğu) çeşitlenmiş ve olgunlaşmış bir sınıf yapısına ulaşmayı amaçladığına işaret etmektedir. Hroch'a göre, XIX. yüzyılda söz konusu toplulukların tarihi, üç evreden geçmiştir. A Evresi (onun deyimiyle "akademik ilgi" evresi), hemen tümüyle kültürel, edebi ve folkloriktir; siyasal, hatta ulusal imaları çok belirgin değildir. Hroch'un önemini vurgulayarak incelediği B Evresi'nde ("yurtseverlik ajitasyonu" evresi) öncü, militan, ulusal bilincin oluşturulması ve yaygınlaştırılmasını görev olarak benimsemiş bir ulusal ajitatörler grubu ortaya çıkar.[8] B Evresi, başarıyla tamamlandığı takdirde C Evresi'ne ("ulusal hareketlerin kitleselleşmesi") geçilir (Hroch, 2011: Bölüm 6).

Hroch, daha sonra bu evreleri toplumsal çatışmanın belirleyici niteliğine göre tanımladığı iki aşama üzerine yerleştirir. Birinci aşamayı feo-

8 Kitabımızın IV. Kısmı'nda Çek ulusal ajitatörleri üzerinde etraflıca durulmuştu.

dalizme ve mutlakıyete karşı mücadele, burjuva devrimi ve kapitalizmin doğuşu ile, ikinci aşamayı ise burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki karşıtlık ile karakterize eder. Böylelikle Çizelge V.2.1'de sergilenen dört ulusal hareket tipi tanımlanabilmektedir (Hroch, 2011: Bölüm 6-7):

1. Tip: Bu tipin birinci varyantında sanayi devrimi, burjuva devriminden önce başlamış ve ulusal ajitasyonun etkili olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Ulusal hareket, burjuva devrimi ile, ya da burjuva devriminden kısa bir süre sonra kitleselleşir. Örgütlü işçi hareketinin ortaya çıkışı, modern ulusun doğuşundan sonraya kalır. İkinci varyantta burjuva devrimi ve ulusal hareketin kitleselleşmesi, sanayi devriminin başlamasından öncedir. Çek, Norveç ve Fin ulusal hareketleri bu tip içinde mütalaa edilebilir.
2. Tip: Ulusal ajitasyon, burjuva devrimi ve sanayi devriminden önce başlamıştır; ancak ulusal hareket emekçi sınıf örgütlendikten sonra (birinci varyant), ya da emekçi sınıfın örgütlenmesine paralel olarak (ikinci varyant) kitleselleşir. Modern ulus, daha da geç oluşur. Slovak ve Litvanya ulusal hareketleri bu tipi temsil ederler.
3. Tip: Bu türdeki ulusal hareketler, kitlesel karakterlerini feodal toplum şartlarında kazanmışlardır. C Evresi'nin başlangıcına genellikle egemen ulusa karşı girişilen silahlı mücadele eşlik eder; bu evreyi burjuva devrimi izler. Sanayi devrimi, modern ulusun oluşumundan sonra (birinci varyant), ya da ondan önce başlayabilir (ikinci varyant); son adım işçi sınıfının örgütlülük kazanmasıdır. Hroch'a göre Bulgar ve Makedonya ulusal hareketleri, bu modele kısmen uyar.
4. Tip: Bu tipte ulusal ajitasyon, burjuva devrimi ve sanayi devriminin başlangıcından sonraya kalır; ulusal hareket ya çok geç kitlesellik kazanır, ya da hiç kitlesellik kazanamaz. Ulusal hareketin burjuva devrimi ve sanayi devrimi sonrasında kalması, bu harekete ayrılıkçı bir nitelik kazandırır. 4. Tip'i en iyi temsil eden hareket, Flaman ulusal hareketidir.

Özetle, Hroch'un tiplemeleri XIX. yüzyıl Orta Avrupa'sındaki ve Avrupa'nın o dönemde görece az gelişmiş Doğu ve Kuzey çevresindeki ulusal hareketlerin anlaşılması ve yorumlanması için, kuşkusuz, çok yararlı ve öğreticidir.

ÇİZELGE V.2.1: HROCH'A GÖRE ULUSAL HAREKET TİPLEMELERİ

Tip No.	Adı	Varyant No.	Gelişme Süreci
1	"Bütünleşik" Tip	1	AB→SD→BD→MO→ÖİBC
		2	AB→BD→BC→SD→MO→Öİ
2	"Gecikmiş" Tip	1	AB→BD→SD→Öİ→BC→MO
		2	AB→BD→SD→Öİ→MOBC
3	"Ayaklanma" Tipi	1	AB→BC→BD→MO→SD→Öİ
		2	AB→BC→BD→SD→MO→Öİ
4	"Bölünmüş" Tip	1	BD→SD→AB→Öİ→.....(→BC?)

AB: A Evresi'nden B Evresi'ne geçiş
BC: B Evresi'nden C Evresi'ne geçiş
MO: Modern ulus oluşumunun tamamlanması
BD: Burjuva devrimi
SD: Sanayi devrimi (başlangıç aşaması)
Öİ: Örgütlü işçi sınıfı hareketinin başlaması
Kaynak: Hroch (2011: 56-60).

V.2.3. Modernist Paradigma: Gellner, Anderson ve Hobsbawm

1990'lı yıllar ve sonrasındaki araştırmaların kazanımlarını önemsemekle birlikte, bu alt bölümde 1980'li yılların "klasik modernist" anlayışa bağlı yazarlarına ve özellikle Gellner, Anderson ve Hobsbawm'a atıfta bulunma gereğini duyuyoruz. Bunun başlıca iki nedeni var: (i) Kitabımızdaki anlatılar içinde anlamlı bir yer tutan XIX. yüzyılın Orta Avrupa ulusalcılığını o çağın büyük toplumsal dönüşümüyle ilişkilendirerek açıklamakta söz konusu yazarların katkıları bugün de büyük önem taşıyor; (ii) çeşitlenen ve farklı disiplinler arasında ayrışan ulusalcılık araştırmaları, bütüncül bir kuramdan giderek uzaklaşıyor; bu nedenle konuyu genel, akılcı ve sosyolojik bir temele oturtan yazarlar hâlâ aşılabilmiş değil.

Gellner'in ulusalcılık kuramının yapıtaşlarını şöyle sıralayabiliriz:[9]

(1) Düşünceler, sosyal örgütlenmenin üzerinde ve onun ardından gelişir. Gellner bu varsayımı paylaşan Marksist düşünceyi reddeder; kapitalizmi modernitenin temel bileşenleri arasına katmaz.[10]

9 Bu sıralamada Breuilly (2006:xx-xxxiii) ve Gellner (2006: Bölüm 1-7)'den yararlandık. Krş. Aksakal (2011).

10 Gellner'in Popper'ci felsefi düşünceye yatkınlığı ve 1944-5'de yakından tanıdığı Çek Komünist hareketinden çok olumsuz izlenimler edinmiş olması, bu Çek kökenli düşünürü eleştiri sınırlarını aşan bir Marksizm karşıtlığına götürmüştür. Marksizmi, Hristiyanlık gibi bir "inanç sistemi" olarak nitelemesi (bkz. Gellner, 2006: 118), onun yüksek akademik vasıflarına yakışmayan bir kalem sürçmesi sayılmalıdır.

(2) Gellner, tarım toplumunda modern sınai topluma geçişteki "kırılma"yı açıklarken antropoloji kökenli yapı ve kültür kavramlarına başvurur. Yapı, toplumsal katmanların ve/veya kişilerin üstlendikleri roller ve bu roller arasındaki ilişkileri tanımlar; kültür ise (aksi belirtilmedikçe) düşünceler / simgeler / birliktelikler / davranış ve iletişim kuralları bütünüdür. Dil, kültürün temel öğelerinden biridir; dil farklılığının kültür farklılığını ima ettiği söylenebilir.

(3) Tarım toplumunda yapı, kişileri ve onların toplumsal kimliklerini tanımlar; kültür, yapıyı sadece destekleyici bir işlev görür. Kültür yatay düzlemde (sosyal kastlar arasında) veya düşey düzlemde (yerel tarımsal üretici toplulukları itibariyle) farklılaşır. Ölçek ve nitelikçe çok değişik biçimler alabilen devlet, kültür farklılıklarına müdahale etmez. Bir kültür politikasına sahip olan tek katman ruhban sınıfıdır; ancak onun yazılı / yüksek kültürü, tüm toplum kesimlerine yaygın değildir. Siyasa (*polity*) ve kültür coğrafyası örtüşmez ve bu şartlarda uluslar ve ulusalcılık gelişemez.

(4) Sanayi toplumu, sürekli bir bilişsel / ekonomik büyüme beklentisine dayanır; büyüme ve yenilik gerekleri tarım toplumundaki istikrarlı rol yapısı ile uyuşmaz. Bu toplumun bireyleri çeşitli uğraşlar arasında hareket edebilmeli, yeni bir işe girmelerini sağlayacak "jenerik" eğitimle cihazlandırılmalı, daha önce ilişkide bulunmadıkları kişilerle açık ve bağlamca sınırlanmamış iletişim kurabilmeli, paylaşılan iletişim ortamını standartlaşmış konuşma ve yazı dili oluşturmalıdır. Böyle bir başarıyı sağlayacak yığınsal "dıştan" eğitim (*exo-education*) ancak devlet yönetiminde, uzman eğiticiler eliyle yürütülebilir. Temel karakteristik özellikleri emek işgücü hareketliliği, homojenlik, yüksek düzeyde okur-yazarlık ve ilişkilerin anonimliği olan modern toplumda yurttaş, artık bir kültüre sadakat bağı ile bağlıdır; bu kültür de sözlü / geleneksel / yerel kültür değil, yazılı / eğitim destekli / yüksek kültürdür. Sonuçta modern kültür ve devlet arasında modern bir ekonominin ihtiyaçları ile uyumlu, karşılıklı bir ilişki kurulur. Bu gelişmeler siyasa ve kültür sınırlarının uyumlu olması gereğini doğurur; ulusalcılığın temel siyasal ilkesi de budur. Sonuçta sanayi toplumuna geçiş çağı, bir ulusalcılık çağı olmak zorundadır; ulusalcılık modernitenin bir türevidir.

(5) Uluslar ve ulusalcılıkla ilgili (ve ilk bakışta aykırı görünen) şu önermeler geçerlidir:

- Ulusalcılığın toplumda kültürel homojenleşmeyi zorladığı iddiası doğru değildir; nesnel ve kaçınılmaz zorunluluklardan kaynaklanan homojenlik, ulusalcılık biçiminde yüzeye vurur.
- Ulusalcılık, yandaşlarının ileri sürdükleri gibi, eski, doğal, fakat uyuyan güçlerin uyandırılması değildir; ulusalcılık öncesinin kültürel ve tarihsel mirası kullanılarak var olan şartlara daha uygun yeni bir toplumsal örgütlenmenin inşasıdır; bu inşa içselleştirilmiş, eğitim-destekli ve devlet tarafından korunan yazılı / yüksek kültüre dayanır.
- Uluslar, ancak ulusalcılık çağında tanımlanabilir; başka bir deyişle ulusalcılık ulusları yaratır, tersi değil.
- Uluslar da, devletler gibi, evrensel bir zorunluluk değil, bir olumsallıktır (*contingency*). Uluslar ve devletler aynı olumsallığın ifadesi değildir; bir ulusun desteği olmadan devlet kurulabileceği gibi, bazı uluslar kendi devletlerine sahip olmadan ortaya çıkabilmişlerdir.

(6) Ülkenin büyüklüğü, tarihselliği, görece toplu bir coğrafya, yetenekli ve enerjik bir aydınlar kesimi ulusalcılığın gelişmesine destek olur,[11] ama bu "taşıyıcı"ların hangilerinin daha fazla etkili olacağı özel tarihsel şartlara bağlıdır.

(7) Ulusalcılığın savunduğu ve canlandırmak istediği kültürler, tarihsel mirastan seçerek kullandığı ve çoğu kez tanınamayacak ölçüde değiştirdiği yerel kültürler olabileceği gibi, kendi yarattıkları da olabilir. Bu açıdan, ulusalcı söylem ve eylem tümüyle tutarsızdır: Kültür hayatına müdahale halk kültürü adına yapılır, ama onun yerine halka yüksek kültür dayatılır; yabancı kökenli yüksek kültüre karşı çıkıldığında onun yerine eski / geleneksel kültür değil, yerel / yüksek kültür ikame edilir; eski toplumu korumaktan söz edilirken anonim / yığınsal toplumu oluşturacak politikalar benimsenir; toplum hayatında süreklilik övülür ve savunulur, ama ulusalcılığa can veren şeyin tarım toplumundan büyük tarihsel kopuş olduğu görmezden gelinir.

(8) Bu tutarsızlıklara ve pek çok ulusalcı yazar ve önderin entelektüel kifayetsizliklerine bakılarak, XIX. ve XX. yüzyıl ulusalcılığını arızi ve kaçınılabilir bir düşünsel sapma saymak yanlıştır; ulusalcılık, geliştiği çağın belirli sosyal şartlar kümesine içkin ve kullandığı argümanların doğruluğu ya da yanlışlığı ile ilgisi bulunmayan bir olgudur.

11 Bu faktörler, çeşitli bileşimleriyle, III. ve IV. Kısımlarda örneklenmiş bulunuyor.

(9) Sanayileşmenin ilk aşaması toplumda çarpıcı eşitsizlikler yaratır ve özellikle kırsal nüfusun yeni kentlileşen-işçileşen kesimlerini mutlak ve göreli olarak yoksullaştırır. Bu aşamanın siyasal gerilimleri, söz konusu kesimler iktidar sahiplerinin dilini veya egemen yüksek kültürünü paylaşamıyorsa daha da artar ve Gellner'in "iletişim açığı ulusalcılığı" olarak adlandırdığı akımları besler. Ancak sanayileşmenin ileri aşamalarında bu eşitsizlikler törpülenir; ulusalcılık bu aşamalarda kendisine "genetik", ya da daha derin kültürel farklılaşmalardan destek alan bir siyasal platform bulmak zorundadır.

(10) Gellner, şu üç temel faktöre atıfta bulunarak bir ulusalcılık tipolojisi önerir: (i) iktidara sahip olanlar ve olmayanlar ayrımı; (ii) iktidara sahip olanlar ve olmayanların modern eğitime (ya da onunla eş anlamlı olarak kullandığı çağdaş yüksek kültüre) erişim imkânı ve (iii) iktidara sahip olanlar ve olmayanlarının kültürlerinin farklılaşıp farklılaşmadığı.[12] Modern toplumlarda da iktidar eşitsiz paylaşıldığı için, birinci faktör ikili olasılıklar yaratmaz; ikinci ve üçüncü faktörün değişik eşleşmelerine göre ortaya sekiz olasılık çıkar (Çizelge V.2.2). Bu olasılıklardan ancak üçü, çeşitli ulusalcılık tiplerine karşı gelir; çünkü hem iktidara sahip olanlar, hem de olmayanlar modern eğitime kapalı ve/veya aynı kültür çevresinden geliyorsa, Gellner'e göre bu şartlarda ulusalcılık gelişemez.

Çizelge V.2.2'de sergilenen üç tiplemeden ilki olan "Habsburg Ulusalcılığı"nın kitabın Üçüncü ve Dördüncü Kısımlarında ele aldığımız Macar ve Çek ulusalcılığını kavramak için çok yararlı olduğunu belirtmek gerekir.[13] Gellner, diaspora ulusalcılığını esas itibariyle 'uzun' XIX. yüzyıldaki Yahudi, Yunan ve Ermeni ulusalcılıkları bağlamında örneklemiş, bu kategoriye uygun düşebilecek Jön Türk ulusalcılığını vurgulamamıştır. İtalya ve Almanya'nın XIX. yüzyıldaki "birleşme ulusalcılığı"nın "Klasik Liberal Batı Ulusalcılığı" kategorisinde mütalaa edilmesi ise, kanımızca, tartışmaya açıktır.[14] Her hâl-ü-kârda Gellner tiplemesinin Avrupa-merkezli olduğu ve XX. yüzyılın gelişmekte ve modernleşmekte olan

12 Bu faktör bağlamında kültür deyimi normatif / yazılı / yüksek kültürü değil, belirli bir toplumun diğerlerinden farklı davranış ve iletişim kurma biçimlerini ima etmektedir; yani antropolojik anlamda kullanılmıştır.

13 Doğu ve Güney Doğu Avrupa ulusalcılığının Habsburg ulusalcılığına yaklaşan yanı, mevcut ve iyi "kodlanmış" yabancı yüksek kültüre değil, ona özenen, ama henüz kristalleşmemiş ulusal yüksek kültüre yaslanma çabasıdır (Gellner, 2006: 97).

14 Gellner, bunu XIX. yüzyılda İtalyanların çoğunun yabancılar tarafından yönetildiğine ve küçük / güçsüz Alman devletlerinin Alman yüksek kültürüne (ve ekonomisine) ihtiyaç duyduğu siyasal çatıyı sağlamadığına işaret ederek gerekçelendirmektedir (Gellner, 2006: 95-6).

toplumlarına kolayca uydurulamayacağı söylenebilir. Ancak bu eksiklik Gellner'in kuramlaştırma / modelleme çabasındaki özgün ve önemli katkılarını azımsamayı gerektirmez.[15]

ÇİZELGE V.2.2: GELLNER'İN ULUSALCILIK TİPLEMELERİ		
Modern eğitime erişimde..	İktidara sahip olanlar ve olmayanlar arasında kültür farklılığı	
	Var	Yok
İktidara sahip olanlar avantajlı konumda	"Habsburg" ulusalcılığı[a]	Etnik katalizörü olmayan erken sanayileşme
İktidara sahip olmayanlar avantajlı konumda	Diaspora ulusalcılığı	"Dekabrist" devrimci durum, ulusalcılıktan uzak
İktidara sahip olanlar ve olmayanlar arasında açıklık avantajı farkı yok	Klasik liberal Batı ulusalcılığı	Olgun, homojen sanayileşme
İktidara sahip olanlar da, olmayanlar da modern eğitime kapalı	Tipik ulusalcılık öncesi durum	Tipik olmayan ulusalcılık-öncesi durum

[a] Habsburg İmparatorluğu'nun doğusu ve güneyindeki ülkeler için de geçerlidir.
Kaynak: Gellner (2006: Bölüm 7).

Gellner'in ulusalcılık kuramına yönelik eleştiriler, dört ana başlık altında toplanabilir: (i) kavramsallaştırma; (ii) ampirik sorunlar; (iii) açıklama yöntemi ve (iv) eksiklikler (Breuilly, 2006: xxxiii-xlv). Spesifik olarak şu eleştiriler kayda değer:

- İşgücü piyasalarının nitel yapısı ve sanayileşmenin 'talep ettiği' kültürel standartlaşma üzerindeki kavramsallaştırmaların somut gerçeklere uymadığı;
- Ulusalcılık ve sanayileşme ilişkisinin doğru kurulmadığı, sanayileşmeyle eşleşmeyen ulusalcılık, ya da ulusalcılıkla eşleşmeyen sanayileşme süreçlerinin tatminkar bir biçimde incelenmediği, ulusal kültürü yaratan "doğal" sanayileşme süreçleri ile ulusalcı yönetimlerin bilinçle harekete geçirdikleri "yapay" sanayileşme süreçlerinin kültürel homojenleşme ve standartlaşma üzerindeki farklı etkilerinin göz ardı edildiği;
- İşlevselci yöntemin yersiz kullanımı sonucunda, olguları nihai tarihsel sonuçtan hareketle açıklama eğiliminin ortaya çıktığı ve
- Somut örnek-olayların ve ön-ulusalcı tarih kesitlerinin yeterince irdelenmediği.

15 "Karmaşık bir dünyada, makro düzeyde... istisnası bulunmayan genellemeler çoğu kez mümkün olamaz. Bu durum, ulusalcılık gibi tümel eğilimlerin göze çarpmasını, ya da sosyolojik açıklanabilirliğini engellemez" (Gellner, 2006: 133).

Gellner'in hem *Uluslar ve Ulusalcılık*'ta, hem de daha sonraki eserlerinde bu eleştirilere karşı kendi tutumunu savunduğu ve geliştirdiği izleniyor. Herşey bir yana, bu esere (çoğu eleştirel) 7000'i aşkın atıfta bulunulması, Gellner'in katkısının ne kadar ciddiye alındığının işaretidir (Aksakal, 2011: 53). Gellner'in sözü geçen eserin "Ulusalcılığın Geleceği" başlıklı bölümündeki bazı önsezileri (örneğin ulusalcılığı doğuran ve besleyen nesnel şartların modernleşme sürecindeki pek çok ülke için geçerli olmaya devam ettiği, dolayısıyla ulusalcılığın uluslararası siyasal gündemden çıkmadığı, yerel popüler kültürlerin azalan yaşama şansı ve uluslararası çoklu yüksek kültür ortamının gelişerek süreceği) günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır (Gellner, 2006: 115-7).

Ulus ve ulusalcılığın sosyo-kültürel kökenleri ile ilgili yazına 1980'li yıllarda önemli katkılar sağlamış olan Anderson'a göre ulus 'tahayyül' edilen, sınırlı ve egemen bir siyasal birliktelik'tir. Bir ulusa mensup herhangi bir birey, ulusun diğer bireylerini hiç tanımayabilir; ama o ulusun tüm bireylerinin düşüncesinde (yatay ve derin bir yoldaşlık olarak algılanan) birlikteliğin 'tahayyül'ü vardır. Söz konusu tahayyül, başka ulusların varlığı ile sınırlıdır; tahayyüldeki egemenlik öğesi, meşruluğunu ilahi bir düzene bağlamış hiyerarşik hanedanları reddeden Aydınlanma düşüncesinden ve onu izleyen devrimlerden kaynaklanır. Anderson, ulusallığın ve ulusalcılığın kültürel bir yapım (*artefact*) olduğu görüşüne katılmakla birlikte, bu sözcüğe, Gellner gibi, yapaylık ve düzmecelik imaları yüklemez; sözcüğü 'tahayyül' ve 'yaratı' anlamında kullanır (Anderson, 2006: 6-7).[16]

Anderson'un ulusalcılığın kaynakları ve yayılması üzerindeki görüşleri şöyle özetlenebilir:

(1) Ulusalcılık, kendisinden önceki iki büyük kültür sisteminin uzun dönemli krizleriyle ilişkilendirilerek kavranmalıdır. Söz konusu kültür sistemleri, dinsel cemaatler ve hanedan yönetimleridir. Orta çağın sonlarından itibaren Avrupa'da dinsel cemaatlerin iç tutarlılığı ve dayanışması başlıca iki nedenle sarsılmaya başlamıştır: (i) Avrupalı olmayan halkların giderek daha fazla tanınması, böylece coğrafya ve kültür ufkunun genişlemesi; (ii) Hristiyan kutsallığının dili olan Latince'nin ayrıcalıklı konumunu yitirmeye başlaması.

16 Özgün İngilizce metindeki "*imagined community*" deyimini yanlış anlamalara yol açmamak için, "hayali cemaat" değil, "tahayyül edilen birliktelik" olarak çeviriyoruz. Anderson (2006: 6)'a göre ilkel ve küçük kırsal birimlerden sonra ortaya çıkan tüm insan topluluklarında birliktelik, "tahayyül edilen" türdendir.

Öte yandan, belirli ve güçlü bir merkez etrafında uyruklarının tüm hayatını yönlendirmeye kalkışan monarşik hanedanların meşruluğu, XVII. Yüzyıldan itibaren aşınma eğilime girmiştir.[17] Anderson, bu iki temel eğilime bir üçüncü faktörü de ekler: Zaman algısındaki değişme. Orta Çağ'ın Hristiyan düşüncesinde kozmoloji ve tarihin, geçmişin ve bugünün birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı "süreklilik içinde eşzamanlılık" (*simultaneity-along-time*) algısı geçerliydi; bu algı giderek yerini saat ve takvimle ölçülen "homojen boş-zaman" (*homogenous empty-time*) algısına bıraktı[18] (Anderson, 2006:22-5). Anderson'un "basım kapitalizmi" (*print capitalism*) olarak adlandırdığı girişimler, yeni bir kardeşlik / iktidar / zaman algısı bileşkesi arayışını hızlandırdı.

(2) Kapitalist girişimlerin ilk örnekleri arasında yer alan basım-yayım evleri, XVI. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki ekonomik canlılıktan çok yararlanarak geliştiler. Başlangıçta yöneldikleri Latince okur piyasaları geniş, fakat sığ idi; daha sonra Latince bilmeyen tek dilli okurların oluşturduğu yığınsal piyasalar ön plana çıktı. Kapitalizmin yerel basım dillerini özendiren yanı, üç faktörün katkısıyla daha da güçlendi; (i) Latince, giderek Kilise Latincesi'nden uzaklaştı, ancak seçkinlerin okuyup anlayabileceği bir dile dönüşerek marjinalleşti; (ii) Hristiyanlıkta reform hareketleri ile basım kapitalizmi arasında bağlar oluştu; (iii) bazı yerel diller, monarşilerdeki idari merkezileşmenin araçları olarak daha çok kullanılır hale geldi.

Yerel basım dilleri ulusal bilincin gelişmesine üç kanaldan katkı sağladı: (i) konuşma lehçelerinin sınırları aşılarak, meta mübadelesi ve iletişim için daha geniş ve bütünleşik alanlar yaratıldı; (ii) basım kapitalizmi, yerel basım dillerine belirli bir sabitlik kazandırdı, bu da ulus fikrinin ve tahayyülünün oluşmasında merkezi bir rol oynadı; (iii) yukarıda değinildiği gibi basım kapitalizmi, pratik nedenlerle bazı lehçeleri tercih ettiğinde, bunların birleştirici bir toplumsal statü kazanmasına da önayak oldu (Anderson, 2006: 37-45).

17 Bu merkezcil modelde ülke sınırları geçirgen ve kesinlikten uzaktı; sınır bölgelerinde egemenlik sık sık el değiştirirdi (Anderson, 2006: 19). Hanedanlar, zamanla aşınan "kutsal" meşruluklarını "ulusal" söylemlerle bezemeyi becerebildiler, böylelikle, onların yönettiği ülkeler, XX. yüzyılın eşiğinde bile, dünya siyasal sistemi içinde ağırlıklı bir yer tutabiliyordu (Anderson, 2006: 22).

18 Anderson (2006: 26)'a göre, homojen boş-zaman'da takvimle birlikte hareket eden sosyolojik organizma düşüncesi ile tarihsel zaman içinde iniş-çıkışlar yaşayan, ama yine de muhkem bir birliktelik olarak algılanan ulus düşüncesi arasında tam bir benzerlik vardır.

(3) Kuzey ve Güney Amerika'da XVIII. yüzyılın sonları - XIX. yüzyılın başları arasında oluşan yeni ulus-devletler, Avrupa'lı soydan gelen, fakat Amerika'da doğmuş ve orada kalıcılaşmış olanların (İngilizce deyimle, *creole*'lerin) anavatanlarına karşı giriştikleri bağımsızlık mücadeleleriyle kuruldu. Bu mücadelelerde dil ve kültür farklılığı söz konusu değildi; etkili olan faktörler, başta metropol ülkeler ve Batı yarımküresindeki uzantıları arasındaki çıkar farklılaşmaları olmak üzere, *creole* yönetici kadrolarının ve yerel basının bir ulusal tahayyül oluşturmaktaki başarılarıydı.[19] Bu başarılar Güney Amerika'da kıta ölçeğine ulaşamadı; bölgesel düzeyde kaldı. Buna karşılık Kuzey Amerika'nın Protestan ve İngilizce konuşan toplulukları XIX. yüzyılın son üçte birinde 'Kıtasal Amerika' ülküsüne yakın bir sonuca erişebildiler. Amerika'larda oluşan siyasal model örnekleri, yeni ulus-devletin metropollerdekilerle dil ve kültür ortaklığı dolayısıyla, Avrupa'nın taklit edebileceği özellikler taşıyordu. Fransız modeli taklit edilebilecek bir diğer örnek olarak zaten ortada idi (Anderson, 2006: 47-65).

(4). Batı yarımküresindeki başarılı bağımsızlık mücadeleleri döneminin sona ermesi, Avrupa'da 'ulusalcılık çağı'nın başlaması ile az-çok eşzamanlıydı. Ancak Amerika'daki modeller, Avrupa'ya aynen taşınamazdı; Avrupa'da en gerici toplumsal kesimler bile ulusalcılığın popülist çağrılarına duyarsız değildi. Avrupa'daki yeni ulusalcı hareketlerin karakteristik özelliği, bu hareketlerin hepsinde 'ulusal basım dili'nin temel bir ideolojik ve siyasal ağırlık kazanması idi.[20] Basım kapitalizmi, Latince'yi 'tahtından indirip' diğer dil ve lehçeleri saygınlaştırdığında, bu ilgi alanını dilbilimciler, folklor araştırmacıları ve edebiyatçılar sahiplendiler.[21] Seçkin örneklerine İskandinavya, Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar'ın pek çok ülkesinde rastlanan bu 'devrimci' atılımın ürünleri, okuyan sınıfların (aristokratlar, toprak sahibi soylular ve din adamlarına ek olarak, ticari ve sınai burjuvazinin, meslek sahiplerinin, alt-orta sınıflar ve bürokratların) tüketimine dönüktü; bu kesimlerin belirli bir siyasal güce sahip oldukları da açıktı. Okur-yazarlık oranının yükselmesi, ekonominin ve iletişim faaliyetlerinin gelişmesi,

19 Esasen liberalizm ve Aydınlanma düşüncesi, bir ulusal tahayyül oluşturma amacı ile kullanılabilecek ideolojik öğeleri (örneğin eskimiş imparatorluk rejimlerine yönelik eleştirileri ve cumhuriyetçiliği) bu kesimlere sağlamış durumda idi (Anderson, 2006: 65).

20 Kırsal karakteri çok ağır basan ve 'yurtsever' odakların küçük ve dağınık olduğu topluluklarda (örneğin Slovakya ve Güney Doğu Avrupa'da), dile ek olarak din /mezhep ortaklığı da önemli bir toplumsal aidiyet öğesi idi.

21 Kitabın IV. Kısmında Çek ülkesi için verilen örnekler burada anımsanabilir.

devlet aygıtının genişlemesi resmi yazı dilinin tekleşmesi için önemli dürtüler getirdi. Habsburg İmparatorluğu gibi çok-dilli bir ülkede herhangi bir yerel basım dilini böyle bir statüye kavuşturmanın bu yerel dili kullananlara çok büyük avantajlar sağlayacağı, diğerleri için ciddi bir dışlanma tehdidi oluşturacağı aşikârdı (bu konu dolayımında ortaya çıkan gerilimlere kitabımızın IV. Kısmında değindik).

(5) 1820'li yıllardan sonra giderek yükselen Avrupa-içi popüler ulusalcı hareketler, çok-etnili / çok-dilli geniş alanlar üzerinde hüküm sürmeye çalışan bazı hanedanlar için ciddi kültürel ve siyasal güçlükler yarattı. Meşrulukları ulusallığa dayanmayan bu hanedanlar, İmparatorluk coğrafyasına tam yerleşerek devleti yönetebilmek için, belirli bir basım dilini 'devletin dili' konumuna getirdiler ve popüler kökenli ulusalcılığa tepki olarak Seton-Watson'un (1977) "resmi ulusalcılık" adını verdiği bir politikayı benimsediler. Bu tutum, birbirine karşıt iki siyasal düzenin (hanedan imparatorluğu ve ulus'un) garip bir evliliği idi ve en tipik örneği Romanov hanedanının imparatorluğunu Ruslaştırma çabalarında izlendi. Kraliçe Victoria'nın hüküm sürdüğü yıllardaki İngiltere ve 1868 Meiji restorasyonu sonrasındaki Japonya "resmi ulusalcılık"ın ülkeye-özgü diğer örneklerini oluşturur.[22] Resmi ulusalcılık, doğası gereği, emperyalist saldırganlığa alabildiğine açıktı. Bu model, dünya gücü olma iddiası bulunmayan, ama iktidardaki egemen sınıfların ve onların siyasal temsilcilerinin ulusalcı iç ve dış tehdit algısına sahip olduğu ülkelerde de (örneğin 1875-1914 Macaristan'ında da) bilinçli olarak benimsendi.[23]

(6) Anderson'a göre ulus-devlet günümüzde tartışmasız kabul gören bir normdur; "ulusalcılık çağı"nın ve ulusallığın yakın gelecekte sona ereceğini gösteren somut belirtiler mevcut değildir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin ulusalcılığı modüler bir nitelik taşımakta, geçmiş iki yüzyılda biçimlenen üç ana modelin (yani metropolün dilini kullanan *creole* ulusalcılığı / yerel basım diline odaklanmış, popülist XIX. yüzyıl Avrupa ulusalcılığı / resmi ulusalcılık'ın) çeşitli bileşimleri benimsenmektedir. İnsanlığın iki yüzyılı aşkın siyasal deneyiminden sonuçlar üretilmesi olağan sayılmalıdır (Anderson, 2006: 113-4; 136). Anderson'un tartışmaya açık bir çıkarsaması, ulusalcılığı yaratan

22 "Resmi ulusalcılık"ın Hobsbawm (1991: Bölüm 3)'un tanımladığı devlet-temelli yurtseverlikle yakın ilişkisi vardır (aşağıya bakınız). Anderson (2006:95), Japonya'daki resmi ulusalcılığın Prusya-Almanya'daki Hohenzollern hanedanını model olarak seçtiğini kaydetmektedir.

23 Krş. Kısım III, Bölüm 2.

şeyin bir basım dili olduğu, bu dilin mutlaka yerel olmasının gerekmediğidir; ona göre tahayyül edilen bir birliktelik yaratma kapasitesine sahip herhangi bir dil, ulusal dayanışmayı güçlendirebilir. Bu açıdan bakıldığında, dil ortaklığı geleceğin ulusları için gerekli olmaktan çıkabilir. Yaygın uluslararası dilleri resmi iletişim aracı olarak kullanan Asya ve Afrika ülkelerindeki yönetim ve eğitim sistemlerinin siyasal işlerliği olan bir çok-dilliliği sürdürmek için yeterli olup olmayacağını zaman gösterecektir (Anderson, 2006: 133-6).

Hobsbawm'un *1780'den Sonra Uluslar ve Ulusalcılık* (1991) adlı eseri, "Klasik modernist" anlayışın tarihsel örnek-olaylarla özenle desteklenmiş, seçkin ürünlerindendir. Eserin "Giriş"inde yazar, 'ulusalcılık' deyimini Gellner'in tanımladığı anlamda kullandığını ve analizinde ulusalcılığı ve devleti 'ulus'un öncesine yerleştirdiğini belirtmekte, ancak (Gellner'in tercih ettiği) "yukarıdan" modernleşme perspektifi yanında, yurttaş tabanından, "aşağıdan" gelen itkilerin de gözönünde bulundurulmasını öngörmektedir. Hobsbawm, Gellner gibi, ulus inşasındaki yapay yaratıları ve 'toplum mühendisliği' çabalarını vurgulamakta, 'ulusal sorun'u siyaset, teknolojik değişme ve toplumsal dönüşüm olgularının arakesitine yerleştirmektedir. XIX. yüzyıl Avrupa'sında ulusal bilincin gelişimi ile ulusal hareketlerin dönemleştirilmesindeki izleği ise Hroch'unkine yakındır (Hobsbawm, 1991, 9-11). Anılan eserde ulusalcılık üzerine şu saptamalar yer alır:

(1) Burjuva-liberal düşüncenin başatlığı altındaki 1830-80 döneminde genel kabul gören "ulusallık (*nationality*) ilkesi", bir topluluğun 'ulus' olarak nitelenebilmesi için şu şartları gerekli sayıyordu: (i) söz konusu topluluğun belirli bir büyüklük 'eşiği'ni aşması; (ii) halen mevcut, ya da yakın geçmişte uzun süre varlığını koruyabilmiş bir devletle ilişkili olması; (iii) yazılı edebi / idari lehçeye (*idiom*) sahip bir kültür seçkinleri kesiminin bulunması ve (iv) genişleme potansiyelinin var olması (bir başka açıdan, İtalyanlar, Almanlar ve Güney Slavları gibi, birleşme perspektifine sahip bulunması). Bu ilke, çağın İtalyan siyaset adamı Mazzini'nin "Her ulusa bir devlet, tüm ulusa sadece bir devlet" çağrısında ifadesini bulur (a.g.e., 34-40; 101).

(2) Genel ilköğretimin yaygınlaşmasından önce, edebi / idari lehçelerin ötesinde bir ulusal konuşma dilinden söz etmek güçtür. Ulusallığı dille özdeşleştiren düşünce, ulusalcı aydınların yakıştırmasından öteye geçmez. Ulusal dil, fiilen konuşulan lehçelerden birini seçerek standartlaştırma girişiminin ürünüdür; ulusal grameri ve imla kurallarını

homojenleştirmek ve sözlüğü genişletmek bundan sonra gelen ikincil adımlardır (a.g.e., 52-7). Dile kişilerin bir topluluğa aidiyetini gösteren çeşitli ölçütlerden biri olmasının ötesinde bir anlam yüklenmemesi uygun olur. Ancak Anderson'un (2006: Bölüm 5-6) işaret ettiği gibi, dilin ön-ulusalcı birlikteliği destekleyen önemli bir öğe olabileceği gözden ırak tutulmamalıdır (a.g.e., 59-62). Etnisite, ortak bir siyasa'dan yoksun toplulukları bağlayan bir öğe olabilir. XIX. yüzyılda güçlü bir etnik bilince dayanan ulusal hareketlerin sayısı fazla değildir; fakat bu hareketler bir kez başladığında kendilerine etnik destek arar ve bulurlar. Din ile ön-ulusalcı veya ulusalcı özdeşleşmeler, genellemelere elvermeyecek kadar karmaşıktır. En azından, din, ön-ulusalcılığın gerek şartı değildir. Ön-ulusalcılığın belirleyici ölçütü, sürekliliği olan bir siyasal varlığa aidiyet bilincidir (a.g.e., 64-73). Ön-ulusalcılık ve ulusalcılık arasında süreklilik olması gerekmemekle birlikte, ön-ulusalcı eğilimler, daha ileri bir aşamada, ulusalcıların uğraşlarını kolaylaştırır (a.g.e., 77).

(3) 1789 Fransız Devrimi ve sonrasında biçimlenen modern devlet, doğrudan ve yeknesak kurumsal / idari düzenlemeler uyarınca yönettiği yurttaşlarının görüşlerini (seçilmiş temsilcileri aracılığı ile) öğrenmek ve hesaba katmak durumundaydı. Bu gelişme, yurttaşın devlete sadakatini ve yurttaşlık kimliğini devletiyle özdeşleştirmesini gerekli kıldı; devlet-temelli bir yurtseverliği besledi. Ülke yönetimleri bu tür yurtseverliği özendirmek için genel eğitimden ve tüm diğer toplumsal iletişim mekanizmalarından yararlandılar; ama XIX. yüzyıl sonlarına doğru biçimlenen ve devlete değil, 'yurt'a sadakati öngören ulusalcılığın ima ettiği yurtseverlik anlayışı, 'devlet yurtseverliliği'ne baskın çıktı. Modern yönetim ve ekonomik-teknolojik gelişme, ülke yurttaşlarının özellikle bir yazılı ulusal dil ortamında homojenleşmesini gerektirmekteydi. Çok uluslu devletlerde bu sorunu çözmek kolay değildi; nitekim Habsburg İmparatorluğu'nun 1848'den sonra "ortak kullanım dilleri"ne (*umgangsprache*) uygun idari düzeylerde yer açma girişimi tümüyle başarılı olamadı (a.g.e., 81-94).

(4) 1880-1914 döneminin ulusalcılığı, daha öncekinden başlıca üç özelliği ile farklılaştı: (i) Liberal görüşte ağırlıklı bir yer tutan büyüklük eşiği ilkesi terk edildi ve kendilerini bir ulus sayan halk topluluklarının kendi kaderlerini tayin haklarına sahip oldukları ileri sürüldü; (ii) Etnisite ve dil, ulus olmanın temel ölçütleri haline geldi; (iii) yerleşik, köklü ulus-devletlerde ulusal duyarlılıklar büyük bir tırmanışa

geçti. Söz konusu dönemde ulusalcılığın zemin kazanmasına yol açan toplumsal etmenler arasında önde gelenler şöyle sıralanabilir: (i) Ekonomik büyüme ve sanayileşme ile kentlileşmenin geliştirdiği yeni toplumsal sınıf ve katmanların artan etkinliği; (ii) modernleşmenin kendi varlıklarını tehdit ettiğini algılayan geleneksel toplum katmanlarının direnci ve ekonomik / siyasal destek arayışları; (iii) geçmiş onyıllardaki ölçüleri fazlasıyla aşan ve etnik duyarlılıkları körükleyen iç ve dış göçler. Siyasal düzlemde ulusalcı çağrılara açıklığı artıran başlıca gelişmeler ise, (i) pek çok ülkede siyasetin demokratikleşmesi ve (ii) modern devletlerin yurttaşlarının eğilimlerini etkileyebilmesi ve onlar harekete geçirilebilmesi idi (a.g.e., 102-10).

(5) Siyasal-ideolojik öğeleri de içerdiği aşikâr olan ulusal dil inşası çabaları, ancak devletin bu (yazılı) dili genel eğitimde ve kamu yönetiminde kullandırarak desteklemesi ile başarıya ulaşabilirdi. Ulusal / etnik gerilimleri artıran da bu konulardaki ihtilaflardı; özel iletişim alanında kullanılan konuşma dili ciddi sorunlar yaratmıyordu. Öte yandan sanayileşme, kentlileşme ve göçler, kırsal toplumu çözdükçe yerel dil ve lehçelerin kullanımı geriliyor, iletişim için ortak bir dil bulma zorunluluğu artıyordu. Habsburg İmparatorluğu'nda yaşananlar, bu ortak dilin devletin ve egemen kültürün dili olmasına ne aristokrasi ve büyük burjuvazinin, ne de emekçilerin ciddi bir direnç gösterdiğini, dil ulusalcılığının ardındaki itici toplumsal gücün eğitimli orta (özellikle alt-orta) sınıflar olduğunu ima ediyor. 1830'lardan itibaren ulusal dil, ulusalcılığın ideologlarına göre, bir idari uygulama sorunu olmanın ötesine geçen ve giderek ulusallığın temel ölçütü sayılan bir şeydi (a.g.e., 93-5; 110-8).

(6) Kol emeği ile geçinenlerle üst / üst-orta sınıflar dışında kalan kesimlerin toplumsal konum ve gelecek kaygıları, onların daha militan bir ulusalcılığa yaklaştırdı; bu sınıflar sosyalist emekçi harekete uluslararası niteliği dolayısıyla da karşıydılar. Yerleşik / köklü ulus-devletlerde alt / alt-orta sınıfların bu tür ulusalcı / yurtsever tepkileri, diğer ülkelerle rekabet veya çatışmaya eğilimli ülke yönetimlerince hoş karşılanıyordu. Küçük burjuvazi ve alt-orta sınıflar bir ulus-devletin yurttaşları iseler, ulusalcılık onlara arzu ettikleri toplumsal kimlik ve konumu kazandırmanın aracı olabilirdi; eğer henüz kendi devletlerine sahip olamamışlarsa, ulusal bağımsızlık onlara bunu kazandırabilecekti. 1880'li yıllardan sonra gözlenen yığın siyasetine açılma eğilimi önünde, çeşitli siyasal akımların destek aradıkları toplum kesimleri birbi-

rini dışlamıyordu; bu nedenle sosyalist partiler de 'ulusal sorun'un ve yığınlar için çekiciliği olan ulusalcılığını uzağında kalamadılar. Merkezi ve Doğu Avrupa'daki sosyalistler için mensubu oldukları ulusun dayanacağı siyasal temel, hayati önemde idi (a.g.e., 43-5; 121-7).

(7) I. Dünya Savaşı sonrasında değişikliğe uğramış versiyonu ile 'ulusallık ilkesi' yaygın bir uygulama alanına kavuştu, çünkü "Müttefikler Bolşevik kartı'na karşı Wilson kartı'nı oynamayı" ve Avrupa'da devlet sınırları ile ulus / dil sınırlarını uyumlaştırmayı tercih ettiler (a.g.e., 131). Wilson ilkelerinin uygulanması, savaşın galiplerine bir dizi sorun çıkardı: (i) küçük ulusların ulusalcılığının da, büyüklerinki gibi, azınlıklara karşı epey hoşgörüsüz olduğu gözlendi; (ii) barışı formüle edenlerin ulus tanımı ile, ilgili halkların özlemleri bazen örtüşmedi; (iii) ulusal hareketler daha geniş bir dünya coğrafyasına yayıldı. Dahası, 1920'li yılların başında devrim dalgası yatıştığı zaman, eski hasımların ülkelerinde 'geçmişle hesabı kapatmamış' ulusalcı hareketler güçlendi; diğer siyasal proje ve programlarının başarısızlığı ile ortaya çıkan boşluğu faşist veya aşırı sağcı partiler doldurdu. Özetle, 1914-50 döneminin başat ulusalcılığı, 1830-80 dönemindeki özgürleştirici ve birleştirici niteliğinden uzaklaştı; bölücü bir nitelik kazandı (a.g.e., 131-48).

Faşizmin yükselişi, faşizme karşı uluslararası bir mücadeleye girişen sol hareketleri medeni (*civic*) ulusal duyarlılıklarla barışık, toplumsal devrim veya reformlara yandaş, antiemperyalist bir tutuma yöneltti. Bu tutumun 1970'li yıllara kadar korunduğu, 1970'li yıllarda Batı ülkelerinde yükselen ve Orta ve Doğu Avrupa'ya da taşan antikomünist eğilimler sonrasında ulusalcı hareketlerin farklı bir meşruluk zemini aradığı görüldü (a.g.e., 150).

(8) XIX. yüzyılda siyasal varlığını korumayı başarabilmiş az sayıda ülke dışında Asya ve Afrika'daki çevre ülkelerindeki ulusal bağımsızlık hareketleri, geçmişten güçlü bir ulusalcı entelektüel birikim değil, önulusalcı etnik dinsel tanımlamalar devraldı; bu hareketlerin üzerinde ulus-devletler kurmaya çalıştığı parçalı coğrafya ise, sınırları emperyalizmin fetihleri ile çizilmiş dinsel / kültürel bölgelerden ibaretti. Antiemperyalist mücadele sürecinde bu ülkelerin bazılarında (örneğin Hindistan'da) yerel seçkinler Avrupa'nın ulus-devlet modelinin bir benzerini oluşturmaya çalıştı; bazıları (örneğin Çin), popüler Batı karşıtlığını iç siyasal bütünleşme için harekete geçirdi; bazılarında (örneğin pek çok Arap ülkesinde) ulusal bağımsızlık hareketi aşiret dü-

zeninin modernleşmeye getirdiği kısıtları tümüyle aşamadı. Sonuçta bu ülkelerin çok-etnili / çok toplumlu / çok kültürlü yapıları, sömürgeciliğin biçimsel tasfiyesi sonrasında filizlenen etnik ve dil kökenli ulusalcılıklara Avrupa'daki örneklerinden farklı (ve kolaylıkla kategorileştirilemeyecek) izlekler açtı (a.g.e., 151-62).

(9) Bütün devletlerin şeklen 'ulus' olarak tanımlandığı bir dünyada, ilk bakışta 'ulusallık ilkesi' kökleşmiş gibi görünüyor. Ancak günümüzün ulusları, Hobsbawm'a göre, işlevlerinin önemli bir bölümünü ve özerkliklerini uluslararası işbölümündeki büyük dönüşümler ve uluslararası örgütlerin artan etkinliği ile yitirme süreci içinde. 'Üçüncü Dünya'da kurulmasına çalışılan ulus-devletler ise Batı'nın etnisite ve dil açısından homojenleşmiş ulus-devlet modelinin çok uzağında. Bu ülkelerdeki tipik ulusalcı hareketler, dünyadaki muazzam sosyo-ekonomik dönüşüme uyum gösterememiş, etnisite / dil / din farklılıklarıyla boğuşmanın ötesine geçememiş bir görünüm sergiliyor. "Önemli" ülkeler oligarşisinin başatlığı altında yürütülen, gerçekten çok-yanlı bir uluslararası düzen kurulabilse bile, bu düzen büyük bir olasılıkla pek çok ulus-devletin anlamlı rol oynayabileceği bir düzen olmayacak.[24] Bu şartlar altında ulusalcılık işlevselliğini yitirmiş, tarihsel gelişmenin kilit önemde bir 'vektör'ü olmaktan çıkmış durumda bulunuyor (a.g.e., 163-7).

V.3. SON SATIRLAR

XIX. yüzyılda Orta, Güney Doğu ve Doğu Avrupa'nın görece geri kalmış ülkeleri (bu meyanda incelememizin odaklandığı Habsburg İmparatorluğu ve onun bölgesel bileşenleri), XVIII. yüzyıl sonundaki çifte (ekonomik ve siyasal) devrimlerin başlattığı büyük toplumsal dönüşüme uyum göstermek zorundaydılar. Bu ülkelerin etkili (ve bir kesimi toplumsal dönüşümle daha da güçlenen) sınıf ve katmanlarında, siyaset çevrelerinde ve aydınlarında giderek yaygın kabul gören anlayış, böyle bir uyumun (i) burjuva reformları yapmak, (ii) feodal/aristokratik yapıları tasfiye etmek; (iii) yeni bir toplumsal üstyapı eşliğinde sanayileşmek ve modernleşmek ile sağlanabileceği idi. Dönüşüm süreci, XIX. yüzyıl Orta ve Doğu Avrupası'nın çok-etnili, çok-dilli hanedan devletlerinin yönetsel üstyapısını çağıyla uyumsuz duruma getirdi ve 'ulusal sorun'u bu devlet-

24 Hobsbawm'un bu tür bir uluslar oligarşisi perspektifi ile XIX. yüzyıldaki uluslararası sistem arasında gözettiği farklılık, çok inandırıcı görünmüyor.

lerin siyasal gündemlerine yerleştirdi. Ulusalcılık, bu coğrafyada arızi ve düşünsel bir sapma değil, sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı ortam ve şartların bir parçası (bir anlamda, türevi) idi.

Habsburg İmparatorluğu'nu nihai çözülüşe götüren süreçte kritik roller oynamış Macar ve Çek ulusalcı akımlarını önderlerinin entelektüel kifayetsizliklerine, ya da bazı etnik hoşgörüsüzlük tezahürlerine bakarak tümden olumsuzlamak yersizdir. Macar ve Çek ulusalcıları burjuva dönüşüm sürecinde toplumsal enerjiyi seferber edebilmek, toplumsal özgüveni artırmak, bilim, sanat ve kültür hayatını canlandırmak, yığınların popüler kültürünü evrensel kültür değerlerine bağlayabilmek için bu türden ideolojik desteklere muhtaçtılar.[25] III. ve özellikle IV. Kısım'daki sanatçı profillerinde somutlaştırdığımız kültürel atılımlarla ulusalcı hareketler arasında güçlü bağlar olduğu açıktır; bu kültür atılımları gerçekleşmeseydi, günümüzün uygar uluslar topluluğu içinde Macar ve Çek uluslarının yeri olmayacaktı. XIX. yüzyılın Macar ve Çek topraklarındaki ulusalcı akımların önce Avrupa'yı sarsan, sonra da ülkeleri I. Dünya Savaşı'na götüren istikrarsızlığın temel nedeni olmaktan çok, emperyalist devletler arasındaki güç mücadelesinin tamamlayıcı ve ikincil bir öğesi olduğunu söyleyebiliriz. Esasen kapitalizmin uluslararası güç dengeleri önünde, 'küçük ulus ulusalcılığı' saldırgan ve baskıcı öğelerini uzun dönemde koruyamazdı.

Ulusalcı hareketler, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Asya ve Afrika'nın geri kalmış bölgelerinde yaygınlaştı ve II. Dünya Savaşı'nın ardından (sömürgeciliğin biçimsel tasfiyesi ile birlikte) yeni ulus-devletlerin oluşumuna öncülük etti. Çevre ülkelerindeki ulusal hareketler geçmişten, sağlam bir entelektüel birikimden çok, ön-ulusalcı etnik/dinsel duyarlılıklar devralmışlardı; dolayısiyle XIX. yüzyılın farklı ulusalcılıklarından seçtikleri 'modül'lerle Kıta Avrupası'ndakilere tam uymayan kardeşlik bağları / siyasal iktidar bireşimleri oluşturmaya yöneldiler.

II. Dünya Savaşı sonrasının uluslararası sol akımları, genel eğilimleri itibariyle, gelişmekte olan ülkelerdeki ulusal inşa çabalarına olumlu yaklaştı; bu ülkelerdeki medeni (*civic*) ulusal duyarlılıklara saygılı, antiemperyalist, toplumsal devrim ve/veya reformlara yandaş bir tavır benimsedi. 1970'li yıllar sonrasında yükselen anti-komünist dalga ve XX. yüzyıl 'reel sosyalizm'inin nihai başarısızlığı, bu evreyi sonlandırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda ulusallığa yeni bir meşruluk taba-

25 Kayda değer benzerliklerine rağmen, XIX. yüzyıl Macar ve Çek ulusalcı hareketleri arasındaki büyük ayrım, ikincisinin sınıfsal tabanında burjuvazinin çok daha belirgin bir konumda olmasıdır (krş. III.4 ve IV. 2.4).

nı bulma, hukuk devletini ve özel mülkiyet rejimini kurma, XIX yüzyılda tamamlanamamış burjuva devrimlerini tüm kurum ve kurallarıyla yerleştirme sorunları yeniden gündeme gelmiş bulunuyor.

Son yarım yüzyılda kapitalizmin hızla küreselleşmesine ve ulus-üstü oluşumların yaygınlaşmasına rağmen, böyle bir yeniden yapılanmanın temel siyasal aygıtı, hâlâ ulus-devlettir. Ulus-devlet, günümüzde tartışmasız kabul gören ve henüz kendi ulus-devletlerini kuramamış halkların erişme özlemi duydukları bir norm olmaya devam etmektedir; ulusalcılığın yakın gelecekte gerileyeceğini düşündüren güçlü belirtiler de yoktur. Gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme ve modernleşme çabaları süregeldikçe ve kapitalizm bir sistem olarak aşılmadıkça, böyle bir beklenti gerçekçi de değildir. Ancak, bu ülkelerdeki ulus-devletlerin ve ulusalcı hareketlerin geleceği üzerine bazı öngörüler yapılabilir:

(1) İki kutuplu dünyanın ortadan kalkmasının ardından, dünyanın 1990'lı yıllar sonrasında bir hegemonya krizine doğru yol aldığı ve bu durumda önemli ve güçlü devletler oligarşisinin bir dünya sistemi konumuna gelebileceği sezilmektedir. Yakın geleceğin ufkunda tüm ulus-devletlerin anlamlı ve saygın bir rol oynayabileceği, gerçek anlamıyla çok-yanlı ve eşitlikçi bir uluslararası düzen görünmüyor.

(2) Gelişmekte olan ülkelerde halen mevcut veya kurulma aşamasındaki ulus-devletler, etnisite ve dil açısından homojenleşmiş Batılı uluslardaki ulus-devlet modelinin hayli uzağındadır. Bu ülkelerdeki tipik ulusalcı hareketler, dünyada XX. yüzyıl ve sonrasında gerçekleşen köklü sosyo-ekonomik dönüşüme yeterli uyumu gösterememekte, etnisite / dil / din ve mezhep kökenli gerilimlerin üstesinden gelememektedir. Bu akımların gelecekteki başarısı, "tahayyül edilen bir birliktelik"i yaratabilecek toplumsal dayanışma öğelerini doğru teşhis edebilmelerine bağlıdır.

(3) Sanayileşme ve modernleşme, kültürel homojenleşme ve standartlaşma ile birlikte ilerlediğinden, bu şartlarda yerel popüler kültürlerin (ve onların temel bileşenlerinden biri olan yerel yazılı dillerin) yaşaması güçleşmekte, uluslararası çoklu yüksek kültür ortamının başatlığı artmaktadır. Bu eğilimler, XIX. yüzyıl Avrupası'nın deneyimlerinden farklı bir biçimde, geleceğin ulusları için dil ortaklığının tesisini veya korunmasını zorlaştırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yönetim ve eğitim sistemlerinin siyasal işlerliği olan bir çok-dilliliğe ne ölçüde elverişli olduğu tartışmalıdır. Dolayısıyla, XXI. yüzyıldaki bazı ulusalcı akımların 1830-80 dönemi Avrupa'sındaki birleştirici özellikleri

taşıması güçtür. Bu akımların (yerel kültürlerin erozyonuna tepki olarak) çoğunlukla ayrılıkçı ve bölücü nitelikler taşıması şaşırtıcı olmayacaktır.

Kanımızca, değişen nesnel toplumsal şartlar ülke ve bölge temelinde değerlendirilmeden, salt XXI. yüzyıl öncesi deneyimlerden hareketle, günümüzün ve yakın geleceğin ulusalcılığı üzerinde silip süpürücü çıkarsamalara gitmekten ve tüm ulusalcı duyarlılıkları gericilikle eşleştirmekten kaçınmak yerinde olur.

Satırlarımıza 2015 İspanyası'ndaki solcu Podemos hareketinin düşünce önderlerinden Juan Carlos Monedero'nun şu ilginç sözleri ile son verelim: "Bizim için vatan, Garcia Lorca'nın vatanı, yaşayan, çalışan insanların, halkın vatanıdır. "Vatan"ı uzun zaman sağcılara bıraktık. Bunun sonucunda "vatan", yalnız nefret söylemlerinin aracı yapıldı. Marine Le Pen'lere, "Çay Partisi"ne, aşırı Yunan sağına kaldı "vatan". Bu çok büyük bir hata. "Vatan"ın özgürleştirici, güçlü bir yanı var. "Vatan" yurttaşlar toplamını siyasi kaderin ortağı yapar" (Cerrahoğlu, 2015).

KAYNAKLAR

ACZEL, E. vd. (2001), *Historical Exhibition of the Hungarian National Museum / Guide 3 (18th and 19th Centuries)*, Budapest: Helikon Books Ltd.

AGNEW, H.L.C. (2004), *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Stanford: Hoover Institution Press.

AKSAKAL, H. (2011), "Ernest Gellner'in Ulusçuluk Kuramı Üzerine Bazı Dikkatler", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 53-61.

ANDERSON, B. (2006), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (3ncü Baskı), London: Verso. (Birinci Baskı: 1983).

ARWAS, V. (1998a), "Mucha and Sarah Bernhardt", V. Arwas, J. Brabcova-Orlikova ve A. Dvořak (der), *Alphonse Mucha: The Spirit of Art Nouveau* içinde, Alexandria, VA: Art Services International, 68-77.

---------- (1998b), "Mucha and Sarah Bernhardt", *Alphonse Mucha: The Spirit of Art Nouveau* içinde, 68-77.

---------- (2000), "Mucha and Saralı", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 43-63.

AYSEVENER, S.C. ve TÜLEYLİOĞLU, O. (der.) (2005), *Evrenle Ölç Kendini*, Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yayınları.

BAIROCH, P. (1976), "Europe's Gross National Product, 1800-1975", *Journal of European Economic History*, 5, 273-340.

BEREND, I. T. (2013), *An Economic History of Nineteenth - Century Europe: Diversity and Industrialization*, Cambridge: Cambridge University Press.

BERLINSKI, C. (2010), "Weimar İstanbul: Dread and Exhilaration in a City on the Verge of Political Catastrophe", *City Journal* (Autumn), http://www.city-journal.org/2010/20_4.

BLUM, J. (1948), *Noble Landowners and Agriculture in Austria, 1815-1848 / A Study in the Origins of the Peasant Emancipation of 1848*, Baltimore: The Johns Hopkins Press.

BODOLAI, Z. (1989), *The Timeless Nation - The History, Literature Music, Art and Folklore of the Hungarian Nation* (5. Baskı), Canberra: Transylvanian Association of Canberra.

BORSI, F. ve GODOLI, E. (1986), *Vienna 1900: Architecture and Design*, New York: Rizzoli International Publications, Inc.

BOTSTEIN, L. (1985), *Music and its Public: Habits of Listening and the Crisis of Musical Modernism in Vienna, 1870-1914*, Harvard University, Graduate School of Arts and Sciences'e sunulan doktora tezi, çoğ., 1421 s.

BRABCOVA - ORLIKOVA, J. A. (1998), "Bohemia and Paris", *Alphonse Mucha: The Spirit of Art Nouveau* içinde, 16-29.

BRASS, P. (der.) (1985), *Ethnic Groups and the State*, London: Croom Helm.

BRASS, T. (2011), *Labour Regime Change in the Twenty-First Century: Unfreedom, Capitalism and Primitive Accumulation*, Leiden: Brill.

BREUILLY, J. (1993), *Nationalism and the State* (2nd Baskı), Manchester: Manchester University Press (Birinci Baskı: 1982).

---------- (2006), "Introduction", *Nations and Nationalism* (2nd Baskı) içinde, Malden, MA: Blackwell Publishing, xiii-liii.

CAMERON, R. ve NEAL, L. (2003), *A Concise Economic History of the World*, Oxford: Oxford University Press.

CARR, E.H. (1945), *Nationalism and After*, London: Macmillan.

CERRAHOĞLU, N. (2015), "Podemos'un 'Guru'su Juan Carlos Monedero: "Egemenliği Ele Geçirmeliyiz!"", *Cumhuriyet*, 31 Ocak.

COHEN, G. B. (2006), *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861-1914* (2nd edn., revised) West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.

CONZE, W. (1969), "The Effects of Nineteenth-Century Liberal Agrarian Reforms on Social Structure in Central Europe", F.Crouzet, W.H. Chaloner ve W.M. Stern (der.), *Essays in European Economic History, 1789-1914* içinde, London: Edward Arnold.

DAY, G. ve THOMPSON, A. (2004), *Theorising Nationalism*: Basingstoke: Palgrave Macmillan.

DVOŘAK, A. (1998a), "New Aspirations 1900-1939", *Alphonse Mucha: The Spirit of Art Nouveau* içinde, 30-41.

---------- (1998b), "The Slav Epic", *Alphonse Mucha: The Spirit of Art Nouveau* içinde, 96-123.

---------- (2000), "The Slav Epic", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, London: Mucha Ltd., 147-53.

GELLNER, E. (2006), *Nations and Nationalism* (2nd Baskı), Malden, MA: Blackwell Publishing (Birinci Baskı: 1983).

GERSCHENKRON, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University.

----------(1977), *An Economic Spurt that Failed: Four Lectures in Austrian History*, Princeton: Princeton University Press.

GROSS, N. (1983), "Austria - Hungary in the World Economy", J. Komlos (der.), *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*, Boulder: East European Monographs.

GOOD, D. F. (1990), "Modern Economic Growth in the Habsburg Monarchy", J. Komlos (der.), *Economic Development in the Habsburg Monarchy and in the Successor States / Essays Vol. 2* içinde, New York and Boulder: East European Monographs.

GOMBRICH, E.H. (1980), *Sanatın Öyküsü* (çev.: B. Cömert), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

HALASZ, Z. (1978), (der.), *Hungary: A Guide With a Difference*, Budapest: Corvina Press.

HARVEY, D. W. (2003), *New Imperalism*, Oxford: Oxford University Press.

HEIMANN, M. (2011), *Czechoslovakia: The State that Failed*, New Haven: Yale University Press.

HOBSBAWM, E. J. (1987), *The Age of Empire, 1875-1914*, London: Weidenfeld and Nicolson.

---------- (1991), *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, (2nd Baskı), Cambridge: Cambridge University Press.

HOBSBAWM, E. J. ve RANGER, T. (der.) (1983), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

HROCH, M. (2011), *Avrupa'da Milli Uyanış / Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, (çev. Ayşe Özdemir), İstanbul: İletişim Yayınları.

HUMPHREY, R. (1997), *Vienna: The Rough Guide*, London: Penguin Group.

JELAVICH, B. (1987), *Modern Austria: Empire and Republic, 1815-1986*, Cambridge: Cambridge University Press.

KEDOURIE, E. (1960), *Nationalism*, Oxford: Blackwell.

---------- (1970), *Nationalism in Asia and Africa*, London: Frank Cass.

KOLM, E. (2001), *Die Ambitionen* Österreich - *Ungarns in Zeitalter des Hochimperialismus*, Frankfurt / Main: Peter Lang.

KOMLOS, J. (1983), *The Habsburg Monarchy as a Customs Union: Economic Development in Austria - Hungary in the Nineteenth Century*, Princeton: Princeton University Press.

KONTLER, L. (2002), *A History of Hungary: Millennium in Central Europe*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

KUZNETS, S. (1959), *Six Lectures on Economic Growth*, New York: Free Press.

---------- (1973), "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", *The American Economic Review*, 63 (3), 247-58.

LAWRENCE, P. (2005), *Nationalism: History and Theory*, Harlow: Pearson Education.

LAZAR, I. (1989), *Hungary - A Brief History*, Budapest: Corvina Books.

LENDVAI, P. (2003), The *Hungarians: 1000 Years of Victory in Defeat*, London: Hurst & Co.

LIPP, R. F. (2000), "The Message and the Man", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 10-21.

MADDISON, A. (1991), *Dynamic Forces in Capitalist Development*, Oxford: Oxford University Press.

---------- (1995), *Monitoring the World Economy, 1820-1992*, Paris: OECD.

---------- (2003), *The World Economy - Historical Statistics*, Paris: OECD Development Centre.

MADERTHANER, W. ve MUSNER, L. (2008), *Unruly Masses: The Other Side of Fin-de- Siècle Vienna*, New York: Berghahn Books.

MARX, K. (1973), "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", *Karl Marx and Frederick Engels / Selected Works* içinde, London: Lawrence and Wishart.

---------- (2010), *Kapital (Cilt I)*, (çev.: M. Selik ve N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.

MUSIL, R. (1999), *Niteliksiz Adam - I* (çev.: Ahmet Cemal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

NAIRN, T. (1977), *The Break-up of Britain*, London: New Left Books.

NÉRET, G. (2007), *Gustav Klimt, 1862-1918*, Köln: Taschen GmbH.

OGILVIE, S. (2005), "Communities and the 'Second Serfdom' in Early Modern Bohemia", *Past & Present*, 187 (May),69-119.

ÖZ, G. (2014), "Kirli Gömlek", *Cumhuriyet*, 7 Eylül.

ÖZKIRIMLI, U. (2000), *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, Basingstoke: Palgrave.

---------- (2005), *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

PRASHAD, V. (2013), "Vladimir İlyiç Lenin / Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı", H. Erdoğan (yay. yön.), *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* içinde, İstanbul. Yordam Kitap.

ROSDOLSKY, R. (1987), *Engels and the "Nonhistoric" Peoples: The National Question in the Revolution of 1848*, Glasgow: Critique Books.

RUDOLPH, R. L. (1990), "Social Structure and the Beginning of Austrian Economic Growth", J. Komlos (der.), *Economic Development in the Habsburg Monarchy* .... içinde.

SAYER, D. (1998), *The Coasts of Bohemia / A Czech History*, Princeton: Princeton University Press.

SCHORSKE, C. E. (1981), *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, New York: Vintage Books.

SCHULZE, M. - S. (2000), "Patterns of Growth and Stagnation in the Late Nineteenth Century Habsburg Economy", *European Review of Economic History*, 4, 311-40.

---------- (2007), "Origins of Catch-up Failure: Comparative Productivity Growth in the Habsburg Empire", *European Review of Economic History*, 11, 189-218.

SETON-WATSON, H. (1977), *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, Boulder, CO.: Westview Press.

SMITH, A.D. (1998), *Nationalism and Modernism*, London: Routledge.

SZABADI, J. (1978), "Fine Arts", Z. Halasz (der.), *Hungary...* içinde.

TESSNER, M. (1989), *Der Aussenhandel* Österreich - *Ungarns von 1867 bis 1913*, Köln: Müller Botermann Verlag.

TRIBE, K. (1995), *Strategies of Economic Order: German Economic Discourse, 1750-1950*, Cambridge: Cambridge University Press.

TURAN, G. (2008), "Tükenirken Son Parlayış", *Sanat Dünyamız*, 109,111-29.

TURANİ, A. (1979), *Dünya Sanat Tarihi. (2. Baskı)*, Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları, No: 99/5.

ULMER, R. (1994), *Alfons Mucha*, Köln: Taschen.

VARNEDOE, K. (1986), *Vienna 1900: Art, Architecture and Design*, New York: The Museum of Modern Art.

WITTLICH, P. (1992), *Prague / Fin de Siècle*, Paris: Flammarion.

----------(2000a), "Decorative Panels", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 23-39.

---------- (2000b), "Documents Décoratifs", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 68-81.

---------- (2000c), "Czech Posters", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 87-93.

---------- (2000d), "Paintings", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 99-111.

---------- (2000e), "Drawings and Pastels", S. Mucha (der.), *Alphonse Mucha* içinde, 125-45.

---------- (2012), *Czech Modern Painters: 1888-1918*, Prague: Carolinum Press.

WRIGHT, W. E. (1975), "Neo-Serfdom in Bohemia", *Slavic Review*, 34(2), 239-52.

ZIMANYI, V. ve KATUS, L. (1978), "A Brief Historical Survey", Z. Halasz (der.), *Hungary...* içinde.

Kişisel özgeçmişler, *Encyclopaedia Britannica* ve *Wikipedia*'dan alınmıştır.